JOOST · VAN · DEN · VONDEL

DE · HEERLIJKHEID · DER · KERKE

UITGELEGD DOOR

JAC · J · ZEIJ · S · J ·

TEULINGS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ · 's HERTOGENBOSCH

· HERMAN · WALSTRA ·

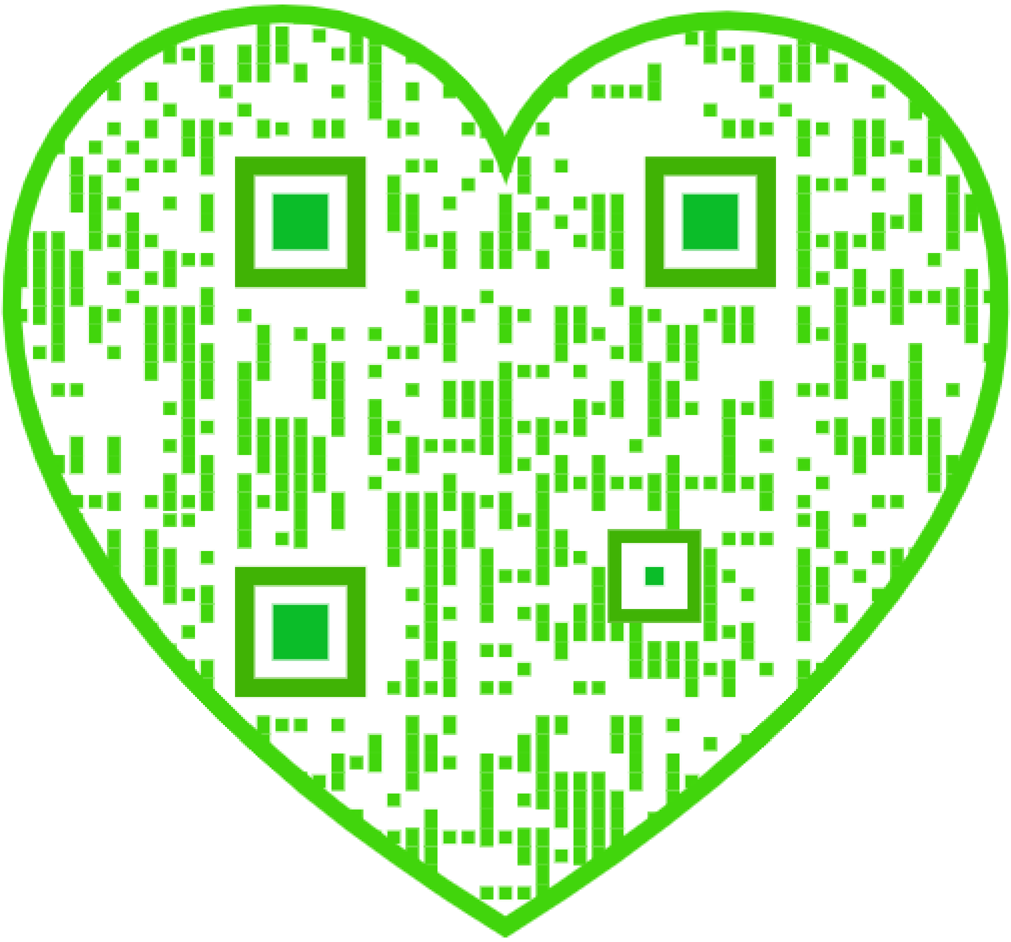

DE HEERLIJKHEID DER KERKE

Plaat I

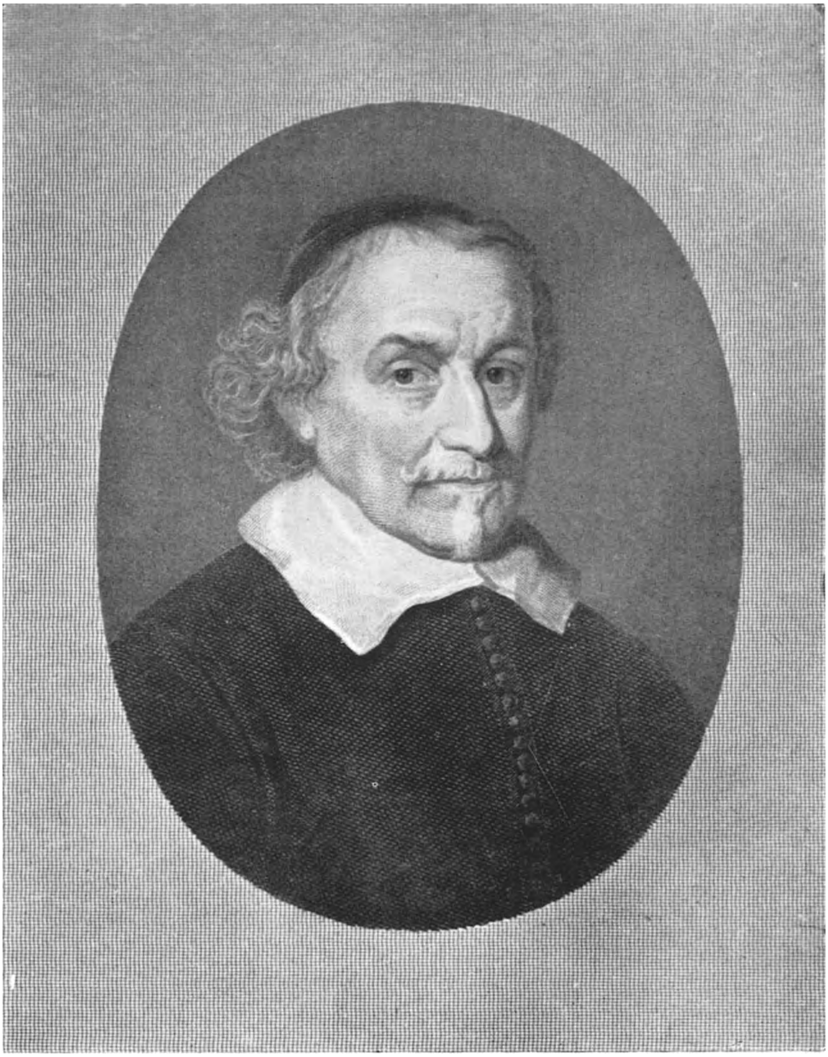

Ik wensche Christus' Kerk met mijnen zang te bouwen.

JOOST VAN DEN VONDEL

DE HEERLIJKHEID DER KERKE

UITGELEGD DOOR

JAC. J. ZEIJ, S.J.

MET REPRODUCTIES VAN OUDE PLATEN EN SCHILDERIJEN

EN DRIE MUZIEKSTUKJES VAN

LODEWIJK DE VOCHT

TEULINGS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ, 'S-HERTOGENBOSCH

IMPRIMI POTEST.
EV. BEUKERS, S.J.,
Praep. Prov. Neerl.

EVULGETUR.
J. POMPEN,
Vic. Gen. Busc.

Buscoduci, die 18 Octobris 1926.

INHOUD

Bladz.

INLEIDING VII

Ingang. HET EERSTE BOEK 1

Opgang. HET TWEEDE BOEK 66

Voortgang. HET DERDE BOEK 149

Nalezing 223

Overzicht van „De Heerlijkheid der Kerke" 229

Aanteekeningen bij de platen 234

Woordenlijst 243

INLEIDING

Vondel was zes-en-twintig jaar, en behoorde nog tot den Doopsgezinden Godsdienst, toen hij zijn *Lofgezang over de Scheepvaart* eindigde met dit gebed :

> Gedurende, o mijn God, dat ik in 's werelds krijt
> Naar uwen heilgen wil mijn brooze leven slijt,
> Vergun mij, dat ik mag, o Vader aller dingen,
> Den uitgebreiden lof van uwe daden zingen,
> Tot mijner ziele heil, mijn eenig oogenmerk,
> Tot d' eere dijnes Naams, en BOUWING dijner KERK.

Een halve eeuw later begint hij zijn lofgezang van meer dan 3000 regels over *de Heerlijkheid der Kerke* met deze woorden :

> Ik wensche Christus' KERK met mijnen zang te BOUWEN.

De dichter telde toen zes-en-zeventig ! Wat er tijdens die tusschenliggende vijftig jaren in dat geniale brein gewoeld heeft en gewerkt, wat er uit opwelde, en met verbluffende woordkunst de wereld ingolfde, — niets : geen levenswisselvalligheid, geen tegenspoed, geen teleurstelling, geen invloed van verre of van nabij, heeft het verlangen, het smachtend verlangen kunnen vervluchtigen :

> ....dat ik mag, o Vader aller dingen
> Den uitgebreiden lof van uwe daden zingen.

En welke waren de roerselen van dien onweerstaanbaren drang, van dat onbedwingbaar begeeren ? Deze drie : MIJN ZIELEHEIL — D'EERE DIJNES NAAMS — de BOUWING DIJNER KERK. Ziedaar Vondel in de ziel gekeken, in de altijd kinderlijke ziel, die hij,

precies zóó, na één-en-negentig jaar het „brooze" leven gesleten te hebben, aan zijn Schepper teruggaf. ¶ Het leven van Vondel illustreert merkwaardig mooi deze Schriftuurspreuk (Spr. 22,6) : „De jongeling neemt zijnen weg ; ook als hij oud geworden is, zal hij daarvan niet afwijken." Om hun zielenheil, om d' eere van Gods Heiligen Naam, om de bouwing van Gods Kerk hadden de doopsgezinde ouders van Joost vervolging geleden, eerst te Antwerpen, later te Keulen. Dat is hem ongetwijfeld wel verteld. Als dan die ouders, met have en goed, met den acht- of negenjarigen Joost en diens zusjes en broertje in den reiswagen van Frankfort over Bremen naar Utrecht voorttrokken, werd er onderweg zóóveel gebeden, en uit den Bijbel gelezen, en zóó ingetogen geleefd, dat de voerman zeide : „'t Is eveneens, alsof ik met Jozef en Maria op weg ben." Gelukkig het kind, dat zulke ouders heeft! ⌑

De kruik houdt allerlangst den reuk van 't eerste sap,

heeft Vondel later gezegd (*Maagden*, v. 742), en door zijn leven bewezen. En bij hem was dat eerste sap de zorg voor 't zieleheil, voor de eere van Gods Naam, en voor de bouwing van Gods Kerk! Naarmate men dan ook zelf *godsdienstiger* is aangelegd, zal men beter met dit genie kunnen medevoelen. Eigenlijk moesten we zeggen : *bijbelsch-godsdienstiger*. De denkkracht, het geheugen en de verbeelding van den jeugdigen Joost hebben zich het eerst en het levendigst en het langst geoefend en ontwikkeld door Bijbellectuur, het dagelijksche, maar ook éénige zielevoedsel der Doopsgezinden. Dat Vondel, mèt de ingetogenheid zijner ouders, ook dien Bijbel bezat, wordt wel bewezen door het feit, dat de Waterlandsche gemeente te Amsterdam hem, toen hij acht-en-twintig jaar was, tot haar diaken verkoos. Zijn weetgierigheid, de heerschende godsdiensttwisten, zijn eigen geloofstwijfels en gewetensangsten hebben bewerkt, dat heel zijn leven heel de Bijbel in heel zijn ziel bleef, ⌑

En wat op 's harten grond leit,
Dat welt mij naar den keel.

Hij heeft dan ook haast heel den Bijbel uitgezongen, en hoe meer men van den Bijbel kent, hoe grooter de kans is, dat men van Vondel geniet. ¶ Behalve *godsdienstzin* en *bijbelkennis* is in „de Heerlijkheid der Kerke",

Plaat II

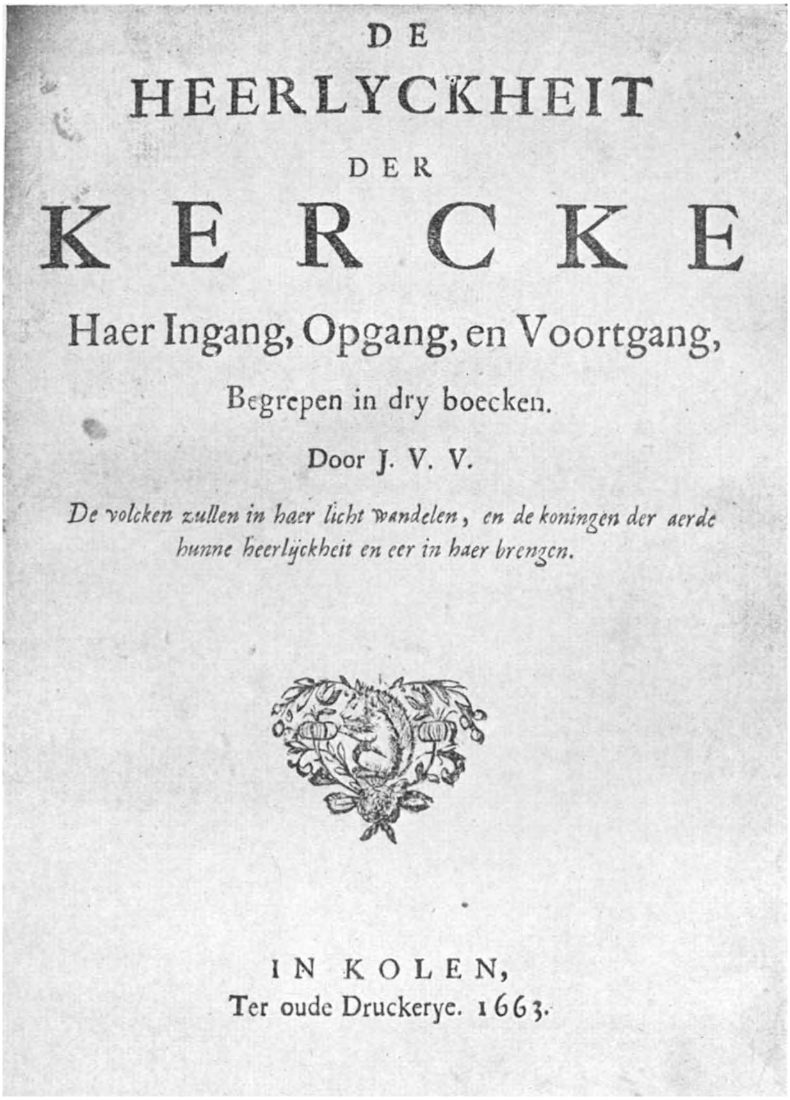

DE

HEERLYCKHEIT

DER

KERCKE

Haer Ingang, Opgang, en Voortgang,

Begrepen in dry boecken.

Door J. V. V.

De volcken zullen in haer licht wandelen, en de koningen der aerde hunne heerlijckheit en eer in haer brengen.

IN KOLEN,

Ter oude Druckerye. 1663.

En volken zullen wandelen naar uw licht,
en koningen naar den glans, die over u opgaat.
(Isaias, 60, 3)

gelijk in alle groote werken van Vondel, het gevoel voor *schoonen opbouw en kunstige ordening* der verschillende onderdeelen tot één majestueus geheel, ook een voorwaarde voor het schoonheidsgenot. Herhaaldelijk zal dus in dezen uitleg hierop gewezen worden. ¶ Wat *de taal* betreft, zullen de niet aanstonds begrijpelijke woorden en uitdrukkingen telkens van te voren verklaard worden, terwijl het daarbij mogelijk nog ontbrekende, door de *Woordenlijst* wordt aangevuld. Hier zij alleen opgemerkt, dat „de Heerlijkheid der Kerke" geschreven is in zesvoeters, en elke regel dus twee lettergrepen langer is dan in de *Altaargeheimenissen*. 't Is de bekende Alexandrijnsche versmaat — meestal met korte rust na den derden voet — door Vondel gebezigd in bijna al zijne treurspelen, leerdichten en grootere lofzangen. Deze dichtvorm moet voor het rhythmisch gevoel der zeventiende-eeuwsche Nederlanders wel buitengewoon gemakkelijk en aangenaam geweest zijn, aangezien niet alleen Vondel, maar ook alle andere dichters van dien tijd er zulk een ruim gebruik van hebben gemaakt. Zeker is de zesvoeter, onder Vondels vingers, een instrument geweest, waaraan hij de welluidendste melodieën in de grootst mogelijke verscheidenheid wist te ontlokken. Dit zal men voortdurend gewaarworden, wanneer men, met behoud van de natuurlijke rust van het vers, de door Vondel geplaatste leesteekens in acht neemt. In onze dagen komt de zesvoeter nog maar zelden voor, zoodat we ons eerst een weinig er aan moeten gewennen, om er dan ook des te meer van te genieten. ¶ Op het titelblad van de eerste uitgave van „de Heerlijkheid der Kerke" staat ook de indeeling van het geheele werk — Ingang, Opgang, Voortgang — aangegeven. Geheel nieuw is deze indeeling niet. Vondel kende ongetwijfeld : *Florimond Remonds Opgang, Voortgang en Ondergang der Ketterijen dezer eeuwe. Uit het Fransch in 't Nederduyts vertaelt door A. I. v. K. P. Te Keulen in de Oude Drukkerij* 1646. Evenals bij de *Altaargeheimenissen* heeft Vondel hier, wellicht om al te persoonlijke aanvallen te voorkomen, zijn naam niet voluit gezet, en den naam van den uitgever, verborgen achter de woorden: *In Kolen. Ter oude Drukkerijen*. De spreuk is ontleend aan Isaias, 60,3. De eerste uitgave, in quarto-formaat, telt honderd bladzijden, met nog drie voor een inhoudstafel. Er bestaat een andere uitgave, die ook 't jaartal 1663 draagt. Welke van deze twee de eerste is, kan men volgens Unger, zien aan het

vignet, dat in de eerste een eekhoorn met krulornament vertoont, in de tweede een krulornament met bloem in 't midden. „De Heerlijkheid der Kerke" heeft een derde uitgave gehad in 1702, een vierde in 1703. Op het einde der vorige eeuw is het eerste Boek, *Opgang*, afzonderlijk verschenen met verklaring van M. R. de Brouwer, in de Letterkundige Bibliotheek, bezorgd door de leeraren van het Roomsch-Katholiek Gymnasium te Tilburg. De laatste afzonderlijke uitgave van het geheele boek, met wetenschappelijken commentaar is van Dr. H. W. E. Moller, in 1907. ¶ Evenals in de uitgave der *Altaargeheimenissen* van 1924, is ook hier wederom zorg gedragen, Vondels verzen te illustreeren met plaatwerk uit zijn tijd. *Aanteekeningen* bij deze platen vindt men achter in dit boek, bladzijde 234. ¶ In de Inleiding der zoo juist genoemde Altaargeheimenissen-uitgave werd terloops (bladz. IX) medegedeeld, dat reeds een begin was gemaakt, „om in den eerstvolgenden winter Vondels Heerlijkheid der Kerke, op eenigszins beknopter, doch soortgelijke wijze te behandelen", namelijk in lichtbeeldenlezingen. En er werd bijgevoegd: „Met Gods hulp zullen daarna Vondels *Joannes de Boetgezant*, en *Bespiegelingen* hun beurt krijgen." Nu is er van die lichtbeeldenlezingen over „De Heerlijkheid der Kerke" niet veel gekomen, deels uit gebrek aan tijd, grootendeels ten gevolge van de nimmer ophoudende aanvraag voor Altaargeheimenissen-lezingen. Doch op eene andere wijze heeft Katholiek Nederland reeds kennis gemaakt met het kunstwerk van Vondel, dat thans opnieuw in zijn geheel wordt uitgegeven. Sinds Januari 1925 heeft het orgaan van het Apostolaat des Gebeds, *De Heraut van het H. Hart*, maandelijks een fragment van „de Heerlijkheid der Kerke" behandeld, en wat daarbij bedoeld werd, is op deze wijze in het Januari-nummer, bladzijde 22 en volgende, uiteengezet:

> Wie de Bulle van Zijne Heiligheid Paus Pius XI over de aankondiging van het Jubeljaar aandachtig naleest, vindt er de bedoelingen van dit Jubilé in deze volgorde uitgedrukt: I. dat de menschen, die door hun ongeloof of traagheid de heilmiddelen verwaarloozen en niet op de wrekende straffen Gods bedacht zijn, tot boete mogen vermaand worden; II. dat verbroedering van personen en Staten tot stand kome; III. dat in die volmaakte liefde vereenigd worden de gescheiden kerken; IV. dat vele afgedwaalden in het Jubeljaar

tot den schaapstal van Christus mogen terugkeeren ; V. dat de niet-Katholieken tot de ware Kerk terugkeeren ; VI. dat de toestand in Palestina geregeld worde (Act. Ap. Sed. 1924, p. 209). ¤

Het past ons, leden van het Apostolaat des Gebeds, gedurende heel het Jubeljaar, deze intenties van den Vader der Christenheid indachtig te blijven. Om daartoe behulpzaam te zijn, zal „De Heraut" elke maand een gedeelte van Vondel's leerdicht : „De Heerlijkheid der Kerke" ter overweging en beschouwing aan zijn lezers vóórleggen. De Duitsche wereld-letterkundige Alexander Baumgartner, noemt dezen zang van méér dan 3000 regels, gelijkend op een „van hoogere geestdrift bezielde hymne." Zeker is het, dat dit kunststuk van onzen grootsten dichter, rustig van nabij gezien en opgenomen in onze ziel, onze persoonlijke liefde en hoogachting voor de ééne, ware Moederkerk zal versterken, ons verlangen, dat 's Pausen intenties : de aansluiting der gescheiden kerken met de Moederkerk, de terugkeer der afgedwaalden, de bekeering der niet-Katholieken, — vervuld mogen worden, zal prikkelen tot steeds vuriger gebed. Van dat vuriger gebed zal Vondel ons in zijn Kerk-dicht drie schitterende voorbeelden geven. Zijn bede voor de bekeering van Israël, voor de bekeering der Heidenen en voor de bekeering der Afgedwaalden — op ons verzoek getoonzet door den innig-voelenden Vlaamschen componist Lodewijk de Vocht — zullen ons, Apostelen des Gebeds, aandoen als de volmaakte uiting van wat er omgaat in de ziel van onzen Opperherder.... en in onze eigen ziel. Behalve dat „De Heraut" deze muziek ter geschikter tijd hier zal laten afdrukken, vertoont hij ook telkens een tweetal platen uit Vondel's tijd, om onze verbeelding — zooveel zwakker dan die van den dichterlijken ziener — te hulp te komen." ¤

Wanneer nu, op einde van 1926, „de Heerlijkheid der Kerke" in haar geheel aan het Nederlandsche volk wordt aangeboden, aanvaarde het deze uitgave niet voornamelijk als een gedachtenis aan het Jubilé van 1925 en 1926, — gelijk de *Altaargeheimenissen* een feestgave was bij gelegenheid van het Internationaal Eucharistisch Congres te Amsterdam — maar vooral als een leesboek van blijvende waarde voor allen zonder uitzondering, die open oog en open hart hebben voor wat werkelijk

schoon en bewonderenswaardig is. De altijd strijdbare Vondel weert ook in dit gedicht de aanvallen der vijanden van Christus' Kerk met korten maar krachtigen slag af, maar bidt dan daarop des te vuriger en inniger voor hunne bekeering. De blijvende stemming is bewondering voor de schoonheid van het Werk Gods, en geheel het gedicht eene inwilliging van het zoo lang gekoesterd verlangen, de Kerke Christi „te bouwen met zijnen zang!" ⌑

DE HEERLIJKHEID DER KERKE

INGANG

HET EERSTE BOEK.

De „Heerlijkheid der Kerke” bestaat uit drie deelen. Het eerste is getiteld: *Ingang*, en schetst de Kerk, zooals zij werd vooraf-gebeeld in de algeheele inrichting van het Oud-Verbond. Men kan dezen zang aldus indeelen: ⌑

I. Inleiding tot het geheele werk.
II. Inleiding tot het eerste Boek.
III. Beloften.
IV. Voorafbeeldingen.
V. Voorspellingen.
VI. Samenvatting.
VII. Tegenspraak wederlegd.
VIII. Gebed.

I. INLEIDING TOT HET GEHEELE WERK.

De aanhef klinkt als een bazuinstoot, een réveil:

Ik wensche Christus' Kerk met mijnen zang te bouwen,
Haar heerlijkheid en eer en wonderheên t'ontvouwen,
Tot aan het einde van den grooten Oceaan,
Zoo wijd men ooren vindt, die Dietschen klank verstaan,
En leerzaam luisteren naar Kerkelijke tonen,
Die, God verheffende, dit werk der werken kronen.

Ja, wij willen leerzaam luisteren naar de prachtige tonen, waarin Vondel de Katholieke Kerk bezingt, en tevens in onze verbeelding het machtige gebouw zien en bewonderen, dat deze geniale architect ontwerpt en uitvoert ter verheerlijking van wat onder de werken Gods „het werk der werken” mag worden genoemd. ¶ Nauwelijks heeft de dichter zijn plan medegedeeld, of de moed ontzinkt hem. Hij wil de Kerk als 't ware opheffen, om haar aan de wereld te toonen in al haar heerlijkheid, doch daarvoor is een kracht noodig, grooter dan de sterke Samson bezat, die de poorten van de versterking Gaza op de schouders nam, en ze naar den top van een naburigen heuvel droeg. Zelfs het vernuft van den wijzen Salomon, die den prachtigen tempel van Jerusalem ontwierp en zoo kunstig deed uitvoeren, zou hier te kort schieten. Is het dan geen vermetelheid, een poging te willen wagen om „de Heerlijkheid der Kerke” waardig in verzen op te bouwen? ⌑

Indien ik overweeg 't gewicht van zulk een werk,
Mijn geest bezwijkt. Wie kan met zijnen hals een Kerk
Verwrikken ? Samson zou zich zelven niet betrouwen,
Te laden op den nek dat wonder der gebouwen,
Te groot voor 't groot begrijp van Salomons vernuft.
Hier staat mijn ijver stil, en stom, en zwicht, en suft.
Het waar' vermetelheid, mijne onmacht dit te vergen.
Hij overschrij' geen maat, wie God ontziet te tergen.

Wat zal hij doen ? Zijn toevlucht nemen tot het gebed. Waren de Apostelen uit zichzelf berekend voor hun taak ? Neen, niet waar ? Doch, terwijl zij volhardden in het gebed, daalde de Heilige Geest over hen neder op den Pinksterdag, en, met de kracht des Allerhoogsten bezield, hebben zij, arme ongeletterden, het ontwerp van den Goddelijken Bouwmeester uitgevoerd. Den Heiligen Geest, die door hen en door hunne opvolgers, de Kerk van Christus steeds verder uitbouwt, zal de dichter om zegen vragen voor zijn Kerkzang.

Ik wil, mij zelven dan mistrouwende, mijn oog
En hoop naar boven slaan, en uit des hemels boog
Verwachten dezen Geest, die met gedruisch en stralen
Van tongen, door de lucht, op 't Pinksterfeest kwam dalen,
En talen storten, licht, en kennis, geest, en kracht
Op Gods gezantendom, het Galileesch geslacht,
Om door hun aders weer alom met volle vlieten
Een zee van wonderheên en gaven uit te gieten,
Tot aanwas van het volk, dat Hem alleen behaagt,
En dient, en 't heilzaam merk van 't kruis op 't voorhoofd draagt.

Geheel naar Christus' voorbeeld, die door de woorden : „Onze Vader, die in de hemelen zijt", geleerd heeft, bij het bidden ons God in den hemel voor te stellen, ziet Vondel in zijne verbeelding den grooten alwetenden Schepper als een Koning zetelen op een troon in ongenaakbaar licht. Engelen, Cherubijnen, die met vleugelen hun aangezicht en voeten bedekken, hoort hij het driemaal „Heilig" zingen. Heel de hemel is doorgeurd van wierook. Ootmoedig knielt de zanger neer en smeekt om zegen over zijn werk, waarbij hij geen andere bedoeling heeft dan deze apostolische : „Geheiligd worde Uw naam ! Laat toekomen Uw Rijk !" ¤

O Hartekenner, die met aldoordringende oogen
Des menschen oogmerk kent, en aanziet uit den hoogen,

. . . . Samson zou zich zelven niet betrouwen,
Te laden op den nek dat wonder der gebouwen, ...

Te groot voor 't groot begrijp van Salomons vernuft.

Plaat V

Hoe sluit uw Heiligheid de rij der Stoelgenooten
Na Innocentius, met zulk eene eere en lof!

Zie neder uit den troon van 't ongenaakbre licht,
Daar Cherubijns voor U hun wezen en gezicht
Met dubble vleugelen al bevende bedekken ;
Terwijl de koren vast den lof der Godheid wekken,
Den Hoogsten zijnen lof toezwaaien, met den geur
Van wierook, uitgespreid den ganschen hemel deur.
Begunstig toch den galm van deze Kerkgezangen.
Gewaardig ze‿eenen glans uit uwen stoel t'ontvangen,
Opdat de Heerlijkheid der Kerke niet verdooft,
En Jesus' naam hierdoor gekroond werde,‿en geloofd,
In 't harte,‿en op de tong van Engelen, en menschen,
Het hoogste, dat mijn dicht bereiken kan, en wenschen.

Na dit nederig gebed gevoelt de dichter zich versterkt. Hij staat op, en wendt zijne blikken naar Rome. Dáár zetelt de Stadhouder van Christus, het zichtbaar Opperhoofd van de Kerk, wier heerlijkheid hij zingen zal. ⌑

OPDRACHT AAN PAUS ALEXANDER VII. In die dagen zetelde op Petrus' Stoel Alexander VII, een man van groote deugd, wetenschap en tact. Hij stamde uit het eeuwenoude geslacht Fabius, dat vele in de geschiedenis bekende en beroemde mannen had opgeleverd. De naam Alexander, dien hij als Paus koos, was dezelfde als die van den grootsten veldheer der oudheid, Alexander den Groote, of Alexander van Macedonië. Doch niet met wapengeweld, maar met „geduld en wijs beleid" had Paus Alexander, de volken der aarde, niet voor zich, maar voor God gewonnen. Als nuntius van zijn voorganger, Innocentius X, had hij deelgenomen aan de besprekingen voor den vrede van Munster ; als Paus schreef hij een formule van onderwerping voor aan de Jansenisten ; de koningin van Zweden, Christina, tot het Katholiek Geloof bekeerd, en Rome en den Paus bezoekend, had, uit hoogachting voor Christus' Plaatsbekleeder, bij hare namen, Christina Maria, ook dien van Alexandra aangenomen. Dit alles stond den 76-jarigen dichter helder voor oogen. Wien beter dan dezen Paus kon hij zijn Heerlijkheid der Kerke opdragen ? ¶ Wel meent Vondel, dat zijn door ouderdom „schor" geworden keel niet meer in staat is, den lof der Kerk waardig te zingen, maar, evenals de goede God boven alles let op den oprechten wil, en zelfs in 't oude Verbond, de tortel, geofferd door den arme, Hem even welgevallig was als het offer van honderd

stieren, door den rijke Hem gebracht, zoo zal ook, vertrouwt hij, Zijne Heiligheid de Paus goedgunstig nederzien op de goede bedoeling van den ouden dichter ! ¤

O Alexander, eer van Fabius, wiens naam
En titel, getrompet door d'oude Roomsche Faam,
U passen als een telg, uit zijnen stam gesproten,
Hoe sluit uw Heiligheid de rij der stoelgenooten,
Na Innocentius, met zulk eene‿eere‿en lof !
De Macedoner gaf zoovele pennen stof
Te vliegen, op het spoor van zijn doorluchte daden,
De wijde wereld door, met hun beschreven bladen ;
Maar gij, die zijnen naam, door uwe mijterkroon
Verheerlijkt, zult alom, met eenen zachter toon,
Geduld en wijs beleid, de volken Gode winnen,
Dat d'overwonnen zich bedanken, u beminnen ;
Nadat ze,‿in schemering verbijsterd en verdwaald,
Bekennen hun geluk, uit uwen schoot gedaald,
Te Rome niet alleen, maar waar uw wetten binden,
En gij uw zegen schenkt aan alle vier de winden.
Ontvang terwijl mijn dicht, o Vader, wien de klank
Van allerhande tale‿en hemelsch kerkgezangk
Met recht wordt toegewijd, en door uitheemsche tongen
Met alle‿eerbiedigheid van verre toegezongen.
Verschoon mijn schorre keel, die boven hare kracht
Niet kan gespannen staan. Ontbreekt het aan de macht,
Zoo laat d'oprechte wil uw Heiligheid behagen.
De Godheid heeft nooit wensch voor wierook afgeslagen.
Een tortel, heur altaar vereerd door d'arme hand,
Versmaadt Ze‿om rijker niet, die honderd stieren brandt.

II. INLEIDING TOT HET EERSTE BOEK.

Van alle eeuwigheid had God besloten, eene Kerk te stichten. Toen nog geen enkel schepsel, maar God alléén bestond, toen dus „de tijd" nog niet geboren, of, gelijk Vondel zegt: „uitgekipt" was, — „de tijd", die voortrent van 't eene oogenblik naar het andere, die met z'n sikkel of zeis 't een na 't ander wegmaait, — stond het reeds vast bij het groote Opperwezen, dat Hij later het menschdom, eenmaal tot een bepaalde ontwikkeling gekomen, zou bijeenbrengen tot ééne groote vereeniging, waarvan zijn Eeniggeboren Zoon, menschgeworden, het Hoofd moest zijn. ¶ Gelijk elke vereeniging, om vereeniging te zijn, éénheid van bestuur, éénheid van doel vereischt, zoo zou deze vereeniging, onder het Goddelijk Bestier van Gods Gezalfde, het ééne doel: Gods eere en 't heil der menschen, nastreven door éénheid van plichten, éénheid van godsdienst en altaar. ¶ Dit Goddelijk raadsbesluit zou worden uitgevoerd op eenzelfde wijze, als, in den gewonen loop der natuur, de vrucht van den moederschoot tijdsverloop en inspanning, ja smart en weeën vereischt, om ter wereld te komen. ¶ Verrukkelijk ideaal voor een dichter als Vondel, om deze wondervolle ontwikkeling in woordenpracht uit te drukken! ⌑

Vóór 's werelds aanvang, toen de tijd nog niet aan 't rennen,
Nog niet eens uitgekipt, veel min van vlugge pennen
En sikkel was voorzien; het onbepaalde rond
Alleen en enkel in Gods eeuwigheid bestond,
En 't Godlijk Wezen zelf, had d'Opperste besloten,
In één gemeenschap, tot een zelve lotgenooten
Zijn Zoon en alle slag van menschen ondereen
Te smilten in den tijd, d'Alwetendheid alleen
Van eeuwigheid bewust: die mass', uit heele troepen
Van allerhande bloed, tot éénen plicht geroepen,
En godsdienst en altaar, en eeuwig heilgenot,
Verknocht met d'Englen en Gezalfde, mensch en God,
Was tot zijn Kerk gewijd. Dat lag omhoog geschoren,
In Gods Geheimraad, eer de wereld wierd geboren.
Zóó vroeg zat om dees vrucht de zwangre^Almogendheid
En Wijsheid en Genade^omhoog in arrebeid,
Vereischende^eene rij van eeuwen en van jaren
Eer zij verloste,^ en kwam ter rechter tijd te baren

Dees wondre vrucht, waarvan de Godheid spa verlost,
En die Haar tranen, zweet en bloed, ja 't leven kost.
Wij scheppen dichtens stof uit zulke wonderheden,
Daar hemel, aarde‿en zee, God zelf om heeft geleden.

De Opperwijsheid zelve heeft dan besloten, door *Beloften:* „heilbelofte en eed", door *Voorafbeeldingen:* „schets en beeldewerk", door *Voorspellingen:* „hand en vinger van voorspellingen" zijn toekomstige Kerk voor te bereiden in hoofd en hart der menschen. Zóó gaat de dageraad vooraf, éér de zon zich verheft boven de kimmen. ⌑

Maar eer dees Goddelijke‿en zegenrijke vrucht
Haar adem scheppe,‿en 't hoofd nog opsteke‿in de lucht,
En, als een morgenzon, ons toeschijne‿uit de kimmen,
Wil d'Opperwijsheid zelf, door schemeringe‿en schimmen
Van heilbelofte‿en eed en schets en beeldewerk,
En hand en vinger van voorspellingen, de Kerk
Ontworpen, en ons eerst in 't ruw het voorbeeld geven.
Zoo rijst de dageraad, eer 't licht zijn verf en leven
Aan alle dingen schenkt, en 's werelds tafereel,
Dat eerst een schaduw scheen, bezielt met zijn penseel.

Eenigszins begrijpen wij deze handelwijze Gods uit vergelijkingen. Immers, ook niet in ééns, maar in tijdperken, „zes dagen" geheeten, bracht Hij dit zichtbaar heelal uit het niet-zijn voort, en verscheen het beste in deze natuurlijke orde, de mensch, eerst op den zesden dag. ⌑

In 't vormen van 't heelal heeft God zich zóó gedragen,
Dat hij, tot zulk een bouw, den tijd van drie paar dagen
Besteedde,‿en Eden eerst Gods beeld, den zesden dag,
In 't aanschijn van den mensch, de kleine wereld, zag.

Zoo zal een architect niet beginnen te bouwen, alvorens hij eerst geheel het bouwplan in zijn brein uitgewerkt en in teekening heeft gebracht. ⌑

Geen bouwheer van een kerk den grondslag zal beginnen,
Eer hij den bouw ontwerp', bespiegele‿in zijn zinnen,
Waarnaar het meesterstuk allengs zijn wezen krijgt,
En, op gewicht, getal en maat ten hemel stijgt.

Ja, bij alles, wat zich ontwikkelt en vervolmaakt, moet orde en regelmatigheid zijn. Die ontwikkeling mag niet geschieden met horten en stooten, maar moet geleidelijk gaan. Als ook maar één onderdeel van een geheel niet behoorlijk tijd en gelegenheid en middelen krijgt om zich naar eisch te ontwikkelen, ontstaat misvorming en wanschapenheid. Dat ziet men zelfs bij 't menschelijk lichaam.

Ook leert natuur, en reên, dat al wat iet zal worden,
Moet wassen op dien voet, en draven op deze orden :
Want wat geschiktheid en rechtschapenheid ontbeert,
Mishaagt des kenners oog, en is niet waard geëerd.
Aldus mishaagt ons oog en menschelijke reden
Het lichaam, dat misverfd, misvormd, verminkt van leden,
Of onvoldragen, zijnen eisch derft en beslag,
En zijn gebrek vergeefs bewimpelt voor den dag.

Na deze inleiding gaat Vondel nu eerst, aan de hand van den genialen Heiligen Augustinus, aantoonen, hoe herhaaldelijk God aan het menschdom *beloofd* heeft, eene Kerk te zullen stichten ; dat wil zeggen eene godsdienstige vereeniging, waarin heel het menschdom moet worden opgenomen.

III. BELOFTEN.

We zeggen in ons morgengebed, dat we dáárom de eeuwige zaligheid en alles, wat ons daartoe noodig is, hopen te verkrijgen, ómdat God oneindig goed, almachtig, en *getrouw is in zijne beloften.* Zijt gij diep doordrongen van die Goddelijke getrouwheid, en leest ge in de Boeken van het Oude en van het Nieuwe Verbond, hoe herhaaldelijk aan het menschdom de Kerk—dat is de godsdienstige vereeniging van allen in Gods menschgeworden Zoon — van Boven werd toegezegd, dan zult gij met Vondel gewaarworden, welk een heerlijk licht deze Beloften nú nog werpen op Christus' Stichting, de eenig ware Kerk.

BELOFTE AAN ADAM. Sidderend luistert het ongehoorzame eerste menschenpaar naar de woorden, die de Godheid spreekt tot den boozen geest, weggedoken in de listige slang : *Vijandschap zal Ik stellen tusschen u en de vrouw, tusschen uw en haar zaad* ; *zij zal u den kop verpletten, en gij zult haar den hiel belagen.* Er zullen dus twee legers zijn : eenerzijds het menschdom, anderzijds de booze geesten. Maar eischt een leger niet éénheid van bestier, éénheid van middelen en doel ? Ligt hier niet „ingevouwen" een vereeniging van velen onder één Hoofd ?

In d'eerste heilbelofte‿ontvouwt zich d'ingevouwen
Belofte van de Kerk, naardien de vrucht der vrouwe
De paradijsslang 't hoofd zal pletten met den voet ;
Terwijl de slangetand, venijnig en verwoed,
Haar in de hielen bijt, om 't vruchtbre zaad te smoren
Door een erfvijandschap, van wederzij geboren
Uit 's Allerhoogsten vloek, om 't plukken van het ooft,
Dat Adams brein vernuft en schranderheid belooft.
De Kerk wordt ingevoerd, om 't helsch gebroed te keeren,
Te lijden in dien strijd, en dan te triomfeeren.

BELOFTEN AAN ABRAHAM. Wie hoorde in de oudheid, dikwijler en duidelijker, beloften uit Gods mond, dan Abraham ? Nu eens klonk het : *Zie op naar den henel en tel de sterren, als gij kunt.... Zóó zal uw nakomelingsschap zijn* ; dan weder, wanneer aan Sara een kind is beloofd : *zal ik voor Abraham kunnen verbergen, wat ik doen zal, daar hij tot een groot en zeer machtig volk zal worden,*

Plaat VI

Belooft, in Sara's vrucht, al die op d'aarde wonen,
Uit 's hemels rijken schoot, te zegenen, te kronen.

en in hem gezegend moeten worden alle volkeren der aarde ? Wanneer later Izaak met gebogen hals als offerlam gereed ligt, roept plotseling de Engel uit 's Heeren naam tot Abraham : *Strek uw hand niet uit over den knaap, noch doe hem iets* ; en een oogenblik later gaat de Engel voort : *Bij Mij zelven heb ik gezworen, zegt de Heer* : *omdat gij dit gedaan hebt, en uw eenigen zoon niet gespaard hebt om Mij, zal Ik u zegenen en zal Ik uw nakomelingschap vermenigvuldigen als de sterren des hemels, en als het zand, dat aan den oever der zee is. Uw nakomelingschap zal de poorten harer vijanden bezitten, en gezegend zullen worden in uw nakomelingschap alle volken der aarde, omdat gij aan mijne stem gehoorzaamd hebt.* ¶ Met „eenen duren eed" zweert de Heer, in één geslacht alle geslachten der aarde te zullen zegenen. Houdt dit niet de belofte in van een ontelbare menigte, tot één geheel vereenigd, en — daar Izaak een voorafbeelding van Christus is — van een Kerk, vruchtbaar gemaakt door den dood van Gods éénigen Zoon ? ⌑

d'Aartsvader Abraham, zoo menigmaal hij hoort,
Hoe 's Hemels vlugge boôn, door hun onfeilbaar woord,
Met eenen dieren eed hem heffen aan de wolken,
Tot eenen vader van de koningen en volken,
Die, zegenrijk in tal, en welig uitgespreid,
Ontelbaar zijn als zand, bij duinen uitgebreid,
En 't nimmer telbre heir der starren overtreffen ;
Een macht, waartegens zich te vruchtloos durf verheffen
Al wat haar vloekt en haat : zoo menigmaal Gods mond
Hem eenen zoon belooft, bezegelt zijn verbond,
Belooft, in Sara's vrucht, al die op d'aarde wonen,
Uit 's hemels rijken schoot, te zegenen, te kronen ;
Zoo dikmaal schuilt de Kerk in die beloftenis,
De groote Kerk des volks, waaraan geen tellen is ;
Zoo blinkt haar vruchtbaarheid, ontelbaarheid, vermogen,
En heerlijkheid alree voor 's grijzen vaders oogen,
Die naar de Godheid zweemt, en 't eenig bloed niet spaart,
Dat met gebogen hals zich buigt voor 't offerzwaard.

BELOFTE, DOOR JACOBS STERVENDEN MOND. De grijze Jacob ging sterven en verzamelde zijn twaalf zonen rondom zijn legerstede en sprak over ieder van hen eene voorspelling uit. Toen nu Juda aan de beurt kwam, klonk het bevend-plechtig : *Niet*

weggenomen zal de schepter worden uit Juda, noch de vorst uit zijn nageslacht, totdat Hij komt, die gezonden zal worden, en Hij zal de verwachting der volkeren zijn. Als één „de verwachting der volkeren" is, zullen eenmaal de volkeren in Eénen vereenigd zijn! ¤

Daar Jacob, van den dood gedoodverfd, zijn geslachten
Den afgezant belooft, waarop de volken wachten,
Wanneer de leeuwstam zit van zijnen stam beroofd,
Daar onderworpt de Kerk zichzelf 't Gezalfde Hoofd,
Dat niet één éénig volk zal heerschen en gebieden,
Maar over eenen zwarm van allerhande lieden.

BELOFTEN, GEVLOEID VAN DAVID'S HARP. Herhaaldelijk worden in David's Harpzangen de komst van den Verlosser en de stichting der Kerk toegezegd. Eerst herinnert ons Vondel aan den tweeden Psalm, waar God de Vader spreekt tot zijn eeniggeboren Zoon: *Mijn Zoon zijt Gij; Ik heb U heden verwekt. Eisch van Mij, en geven zal ik U de heidenen tot uw erfdeel, en tot uw eigendom des aardrijks einden.* ¶ In kostelijke verzen vertolkt Vondel deze Goddelijke woorden: ¤

Indien we luisteren naar het koninklijk ontwerp
Van David, die ons sticht met zijn Hebreeuwsche harp,
Daar wordt de Zoon geteeld, en op den troon geheven,
Het onbesnedendom ten erfdeel Hem gegeven,
En Hij, zoo wijd en zijd het aardrijk paalt alom,
Gesteld in 't groot bezit van 's werelds eigendom.

Nog zes andere beloften in Davids harpzangen te vinden, en door Vondel telkens ingeleid met het woord: *hetzij*, voltooien nu van de beloofde Kerk een visioen, dat we des te levendiger in onze verbeelding zullen aanschouwen, naarmate we ons eerst, met Vondel, dieper doordrongen hebben van de Schriftuurwoorden zelve, die zijn: uit psalm 85, 9: *Wat al volkeren Gij geschapen hebt, allen zullen zij komen, en aanbiddend zich voor U neigen, en verheerlijken zullen zij uwen naam*; uit psalm 49, 1: *De God der goden, de Heer, spreekt en roept het aardrijk op, van den opgang der zon tot aan den ondergang*; uit psalm 71, 11: *Aanbidden zullen Hem de koningen der aarde al te gader....* 8: *en Hij zal heerschappij voeren van zee tot zee en van den stroom tot aan de grenzen van den aardbol*; Uit denzelfden psalm, vers 19: *En gezegend zij de naam van zijne*

Daar Jacob, van den dood gedoodverfd, zijn geslachten
Den Afgezant belooft, waarop de volken wachten,....

heerlijkheid voor eeuwig, en geheel de aarde zal met zijne heerlijkheid vervuld worden ; uit psalm 86, 1—5 : *Zijne grondvesten zijn op de heilige bergen ! Lief heeft de Heer de poorten van Sion, meer dan alle tenten van Jacob ! Roemrijke dingen worden van u gezegd, o Stede van God ! Gedenken zal Ik Rahab en Babylon, die Mij kennen. Zie, de vreemdelingen, en Tyrus, en de Mooren, die zijn daar* ! *Zal men niet zeggen van Sion* : *Man aan man is daar geboren, en Hij, Hij heeft ze gegrondvest, de Allerhoogste* ? Eindelijk nog, uit psalm 95, 7 en 10 : *Brengt den Heer, gij, geslachten der volken, brengt den Heer hulde en roem ! Zegt onder de volkeren, dat de Heer regeert ! Hij richt de volken in gerechtigheid.* ¶ Brengen we ons even te binnen, dat Vondel het Psalmboek van jongsaf kende en las, het later zelfs geheel in Nederlandsche verzen vertaalde. ⌑

Hetzij de gulden Harp de Godheid zette‿in 't midden
Der Heidenen, die Haar vereeren, en aanbidden :
Hetzij der goden God den ganschen aarboôm daag',
Van daar de zon den nacht van 's aardrijks kimmen jaag',
Tot daar ze nederzink' ; *hetzij* gekroonde zielen
En alle koningen voor Gods Gezalfde knielen,
Wiens gouden schepter reikt van d'eene aan d'andere zee ;
Hetzij Gods Majesteit en glans, in 't lang en 't breê
Al 't aardrijk overstraal' ; *hetzij* de Harp den tempel,
De stad Jerusalem, en haar gewijden drempel
Op berg en steenrots bouwe‿en zulk een grondvest legg',
Die d'eeuwen tarten durf', en d'eeuwigheid ontzegg' ;
Terwijl de Godsstad krielt van burgerij, en Mooren,
Tyrier, en Filistijn, uit haren schoot geboren ;
Hetzij des konings galm de groote Kerk stoffeer',
En allerhande volk de Godheid kennen leer', —
Zijn éénig oogmerk is, de Kerk ten toon te zetten,
Om al wat uitspat, in te toomen door haar wetten.

BELOFTEN DOOR GABRIËLS MOND AAN MARIA. Wij kennen die woorden : ....*Gij zult in uwen schoot ontvangen en een Zoon baren, en zijn naam Jesus noemen. Hij zal groot zijn, en Zoon des Allerhoogsten genoemd worden, en de Heere God zal Hem den troon van zijnen vader David geven, en Hij zal Koning zijn over het huis van Jacob in eeuwigheid, en zijn Koninkrijk zal geen einde hebben.* ⌑

De hemelsche gezant, d'Aartsengel Gabriël,
Die zijne vleugels strijkt, en in de witte cel,
De Maagd, tot 's hemels Bruid en Moeder uitgekozen,
Beasemt met een geur van leliën en rozen,
Voert Jesus, hare vrucht, op Davids hoogen troon,
Verplicht de stammen aan zijn heerschappij, en kroon,
En levert Hem een rijk, bepaald van grens noch tijden,
En grooter dan de zon al hijgende‿om kan rijden.
Dit rijk gewislijk is de Kerkelijke Staat,
En 't groote kerkgezag, dat, als de dageraad,
In 't zuivre lichaam van de Zuiverste,‿op komt dringen,
Om 's afgronds duisternis en nachten te bespringen.
De Maagd bestemt alree het wonder, dat ze hoort,
En zwelgt, gelijk een roos, den morgendauw van 't Woord.

BELOFTEN, DOOR CHRISTUS ZELF GEDAAN. Hoe meer het tijdstip der vervulling nadert, des te duidelijker worden de beloften. Minstens driemaal heeft Christus, de Stichter zelf, beloofd eene Kerk te zullen stichten. Toen Simon Petrus, Jona's zoon, zijn geloofsbelijdenis had afgelegd: *Gij zijt de Christus, de Zoon van den levenden God,* sprak de Heer: *Zalig zijt gij, Simon, zoon van Jona, want niet vleesch en bloed hebben u dit geopenbaard, maar mijn Vader, die in den hemel is. En Ik zeg u: Gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal Ik mijne Kerk bouwen, en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen. En u zal Ik de sleutels geven van het rijk der hemelen. En al wat gij op aarde zult binden, zal ook in den hemel gebonden zijn, en al wat gij op aarde zult ontbinden, zal ook in den hemel ontbonden zijn.* ¤

Maar als men eindelijk den mond, die alles regelt,
Den mond, die Gods belofte en eeden staaft, en zegelt,
Geloof', daar Cefas 't Woord den naam van Christus geeft.
En uitroept voor den Zoon van God, die eeuwig leeft;
Zoo zal men haast de Kerk in hare kracht aanschouwen,
En ook den vasten grond, waarop haar God wil bouwen.
Wat spreekt Hij? Jona's zoon, hoe heerlijk is uw lot!
Geen menschelijk vernuft ontvouwde‿u dit, maar God,
Die uit den hemel straalt, verdrijft de duisterheden
Van uw beneveld brein, om zijn geheimnisheden
Te vatten: ik beken, gij zijt de rechte steen:
Uw naam, gelijkt uw daad: die stemmen overeen.

Ik wil mijn Kerk op u, als op een steenrots, stichten,
Waarvoor de helsche macht en mogendheid zal zwichten.
Schoon d'afgrond storm' en raze^en buldre nog zoo fel,
Geen macht verweldigt haar : zij schrikt voor dood noch hel.
Aanvaard de sleutelmacht, om woest geweld te stuiten.
Gij zult des hemels poort dan sluiten, dan ontsluiten.
Wat gij op d'aarde sluit, besluit des hemels hof.
Wat gij verworpt, ontvangt daarboven loon, noch lof."

Dezelfde Christus, het Godsorakel bij uitnemendheid, belooft een Kerk, die zich veel verder uitstrekt dan het gebied, dat Salomons tempel bestreek, wanneer Hij zegt : *Ik ben de goede herder. De goede herder legt zijn leven af voor de schapen.... Ik ken de mijnen en Mij kennen de mijnen, zooals Mij de Vader kent, en Ik den Vader ken. En mijn leven leg ik af voor de schapen. Nog andere schapen heb Ik, die niet uit dezen schaapstal zijn* : *ook deze behoor Ik te leiden, en ze zullen naar mijne stem luisteren, en het zal worden* : *een kudde, een herder.* In het licht dezer woorden zien we dan ook duidelijk, wat de Heer bedoelde en toezei, toen Hij, alvorens heen te gaan, en terug te keeren naar zijnen Vader in den hemel, tot driemaal toe aan Simon Petrus den last gaf: *Weid mijne lammeren.... Hoed mijne schaapjes.... Weid mijne schapen.* En als wilde Hij met eene voorspelling die belofte bezegelen, zóó besloot Hij met aan Simon aan te kondigen, dat ook hij, evenals zijn Meester, den marteldood zou sterven. ⌑

Hetzelve^Orakel spant zijn kerkgewelf veel verder,
Dan d'oude tempel uit, wanneer 't zich zelf een herder
Gelijkende,^al 't geslacht der menschen in 't gemeen
Vergaart in ééne kooi, twee kudden smilt ineén ;
Uit beide stallen wil één stal, een schaapskooi bouwen
En haar onnoozelheid aan éénen staf betrouwen,
Die geenen wolf ontziet, en in woestijne^en veld
Zijn eigen ziel getrouw voor 't heil der schapen stelt ;
Gelijk Hij ook getrouw, wel driewerf vóór het scheiden,
Zijn Stedehouder hiet, voortaan zijn lammers weiden,
En hem niet duister spelde^en toezei welk een kroon
Zijn hoofd beschoren was, ter liefde van Gods Zoon.

IV. VOORAFBEELDINGEN.

We zouden ze haast „levende beelden", durven noemen, de twaalf tafereelen, die Vondel ons vertoont als *Voorafbeeldingen der Kerke Christi* : zóó frisch en levendig zijn ze geteekend. Niet alleen voor de Katholieken, maar voor allen, die met de leer van den Heiligen Paulus instemmen, dat heel het Oude Verbond een schets en afschaduwing is van het Nieuwe, heeft deze vertooning groote apologetische waarde. In elk dezer tafereelen aanschouwen we de Kerk, door Christus gesticht, en zien we hare heerlijkheid schitteren in immer schooneren glans. „Nu laat ons deizen", roept Vondel ons ter inleiding toe, laat ons teruggaan in den tijd vóór Christus, en hij benut de woorden van Paulus (Hebr. 10, 1 en Col. 2, 16, 17): „De Wet heeft immers maar eene schaduw der toekomstige goederen, niet het waarachtige beeld der dingen.... welke dingen een schaduw zijn van het toekomstige, maar het lichaam is van Christus." ⌑

Nu laat ons deizen, en de Kerkbelofte vieren
En in het heiligdom der zuiverste papieren
De beelden van de Kerk en printen gadeslaan,
Om uit de schaduwen 't aanstaande licht te raên,
En wonderheden, die zich eeuw bij eeuw ontdekken,
Zoo kan men heerelijk het Kerkgebouw voltrekken.

Vondel is aan 't „bouwen" ! In de nu volgende reeks van twaalf voorafbeeldingen ontwaren we een wonderschoone symmetrie: Eerst *drie* voorafbeeldingen van Christus' Kerk : 1. het Paradijs, 2. de schepping van Eva, 3. de ark van Noë. ¶ Dan *drie* voorafbeeldingen van de twee kerken, de Joodsche en de Christelijke : 4. Sara met Izaak, en Hagar met Ismaël, 5. Rebekka's zonen, Jacob en Ezau, 6. Jozef's zonen: Efraïm en Manasse. ¶ Een derde groep van *drie* voorafbeeldingen : van de strijdende Kerk : 7. Het heir der twaalf stammen ; van de zegepralende Kerk : 8. Kanaän ; van beide, strijdende èn zegepralende : 9. Jerusalem. ¶ Nog een vierde groep van drie voorafbeeldingen : 10. Ark des Verbonds ; 11. Salomons tempel, 12. Christus' voorafbeeldingen, zal dit keurig onderdeel van „de Heerlijkheid der Kerk" voltooien, dat wederom beter leert begrijpen, hoe de Goddelijke Voorzienigheid de Stichting, eenmaal door Gods menschgeworden Zoon te beginnen en te voltrekken, trapsgewijze heeft vóórbereid, ⌑

Om dus allengs het ruwe volk te wennen,
Dien wondren, onwaardeerbren schat te kennen. (Alt. I, 497).

1 HET PARADIJS. Met het eerste Boek van Mozes en het Hooglied van Salomon vóór zich, had reeds de H. Augustinus het volgende opgemerkt: „De vier stroomen, die in alle richtingen door het Paradijs vloeien, zijn de vier Evangelisten ; de vruchtbare boomen zijn de Heiligen ; de boomvruchten zelve zijn de goede werken der Heiligen ; de boom des levens is het Heilige der heiligen, Christus zelf ; de boom der kennis van goed en kwaad is 's menschen vrije wil en eigen willekeur". ⌑

De pen van Augustijn, van onwaardeerbren prijs,
Ontworpt de lieflijkheid der Kerke in 't paradijs.
Door Salomons gezang, naar Mozes' hand beschreven,
Vol kruiden, die een geur en adem van zich geven.
Vier stroomen schildren elk een pen, die onvermoeid
Van levendigen inkt in 't Evangelie vloeit.
Hij leert de Heiligen bij vruchtbre boomen merken.
De verf der vruchten maalt hun ongeverfde werken.
De boom, die 't leven rekt, Maria's telg beduidt,
Waaruit onsterflijkheid, der zielen voedsel, spruit.
De boom der kennisse,⁀en zijne⁀appels op die struiken
Bediên den vrijen wil, te bruiken, of misbruiken.

2. EVA. „Daar nu bij den aanvang van het menschelijk geslacht", zoo las Vondel verder nog in Augustinus' prachtwerk *Over de Stad Gods*, „de vrouw gemaakt is van de ribbe, die genomen werd uit de zijde van den slapenden man, kan het niet anders, of reeds toen werden door dit feit Christus en zijne Kerk voorafgebeeld. Die slaap was Christus' dood ; van het ontzielde lichaam, dat aan het kruis hing, werd de zijde met eene lans doorstoken, en er vloeide bloed uit en water; en wij weten, dat dit de Sacramenten zijn, waarmede de Kerk wordt opgebouwd". Vondel dacht hierbij ook nog aan het huwelijk van Adam en Eva, en aan de woorden van den Heiligen Paulus : „Dit is een groot sacrament, ik zeg, in Christus en in de Kerk". ⌑

De maagd, uit Adams zijde⁀en ribbe gebootseerd,
Terwijl een vaste slaap zijn zinnen overheert,
Beteekende de Kerk, uit Christus' zij te sprengen
Met bloed en water, die zich onderling vermengen,

En vloeien uit zijn zijde,‿en doodgepijnigd hart,
Hetwelk, gerust in slaap, geen weedom voelt noch smart.
Dat bloed en water zijn de kostelijke beken
Van d'opperste genade,‿in elk geheimnisteeken
Te vloeien ; en waardoor de Kerk, een schooner maagd
Dan Eva, Gode‿in heur volkomenheid behaagt.
Ook ziet men in de Bruid, zoo vroeg ten echt gegeven
Aan Adam, straks den Staat der Kerke naar het leven,
Die aan haar Bruigom wordt verbonden, en verloofd,
Gelijk het lichaam hangt vereenigd met zijn hoofd.
Zij spreien hunne vrucht in alle vier de winden,
En nijd noch tijd noch ramp kan dezen knoop ontbinden.

3. NOA'S VLOEDGEVAARTE. Lezen we eerst weer, wat de Heilige Augustinus hierover schrijft : „Dat God aan den rechtvaardigen Noë last gaf, de ark te bouwen, waarin hij met zijn gezin, en met de dieren, op Gods bevel medegenomen, gered werd van den zondvloed, is ongetwijfeld een voorafbeelding van de Stad Gods, van de Kerk, die gered is door het hout, waaraan de Middelaar tusschen God en de menschen hing, de Godmensch Christus Jesus". In het feit, dat mèt het achttal menschen, zooveel dieren, reine en onreine, gespaard bleven, ziet dezelfde Kerkvader ook eene voorafbeelding der Kerk, waarin, in zijn tijd reeds, zoovele heidensche volken waren opgenomen. Noë's ontzaglijk bouwwerk, waaraan meer dan een eeuw gearbeid was, en de verschrikkelijke zondvloed, staan Vondel voor de verbeelding, alsof hij er bij tegenwoordig ware geweest. Later zou hij er een geheel treurspel over schrijven. ¤

Het ijslijk zeegevaart van louter dennenhout,
Door Noa, in geene‿eeuw, voltrokken en volbouwd,
Dat op den strafvloed drijft, en hooger dan de bergen
Gerezen aan de lucht, de starren schijnt te tergen,
En allerhande vee en vogels en gediert
Beschaduwt met zijn dak, van 's hemels hand gestierd ;
Is 't voorbeeld van de Kerk, waarin godvruchte zielen
Zich bergen voor den vloed, die alles komt vernielen
Wat 's hemels raad beschimpt, te boos en uitgestort,
En teffens in het graf des doods gedolven wordt.
Het beeldt de Hoofdkerk uit, gemachtigd te behouwen,
Gelijk een vrijburg, al die vast op God betrouwen.

Het ijslijk zeegevaart, van louter dennenhout,
Door Noa, in geene eeuw, voltrokken en volbouwd,

Met haren Ismaël, in woeste wildernis,
Daar zonder 's hemels troost geen bron te vinden is.

De baren, daar 't gevaart van Noa los op zwemt,
Zijn 's werelds wilde zee, of harsens, nooit getemd,
En telkens met een storm van doling te verbazen,
Gewoon te volgen, waar de dwerrelwinden blazen.
Terwijl d'Almogendheid dit drijvende gevaart
Met 's werelds overschot, een klein getal, bewaart,
Beschut ze‿ook al 't gedierte,‿in 't midden van de baren,
Zoowel 't besmette‿als 't reine,‿om hun natuur te sparen.

4. SARA. Wij kennen de geschiedenis. Jaarlijks, op den vierden Zondag van de Vasten, worden wij er aan herinnerd in het Epistel der Heilige Mis. Sara, de vrije vrouw of meesteres, met haar zoon Izaak, en Hagar, de dienstmaagd of slavin, met haar zoon Ismaël, beelden vooraf de Kerk van Christus en de Joodsche Kerk, indien men althans bij de Joden — het slaafsch besnedendom — mag spreken van Kerk, 't geen te verdedigen is, als men aanneemt, dat „synagoge" oorspronkelijk beteekent : „een kudde en 't zamendrift van dieren" dus : vereeniging. De geboorte van Sara's zoon, Izaak, werd door Engelen aangekondigd ; Hagar's zoon Ismaël was niet aangekondigd ; zij, de dienstmaagd, werd met haar kind de woestijn ingedreven, waar het van dorst gestorven zou zijn, als niet op 's hemels aanwijzing, een bron gevonden was. Izaak daarentegen is de rechtmatige erfgenaam van de schatten en voorrechten zijns vaders Abraham. In de vrouw Sara en in de dienstmaagd Hagar ziet ge uitgebeeld een dubbel, ongelijk, met bloed bezegeld Testament. Hagar, wier nakomelingen, de Ismaëlieten, in Arabië wonen, waar de berg Sinaï ligt, wijst ons op het Oude Testament, dat dienstbaar is aan het Nieuwe, afgebeeld in Sara. Zoo is er ook een dubbel Jerusalem : het Jerusalem in de dagen van Sint Paulus, onderworpen aan de heidenen, en het geestelijk Jerusalem, de Stad Gods, de Kerk, door Christus gesticht. En gelijk Hagar's zoon Ismaël Sara's zoon Izaak haatte en hem bestreed, zoo haatte het Jodendom het Christendom en kruisigde den Christus. ¶ Vondel had de geschiedenis gelezen in de Boeken van Mozes, daarna de bewerking dezer voorafbeelding in Paulus' brief aan de Galaten ; vervolgens had hij bestudeerd, hoe vernuftig deze bewerking benut werd door den Heiligen Augustinus bij den opbouw van zijn „Stad Gods". Op zijn beurt maakt de dichter van dit alles gebruik om zijn „Heerlijkheid der Kerke" te verrijken met een juweel van leerdichterlijke kunst:

d'Aartsmoeder Sara drukt met Hagar, haar slavin,
Twee kerken uit, indien men, naar den rechten zin,
Het slaafsch besnedendom met zulk een naam mag sieren,
Naardien het bij een kudde‿en 't zamendrift van dieren
Geleken, ook met recht van ouds dien titel draagt.
De vrije vrouw verdooft den glans der dienstbre maagd.
Zij baart bejaard een zoon, dien d'Englen haar beloven ;
De dienstmaagd door natuur, en wordt eerlang verschoven
Met haren Ismaël in woeste wildernis,
Daar zonder 's hemels troost geen bron te vinden is.
Maar Izak, in 't bezit van vaders huis en erven,
Ziet d'afkomst in 't gemoet, die nimmer uit zal sterven.
Men ziet in 't voorhoofd van de vrouw en maagd geprent
Een ongelijk met bloed bezegeld testament ;
Het een van Sina, dat met zijne wet zal stemmen ;
Het ander hooger zien : want twee Jerusalemmen
Zijn met één naam gemerkt, indien men ze onderscheidt ;
Het een is letterlijk, geneigd ter dienstbaarheid,
En legt een lastig juk op al zijn burgerijen :
Maar d'andere stad is vrij, en moeder aller vrijen,
En hemelsch, en gelijk uit 's hemels schoot gedaald.
Men ziet in Hagars zoon naar 't leven afgemaald
Den erfhaat des besneên, die grimmig en verbolgen
Den vrijgeboren Zoon zal kruisen en vervolgen,
En worstlen tegen Hem ; want d'aartsgezindheid lijdt
Den geest des hemels niet, die met den letter strijdt.

5. REBEKKA. Toen Izaak's echtgenoote, Rebekka, van een tweeling zwanger was, en de kindertjes tegen elkander stieten, zegt de Heilige Schrift, nam zij angstig haar toevlucht tot God, die haar antwoordde : „Twee geslachten zijn in uwen schoot en twee volken zullen zich uit uw binnenste scheiden ; en het eene volk zal het andere volk overheerschen, en de oudste zal den jongste dienen." Dit is later vervuld, toen de afstammelingen van Esau dienstbaar werden aan die van Jacob. „Toch neemt men aan", schrijft de Heilige Augustinus, „dat er op iets grooters gedoeld was met deze profetie : *'t Eene volk zal 't andere overheerschen.* En wat is dit anders, dan wat klaarblijkelijk vervuld wordt in de Joden en de Christenen?

Zoo strijden onderling, in 't lijf der zwangre moeder,
Rebekka's tweelingen, de broeder tegens broeder,

En wijzen in dien strijd alree twee volken aan,
Die naar de heerschappij en rijksten zegen staan.
De ruwe Joodschap schijnt in Esau's hart te wrokken;
Maar Christus' Kerk verwint, in Jacob vóórgetrokken.
Aldus wordt d'oudste‿een slaaf des jongsten, die geniet
Het voorrecht door 't vernuft, hetwelk veel hooger ziet

6. EPHRAÏM. Toen Jozef, de onderkoning van Egypte, zijn twee zonen, waarvan Manasse de oudste en Ephraïm de jongste was, naar 't sterfbed van hun grootvader Jacob gebracht had, om diens zegen te vragen, ontving, tegen alle verwachting in, de jongste den rijksten zegen. In later tijd is gebleken, dat niet alleen Ephraïm's afstammelingen de overhand kregen boven die van Manasse, maar ook de eerste Kerk, het Jodendom, moest onderdoen voor de tweede, de Kerk van Christus. ⌑

Zoo strijkt ook Ephraïm den zegen voor Manasse,
Ten spiegel van Gods Kerk, die d'eerste‿in puin en assche
En stof verdwijnen ziet, en uitstaat al 't geweld,
Dat voor haar aangezicht, als ijs en sneeuwjacht smelt.

7. HET HEIR DER TWAALF STAMMEN. Het Joodsche volk, het volk der Twaalf Stammen, beeldde bij zijn zwerven door de woestijn, bij zijn intocht in 't beloofde land, in vele onderdeelen de Kerk van Christus uit. De Roode Zee beteekent het Doopsel; Mozes, de leidsman door de Roode Zee, beteekent Christus; de Egyptenaren, „Memfis' plaag", die vernietigd worden, beteekenen de zonden; de rots, waaruit water sprong, en het manna, dat dagelijks uit den hemel viel, wijzen op Christus; de intrede in 't beloofde land over de droge bedding van „de splijtende Jordane" was 't begin van de vervulling der belofte, door God gedaan aan Abraham; en toen daar Levi — de priesterlijke stam — Juda — de afstammelingen van hem, uit wien de Verlosser zou geboren worden — tot koningen zalfde, bleek al meer en meer, dat in de geschiedenis van het Joodsche volk de geschiedenis der Kerke werd voorafgebeeld en geschetst, „want", gelijk Vondel elders zegt (Alt. III, 723) „Jesus is uit Juda's stam geboren". ⌑

Het grootste voorbeeld van de Kerk der uiterste‿eeuwen
Wordt opgerold in 't heir des Hertogs der Hebreeuwen,

Die twalef stammen, lang getreden, en verdrukt,
Door 's hemels last en arm, den wreeden Nijl ontrukt,
En heenvoert door de roode‿en opgescheurde golven,
Daar Faro hen vervolgt, en levend wordt gedolven,
Met al zijn Ridderschap en heirkracht, in het graf
Van 't schuimend element, dat Juda doortocht gaf.
Om uit dit één geslacht een grooter te berekenen,
Deszelfs natuur en aard naar 't leven af te teekenen,
Zoo klaar, dat elk bekenn' : „dit's wezen van de Kerk !"
Ontbreekt hier tong, noch taal, noch verf, noch eenig merk :
Hetzij men d'oogen sla op d'uitgestane jammers,
Den Leidsman, Memfis' plaag, den uittocht, d'offerlammers,
De posten, met hun bloed bestreken, en geverfd,
Den doortocht, dees woestijn, daar 't volk van honger sterft,
Het hart van dorst verstikt, tenzij de staf hen zegene
Met bronnen uit een rots, de hemel manna regene ;
Hetzij men gade sla, hoe God hun wetten geeft
Op Sina, met gedruisch, daar d'aarde en 't hart af beeft,
Totdat, na veertig jaar beschuttens, hun de bane
Bereid wordt door de kil der splijtende Jordane,
In 't Rijk, aan Abraham gezworen, en beloofd,
Daar Levi Juda zalft, en zet de kroon op 't hoofd.
Men kent, indien men lette‿op d'aangewezen punten
En eigenschap, alom de merken en de munten
Van d'ongeboren Kerk, in elk bijzonder deel,
Als 't leven uit den doek en 't kunstig tafereel.

8. KANAÄN. Was de veertigjarige ballingschap der Joden in de woestijn eene voorafbeelding van de strijdende Kerk op aarde, dan is Kanaän zelf, het Beloofde Land, een beeld der zegepralende Kerk in den hemel. Beide vloeien over van melk en honing, beide zijn toegezegd als erfdeel, in beide krijgt ieder wat hem toekomt, beide vallen den bezitters ten deel na de overwinning op hun vijanden behaald. ⌑

Maar eveneens gelijk de pelgrimaadje‿en 't strijden
In velden en woestijn, d'aanstaande Kerk in 't lijden
En strijden heeft getoond, komt Kanaän en eert,
Verheft en kroont de Kerk, die Boven triomfeert,
Daar melk en honing vloeit, en 's hemels erfgenamen,
Gewettigd elk bij lot, den errefschat verzamen,

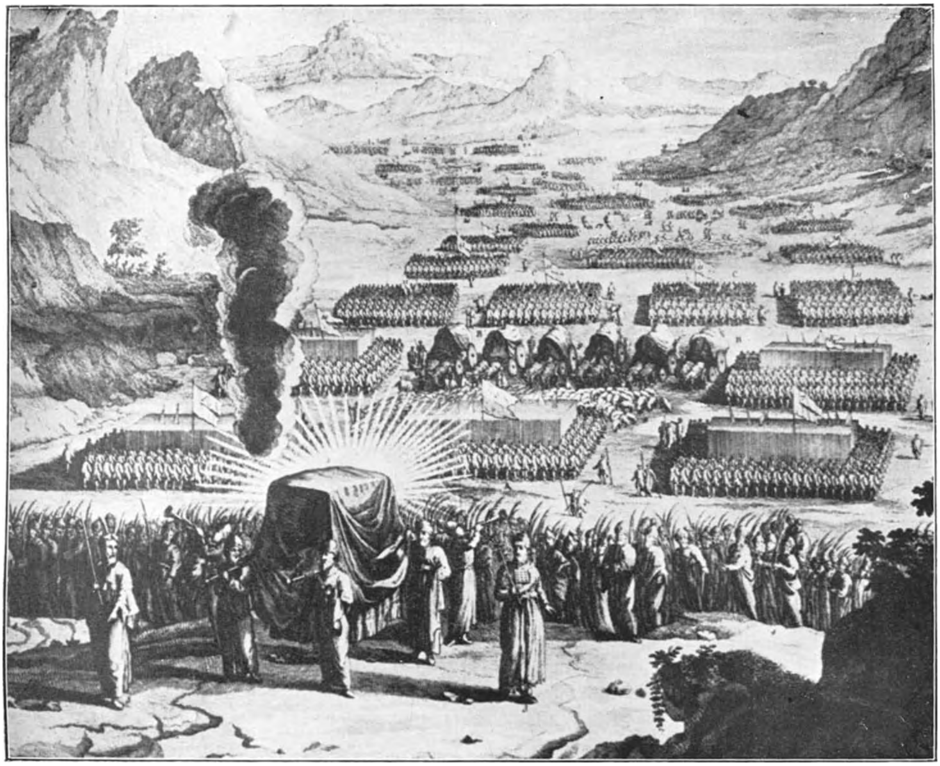

Den doortocht, dees woestijn ....

Ten trots der vijanden, die uit den troon gerukt,
Nu schaamrood henenvliên, van sterker macht gedrukt.

9. JERUSALEM. Dat deze uitverkoren stad, in haar geschiedenis en bouw en ligging een voorafbeelding is niet alleen van de strijdende Kerk op aarde, maar ook van de zegepralende Kerk in den hemel, mag als algemeen bekend worden verondersteld. De versterking, eertijds door David op de Jubeseën veroverd, en toegewijd aan den dienst Gods, door Aärons nakroost te verzorgen, gold als een vrijburg voor achtervolgden. Na David hebben andere koningen — denk aan Salomon en ook aan koning Herodes — de stad vergroot en versterkt en versierd. Haar prachtige ligging op den steilen berg maakt, mèt haar eigen pracht, dat zij als 't ware het kleinood der aarde is, en in het midden van den aardbol schittert als een edelsteen in een ring. Met haar burgerijen, nu eens in strijd „blank gewapend", dan weder in rust, spiegelt zij tegelijkertijd af èn de strijdende Kerk op aarde èn de zegepralende in den hemel. ¤

De stad Jerusalem, door Davids dolk geveiligd
Voor 't Jebuseesch geweld, en Aron toegeheiligd,
Een vrijburg voor Gods volk, in allerhande nood,
En tot een stoel des rijks verheven en vergroot;
Van andre koningen te sieren met gebouwen,
Te sterken met een graft, uit louter rots gehouwen;
Dees stad, die, midden op des aardkloots ronden kring,
En van gebergt omringd, gelijk een steen den ring,
Den aardboôm kronen zou, en worden aangebeden,
Gelijk een koningin en feniksvrouw der steden;
Verheft nu 't hoofd van verre,‿opdat ze‿onze‿oogen dien'
Ten klaren spiegel, om in haar te moet te zien
Twee trotsche steden, die van burgerijen krielen,
Al blankgewapenden, of doorgestreden zielen,
Door eenerhande wet, en onder 't zelve Hoofd,
Aan eenen zelven eed gebonden, en verloofd.

Mochten toch alle menschen die Stad Gods zien en binnentreden!

¶ Alvorens men verder leest, zal men goed doen, eerst de bijbehoorende platen aandachtig te bezien, en in zijn verbeelding een voorstelling te vormen van de majestueuze pracht van Salomons tempel, zoo kostbaar en schitterend in zijn geheel en in al zijne onderdeelen. ¤

10. DE ARK DES VERBONDS. Dit kostbaarste van alle godsdienstige voorwerpen bij den Israëlitischen eeredienst werd naar Mozes' voorschrift geplaatst in de met kostbare tapijten behangen Tabernakel-hut. Op al hun tochten door de woestijn en in het nog te veroveren Beloofde Land werd die Arke eerbiedig medegevoerd. Nadat ze achtereenvolgens tijdelijk gerust had te Galgala en Silo, te Nobe en Gabaon, ja zelfs eenmaal in de handen der Filistijnen was gevallen, werd zij door David overgebracht naar Sion en bleef daar „onder godgewijde tenten", terwijl herhaaldelijk de witte wolk, verschijnende tusschen de vleugelen der Cherubijnen, kennis gaf van de bijzondere tegenwoordigheid Gods, totdat Salomon haar plaatste in het Heilige der Heiligen van zijn prachtigen tempel. ¶ Als Vondel spreekt van „reisbre hut" moeten we toch denken aan het voornaamste voorwerp, dat in die hut bewaard werd, namelijk aan de Bondsark. ¶ Deze Bondsark beeldt in hare geschiedenis de geschiedenis uit der Kerk, die, hier op aarde in ballingschap aan vele wisselvalligheden blijft blootgesteld, totdat zij eens, door een andere spruit van Jesse, namelijk door Jesus, in het Rijk der hemelen tot eeuwige rust en heerlijkheid geraakt.

Nu schuift d'Orakelhut van Mozes haar gordijnen
Hier open, daar Gods Kist, door velden en woestijnen
Rondom gevoerd, bijwijl misbruikt van 's vijands vuist,
En in Judea lest, van plaats in plaats, verhuisd,
Op Sion rust gewint, en, vrij van dreigementen,
Bedekt wordt met een wolk en Godgewijde tenten,
Waarin de godsdienst schuilt, die op wat hoogers slaat
Dan Arons heiligheid, en uiterlijk sieraad,
Dat rijker blinken wil in 's tempels timmeraadje :
Waarom dees reisbre hut in hare pelgrimaadje
Ons uitbeeldt, hoe de Kerk met ongerusten stap
Op aarde zwerven moet in strijd, en ballingschap,
Totdat een ander spruit van Jesse d'afgebeelde
Godvruchtigheid een stoel van veiligheid en weelde,
Op 't hemelsch Sion, in 't beloofde vaderland,
Verleene, daar ze alleen de kroon van eere spant.

11. SALOMON'S TEMPEL. Al de tempels, ter eere der afgoden door het heidendom gebouwd, moesten in kostbaarheid en luister onderdoen voor het prachtig Godsgebouw van Koning Salomon,

Plaat XI en XII

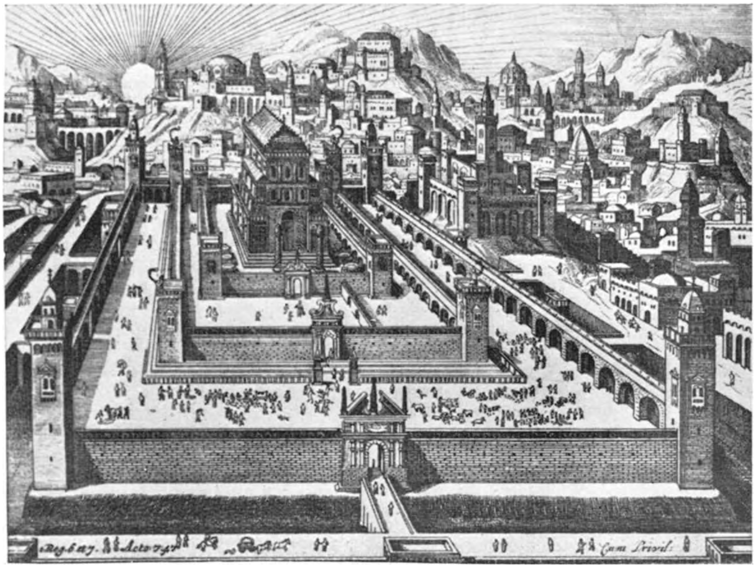

. . . . het ziet . . . .
Een eenig kerkgebouw veel duizend kerken trotsen,
Die teffens ondergaan, als starren voor de zon,
In 't opgaan van 't gebouw, door koning Salomon . . . .

Nu schuift d'Orakelhut van Mozes haar gordijnen
Hier open . . . .

aan welks voltooiing zeven jaar gearbeid werd. Alle onderdeelen van dit meesterwerk waren aan den voet van den berg zoo kunstig afgewerkt, dat op den berg zelf niet één hamerslag gehoord werd. Het stond op Sion, als ware het uit de rots zelve opgegroeid. Marmersteen en goud uit Ofir en cederhout van den Libanon waren het materiaal, waarop de Heiden vol naijver zich blind staarde. ¤

Al 't Heidensch Priesterdom, zoo trotsch op blinde drempels,
En moedig op de pracht van zijn ontelbre tempels,
Den ganschen aardboôm door gezaaid, van eeuw tot eeuw,
Staat schaamrood en verbaasd, en geeft het den Hebreeuw
Gewonnen, daar het ziet, in 't midden uit de rotsen,
Een eenig kerkgebouw veel duizend Kerken trotsen,
Die seffens ondergaan, als starren voor de zon,
In 't opgaan van 't gebouw, door Koning Salomon
In zeven jaar voltooid, en aan de lucht geschonken,
Zoo kunstig, dat het niet met hamers schijnt geklonken
Uit marmersteen, maar door natuur en hare gunst
Uit eene klip aaneengewassen, zonder kunst;
Of eer een majesteit, in eenen vorm gegoten
Van zonnegoud, geschept uit Ofir, en zijn vloten.
De Heiden zwilt van nijd, en ziet zijne‿oogen blind,
In 't heerlijk wonderwerk, dat mijnen gouds verslindt,
En Liban's kruin ontbloot van al haar loof en cederen.

Treed nu dit prachtgebouw binnen. In het achterste gedeelte van het eigenlijke Kerkgebouw is het Heilige der Heiligen. Daar staat de *Bondkist*. Bewonder den *voorhang*, die het Heilige der Heiligen afsluit. De H. Schrift zegt van Salomon: „Ook maakte hij een voorhangsel uit donkerblauw, purper, karmozijn en byssus, en hij weefde er Cherubijnen in." Bewonder in het voorste gedeelte, in het zoogenaamde „heilige", het met goud beslagen *reukaltaar, den kandelaar met zeven armen en de tafel der toonbrooden*, van acaciahout met goud overtogen. ¶ Treed dan naar buiten, bezie het *voorhof*, waar het koperen offeraltaar staat: de éénige offerplaats ter eere van den waren God. Werp nog een blik op het *buitenhof*, waar ook de Heidenen mochten komen, mits zij zich eerbiedig gedroegen, en bedenk wat een onvergetelijken indruk de inwijding van dien Tempel moet hebben gemaakt op het volk van Israël, toen vuur uit den hemel de offers verslond, en God de Heer tot Salomon zeide:

„Ik heb Uw gebed gehoord, en Ik heb Mij deze plaats uitgekozen tot een huis voor offeranden"…. ⌑

Hier dekken Cherubijns *de Bondkist* met hun vederen,
Waarop de heerlijkheid der Godheid rust, en zweeft,
Die op 's aartspriesters bede‿en vragen antwoord geeft,
In 't allerheiligst koor, waarvoor alle‿afgoôn zwichten
Met hun orakelen, en grijnzen, en gedichten.
De voorhang, geschakeerd van verven met de naald,
En die van Cherubijns en loof en bloemwerk straalt,
Verbiedt der Priestren oog, in dit geheim te weiden,
Om dees geheimste plaats en 't heilige te scheiden,
Hetwelk bewierookt wordt van 't geurig *reukaltaar*,
Door zeven takken lichts, op eenen *kandelaar*,
Verlicht, en daar de *disch met toonkorst* staat geladen,
Die, om de maand ververscht, het priesterdom verzaden.
De *voorhof*, daar het vee ten offer wordt gebracht,
Op 't koperen altaar, staat open voor 't geslacht
Van Levi niet alleen, maar al de twalef stammen,
Die hier door ossenbloed, en koe, en kalf, en rammen,
En schapen, zonder tal, verzoeken hunnen zoen.
Om 's hemels straf te‿ontvliên, en 't smerten van Gods roên.
De *buitenhof* is vrij voor d'onbesneden volken.
De glans en heerlijkheid der Godheid, uit de wolken
Gedaald in eene wolk, in 't wijden van 't gesticht,
Verguldden al de Kerk, met hemelsch vier en licht,
Geslingerd uit de lucht in 't vet der offeranden,
Die, 's hemels majesteit ter eere,‿op 't outer brandden,
Verslonden d'offerande‿op 's wijzen konings beê,
En Gods Orakel sprak: *Ik heb deze‿offersteê*
Alleen tot mijnen dienst en offer uitgekoren,
En wil mijn volks gebeên en smeeken hier verhooren.
O tempel, welk een kroon en kostelijk kleenood,
Wat handvest wordt u hier geworpen in den schoot!

Reeds in zijn prille jeugd had Vondel uit den protestantschen Bijbel geleerd, dat in Salomon's Tempel „de schoonheid der Kerke Christi, ende de zaligheid der geloovigen in Christo, wordt beschreven en afgemaald". Ook kende hij de woorden uit Petrus' eersten brief: „Nadert tot Hem, die de levende steen is, weggeworpen door de menschen, maar uitgekozen en in eere gezet door God; en weest zelf, als levende steenen, geplaatst op Hem, om een

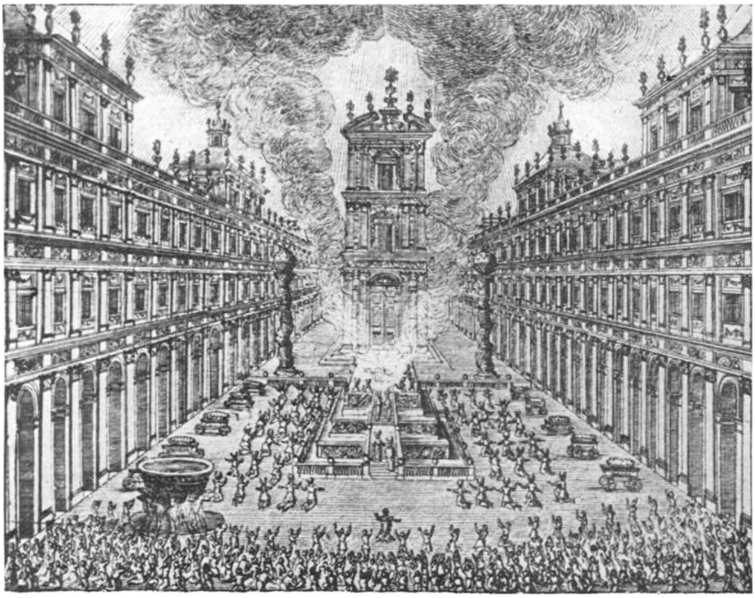

De glans en heerlijkheid der Godheid, uit de wolken
Gedaald in eene wolk, in 't wijden van 't gesticht,
Vervulden al de Kerk, met hemelsch vier en licht.

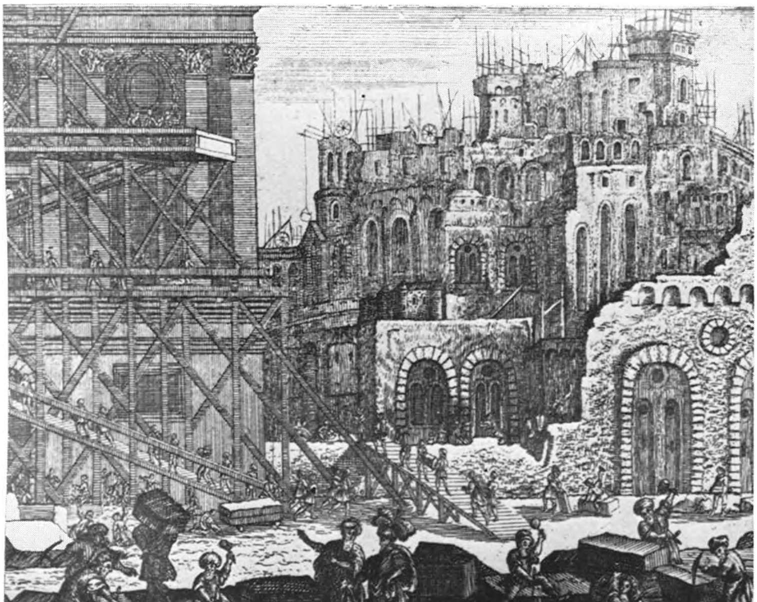

Dees tempel, lang verwoest, herbouwd en weer verdwenen ....

geestelijk gebouw op te trekken, en een heilig priesterdom, dat aangenaam is aan God door Jesus Christus. Daarom staat er ook in de Heilige Schrift: *Zie, Ik, Ik zal in de grondvesten van Sion een steen leggen, een beproefden steen, een hoeksteen, een kostbaren, die op den grondslag gegrond is* ! *Wie gelooft, haaste zich niet om te ontvluchten* : hij zal niet beschaamd worden. Eere derhalve aan u, die gelooft ; maar voor de ongeloovigen is de steen, dien de bouwlieden hebben weggeworpen, tot hoeksteen geworden".... Is Salomon's Tempel door de woeste heirkracht, die optrok van den Eufraat, namelijk door Nabuchodonosor van Babylon, en later door de Romeinen, onder Titus opgetrokken van den Tiber naar de Cedronbeek, verwoest en verdelgd, de afgebeelde Kerk van Christus, „van tijd noch plaats bepaald", zal alle macht trotseeren, en de poorten der hel zullen Háár niet overweldigen ! ¶ Zie nu terug naar Jerusalem : ¤

Dees tempel, lang verwoest, herbouwd, en weer verdwenen,
Zag naar een tempel uit, van levendige steenen
Op een verworpen grond, den hoeksteen, vast herbouwd,
Den vasten hoeksteen, die twee rijen t'zamenhoudt,
De Grieken, en Hebreên, en allerlei geslachten,
Die op de wederkomst van God Messias wachten,
Wiens rijke tempel aarde‿en hemel overstraalt
Met eene heerlijkheid, van tijd noch plaats bepaald,
Als Salomons gewelf, en omgeramde muren,
Te krank van stof, om vier en ijzer te verduren,
Hetzij d'Eufraat, hetzij de Tiber, in 't geweer,
Den tempel en de stad het onderst boven keer'.

Van de twaalf stammen Israëls was er maar één, aan wien de bediening des Tempels was opgedragen : die van Levi, waaruit de hoogepriester Aäron sproot. In de Kerk is Christus-zelf alléén de Hoogepriester, en de twaalf Apostelen zijn de zuilen zijner Kerk. Zijn priesters, gekozen uit elken stam en natie, vertegenwoordigen Hem aan het altaar, waar Hij, een andere Melchisedech, brood en wijn offert, en verandert in zijn eigen Goddelijk Vleesch en Bloed, een heel wat kostelijker offerstof dan die gebruikelijk was bij de Oudvaders en onder de Mosaïsche wetgeving. ¶ We hooren hier een zuivere echo van Vondels Altaargeheimenissen ! ¤

In d'afgebeelde Kerk, daar twalef hoofdpilaren,
d'Apostels, het gewelf vol starren trouw bewaren,
En dragen onvermoeid, gaat Aron niet te koor,
Maar Christus, uitgebeeld door Griek, Hebreeuw, en Noor,
Bedienaars van 't altaar, bevlekt door ram, noch stieren,
Noch bloed, noch asch, noch smook van loeiende⁀offerdieren.
Hij volgt Melchisedech, die op zijn diensten wees,
En offert, voor de weite⁀en wijn, zijn Bloed en Vleesch ;
Een kostelijker stof dan d'offerstof der ouden ;
Hetzij die op Natuur, of Mozes' wet betrouwden.
Dus stapt de Godheid zelf de Godheid te gemoet
In God, Emmanuël, en door haar eigen Bloed,
In 't allerheiligst koor, en rijker pauweljoenen,
Der heemlen hemel zelf, om 's volleks smet te zoenen,
Door 't eenig offer, dat zijn zoenkracht nooit verloor.

De heerlijkheid der Kerke straalt ons nog schooner tegen, wanneer we vergelijken : de gebeden, die gestort werden vóór de Bondkist, het Orakel Gods in het Oude Verbond, en die, welke ten hemel stijgen in Jesus' Naam vóór het altaar in het Nieuwe Verbond ; Salomon als bouwheer en Christus als Bouwheer ; den glans van 't Hoogepriesterlijk gewaad van Aäron, en den luister van den ten hemel gevaren Christus. Ja, heerlijker is Christus' Kerk, zelfs in hare verdrukking, dan de Hebreeuwsche eeredienst, die slechts aan ééne plaats gebonden was. ¤

In d'afgebeelde Kerk neigt Gods Orakel 't oor
Naar vierige gebeên, den hemel opgedragen,
In Jesus' hoogen naam, zijn opperste behagen ;
Een wijzer Bouwheer dan de wijze Salomon,
Wiens godsdienst, als 't gebouw, geen storm verduren kon.
En wat kan 's voorbeelds pracht bij d'afgebeelde halen ?
Aartspriester, scheur uw kleed : leg af, leg af de stralen
Van mijter, en van kroon, en efod, voor den glans
Van 's Heilands majesteit, die uit den hoogsten trans
Des hemels al verdooft, wat eertijds heeft geblonken.
Deze⁀afgebeelde Kerk, in graven en spelonken
Gedoken, voor 't geweld der wereld en haar macht,
Ontvangt een klaarder glans, dan 't heidensche geslacht
Zag stralen uit het dak der roemende Hebreeuwen,
Beschaamd in hunnen roem, en heesch van ijdel schreeuwen ;

Nu God in Juda Zich alleen niet openbaart,
Maar wijder dan de zon rondom den hemel waart.

12. DE HEERLIJKHEID DER KERKE IS NOG TE VINDEN IN DE VOORAFBEELDINGEN VAN CHRISTUS ZELF. Wie ten slotte heel den Bijbel van het Oude Testament doorbladerend, Christus ziet voorafgebeeld in den priestervorst Melchisedech, in den herderkoning Abraham, in den volksvader Mozes, in Israël's rijksbestierders David en Salomon, aanschouwt in Christus ook zijn voorafgebeelde Kerk, zoodat wie Christus aanneemt, tegelijk ook moet aannemen, dat Hij de Stichter is van een geestelijk maar tevens zichtbaar Godsrijk, zijne Kerk. ¤

Wien 't lust, den ommegang te zien van menig voorbeeld,
Dat op een lange rij den Heiland invoert, oordeelt
De Kerk t'ontmoeten in haar rijk gezegend Hoofd,
Waarvan zij 't lichaam is. Aartsvaders, hoog geloofd,
Aartspriesters, Koningen, en Helden, en Profeten,
Hunne‿ambten, wonderen, en dapperheden zweeten
Om dit Gezalfde Hoofd, bekend door merk bij merk,
Te zetten in zijn ambt, als Hoeder van de Kerk,
Ontworpen in een rij gewijde schilderijen :
Want twee, zoo nauw verknocht, als Kerk en Christus, lijen
Geen scheiding, maar zij gaan te zamen, hand aan hand,
Gepaard door éénen wil, en onderlingen band.

Zoo heeft dan Vondel reeds tweemaal de Heerlijkheid der Kerke bezongen, eens in zooverre zij is *beloofd* door God, die ons niet bedriegt, daarna, in zooverre zij is *voorafgebeeld* in personen en gebeurtenissen en zaken van het Oude Testament, dat naar Paulus' woord, „een schets is der toekomende dingen". (Col. 2,17). ¶ In een nieuw schitterend licht toont hij nu ten derden male de Heerlijkheid der Kerk, door twaalf Profeten ten tooneele te voeren, die, ieder weer op andere wijze, de Kerk van Christus hebben *voorspeld* en beschreven. ¤

V. VOORSPELLINGEN.

Nu lust me‿eens ga te slaan, in dees geheimenissen,
Door wat *Voorspellingen* de Hand, die niet kan missen,
d'Aanstaande Kerk verlichtte‿op 't zuiver perkament,
Waaruit men levendig hare‿eigenschappen kent,
En wezen, en waardij, en eer, en macht berekent.

Zal 't *ons* een lust zijn, Vondel te volgen ? Samen met hem een nieuw onderdeel op te bouwen van „de Heerlijkheid der Kerke"? Ongetwijfeld, als we ten minste het geduld hebben, om de noodzakelijke wetenschap op te doen, die aan het genieten vooraf gaat. 't Is waar, Poëzie heeft niets te maken met Wetenschap ; maar wanneer een dichter bijvoorbeeld de gevoelens uitstort, die hij heeft bij 't zien van morgenrood, zullen we nooit met hem kunnen medevoelen, als we absoluut niet weten, wat het woord „morgenrood" beteekent. Zoo zullen we dàn pas verrukt worden door Vondels verzen, wanneer we het voorwerp, dat hem in verrukking brengt, kennen, ten minste bij benadering. En dat voorwerp is hier de reeks van twaalf voorspellingen, die te zamen zulk een prachtig licht werpen op de Kerk, door Christus gesticht. ❡ Die reeks zij dan vooreerst aangeduid door de namen der profeten, wier voorspellingen hier dichterlijk worden weergegeven : ¤

David	Isaias	Ezechiël	Oseas	Aggeus	Priester Zacharias
Salomon	Jeremias	Daniël	Joël	Zacharias	Simeon

DAVID EN SALOMON. Met deze twee zijn hier bij Vondel bedoeld de gewijde schrijvers van den 44sten psalm en van het Hooglied. Beide dichtwerken stemmen hierin overeen, dat, volgens de gezaghebbendste Schriftuurverklaarders, Christus en zijne Kerk er worden voorgesteld als *Bruidegom en Bruid.* Iedere Katholiek weet, dat de onverbreekbare verbintenis, en de heilige en eeuwigtrouwe liefde tusschen Christus en zijne Kerk steeds voor de oogen moeten staan van hen, die door het Sacrament des Huwelijks in den echt zijn verbonden. Ja, een van de redenen, waarom het Huwelijk zoo heilig is, bestaat hierin, dat de gehuwden geroepen zijn, door hunne vereeniging, de heilige, de vlekkelooze, de eeuwigdurende, de vruchtbare vereeniging tusschen Christus en zijn Kerk zoo getrouw mogelijk af te beelden. Maar misschien weet niet iedere

Katholiek, dat de Schepper van hemel en aarde het uitverkoren volk van Israël met zulk een liefde bejegende, dat Hij zelf, door den mond zijner Profeten, zeer vele malen en op allerlei wijzen die liefde heeft uitgedrukt door beeldspraak, aan het huwelijk ontleend, zóó zelfs, dat men, in geestelijken zin, spreken kan van een huwelijksbond tusschen God en Israël. ¶ Is het dan wonder, dat David, door Vondel „pen van Jesse" genoemd, of wie dan ook de dichter is van den 44sten psalm, den toekomstigen grooten koning van Israël, den Messias, bezingt als een Bruidegom, en zijn Kerk, waarvan Israël slechts, wij zagen het reeds, eene voorafbeelding was, als een Koningsdochter, die de uitverkoren Bruid is van dien Koning ? Dit toekomstvisioen brengt den Ziener in verrukking, en ontlokt aan zijne lippen een heerlijk „Bruiloftslied". ¶ Eerst bezingt hij den Bruidegom : schoon van gestalte boven de menschenzonen ! Zie, Hij gordt zijn zwaard om de heupen, en overwint zijne vijanden ! Daar zet Hij zich in al zijn majesteit op den troon ! „Uw troon, o God, staat voor immer en voor eeuwig : een schepter van gerechtigheid is de schepter van uw rijk !" Nu treedt de Bruid naar voren, in Oostersch prachtgewaad ! Opgetogen prijst haar de dichterlijke psalmist, omdat zij geluisterd heeft naar de stem : „Vergeet uw volk en het huis uws vaders, en begeeren zal de Koning uwe schoonheid". Is zij binnengeleid in het paleis des Konings, dan ziet de profeet, hoe, in verre toekomst, de telgen van die echtvereeniging heel de aarde zullen bevolken en beheerschen. Zoo brengt de Kerk, door hare vereeniging met Christus, het bovennatuurlijke leven voort in duizenden en millioenen, over de aarde verspreid.

De pen van Jesse heeft haar levende‿afgeteekend
In 't heerlijk „Bruiloftslied" en Goddelijk geluid,
Gezongen en gespeeld, ter eere van de Bruid
En haren Bruidegom, zoo prachtig uitgestreken,
Zoo schoon, dat geene tong hun schoonheid uit kan spreken.
Hij gordt het zwaard op zijde,‿en komt, gelijk een held
En Koning, voor den dag, en triomfeert in 't veld.
Hij zet zich op den troon, die nimmer zal bezwijken,
En, God in wezen, draagt den schepter van zijn rijken.
De Koninklijke Bruid, nog schooner door haar pracht,
Vergeet haar ouden stam en vaderlijk geslacht,
Den Bruidegom ten prijs, en tredende door 't midden,
Zoo schoon als God haar schiep, begint Hem aan te bidden,

Die door haar schoonheid blaakt. Dus teelt ze bij dien Held
Eene‿afkomst, die alom de wereld wetten stelt.

In Vondels tijd meenden nog vele Schriftuurverklaarders, dat de 44ste psalm rechtstreeks een bruiloftslied was op het huwelijk van Salomon met de dochter van Faro. De dichterlijke zanger zag met profetischen blik in dit huwelijk de verbintenis tusschen God en zijn uitverkoren volk voorspeld, terwijl deze verbintenis wederom doelde op die van den beloofden Messias met zijne Kerk. Hoewel, zegt Vondel, dit bruiloftslied, „naar den zin der letter" zou kunnen gemaakt zijn voor de bruiloft van Salomon en Faro's dochter, nochtans ziet het in werkelijkheid op dezelfde „echtgeheimenis", die Salomon bezong in zijn Hooglied. Dit Hooglied, dat in den Bijbel betiteld wordt: „Lied der liederen van Salomon," is een verzameling korte bruiloftsliederen, waarin bruid en bruidegom beurtelings elkanders voortreffelijkheid bezingen, en elkander wederkeerig hunne liefde betuigen. De door God geïnspireerde bewerker of verzamelaar dezer bruiloftszangen brengt hier de bovennatuurlijke liefdeverhouding tusschen God en Israël tot uiting. Wijl Israël een voorafbeelding is van de Kerk, vinden we hier dus wederom de onvergelijkelijke schoonheid dier Kerk voorspeld. ⌑

Hoewel men, naar den zin der letter, dit aanschouwde
In Koning Salomon, die Faro's dochter trouwde,
Nog ziet dit evenwel op d'echtgeheimenis
Van Christus en zijn Kerk, waarin voltrokken is
Dit hemelsch bruiloftslied, zoolang vooruit gezongen,
En zelf van Salomon, tot hooger zang gedrongen,
Gevolgd, daar hij de Bruid met d'eelste verven maalt,
In hare schoonheid weidt, en lucht en adem haalt
In haar gedaante,‿en pracht, en titelen, en namen,
Die haar uitnemendheên en zijne min betamen,
Daar hij en zij, bij beurte‿in onderling gesprek,
Verbloemen Gods Geheim, indien men, zonder vlek
En vleeschelijk vernuft, wil inzien, naar heur waarde,
De trouw van God en mensch, van hemel en van aarde.

ISAIAS. De profeet Isaias, Amos' zoon, heeft zóóvele voorspellingen gedaan omtrent Christus en diens Kerk, dat hij, naar zeggen van Hieronymus, Cyrillus en Augustinus, nog beter Evangelist dan Profeet genoemd wordt. ¶ De zeven voorspellingen, die

betrekking hebben op de Heerlijkheid der Kerke en die ons door Vondel worden vóórgelegd, kan men gemakshalve aldus betitelen: de berg Sion, de heileeuw van vrede, de uitnoodiging tot de altaren van God, de uitnoodiging tot het groote feest, de wonderteekenen in de heilseeuw, de erkenning door de volken en de Stad Gods.

I. DE BERG SION. Een gedeelte van deze profetie, die we hier letterlijk aanhalen, vindt men ook bij Isaias' tijdgenoot, den profeet Micha of Micheas. *En in de laatste dagen zal de berg van het huis des Heeren gevestigd zijn op de kruin der bergen, en hij zal zich verheffen boven de heuvelen; en alle natiën zullen tot hem stroomen. En vele volkeren zullen komen en zeggen: Komt en laat ons opgaan naar den berg des Heeren en naar het huis van Jacob's God; en Hij zal ons onderwijzen in zijne wegen, en wij zullen wandelen op zijne paden; want van Sion zal uitgaan de wet en des Heeren woord van Jerusalem. En Hij zal de natiën richten en recht spreken over vele volken; en zij zullen hunne zwaarden omsmeden tot ploegscharen en hunne lansen tot sikkels; niet meer zal volk tegen volk het zwaard verheffen, en niet langer zullen zij zich oefenen ten krijg. Huis van Jacob, komt en wandelen wij in het licht des Heeren.*

De stijl van Amos' zoon, die nimmermeer bezwijkt,
En meer Evangelist dan een Profeet gelijkt,
(Van Micha nagevolgd, daar hij, begaafd van boven,
De Kerk in top verheft, om God in haar te loven,)
Zag eeuwen lang vooruit, in d'allerlesten tijd,
Den berg der Godheid, door den tempel ingewijd,
Verheffen zijne kruin ten hemel door de wolken,
Zoo hoog als geen gebergte, en allerhande volken
Van verre derwaart spoên, met deze blijde stem:
„Ey, volgt ons naar Gods berg, zijn stad Jerusalem,
„En haren tempel! Komt, ay komt, en laat u raden.
„De God van Jacob wijst ons dáár des hemels paden.
„Uit Sion, dat Hem eert door offers zonder smet,
„Bazuint Hij zijnen wil, en leert het volk zijn wet.
„Daar zal de Godheid zelf het Heidendom berechten,
„Dat wil uit lust tot vree, niet meer in 't harnas vechten,
„Maar zicht en kouter smeên van bloedig zwaard en speer:
„Want niemand trekt zijn zwaard: men legt de wapens neer.
„Gij stammen, komt met ons: de duisternis moet duiken,
„Het licht des hemels rijst, dies laat ons 't licht gebruiken!"

Bij den uitleg dezer profetische woorden herinnert Vondel ons nog eens aan de Ark van Noë, die, drijvend op den zondvloed, boven de hoogste toppen der bergen uitstak. Zoo hoog steekt Christus' Kerk boven alles uit. En toch, de Joden, ziende blind, weigerden de vervulling dezer profetie te erkennen, en dwongen, door hunne vervolgingen, de Kerk zich schuil te houden in het duister, terwijl de Heidenen in grooten getale zich bekeerden, en luisterden naar de Evangelie-verkondiging der Apostelen. ¶ Dat in die tijden soldaten, die het Christendom hadden omhelsd, den dienst weigerden, vond zijn oorzaak in de verplichting, om als soldaten aan heidensche plechtigheden ter eere der afgoden mede te doen. Liever stierven zij den marteldood. ¤

Daar ziet men, hoe de Kerk, gesteigerd hemelwaart,
Zoo hoog als, boven al 't gebergt, het vloedgevaart
Van vader Noah dreef, gezien wordt zelfs van blinden,
Die, willens blind bij daag, de Kerk niet willen vinden
In hare majesteit, maar domplen ze‿in een hol,
En wroeten daar zoo blind en duister als de mol;
Terwijl al 't Heidendom, en duizenden, bij hoopen,
Naar dezen hoogen berg, en grooten tempel loopen,
Waaruit 't Aposteldom des Heilands last trompet,
Die zooveel luider klinkt dan Sina's strenge wet,
Gewapenden gebiedt, den afgod eer t'ontzeggen,
Voor 's Keizers voeten stout de wapens neer te leggen,
En liever martelaars te sterven voor Gods Naam,
Dan 't Kruis te loochenen, om ijdele‿oorlogsfaam.

2. DE HEILEEUW VAN VREDE. In dichterlijke bewoordingen schildert Isaias den toestand in het Rijk van den Messias die, naar zijne menschelijke natuur een afstammeling van David, „een telg uit Jesse's stam," door zijne leer van liefde en vrede en zelfbeheersching, het eendrachtig samenzijn der meest uiteenloopende karakters en volksaarden zal bewerken. *De wolf zal wonen bij het lam en de pardel zich legeren bij het bokje, var en leeuw en schaap zullen samen wonen en een kleine knaap zal ze drijven. Var en beer zullen weiden, te gader zullen hunne jongen legeren, en de leeuw zal als het rund stroo eten. En de zuigeling zal spelen aan het hol der adder, en in de spelonk der koningsslang zal het gespeende kind zijne hand steken. Geen leed zal geschieden en geen manslag gepleegd worden op geheel*

*mijn heiligen berg ; want de aarde is vervuld van de kennis des **Heeren**, gelijk de wateren den zeebodem bedekken. Te dien dage is het de wortel van Jesse, die staat als de banier der volkeren ; tot Hem zullen de heidenen bidden, en zijn graf zal heerlijk zijn.* ¤

Nu laat ons luistren, hoe de geest van Isaias
Niet duister vóórspeelt, dat in d'eeuwe van Messias,
Een telg uit Jesse's stam, het wild zijn aard vergeet,
En uittrekt zijn natuur, gelijk een man het kleed.
Hij zegt : „De felle wolf, gewoon, om roof te huilen,
„Zal bij 't onnoozel lam in éėne schaapskooi schuilen ;
„De luiperd bij den bok zich vleien, zij aan zij ;
„De jonge leeuw, het schaap, en kallef, vrank en vrij,
„Van eenen harderstaf bestierd, zich laten leiden ;
„De wilde‿en woeste beer bij tamme koeien weiden ;
„Hun jongen desgelijks beslaan een zelve nest.
„De leeuw wordt, als een os, met hooi en strooi gemest.
„De zuigling durft in 't hol der giftige‿adder spelen,
„Het eerst gespeende kind den basiliscus streelen
„In zijnen naren kuil, ook zonder leed en erg.
„Men weet van leed noch ramp op mijnen heilgen berg ;
„Want 's hemels kennis schijnt in 't aardrijk op te klaren,
„Zoo vol van dezen glans, gelijk een zee van baren.
„De volken zullen dan, ontsteken van dit vier,
„Het oog naar Jesse's stam, de vredige banier,
„Van verre slaan, en Hem uit al hun hart begeeren,
„En zijn gezegend graf, van alle kanten eeren."

Meent nu niet, zoo vervolgt Vondel, dat ge hier een fabel hoort, zooals die van Orpheus, die door zijn muziek de dieren der wildernis temde ; neen, met die dieren zijn hier de menschen, de volkeren bedoeld. Leeft niet in iederen mensch, en is niet vaak op 't menschelijk gelaat iets te lezen, wat ook aan dieren eigen kan zijn, bijvoorbeeld : wreedheid, bloeddorst, gramschap, haat, vreesachtigheid, zachtmoedigheid of roofzucht ? Wijzen ook niet de dieren in Noë's ark, en de offerdieren in Mozes' wet, en de dieren in het visioen van Cephas op „allerhande troepen" van menschen, eenmaal te verzamelen in eenzelfde Kerk ? Zoo staat ons dan hier wederom een heerlijk beeld der Kerk van Christus voor oogen, de Kerk van Hem, die het Leven is, dat heerlijk uit het graf verrees, en allen deelgenooten wil maken van zijn Leven. ¤

Ay, kreuk uw voorhoofd niet, al dunkt u dit zoo vremd
Te klinken, als een snaar, die wildernissen temt !
Natuurlijk schildert hier de Goddelijke Schilder
Den aard der volken uit, die tammer zijn of wilder
Dan dieren ; want, wie let op ommetrek en zwier
Van 's menschen aangezicht en opzicht, ziet een dier
Of diereneigenschap in elke tronie zweven,
Zoodanig als natuur een ieder heeft gegeven,
Die min of meer misdeeld, naar Adams errefsmet,
Een plooi van erfgebrek of aanwenst heeft gezet,
En zijn genegendheên getoomd of laten glijen,
Naar 't ongelijk beloop van woeste‿en stille tijen,
En landen, en geslacht, en al wat, van der jeugd,
Des menschen aard verkeert, of aanleidt tot de deugd.
Dit wou ons Noa's hulk, gepropt van dieren, malen,
Het rein en onrein vee van Moses, en het dalen
Der dieren in den doek, bij d'enden aangevat,
Door Cephas voor een beeld van 't Heidendom geschat,
En Jodendom ; een Kerk uit allerhande troepen,
Tot eenen zelven plicht, een zelve‿altaar geroepen.
Zoo ziet men dan, hoe hier Messias' eeuw den aard
Der wilde menschen zoo herschept, en wederbaart,
In zeden en gewoont, dat ieder rust in vrede,
En niemand, als voorheen, den degen uit de scheede
Mag rukken, ingetoomd door een godvruchte vrees,
Die 't graf in eere houdt, daar 't Leven uit verrees.

3. DE UITNOODIGING TOT DE ALTAREN VAN GOD. Dezelfde profeet Isaias, „de tong der zelve pen", heeft op 't einde van zijn door God ingegeven bestraffing van het afgodische en trotsche Egypte, de voorspellinggedaan, dat eenmaal ook voor de Egyptenaren een Redder komen zal, en zij in hun eigen land den waren God zouden aanbidden en Hem offers opdragen (Is. 19, 19—22). Jerusalem zal dan in de toekomst niet meer de éénige plaats zijn, waar geofferd wordt aan den waren God, maar, gelijk Malachias nog voorspellen zal nà Isaias, „op alle plaats zal geofferd en aan den Heer eene reine offerande worden opgedragen." ¶ In zijn Altaargeheimenissen heeft Vondel beide profetieën, de eerste kort, de tweede zeer uitvoerig behandeld (IIIe B. 651—659 en 675—886). ¤

De tong derzelve pen noodt alle‿Egyptenaren
Bij God, en werpt ze neer voor zijn gewijde‿altaren,
In 't midden van het rijk des vruchtbren Nijls gebouwd,
Daar elk Hem offers brengt, en zijn beloften houdt.
Zoo wordt Jerusalem haar handvest eens benomen,
De tempel opgezet voor al 't geslacht der vromen;
Want Christus' offer bindt zich langer aan geen steê,
Noch volk, noch Arons bloed, en bloênde‿en blatend vee;
Maar 't zuiver offer van den hemelschen Messias
Geeft overal zijn geur, in 't blad van Malachias.

4. DE UITNOODIGING TOT HET GROOTE FEEST. In 't Boek der Spreuken van Salomon, waar Christus wordt voorgesteld als „De Wijsheid van den Wijze", staat geschreven (9, 1—3): *De Wijsheid heeft zich een huis gebouwd, Zij heeft zich zuilen uitgehouwen, zeven in getal. Zij heeft hare offerdieren geslacht. Zij heeft den wijn gemengd en hare tafel aangericht. Zij heeft hare dienstmaagden uitgezonden, om uit te nooden naar den burg en naar de muren der stad.* Ook deze woorden heeft Vondel in zijn Altaargeheimenissen aangehaald als profetie van het Heilig Misoffer (IIIe Boek, 635—650), en daarbij zich beroepen op de verklaring van den Heiligen Augustinus, die van heel deze Schriftuurplaats getuigt: „Zij, die Christus erkennen als de Wijsheid Gods, begrijpen deze woorden niet anders dan doelend op Christus en zijne Kerk." (De civ. Dei l. 17, 20, 2). Welnu, eenzelfde beeldspraak bezigde de Heilige Geest, toen Hij door den mond van Isaias profeteerde (25, 6—8): *En de Heer der heerscharen zal voor alle volken op dezen berg een gastmaal aanrichten van vette spijzen, een gastmaal van wijn, van vette, mergvolle spijzen, van geklaarden wijn. En afrukken zal Hij op dezen berg het aanschijn van den blinddoek, over alle volken gebonden, en het weefsel, dat Hij over alle natiën had geweven. Neerploffen zal Hij den dood voor eeuwig; en wegvagen zal de Heere God de tranen van elk gelaat, en den smaad van zijn volk zal Hij wegnemen van de gansche aarde; want de Heer heeft gesproken.* Is het niet in en door zijne Kerk, dat Christus den geestelijken dood „neerploft" door het leven der genade, en den lichamelijken dood door de verrijzenis des vleesches? En is het niet aan zijne Kerk, dat Hij zijn eigen Lichaam en Bloed toevertrouwde als spijze der zielen? „Wie mijn Vleesch eet en mijn Bloed drinkt, heeft eeuwig leven en Ik zal hem opwekken ten jongsten dage".

Gelijk de Wijsheid bij den Wijze ons verlicht,
Daar Zij Zich zelve‿een huis op zeven pijlers sticht,
Den disch met weite, wijn, en vee, nog versch geslagen,
Voor haar genooden dekt, en rustig op laat dragen,
Door maagden, uitgestierd om gasten op het feest
Van 't hof te noodigen ; — zoo noodt dezelve Geest
Door Isaias ook ter maaltijd alle volken,
Naar zijnen hoogen berg, gestegen door de wolken,
Op klaren wijn en drank, en lekkre spier, en merg.
De hemel zal 't gezicht der volken, op dien berg,
Verlichten, en den doek des misverstands ontbinden,
De tranen wisschen van het aanzicht der beminden,
Ontslagen van verdriet, en laster, en verwijt.
Dus wordt de Kerk onthaald, in 't aanzicht van den nijd,
En Gods genade‿in 't lest, ten beste voor Gods knechten,
De zielen opgedischt, in schijn van dischgerechten,
Ter rechten tijd, en na in endlooze‿eeuwigheid,
Daar 't leven eeuwig duurt, en niemand zucht, noch schreit.

5. DE WONDERTEEKENEN IN DE HEILEEUW. Nu wijst Vondel ons op de profetie van Isaias, Amos' zoon, waarop ook Christus zelf gewezen heeft, toen Joannes de Boetgezant, die in de gevangenis de werken van Christus had vernomen, twee van zijn leerlingen liet vragen : „Zijt Gij het, die komen moet, of hebben wij een ander te verwachten ?" Als antwoord wees Jesus toen op de woorden van Isaias, en zeide : „Gaat en boodschapt aan Joannes, wat gij hoort en ziet. Blinden zien en kreupelen gaan, melaatschen worden gereinigd en dooven hooren, dooden verrijzen en aan armen wordt het Evangelie verkondigd" (Mt. 11, 2—5 : Luc. 7, 20—22). Ziehier de woorden van den profeet : *En te dien dage zullen de dooven hooren de woorden van het boek, en uit duisternis en donkerheid zullen de oogen der blinden zien. En de zachtmoedigen zullen zich meer en meer verblijden in den Heer, en de arme menschen zullen in den Heilige van Israël jubelen* (29, 18, 19). *Dan zullen de oogen der blinden ontsloten worden, en de ooren der dooven zullen opengaan. Dan zal de lamme springen als een hert, en de tong der stommen zal ontbonden zijn* (35, 5, 6). Gelijk David „De Gouden Harp", zegt Vondel op 't einde, door zijn harpspel den droeven geest genas van koning Saül, zoo geneest Christus eenmaal, in en door zijne Kerk, het leed der zijnen. Zoo is de gave van wonderen, door Christus ook aan

zijne Apostelen medegedeeld (M. 16, 17, 18), eene andere Heerlijkheid der Kerke, door Isaias voorspeld.

De zoon van Amos merkt de heileeuw lang te voren
Door wonderteekens : want de dooven zullen hooren,
Des blinden oogen zien, na dikke duisternis,
De majesteit van 't Licht, dat hun verschenen is.
Men ziet de lammen dan als snelle harten springen ;
Men hoort de stomme tong den hemel lof toezingen.
Wie onderdrukt zit, of door armoede‿of geweld,
Wordt door den arm gered van dien verwachten Held :
Gelijk de Gouden Harp voorhene,‿ook vele jaren,
Den droeven geest genas, en streelde met zijn snaren.

6. DE ERKENNING DOOR DE VOLKEN. In zijn profetische zaligprijzing van Sion, de voorafbeelding, gelijk wij weten, der Kerk van Christus, schildert Isaias de bekeering der heidenen tot het Christendom, wederom eene Heerlijkheid der Kerke : *Dit zegt de Heere God* : *Zie, Ik zal mijne hand opheffen naar de heidenen, en naar de volkeren zal ik mijne banier* (de zichtbare Kerk) *opsteken. En zij zullen uwe zonen aandragen in de armen, en uwe dochteren zullen zij op de schouders aanvoeren. En koningen zullen uwe pleegvaders zijn, en koninginnen uwe pleegmoeders* ; *met het aangezicht ter aarde gebogen zullen zij u huldigen en het stof uwer voeten zullen zij lekken* (49, 22, 23).

De zoon van Amos spreekt uit 's Allerhoogsten mond,
Daar 't licht der Kerke rijst, gelijk de morgenstond :
„Ik wil mijn sterken arm in 't Heidendom verheffen,
„En rechten mijn banier, dat zij mijn macht beseffen.
„De volken brengen blij hun vruchten in uw scherm,
„De dochters op den rug, de zonen op hun arm.
„De koningen uit lust u met hun schepter voesteren,
„De koninginnen mede‿u met haar boezem koesteren,
„En vallende‿in het stof, op aangezicht en kniên,
„Ootmoedig u den dienst van kroon en purper biên."

7. DE STAD GODS. Eindelijk heeft dezelfde Isaias de Kerk van Christus aangekondigd als een schitterende weder-opbouwing van Sion ; door zijn mond spreekt de Heer : *Zie, Ik, Ik zal uwe steenen leggen volgens de rij en u grondvesten op saffieren. En tot jaspis zal Ik uwe borstweringen maken en uwe poorten tot gesneden steenen en al uwe grenspalen tot kostelijke gesteenten* (54, 11, 12). 't Is dezelfde

beeldspraak, door Joannes gebezigd in het Boek der Openbaring, waar hij het hemelsche Sion met deze woorden schildert: „En haar muurwerk was van jaspis-steen, en de stad zelve was zuiver goud, aan zuiver glas gelijk. En de grondslagen van den muur der stad waren met allerlei edelgesteente gesierd".... (Openb. 21, 18, 19). Een prachtig zinnebeeld van de waardigheid en den luister der Kerk, op den hoeksteen, Christus, en op de grondslagen, de apostelen, opgebouwd! ⌑

Dezelve,‿om deze Kerk op 't allerrijkst te sieren,
Geeft haar een grondvest, rijk van jaspis, en saffieren,
En bouwt de poort en muur van kostelijken steen,
Geslepen op zijn schoonste,‿of op zijn schoonst gesneên,
Gelijk Sint Jan ons toont Jerusalem daarboven,
Om 't aardsch Jerusalem door 't hemelsche te dooven.

Rustig voortbladerend in de Heilige Bijbelboeken, gaat Vondel van Isaias over naar Jeremias en de andere Profeten. In zijn verbeelding hoort hij hunne stemmen, en vertolkt, wat zij zingen, in eigen taal.

JEREMIAS, de zoon van Helcias, die volgens oude schrijvers de beroemde hoogepriester was uit den tijd van koning Osias, voorspelt, dat de Heidenen eenmaal hunne afgoderij als leugen en bedrog zullen verfoeien, en zich zullen keeren tot den eenen, waren God, zooals deze geëerd en aanbeden wordt in Christus' Kerk: *Heer, mijne sterkte en mijne kracht en mijn toeverlaat ten dage der verdrukking! Tot U zullen de volken komen van de uiteinden der aarde en zeggen: In waarheid, leugen was het eigendom onzer vaderen, ijdelheid, die hun geen voordeel bracht* (16, 19). ⌑

Wie op de klare stem van Jeremias acht,
Den zoon van 't hooggeëerd, aartspriestelijk geslacht,
Bevindt, hoe hij de Kerk verheerlijkt in haar waarde,
Daar hij de volken voert van 't uiterste der aarde
Naar God, en zijnen stoel, met een belijdenis,
Dat deze,‿en anders geen, de ware Godheid is,
En hun voorouders, lang door logentaal bedrogen,
Te vruchteloos de kniên voor heillooze‿afgoôn bogen.

EZECHIËL, van priesterlijk geslacht en zoon van Buzi, beschrijft in 't begin van zijn profetie de heerlijkheid Gods, gelijk hij die aanschouwde in een visioen-gezicht, waarin hij de stem des Heeren

vernam, die hem uitzond tot bekeering van zijn volk. Driemaal heeft God, door den mond van zijn dienaar, het toekomstig Rijk van den Messias voorspeld : eenmaal (17, 22—24) onder het beeld van een afgeplukten en geplanten tak, die weldra in uitgebreidheid den boom, waarvan hij genomen was, verre overtrof, en later nog tweemaal (34, 23 en 24 ; 37, 22—24) door een herder der volken, een nieuwen David als heerscher aller natiën aan te kondigen. Vondel behandelt dit laatste het eerst : en heeft dus dit boek der H. Schrift niet op den voet gevolgd. De eerste voorspelling is ook niet door Augustinus in zijn „Stad Gods" aangehaald, en staat bij Vondel zóó, dat zij zonder den rhythmischen samenhang te storen, kan worden uitgelicht, en derhalve als later ingeschoven kan worden beschouwd. Misschien heeft een of andere theologant, Vondel's handschrift nalezend, hem op die, door Augustinus niet aangehaalde Schriftuurplaats gewezen, en heeft de dichter dankbaar en gretig van de aanwijzing gebruik gemaakt, daar zij voor zijn uitbeeldend taalgenie een heerlijke stof bood. Het stukje is dan ook bijzonder mooi. ¶ Ziehier, wat Ezechiël profeteerde, terwijl hij met het woord „David" den toekomstigen Messias aanduidde : *En ik zal over hen verwekken een eenigen herder, die hen zal weiden, mijnen dienstknecht David* ; *hij, hij zal hen weiden en hij zal hun ten herder zijn. Ik echter, de Heer, zal hun zijn ten God* ; *en mijn dienstknecht David zal vorst zijn in hun middem. — En Ik zal hen tot één volk maken in het land, op de bergen van Israël* ; *en één koning zal over allen gebieden* ; *en zij zullen niet weder twee volken zijn, noch voortaan zich verdeelen in twee rijken. En zij zullen zich niet meer verontreinigen met hunne afgoden en hunne gruwelen en al hunne ongerechtigheden* ; *en Ik zal hen verlossen uit al de woonplaatsen, waarin zij gezondigd hebben, en hen reinigen* ; *en zij zullen Mij zijn ten volk, en Ik zal hun zijn ten God. En mijn dienstknecht David zal koning zijn over hen en één herder zal gesteld zijn over allen*; *in mijne rechten zullen zij wandelen, en mijne geboden zullen zij onderhouden en ze betrachten.* ¶ Na Jeremias volgt dus Ezechiël op „onversierden toon", de waarheid van Gods woord evenmin verbloemend als zijn voorganger : ¤

Op diergelijken trant en onversierden toon
Volgt hem Ezechiël, de priester, Buzi's zoon,
Een man, wiens veder ons Gods heerlijkheid ontvouwde,
Zoo heerlijk als hij God in een gezicht aanschouwde ;

Dees geeft, op Davids naam, één koning aan 't gemeen.
Hij smilt twee volken en twee rijken ondereen,
En wascht ze van de smet der afgoôn, om niet verder
Te dwalen, geeft ze beide‿één koning, eenen herder.
Zoo worden daar besneên en onbesneên vereend,
Waaruit d'aanstaande Kerk haar glans en luister leent,
Wanneer het blijkt, hoe God — wat kan men schooners wenschen ?
Zich als een Vader draagt van allerhande menschen.

Nu komt het keurige, misschien later door Vondel ingeschoven stukje, waarin de volgende profetie wordt vertolkt en uitgelegd: *Dit zegt de Heere God: En Ik, Ik zal nemen van het merg des hoogen ceders en het zetten; van den top zijner takken zal ik een teeder takje afbreken en het planten op een hoogen en verheven berg. Op den hoogen berg van Israël zal Ik het planten, en het zal loten schieten en vrucht dragen en worden tot een hoogen ceder; en alle vogelen zullen daaronder wonen en al het gevogelte zal onder de schaduw van zijn loover nestelen. En alle boomen des velds zullen weten, dat Ik, de Heer, den hoogen boom heb vernederd en den nederigen boom heb verheven, en dat Ik den groenen boom heb doen verdorren en den dorren boom heb doen groenen. Ik de Heer, heb gesproken en gedaan.* Zooeven sprak Vondel van Ezechiël's „onversierden toon", nu spreekt hij van „een gebloemd geluid", wijl deze profetie in zinnebeeldige woorden is ingekleed:

Ezechiël verheft, door een gebloemd geluid,
De Kerk ten hemel toe, daar hij de teere spruit
Met 's hemels vinger breekt van dien verheven ceder,
En op den hoogen berg gaat planten, daar ze weder
Tot zulk een wasdom stijgt, en wassende verrijkt,
Dat zij den ouden boom, haar moeder, minst gelijkt;
Dewijl ze hemelhoog haar loof en groene vlogels
Dus uitspreidt in de lucht, dat allerhande vogels
In hare schaduw zich verkwikken onder 't groen,
Als d'oude boom verdort, de jeugdige plantsoen
Geen hagelbuien vreest, noch bliksems, die haar treffen.
Zoo kan de hemel 't hoog verneeren, 't laag verheffen.
Daar ziet men 't onderscheid van d'ongelijke twee:
Het Jodendom, gelijk een t'zamendrift van vee,
En stomme kudden, niet begaafd met licht van reden,
En wederom de Kerk herboren, niet besneden.

Plaat XV

. . . . en 't groote beeld, van vierderlei metalen
Gegoten, om in top tot aan de lucht te pralen,
Door eenen kleinen steen, en zonder iemands hand,
Gerukt van eenen berg, verbrijzelt in het zand.

Dees oudste, als moeder, wordt in haren roem verneêrd :
De dorre dochter groeit, en haar getal vermeert,
Door aanwas van het volk, uit alle vier de winden ;
Veel tongen onder een, één hart, en éénsgezinden.

DANIËL, de vierde in de volgorde der zoogenaamde Groote Profeten, de wijze raadgever van Koning Nebucadnezar, herhaaldelijk door Goddelijke ingeving verlicht, en te midden van de Heidenen steeds stiptgetrouw aan de Mozaïsche wetten, heeft, in zijn verklaring van 's konings droom, de Heerlijkheid der Kerke van Christus tentoongezet. ¶ Het standbeeld, dat Nebucadnezar in den slaap aanschouwde, met hoofd van goud, borst en armen van zilver, buik en dijen van koper, beenen van ijzer, voeten van ijzerhoudend leem, was een voorstelling van de vier monarchieën, die na den dood des konings elkander zouden opvolgen met immer afnemenden luister en kracht. De beteekenis van wat de koning verder zag : hoe namelijk een steen, losgerukt van een berg, het standbeeld aan de leemen voeten trof en die verbrijzelde, ontsluierde Daniël met deze woorden : *In de dagen nu dier rijken zal de God des hemels een rijk oprichten, dat in eeuwigheid niet zal vernietigd worden, en zijne heerschappij zal aan geen ander volk worden gegeven* ; *maar vergruizen en te niet doen zal het al die rijken, en zelf zal het staan in eeuwigheid* : *gelijk gij gezien hebt, dat van den berg een steen werd losgescheurd zonder handen, en dat hij vergruisde leem en ijzer en koper en zilver en goud. De groote God heeft den koning getoond wat na dezen geschieden zal* ; *en waarachtig is de droom en getrouw zijne uitlegging* (2, 44, 45). ⌑

Nebucadnezar's raad en wijsheid, Daniël,
Zoo wonderbaar verlicht, en trouw aan Gods bevel,
Ontvouwende den droom der twee paar Monarchijen,
Zet deze Kerk ten toon door 't licht der Profecijen,
Daar hij ze tot een rijk, (dat nimmer zal vergaan,
Alle aardsche rijken zal tot gruis en mortel slaan)
Verheft, en 't groote beeld, van vierderlei metalen
Gegoten, om in top tot aan de lucht te pralen,
Door eenen kleinen steen, en, zonder iemands hand,
Gerukt van eenen berg, verbrijzelt in het zand.

In het 7de hoofdstuk der profetie van den wijzen jongeling Daniël, wordt een droomgezicht beschreven, waarin God, „de

Oude" genoemd, wijl Hij bestaat vóór alle dagen en tijden, zich nederzette : *zijn kleed was wit als sneeuw, en de haren van zijn hoofd waren als zuivere wol, zijn troon waren vuurvlammen, deszelfs raderen een brandend vuur.... duizendmaal duizend dienden Hem.... en zie, met de wolken kwam als een Menschenzoon en Hij kwam tot bij den Oude van dagen, en vóór diens aangezicht bracht men Hem. En Hij* (de Oude van dagen) *gaf Hem macht en eer en heerschappij* ; *en alle volken, stammen en talen zullen hem dienen* ; *zijne macht is eene eeuwige macht, die niet weggenomen zal worden* ; *en zijne heerschappij is onvergankelijk.* ¶ In zijn „Altaargeheimenissen" heeft Vondel meer op andere bijzonderheden van dit visioen gelet ; zie aldaar 2e Boek, vers 715 tot 750 ; hier beschrijft hij alleen dit gedeelte, waar duidelijk Christus met zijne Kerk worden aangekondigd :

Dees wijze jongling ziet den Ouden, in zijn droomen,
En heldre stralen viers uit 's Grijzen oogen stroomen,
Daar Hij op eenen stoel van heldre vlammen zit.
Het haar is schoon als wol, het kleed als sneeuw zoo wit.
Veel duizend duizenden gedienstig om Hem waken.
Een Mensch schijnt uit een wolk dien Ouden te genaken,
Die geeft Hem d'opperste‿eer, en 't opperste geweld
Des ganschen aardbooms, zulks, dat Hij zijn wetten stelt
En voorschrijft volk bij volk, en allerhande tongen,
In 't eeuwigdurend rijk, van niemands macht gedwongen.
Dus voert des wijzen hand de Kerk in haren troon,
En onderworpt het al haar schepter en geboôn.

Na de Groote Profeten komen nu vier der kleine Profeten met hun voorspellingen van de Heerlijkheid der Kerke : Oseas (of Osee), Joël, Haggaï (of Aggeüs) en Zacharias. ⌑

OSEAS heeft, in soortgelijke beeldspraak als „beide Jesse's zonen", David en Salomon deden, de afvalligheden van Israël voorgesteld als overspel van het volk Gods, dat de bruid des Heeren was en wederom opnieuw en voor eeuwig aan Hem verknocht werd : *En Ik zal u verloven aan Mij voor eeuwig, en Ik zal u verloven aan Mij door gerechtigheid en door recht en door barmhartigheid en door ontferming, en Ik zal u verloven aan Mij door getrouwheid en gij zult weten, dat Ik ben de Heer* (2, 19, 20). ⌑

Plaat XVI

Het blad van Joël spelt de blijde morgenzon . . . .
Gelijk de Pinksterfeest zal tuigen, als mijn inkt
En pen, door God den Geest verguld, zoo helder blinkt.

De wijze‿Oseas wil uit 's hemels mond daarboven
De Godheid aan haar volk uittrouwen en verloven,
Gelijk de bruidegom zich aan de bruid verknoopt ;
Een trouw, die niet verwelkt, hoe snel de tijd verloopt ;
Een trouw, ons vóórgedanst op koninklijke toonen,
In 't heilig bruiloftslied van beide Jesse's zonen.

JOËL'S profetie kennen we uit de eerste toespraak van den Heiligen Petrus op den Pinksterdag, waarover Vondel later nog, „blinkende" verzen hoopt te schrijven. De Apostel wees de toegestroomde menigte op „de godspraak, die geschied is door den profeet Joël: *En het zal gebeuren, zegt God, in de laatste dagen: uitstorten zal Ik mijnen Geest over alle vleesch, en profeteeren zullen uwe zonen en uwe dochteren, en uwe jongelingen zullen gezichten zien, en uwe grijsaards droomen droomen. En tot op mijne slaven en slavinnen in die dagen zal Ik uitstorten van mijnen Geest, en ze zullen profeteeren....*" ⌑

Het blad van Joël spelt de blijde morgenzon,
En opgang van de Kerk, daar God de volle bron
Van zijnen Geest belooft t'ontsluiten en bij vlieten
Zijn gaven en genade‿op al wat leeft te gieten :
De dochter en de zoon, den dienstknecht, en de maagd,
En oud, en jong, en wat godvruchtig Hem behaagt,
Te melden 's Hemels wil, door droomen, en gezichten,
En openbaringen, om 's Hemels Rijk te stichten ;
Gelijk de Pinksterfeest zal tuigen, als mijn inkt
En pen, door God den Geest verguld, zoo helder blinkt.

HAGGAÏ of Aggaeüs. De nu volgende verzengroep zullen we, voor de duidelijkheid, in vier stukken verdeelen. 1. Toen de Israëlieten, na hun terugkeer uit de ballingschap den heropbouw van Jerusalem's tempel een tijdlang hadden gestaakt, ontving de profeet eene ingeving van God, om tot Zoróbabel, den landvoogd van Juda, en tot den hoogepriester deze woorden te spreken : *Beroeren zal Ik alle volkeren ; en komen zal de Verlangde voor alle volkeren, en Ik zal dit huis vervullen met heerlijkheid, zegt de Heer der heerscharen. Mijn is het zilver en mijn is het goud, zegt de Heer der heerscharen. Groot zal de heerlijkheid zijn van dit latere huis, grooter dan van het vorige, zegt de Heer der heerscharen.* ❡ 2. Hoe wonderbaar klinkt deze profetie in 't oor der Israëlieten ! De Babyloniërs, die

er vermaak in vonden, alles tot puin te verwoesten, hadden den prachtigen tempel van Salomon niet gespaard. Toen later de grondslagen werden gelegd voor een nieuwen tempel, had menig „oude" Israëliet, die den eersten tempel nog gekend had, tranen geschreid van weemoed, wijl toen bleek, dat het nieuwe tempelgebouw in pracht en luister verre beneden het vroegere zou blijven (1 Esdras, 3, 12). Hoe was 't dan mogelijk, dat die tweede tempel toch bij den eersten zou afsteken, gelijk een koninklijk paleis bij een herdershut ? En hadden de Apostelen, „Christus' school", niet met verwondering gewezen op de steenen en bouwwerken van 't overblijvend deel van den eersten bouw ? Vondel zegt.... „van 't *jongste* Kerkgesticht" : dit zal dus wel bedoeld zijn : „van 't vroegste kerkgesticht", niet „van 't laatste". Waarlijk, zoo besluit de dichter, deze profetie eischt „een toorts, die 't oog verlicht," om te kunnen zien, wat bedoeld wordt. ¶ 3. En de toorts wordt ontstoken ! De profetie heeft een letterlijke en een geestelijke vervulling gehad (*De letter....* en : *naar den geest*). De letterlijke vervulling zou de latere profeet Malachias aankondigen met deze woorden : „Zie, Ik zend mijnen engel, en hij zal den weg bereiden voor mijn aangezicht. En terstond zal tot zijnen tempel komen de Heerscher, dien gij zoekt, en de Engel des Verbonds, dien gij begeert". Dat deze aankondiging in Christus is vervuld, bewezen de Evangelisten Matthaeus (11, 10), Marcus (1, 2) en Lucas (7, 27). Vondel wijst meer bijzonder op de heerlijkheid, die de nieuwe tempel ontving doordat Jesus er binnentrad, die aldaar, te midden der Schriftgeleerden gezeten, hun het masker afrukte. De koningin van Saba, „het hof van 't Zuiden", kwam naar het Noorden gereisd — en liet dus den Kreeftskeerkring in den rug — om Salomons tempel en wijsheid te bewonderen, die echter al zijn wijsheid putten moest uit de bron, die God is. De komst van den menschgeworden Zoon Gods geeft evenwel aan dien tempel grooter luister dan de komst van „'t hof van 't Zuiden." Dit betreft dus de letterlijke vervulling van Aggaeüs' profetie. ¶ 4. De geestelijke vervulling wordt aangewezen door de Kerkvaders Cyrillus van Alexandrië en van Augustinus, in zijn Boek „Over de Stad Gods" (l. 18, c. 45, no. 1). Door zijn machtige genade zal God alle volkeren beroeren, en zij zullen toestroomen tot het Rijk van den Messias en zich met al hun schatten aan God toewijden. Daarom wordt dan ook de Messias „de

verlangde van alle volkeren genoemd", omdat zijne komst, met 't oog op de namelooze ellende, door de zonde teweeggebracht, voor alle volken een voorwerp van vurig verlangen is. ¤

Haggaï, toen de vorst Zorobabel regeerde
In Juda, hem en Gods aartspriester profeteerde
Des tempels heerlijkheid, die weer te bouwen stond
Uit puin, daar Babels wraak zoo groot een lust in vond.
Hij spelt, hoe 't leste huis het eerste zal beschamen,
In faam en heerlijkheid en majesteit te zamen,
Wanneer Hij zelf, naar Wien al 't Heidendom verlangt,
Verschijnt, en 't gouden koor uit zijnen glans ontvangt
Een heerlijkheid, die Gods gewelf tot in de toppen
Alom vergulden zal, en met haar stralen proppen.

Hoe klinkt u dit in 't oor ? Want op dien zelven dag,
Dat d' oude, die voorheen den eersten tempel zag,
Den tweeden zag herbouwd, (den tweeden, die geleken
Bij 't vorige gebouw, daarop scheen af te steken,
Gelijk een herdershut, bij eenig koningshof,
Een hut, een arrem dak, gekropen uit het stof :)
Zoo vingen d'ouden aan, den eersten te beweenen ;
En nog was Christus' school verwonderd om de steenen
Den wonderbaren bouw van 't jongste Kerkgesticht :
Dus eischt de profecij een torts, die 't oog verlicht.

De letter toont ons dan den glans des lesten tempels,
Die d'eerste kerk verdooft, als Christus Arons drempels
Met zijne voeten wijdt, en, onder de Rabbijns
Gezeten in den ring, hun afbindt deze grijns,
Waardoor men 't volk bedroog, als zij de wet misduidden.
Dees tempel blonk dan meer als toen het Hof van 't Zuiden
Op zijnen rugge liet het Kreeftvier en de zon,
Om 't licht van God te zien, in 't koor van Salomon,
Die, schoon zijn wijsheid wist, wat menschentong kon reppen,
Zijn wijsheid evenwel uit deze bron most scheppen :

Doch zoo die profecij wordt *naar den geest* hervat,
Zij ziet op geen gebouw, in Davids oude stad,
Maar op de groote Kerk der Goddelijke Waarheid,
Die door haar majesteit, en heerlijkheid, en klaarheid,
Alle‿oogen naar zich trekt, en Gode‿alleen behaagt,
En antwoordt elk wie hier 't orakel spreekt, en vraagt.

ZACHARIAS, die twee maanden na den vorigen profeet optrad en „uit éénen mond" met hem den tempelbouw bevorderde, kreeg van God in last, den hoogepriester plechtig te kronen; *en gij*, zoo vervolgde 's Heeren stem, *zult tot hem spreken, zeggende: Zoo spreekt de Heer der heerscharen, zeggende: Zie, een man, de Opgaande is zijn naam; en van omlaag zal Hij opgaan, en Hij zal den tempel bouwen voor den Heer. Ja, Hij zal voor den Heer den tempel bouwen; en Hij zal een eereblijk dragen, en Hij zal zetelen en heerschen op zijnen troon; en Hij zal priester zijn op zijnen troon, en de raad des vredes zal zijn tusschen die beide.... En zij, die verre zijn, zullen komen en zij zullen bouwen aan den tempel des Heeren....* ¤

Zoo spreekt uit éénen mond de mond van Zacharias,
Die 's lands aartspriester kroont, als 't voorbeeld van Messias,
Wiens naam, gelijk een zon aan 't opgaan, wederom
Herbouwt en rijker eert der priesteren heiligdom,
Geholpen in dien bouw van menig duizend handen,
Vol ijver derrewaart gerukt uit verre landen,
Die God, in éénen zin, met ongelijke stem,
Aanbidden op den troon in zijn Jerusalem.

DE VADER VAN SINT JAN EN DE GRIJZE SIMEON. De vader van Sint Jan was een naamgenoot van den profeet, wiens voorspelling zooeven door Vondel vertolkt werd. Ook hij vergeleek Christus met de opgaande zon: *de Opgaande uit den hooge, ter verlichting van hen, die in duisternis en in schaduw des doods zijn gezeten, om onze schreden te richten op den weg des vredes.* De woorden van den grijsaard Simeon zijn te bekend, om er hier nog een plaats voor te moeten ruimen. Vondel toont aan, dat ook Simeon's voorspelling betrekking had op de Kerk, daar 't juist de Kerk was, door wie Jesus het Licht der Heidenen werd, daar zij de Apostelen, „de boden van de Kerk" uitzond, om „de afgoderij de pennen uit te rukken" en „getroost", dat is: vastbesloten immer bereid om den marteldood te sterven voor Christus en zijn Kerk. ¤

De vader van Sint Jan, de grijze Zacharias,
Gedreven van Gods Geest, noemt Christus den Messias,
Den heldren Opgang, die omhoog, uit 's hemels schoot,
Den Heiden, in den nacht en schaduw van den dood
En 't rijk der duisternis gedoken, komt bestralen.

Hij noemt d'omhelsde vrucht, geboren tot het Kruis,
Het Licht van 't Heidendom, en d'eer van Jacobs huis.

Met hem stemt Simeon, gereed gerust te dalen
In 't vaderlijke graf; naardien hij, afgemat
Van jaren, den beloofde^in bei zijne^armen vat,
De Bron van 't Heil, dat God laat schijnen uit den hoogen
In ieders aangezicht, en aller menschen oogen.
Hij noemt d'omhelsde vrucht, geboren tot het Kruis,
Het licht van 't Heidendom, en d'eer van Jacobs huis.
Nu straalde Christus nooit zoo wijd met Gods geboden
In 't blinde Heidendom, vol zwart berookte goden,
Als na de hemelvaart, door zijn gezantendom,
En boden van de Kerk, vooruitgestierd alom,
Getroost d'afgoderij de pennen uit te rukken,
Of zelfs, om d'eer van 't Kruis, voor 't Heidensch zwaard te bukken.

VI. SAMENVATTING.

Gelijk wij vroeger reeds zagen, kunnen wij het eerste boek van „de Heerlijkheid der Kerke" gevoegelijk in acht deelen splitsen:

I. Inleiding tot het geheele werk, 1—64.
II. Inleiding tot het eerste Boek, 65—112.
III. De Kerk beloofd, 113—216.
IV. De Kerk afgebeeld, 217—480.
V. De Kerk voorspeld, 481—790.
VI. Samenvatting, 791—912.
VII. Tegenspraak wederlegd, 913—992.
VIII. Gebed voor Israël, 992—1006.

Wanneer wij terugdenken aan de eerste regels van dit Boek, waar Vondel zijn beeldspraak ontleent aan het „bouwen" van een Kerk, zouden we elk van die acht deelen een aan die beeldspraak overeenkomstigen naam kunnen geven: ¤

I. Fundament van den geheelen driedubbelen bouw.
II. Fundament van den eersten bouw.
III. Eerste verdieping.
IV. Tweede verdieping.
V. Derde verdieping.
VI. Gewelf.
VII. Koepel.
VIII. Kruis op den koepel.

We zijn derhalve thans genaderd tot het gewelf, welks vlakken en ribben zijn samengesteld uit een verkorte herhaling der drie verdiepingen: ¤

Van heilbelofte^en eed, en beeld, en profecij.

Dit gewelf is méér dan een loutere, beknopte herhaling van het reeds opgebouwde: deze samenvatting „in éénen bondel" doet door haar overzichtelijkheid duidelijk zien, hoe hoog de Katholieke waarheid omtrent Christus' Kerk verheven staat boven het voortbrengsel van de dwaling en de leugentaal, „het hof der duisternissen," dat naast deze Kerk „zijn kappèl" poogde op te bouwen. ¶
Ziehier de kroonlijst, waaruit het gewelf omhoog zal stijgen: ¤

Mijn ijver zong dus lang blijgeestig door de rij
Van heilbelofte en eed en beeld en profecij,

Mijn ijver zong dus lang blijgeestig door de rij
Van heilbelofte‿en eed en beeld en profecij,....

Om naar de steile Kerk te steigren, langs die trappen,
Haar oirsprong, en natuur, en grond en eigenschappen
Te kennen, en al 't geen kan dienen tot een merk
Van zekerheid, om vast op deze‿onfaelbre Kerk
Te rusten, aangezien het hof der duisternissen
Nooit rustte,‿uit errefhaat, zijn monsters aan te hissen,
Te brullen tegen haar, zoo lasterlijk als fel,
En neffens deze Kerk te bouwen zijn kappel:
Dies laat ons eens beknopt zoo vele‿ontvangen schatten
Van lessen met één greep in éénen bondel vatten.

Het zal hier voor den lezer voldoende zijn, wanneer we telkens slechts met één enkel woord terugwijzen naar de reeds behandelde stoffen. Voor Vondel zelf, die, helderder dan wij allen, in zijn geest de geschilderde tafereelen aanschouwde, moet deze revue een hoog genot, een hemelsch droomgezicht geweest zijn! Om de rust der beschouwing niet te storen, verwijzen wij, voor de minder duidelijke woorden, naar de woordenlijst achter in dit boek. ⌑

DE KERK BELOOFD.

aan Adam, De Kerk op aarde lijdt en strijdt, en heeft het bang,
Vermits d'erfvijandschap van haar en d'oude slang;
Nog triomfeert ze‿in 't einde,‿en trapt op 't hoofd der vloeken,
Door 't Heil, haar toegezegd in onversierde boeken.
aan Abraham, z'Is vruchtbaar in getal van kindren, die ze baart,
Van allerhande slag, en éénerhanden aard,
aan David, De wijde wereld door gespreid, en, daar ze‿in 't midden
Gezeten, koningen den Heiland aan ziet bidden,
En onder haren staf zich buigen in het stof.
door Gabriël z'Is eeuwig, onbeweegd, wat storm, wat bui haar trof.
en Christus. Zij staat, gelijk een rots, op 't hoofd der kruisgezanten,
En zijn belijdenis, bestormd van alle kanten.
Dus stuit ze‿op hare borst den afgrond en den dood,
En voert de sleutelmacht.

DE KERK VOORAFGEBEELD.

in 't paradijs, Zij wordt met hemelsch Brood
En 's levens Ooft gevoed met heur altaargenooten,
in Eva, Uit 's andren Adam's zijde‿en hartebloed gesproten,
Waaraan zij hangt verknocht, als 't lichaam aan zijn hoofd,

Hetwelk haar wascht en kweekt, en eeuwig heil belooft
in de Arke Aan allen, die in nood, tot berging van hun leven,
Noë's, Zich in haar schaduwe,‿en op 't hout van 't kruis begeven.
Zij bergt wat haren wil en last niet wederstreeft
in Sara, Gewillig in haar schoot. — Wat wetten Sina geeft,
En oplegt, als een juk, dat lastig valt te dragen ;
Zij houdt zich vrij en vrank, en van dien last ontslagen.
Zij houdt zich aan het nieuw, een edeler verbond
Dan 't oude,‿alleen op aardsch en tijdelijk gegrond.
in Rebecca, Zij voelt den strijd van geest en vleesch in hare zinnen,
Meteen den haat en wrok van slaven en slavinnen
Der wereld, van het vleesch, en letterlijke drift.
in Efraïm, Hoewel ze jonger is dan 't Joôndom : door de gift
Des vaders, en dat recht, ontvangt ze dubblen zegen,
in 't heir En 's eerstgeborens erf. — Al zat ze lang verlegen,
der twaalf Geboeid in duisternis van blinde‿afgoderij,
stammen, Verweldigd van de hel, in helsche slavernij ;
Een arm die sterker is dan Mozes, brak de boeien,
En voerde ze door 't Bloed, hetwelk van 't Kruis kwam vloeien,
Uit Jesus' hand, en voet, en zijde ; 't roode meir,
Het graf van 's afgronds macht, en al het werelds heir ;
Zij viert het Paaschfeest ook, en nuttigt offerlammers,
Uit dankbaarheid, dat God haar redde‿uit zooveel jammers.
in Kanaän, Zij wandelt, welgetroost in God, in pelgrims schijn,
Naar 't land, haar toegezegd door woestheid, en woestijn ;
Gevoed met ander Mann' dan d'ouden ooit ontvingen,
Gelaafd met klaarder bron dan uit de rots kwam springen.
in Jerusalem, Zij strekt een vaster burg en vrijburg in der nood,
Dan ooit Jerusalem, en vreest noch strijd, noch stoot,
Maar staat, gelijk een muur van levendige steenen,
Van harten, die door vrede‿en wetten zich vereenen.
in d'Orakel- Al wat d'orakelhut, wat Salomons gesticht,
hut en den Met zijn godsdienstigheid, sieraad, en offerplicht,
tempel. En heiligheid, voorheen verbeeldde‿in 's menschen oogen,
Dat is in haar voltooid, en heerelijk voltogen.
Haar éénig offer, al 't onschatbaar van waardij,
Streeft Arons vleeschhal en slachtoffers ver voorbij.
Zij erft de wettigheid en 't recht der offersteden
Des Priesterdoms alleen. Hare‿offers, en gebeden,
En dienst, en wierookgeur behagen Gode‿in haar :
Want buiten Christus' Kerk baat godsdienst, noch altaar.

DE KERK VOORSPELD.

door David Zij rekent u 't gevolg der eeuwen bij de schakels
en Salomon; Der keten om haar hals. Zij leert u wat d'orakels
Der Profecijen en Apostelen bediên.
De schoonheid van dees Bruid laat zich van buiten zien,
Van binnen allermeest. Zij laaft met zuivre borsten
Haar zonen, die ze kroont, al 't aardrijk door, tot vorsten.
door Isaias: Zij dringt, gelijk een berg, door alle wolken heen,
de profetie Bazuint den vrede,‿en leert van zwaarden kouters smeên,
van den berg, En sikkels van de speer, en breekt den boog, en schilden.
van den vrede, Zij temt den wilden aard, en wederbaart de wilden
In 't waschbad van de vont, hoe woest zij zijn en straf,
Zoodat ze‿eerbiediglijk bezoeken 't Heilig Graf;
van den oproep Zij overzaait alom de wereld met altaren,
tot d'altaren, En kerken, zonder end. Zij noodigt alle scharen
van 't uitnoo- Ter maaltijd op Gods gave,‿en zielenlekkernij,
digen tot den En bindt den doek van 't oog, om blinde‿afgoderij
maaltijd, En godsdienst door het licht van reden t'onderscheiden.
van de wonder- De stomme, doove, blinde,‿en kranke,‿en kreuple Heiden
teekenen, Kan spreken, hooren, zien, en springen, als een hert.
God wischt de tranen af, geneest der droeven smert
En wonden, in dit Rijk des Zoons, uit Hem gesproten.
van het bren- De Kerk met open schoot ontvangt haar lotgenooten,
gen der kinde- De dochters en de zoons van 't heidensche geslacht,
ren tot de Kerk, De koninginnen zelfs en koningen vermeêren
En koesteren de Kerk, als zulke voedsterheeren
en van de En voedstervrouwen voegt. Zij beeldt door haren schat,
schatten; Gesteente,‿en rijkdom uit een kostelijker stad
Dan 't aardsch Jerusalem, en komt, bekleed met stralen,
Als een gesierde bruid, van boven nederdalen.
door Jeremias De Kerk, te voren een gemeenschap van besneên,
en Ezechiël, Nu uitgebreid, bestaat uit Heiden, en Hebreên,
En allerhande bloed, en zet haar muren verder,
Beheerscht van éénen Vorst, geweid van éénen Herder.
Zij sproot uit eene tak, zoo hoog, zoo wijd befaamd,
Dat zijn den cederboom, haar moeder, nu beschaamt
En alle vogels kan met hare schaduw dekken.
door Daniël, Laat alle rijken vrij in 't harnas henentrekken;
Dit éénig Rijk, de Kerk, stelt anderen de wet,
Terwijl haar Hoofd het beeld der heerschappijen plet,

Verplet door dezen steen, van niemands hand gedreven,
Den steen, waardoor de macht van Christus wordt beschreven.
door Joël, De hemel giet den geest der Godheid op haar uit,
Den Geest, die haar geleidt, en zegelt haar besluit.
door Aggeüs. Laat Salomons gebouw met goud uit Ofir pralen,
Wat mag het bij den bouw van Christus' Kerke halen,
Waaraan de Heiden, van zoo verre, wijd en breed,
Zijn zilver en rood goud te kost hangt, en besteedt;
Zoo menigmaals in 't licht het licht der wereld eeren,
En zich met duizenden voor Jesus' troon verneêren?
Dus werd de Kerk gemaald. Wie dit niet zien en kon,
Stond midden in den dag, en loochende de zon.

. . . . gij neemt ons d'oudste handvest niet,
Het voorrecht van de Wet, geen ander volk gegeven,
De steenen tafel, van Gods vinger zelf beschreven.

VII. TEGENSPRAAK DER JODEN, DIE WEDERLEGD WORDT.

Gelijk in de „Altaargeheimenissen", zoo heeft ook in „de Heerlijkheid der Kerke" elk Boek een zuiver apologetisch gedeelte. Hier worden nu de Hebreeuwen sprekend ingevoerd die „hardnekkig" volharden in hun opvatting, dat de „Messias nog komen moet, en „redenloos", zonder acht te slaan op de uiteenzetting der Goddelijke beloften, voorafbeeldingen en voorspellingen, hiertegen in schreeuwen : ⌑

1. Aan òns, en aan geen ander volk, is de Wet der Tien Geboden geschonken. Onze stamvader Abraham, die de vriend Gods mocht heeten, onze andere voorvaderen, met wie God herhaaldelijk in mondgemeenschap trad, het verbond, gesticht tusschen God en hen, behooren aan ons, en aan geen ander volk. Dus ook de beloofde Messias behoort aan ons en niet aan u. Het „wanneer" en het „hoe" van zijn komst laten wij over aan Gods welbehagen. ⌑

Maar hoor, hoe gruwelijk hardnekkige Hebreeuwen,
Een redenlooze kudde,‿en hoop, hier tegens schreeuwen :
„Verhef uw Kerk in top, hoezeer het God verdriet,
En stof uw best, gij neemt ons d'oudste handvest niet,
Het voorrecht van de Wet, geen ander volk gegeven,
De steenen Tafel, van Gods vinger zelf beschreven.
Onze‿ouders hebben Hem gehoorzaamd, en gediend,
Die vader Abraham den titel schonk van vriend,
Zich aan dien stam verbond, met hoog gezworene‿eeden.
Men ziet hoe Engelen in mondgemeenschap treden,
De Godheid hun verschijnt, hen aanspreekt, mond aan mond.
Wij reeknen eigendom aan 't opgerecht Verbond.
Hij heeft alléén den stam van Jacob uitgekoren.
Beloften, priesterdom, en zegening behooren
Geen volken toe dan ons. Messias hoort ons toe :
Hij kome‿als 't God behaag'. Wie vraagt : wanneer ? of hoe?"

2. Wat zoekt gij, Christenen, naar de vervulling van profetieën omtrent een Gezalfde, een Tempel, wonderdaden ? Dat alles is reeds vervuld in ònze geschiedenis ! Denk aan onzen tempel, aan de eeuw van Salomon, aan de Koningin van Saba, die van 't Zuiden kwam, aan 't woord van den Psalmist (75, 2) : „God is bekend in Judea ; groot is zijn naam in Israël" ; denk aan Elias' wonderdaden !

„Den stam van Juda werd de kroon en 't rijk geschonken,
Zijn hoofd en haar gezalfd. De tempel heeft geblonken
In d'eeuw van Salomon, wanneer, van 's werelds end,
Het Zuiden derwaart kwam. De Godheid is bekend
In ons Judea, door een rij van wonderdaden."

3. Als gij, Katholieken, den grondslag wilt leggen voor 't bewijs van de echtheid uwer Kerk, dan zoekt ge dien in de boeken van Mozes, die echter de onze zijn. Maar leeren die boeken u dan niet, dat Aäron de door God aangestelde hoogepriester is, en dat God zelf, als een Orakel, tot hem sprak in de wolk boven de bondkist ? Zijne uitspraken zijn dus beslissend, niet de uwe. Gij hebt geen Orakel.

„Als gij uw grondvest legt, gij zoekt ze in Mozes' bladen.
De mond van Aron was bewaarder van de wet.
De hemel rook zijn geur en offers en gebed.
Wie uw orakel vraagt, zal nimmer God gemoeten.
De Bondkist was bij ons de voetbank van Gods voeten."

4. Hoe verachtelijk worden in onze Heilige Boeken, door u benut om uw Kerk op te bouwen, al de onbesnedenen, de niet-Joden, voorgesteld ! Alleen door inlijving in onze natie wordt hun schandvlek weggenomen en niet omgekeerd. □

„Hoe heerlijk d'onbesneên zich oppronkt en versiert :
Wat zijn ze buiten ons, als schuim en ongediert ?"

5. Onze Talmud leert, dat de beloofde Messias, niet, gelijk de door u aangewezene, in vernedering, maar in heerlijken luister zal verschijnen. Bij vele Joden der latere eeuwen werd de Talmud, een verzameling godsdienstige voorschriften en leerstellingen, nog hooger gesteld dan de Schrift. Geen wonder, dat Vondel zijn tegenstanders ook dáárheen laat verwijzen. De ware godsdienst moet dus niet bij u, maar bij ons gezocht worden. □

„Messias in zijn komst zal heerelijk verschijnen.
Dat leert de Talmud, en de wijsheid der Rabbijnen.
Bij ons is d'oude Kerk, en Mozes' stoel en troon.
Wij lachen om uw Kruis en Kerk en mijterkroon."

Wat antwoordt de dichter hierop ? In omgekeerde volgorde gaat hij die tegenwerpingen stuk voor stuk na. ¶ 5. Wat maakt gij toch een scheiding tusschen „d'oude" en de nieuwe Kerk, tusschen Christen en Jood ? Gij vergeet het onderscheid tusschen een „bekeerden"

. . . . De tempel heeft geblonken
In d'eeuw van Salomon, wanneer van 's werelds end
Het Zuiden derwaart kwam.

en een „onbekeerden" Hebreeuwer! Hoevele Hebreeuwen zijn er niet, die Christus, „dien gekruisten God", aanbidden, voor de onbekeerde Joden weliswaar een ergernis, en den Heidenen een dwaasheid, maar voor hen, die bekeerd zijn, Gods kracht en Gods wijsheid (Cor. 1, 23); want de Wet, d'orakels der Profeten en Vaderen hebben juist zulk een Christus aangekondigd. Vondel denkt hier ook aan dit andere woord van Paulus (Rom. 10, 4): „Christus is het oogmerk der Wet voor een ieder, die gelooft." ¤

Verwilderde‿aard, met toom noch mondgebit te leiden,
Het licht van reden leert de Joodschap onderscheiden,
Bekeerd en onbekeerd te stellen tegen één;
Zoo stemmen wij gelijk met Christensche Hebreên,
Die 't oogmerk van de wet, d'orakels der profeten
En vadren treffende,‿uit een ongekreukt geweten,
Aanbidden Jesus' naam en dien gekruisten God,
Van uwe priesterschap gelasterd en bespot;

4. Praat niet meer van besnedenen en onbesnedenen naar 't lichaam: gij weet toch immers ook wel, dat het te doen is om de inwendige besnijdenis des harten, die niet door menschenhand geschiedt, maar bewerkt wordt door de inwerking des Heiligen Geestes, door de zuivering der ziel van haar erfsmet in den Doopvont, en door de onderhouding van Christus' wet, die den mensch voorthelpt naar zijne volmaaktheid. We moeten hier weten en voelen, wat Vondel wist en voelde: hoe Sint Stephanus den Hoogen Raad toeriep: „Hardnekkigen en onbesnedenen van hart, gij wederstaat altoos den Heiligen Geest" (Hnd. 7, 51); hoe Paulus aan de Romeinen schreef (Rom. 2, 28): „Niet immers, die zichtbaar besneden is, is de ware Jood; noch die zichtbaar is in het vleesch, is de ware besnijdenis; maar die in 't verborgen wordt besneden, is de ware Jood: de besnijdenis is de besnijdenis des harten, in den geest, niet naar de letter", en aan die van Colosse (2, 11): „(in Christus) werdt ook gij besneden, door eene, niet met de hand verrichte, besnijdenis, maar door de besnijdenis van Christus.... in den Doop". ¤

Zoo bouwen wij geen Kerk om Joden uit te sluiten,
Maar houden d'onbesneên van hart en zinnen buiten;
Want een besnijdenis van 't vleesch, daar 't oog op ziet,
Die schept den rechten Jode‿en Godsbelijder niet;

d'Inwendigheid alleen, bedorven zinlijkheden,
Gedachten, zonder hand, door God den Geest besneden,
En op de vont besnoeid, gezuiverd van haar smet,
In 't waschbad der genade,‿en onder Christus' wet,
Voltooien nu den mensch, naar 't hemelsch beeld herschapen.

3. En, wat uw heenwijzing betreft naar Moses' boeken en Aäron's eeredienst, wat baten u die, zoolang de vervulling van wat zij aanduiden, niet door u gezien en erkend wordt? Maar gij zijt verblind. „Een deksel is gelegd op hunne harten", heeft Paulus van u gezegd (1 Cor. 3, 15). ¤

Zich aan cermoniën, die ijdel zijn, vergapen,
Vernoegd aan dop en schors, en niet met kerne‿en pit,
Is loutere‿ijdelheid. Al hangt de boomgaard, wit
Van bloesem en vol geurs, in zon en frissche luchten;
Wat baat den boom de geur en bloesem, zonder vruchten?
Wat baat de heerlijkheid des tempels, wierookvat,
De Bondkist, Aron's roede,‿altaar, de rijke schat
Des priesterdoms, en 't bloed, ten offer uitgegoten;
Zoo lang als Jesus, 't wit der wet, blijve‿uitgesloten?
Zoo lang het deksel nog, dat vóór uw harten hangt,
Der zielen oog verblindt, 't welk niet één straal ontvangt
Van d'opgerezen Zon?....

2. Neen, wat in uw Heilige Boeken van 't Messiasrijk voorspeld werd, is voorwaar in uwe geschiedenis niet in vervulling gegaan. Gij hebt uw Messias niet erkend, en zijt, na de verwoesting van Jerusalem, uw gedwongen zwerftocht over de wereld begonnen, en mist altaar en éénheid! ¤

Hoe lang is d'uur verstreken,
Waarop Gods hand, de schim der wet, en menig teeken
U naar Messias wees, die voortkwam op zijn tijd?
Hoe lang is Juda nu de kroon en schepter kwijt?
Hoe lang is 't Heiligdom aan asch voor wind verstoven?
Waar is der stammen roem? Hoe zwerft ge nu, verschoven,
Verstrooid in ballingschap, gehaat, versmaad alom,
Versteken van altaar, en dienst en priesterdom?

1. Christus, dien gij verstooten hebt, verstoot u niet. Zijn beloften, aan Abraham, Izaak en Jacob gedaan, heeft Hij, die zijn Godheid voor uwe oogen bewees, gestand gedaan! Hij heeft Tempel

Plaat XXI

. . . . Hoe lang is d'uur verstreken,
Waarop Gods hand, de schim der wet, en menig teeken
U naar Messias wees, die voortkwam op zijn tijd ?

Plaat XXII

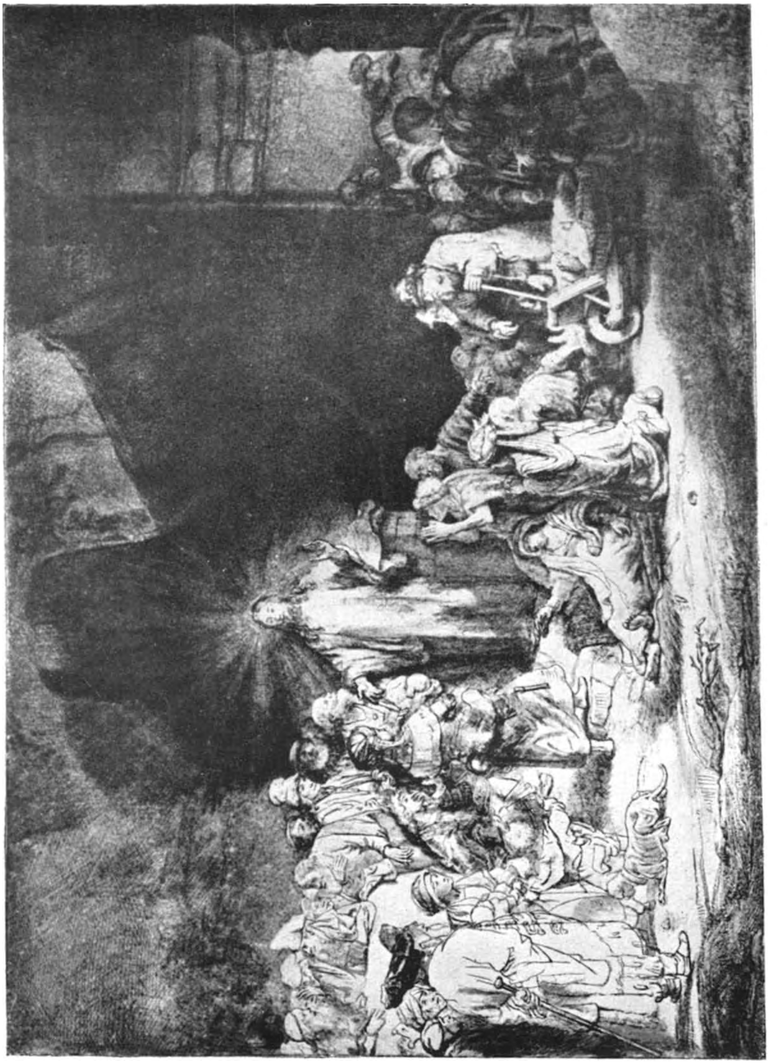

Messias heeft het huis van Jacob niet verstooten,....

en Stad en Rijk vergroot, door den scheidsmuur tusschen Jood en Heiden omver te werpen, „want Hij is onze vrede, Hij, die beiden (Jodendom en Heidendom) tot één maakte en den middelmuur verbrak des afschutsels" (Eph. 2, 14). Hij heeft duidelijk verklaard: „Meent niet, dat Ik gekomen ben om de Wet of de Profeten op te heffen. Ik ben niet komen opheffen, maar volmaken" (Mt. 5, 17). Hij heeft uw Kerk, een bijzondere, voor ééne natie bestemd, tot een algemeene, een katholieke, een voor alle natiën gemaakt. ¤

Messias heeft het huis van Jacob niet verstooten,
Maar al wie 't Kruis omhelst, gekènd voor heilgenooten,
Den tempel, en de stad vergroot, en uitgeleid;
Den middelmuur, die Joodsche‿en Heidensche‿afkomst scheidt,
Gesloopt, en twee in één gesmolten, en begrepen.
Hij heeft het ruwe niet vernietigd, maar geslepen.
Hij heeft noch Arons dienst noch Mozes' wet geweerd,
Maar 't oude in nieuw hersteld, verbeterd en vermeerd,
Uit een bijzondre Kerk gebouwd een Katholijke.
't Is tijd, dat Moses' hut voor Christus' Kerke wijke.
De rots van Sion voor den berg van Vaticaan:
Getroost al 't bulderen des afgronds uit te staan.

VIII. GEBED VOOR DE BEKEERING VAN ISRAËL.

Het valt ons op, dat Vondel, die de opwerpingen der Israëlieten zoo scherp inleidde:

> Maar hoor hoe gruwelijk hardnekkige Hebreeuwen,
> Een redenlooze kudde, een hoop, hier tegen schreeuwen!

en zijn antwoord zoo norsch begon:

> Verwilderde aard, met toom noch mondgebit te leiden,

allengs zachter wordt in zijne uitdrukkingen, een bemoedigender toon aanslaat, en medelijden opwekt met de dolenden. Op 't einde zijn we dan ook in de volle stemming om zijn hartelijk gebed voor Israëls bekeering mede te bidden. Met een zekeren weemoed toch toeft onze aandacht bij de geschiedenis der Joden, het uitverkoren volk Gods, dat, helaas, zijn Messias tot heden nog niet heeft erkend, maar, door een bijzondere beschikking der Voorzienigheid, hoe ook over de wereld verspreid, ééne natie blijft, het tijdstip verbeidend, waarop, naar Sint Paulus' voorzegging, „geheel Israël zal worden gered" (Rom. 11, 26). ⌑

't Is zéér fijn gevoeld van Vondel, in zijn smeekgebed Christus aan te spreken als „Aartsherder", en de nog niet bekeerde Joden te vergelijken met dolende schapen. Zijn de over heel de wereld verspreide Joden geen dolende schapen? Was het niet, zoowel in 't Oude Verbond als op de lippen van Christus, een geliefkoosde beeldspraak, God onzen Herder en de zielen schapen te noemen? Denk slechts aan deze Schriftuurplaatsen en gij zult er te hartelijker om bidden: „Ik ben de goede Herder — Mijn leven leg Ik af voor de schapen — Gaat veeleer tot de verdwaalde schapen uit het huis van Israël — Tot de verloren schapen van het huis van Israël alleen ben Ik gezonden — De schapen der kudde zullen verstrooid worden — Zij waren in druk en lagen daar als schapen zonder herder — Want gij waart gelijk dwalende schapen, maar thans hebt gij u bekeerd tot den Herder en Opziener uwer zielen — De God nu des vredes, die den grooten Herder der schapen door het bloed des eeuwigen verbonds, onzen Heer Jesus Christus, uit de dooden heeft opgevoerd, Hij make u vaardig in alle goed werk". ⌑

Aartsherder, die aan 't Kruis, door 't openen der aderen,
Uw Bloed liet stralen, uit den hemel kwaamt vergaderen
De kudden, die verstrooid, angstvallig overal,
Van niemands staf gehoed, op heuvel, en in dal,
Bij duister afgedwaald, vast jammerden van kommer,
En misten bron, en weide‿en gras, en loof, en lommer :
Vergeef toch 't overschot van Abrahams geslacht
Dat schendig lasterstuk : ontruk het eens de macht
En klauwen van den wolf, en draag het in de kooie
Der Kerke‿op uwen hals. Men drenk' het daar, men strooie
Het heilzaam voeder voor, en wasch' het van zijn smet.
Aartsherder, neem, ai neem, door kracht van uw gebed,
Aan 't bloedig Kruis gestort, d'ellendige‿in genade.
Al zoeken ze‿u zoo spa, hun boete‿is niet te spade.

De kunstzinnige Vlaamsche componist, Lodewijk de Vocht, heeft, om onze gebedsstemming te verinnigen, deze woorden op muziek gezet. „Mijn groote bekommering", schrijft hij, „was, de ziel der woorden en de bedoeling en het inzicht van Vondel zooveel mogelijk naar voren te brengen en te belichten." Om dit te bereiken volgde hij „een zéér streng klassieke opvatting en een zoo sober mogelijk en eenvoudige uitwerking, met tevens al den rijkdom en het moderne palet". Wie dit verstaat en zingen kan, zijn zingen zal tweemaal bidden zijn ! ¤

GEBED VOOR ISRAËL *

Woorden van JOOST VAN DEN VONDEL. Getoondicht door LODEWIJK DE VOCHT.

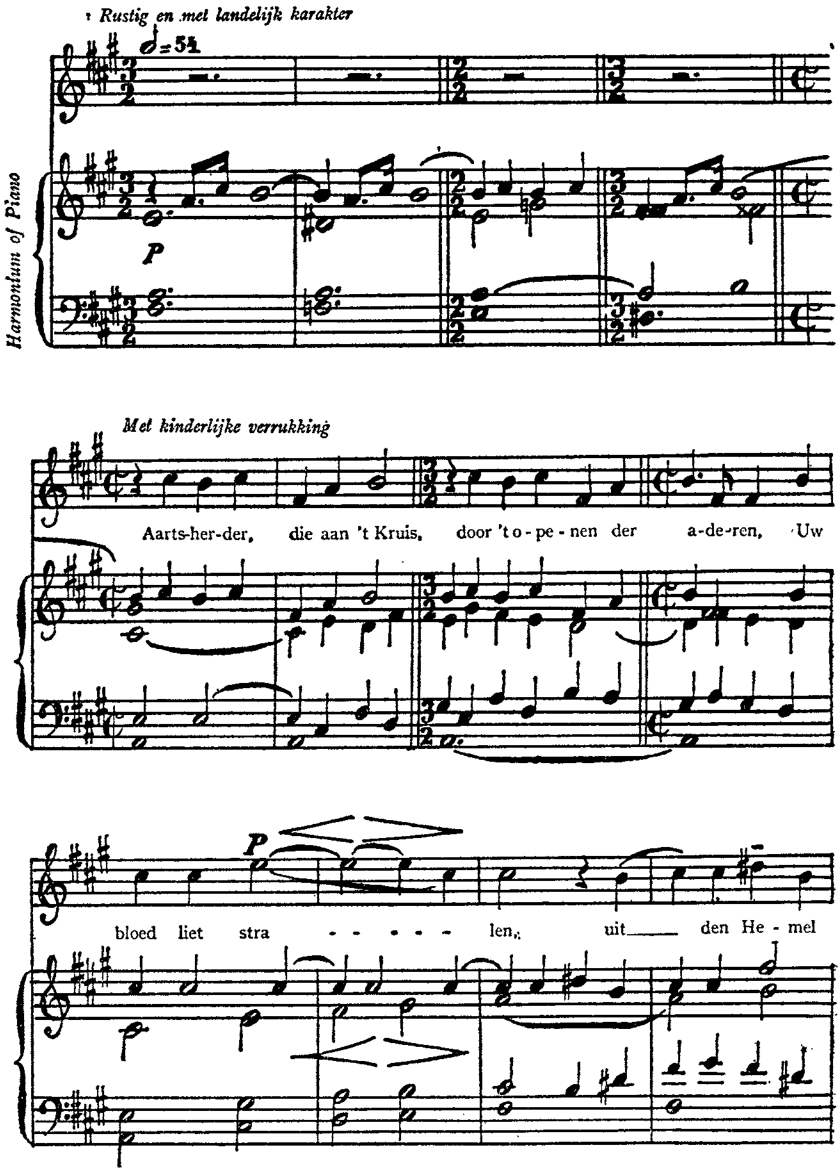

* Men lette bij het zingen van dit gebed voornamelijk op de natuurlijke beklemtoning der woorden, daar de toondichter hoofdzakelijk voor doel gehad heeft, al zingende het woord te belichten, en den bouw der zinnen, naar de veronderstelde bedoeling van Vondel, uit te beelden en ieder een bijzonderen glans bij te zetten.

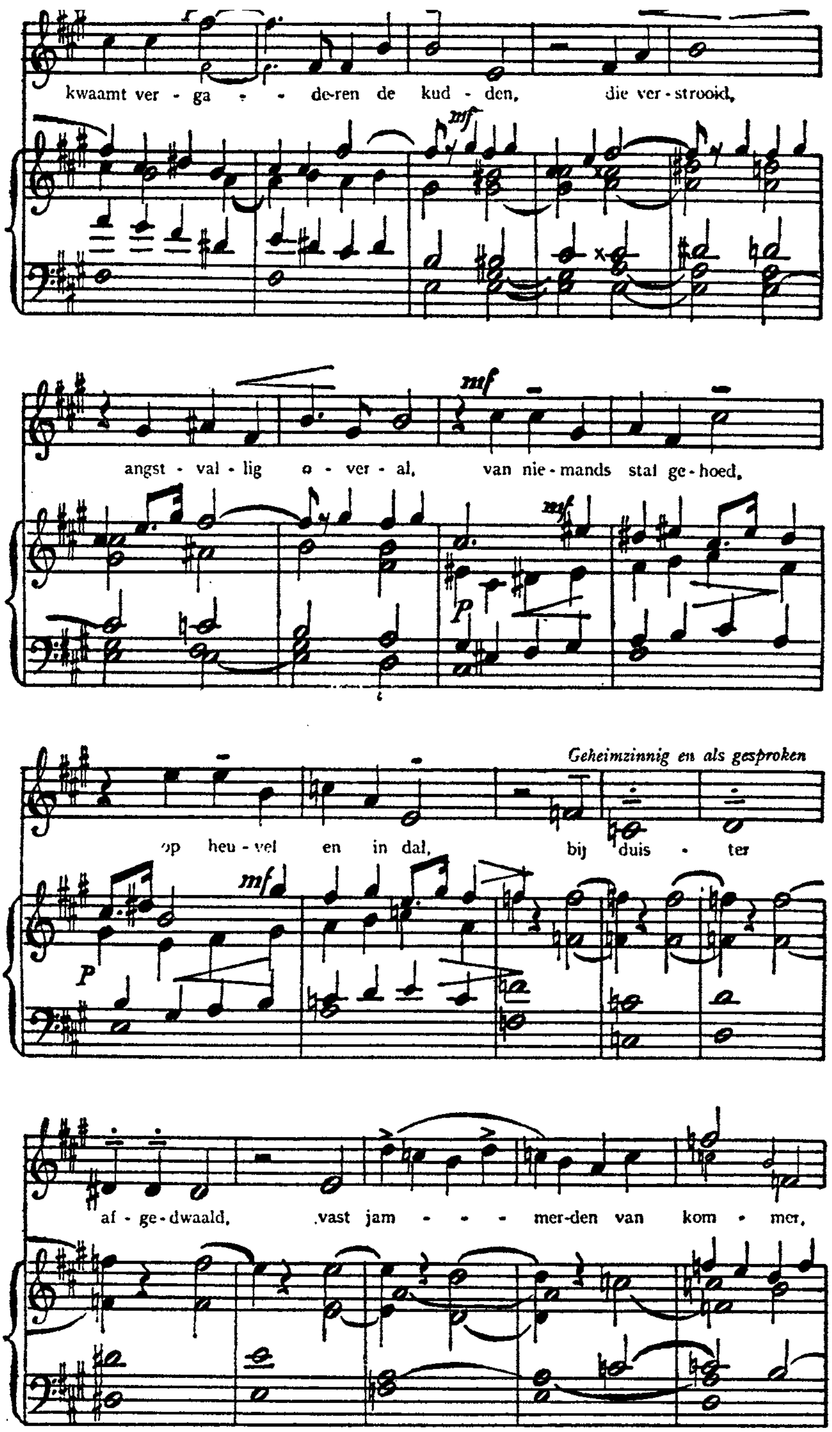
kwaamt ver - ga - - de-ren de kud - den, die ver - strooid,
mf
angst - val - lig o - ver - al, van nie - mands stal ge - hoed,
mf
mf
p
op heu - vel en in dal, bij duis - ter
Geheimzinnig en als gesproken
mf
p
af - ge - dwaald, vast jam - - - mer-den van kom - mer,

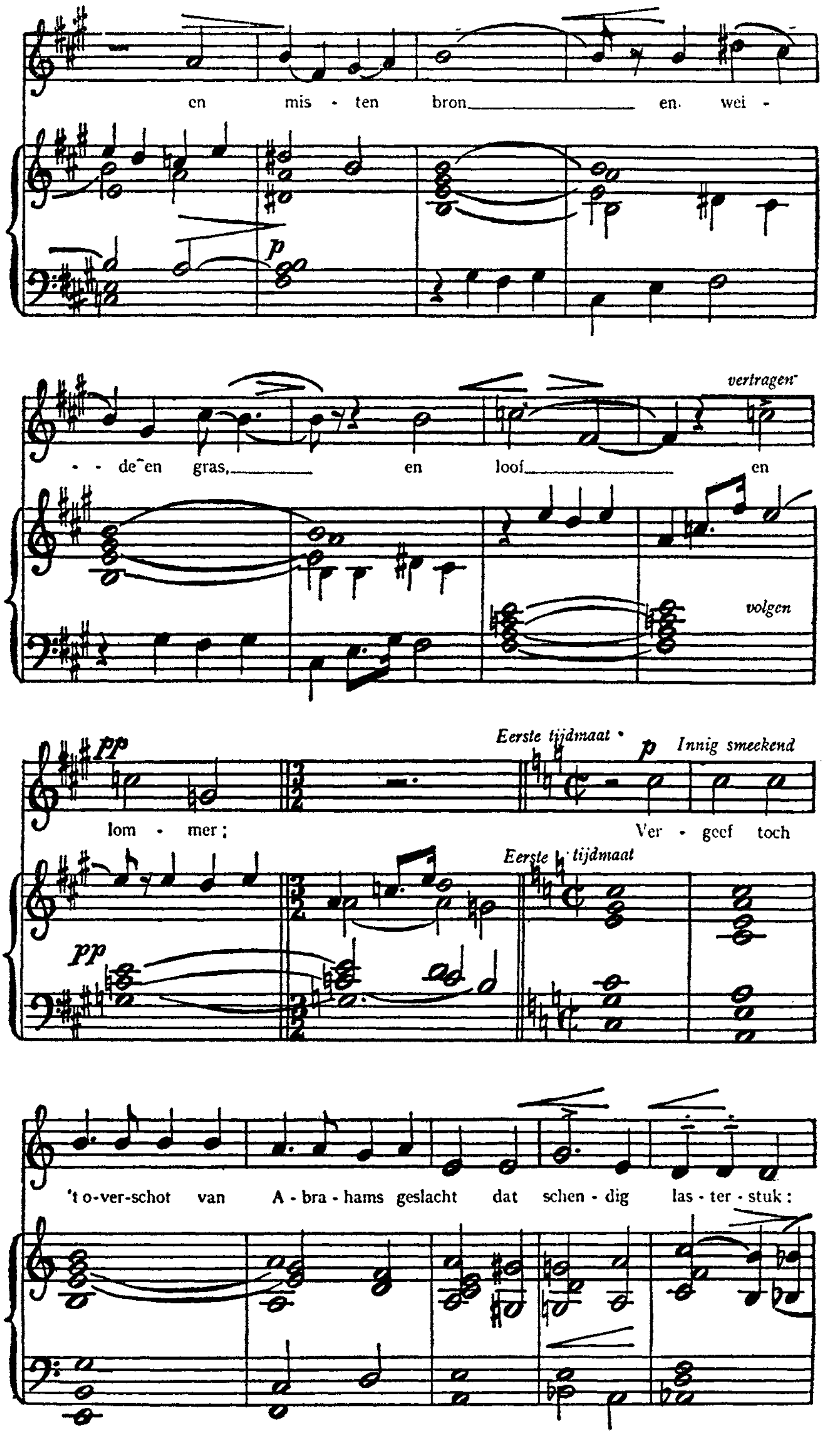

en mis - ten bron en wei -
- - de en gras, en loof en
vertragen
volgen
pp
p
lom - mer;
Eerste tijdmaat
Innig smeekend
Ver - geef toch
't o-ver-schot van A - bra - hams geslacht dat schen - dig las - ter - stuk:

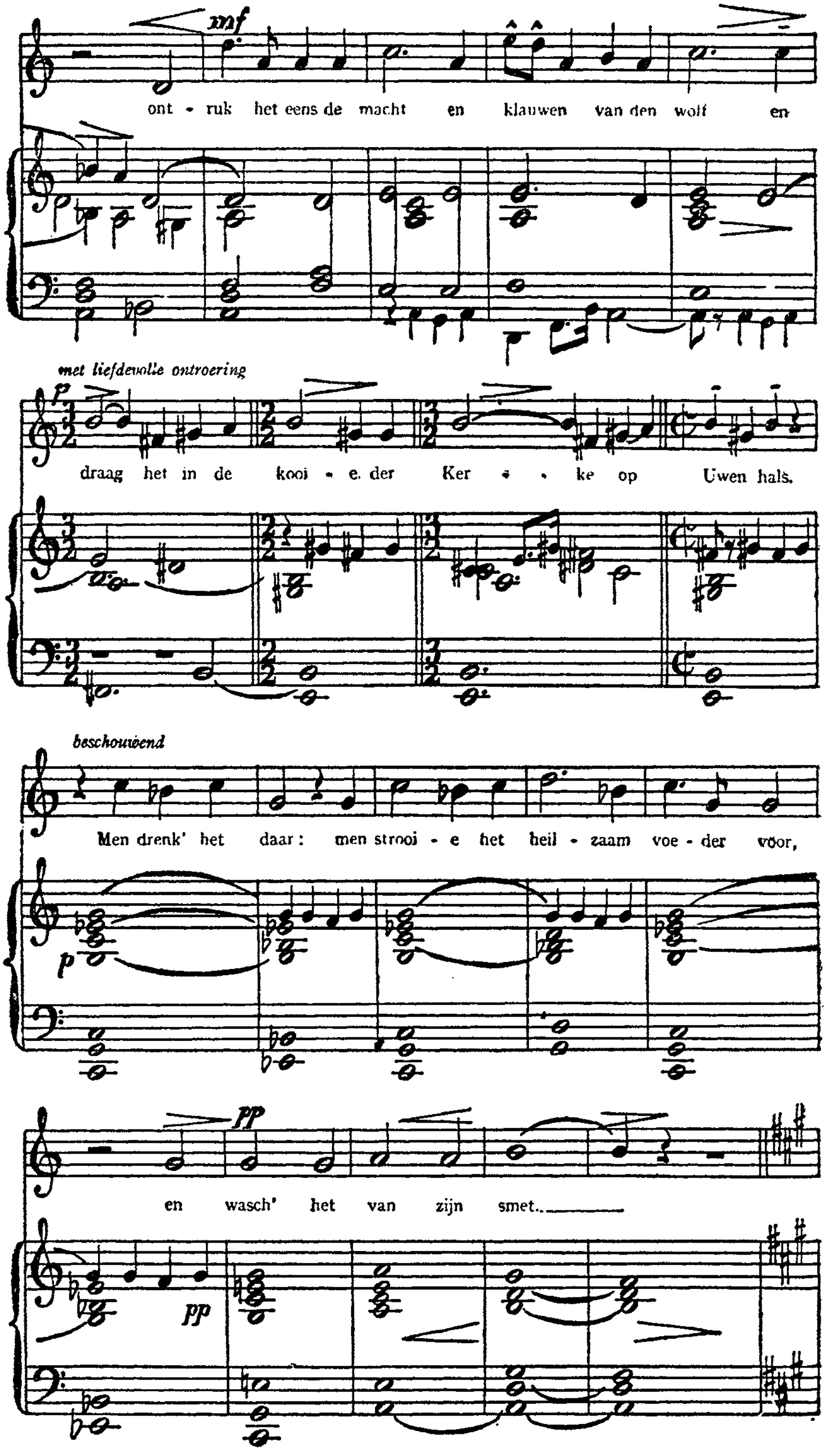
ont - ruk het eens de macht en klauwen van den wolf en
met liefdevolle ontroering
draag het in de kooi - e. der Ker - - ke op Uwen hals.
beschouwend
Men drenk' het daar: men strooi - e het heil - zaam voe - der vóor,
en wasch' het van zijn smet..

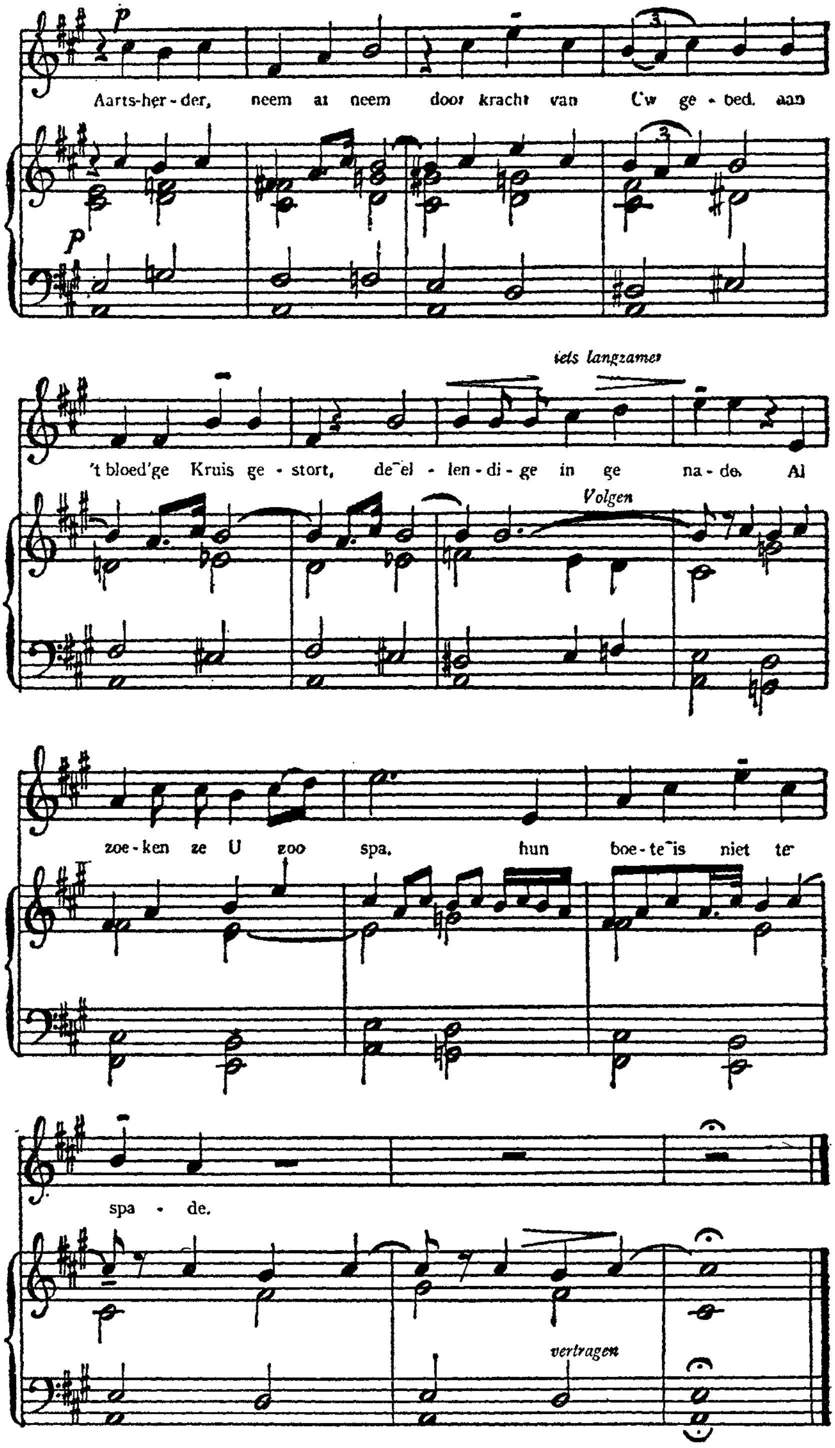
p
Aarts-her-der, neem al neem door kracht van Uw ge-bed. aan
p
iets langzamer
't bloed'ge Kruis ge-stort, de el-len-di-ge in ge na-de. Al
Volgen
zoe-ken ze U zoo spa. hun boe-te is niet te
spa - de.
vertragen

Plaat XXIII

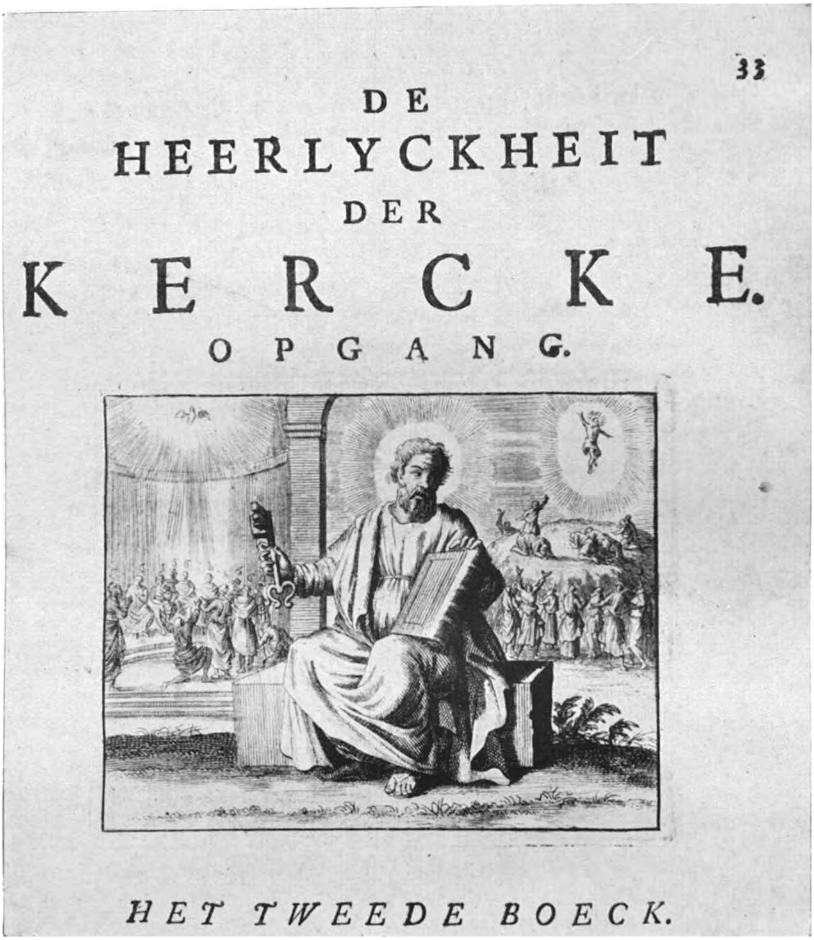
33

DE
HEERLYCKHEIT
DER
KERCKE.
OPGANG.

HET TWEEDE BOECK.

Sint Peter, 't zichtbre Hoofd der Kerke^en Christgezanten.

DE HEERLIJKHEID DER KERKE
OPGANG
HET TWEEDE BOEK.

Bij vele oude kerkgebouwen is de ingang of het vóórportaal versierd met beelden en voorstellingen van personen uit het Oude Verbond, die door hun daden of voorstellingen Christus en zijne Kerk hebben aangekondigd. Treedt men den tempel-zelf binnen, dan ontwaart men ter rechterzijde de doopkapel met doopvont, aldaar geplaatst ter aanduiding, dat men door het H. Doopsel lidmaat wordt van Christus' Kerk. Dit houde men voor oogen bij de twintig eerste regels, die een genialen overgang vormen van het eerste naar het tweede Boek. ¶ We kunnen hier drie deelen onderscheiden : 1. de redenen, waarom de dichter zoo lang vertoefde bij de Beloften, Voorafbeeldingen en Voorspellingen der Kerk (v. 1—11) ; 2. het doel van het tweede Boek (v. 12—16) ; 3. reden, waarom hij beginnen zal met het verhaal van Christus' Doop in den Jordaan (v. 17—20). ¶ 1. Vier redenen, waarom de dichter zoo lang vertoefde in het Oude Testament ; hij wenschte namelijk „Gods wit", Gods bedoelingen „te vatten", en „te verstaan" : *a.* hoe Hij ons „allengs de baan ter Kerke baant" ; *b.* en ons meldt, wat in den boezem dier Kerke schuilt ; *c.* hoe wij die Kerk kunnen kennen aan „den ommetrek," de nauwkeurige omschrijving, die de Boeken des Ouden Testaments er van geven ; *d.* terwijl die beschouwing tevens nuttig was, „om eenmaal tijd te winnen", om, eenmaal staande vóór de vervulling dier Beloften, Voorafbeeldingen en Voorspellingen, spoediger de beteekenis ervan te begrijpen. ¶ 2. Geen wonder, dat de zoekende ziel nu verlangt binnen te treden in die Kerk, die zij tot nu toe van buiten beschouwde, en in welker voorportaal zij zoo lang vertoefd heeft ! Zij verlangt te zien, hoe die Kerk werkelijk beantwoordt aan 't ontwerp, door God neergelegd in het Oude Testament, „naar 't rechte voorbeeld zweemt", een voorbeeld „over menig jaar", dit is : vóór menig jaar, en „doorgaans", dit is : onafgebroken, vier duizend jaren lang, in bijzonderheden ontworpen en uitgewerkt. ¶ 3. Waarmede zal de dichter nu deze beschouwing beginnen ? „Een geest", zegt hij, een inwendige stem, vermaant mij te doen zooals men doet, wanneer men een tempelbouw aandachtig

bezichtigt: na eerst van buiten alles te hebben opgenomen en in het vóórportaal den noodigen tijd te hebben vertoefd, treedt men het schip der kerk binnen; en 't eerste, dat men alsdan aan z'n rechterhand ontwaart is de doopvont: zinnebeeldige voorstelling van de groote waarheid, dat men dóór het Heilig Doopsel binnentreedt in de Kerk van Christus. Zoo zal hij ook de beschouwing, hoe de Kerk „zich in 't leven openbaart", aanvangen met den Doop van Christus. ¶ Het plechtige, het majestueuze van Vondel's Alexandrijnsche verzen, wordt hier nog verhoogd door de statige gerektheid van den eersten zin. ¤

Dus lange hing mijn oor en oog nog, in 't portaal
Der Kerke,^aan heilbelofte,^en eeden, en verhaal
Van Profecijen en Voorspellingen, aan Beelden,
En ruwe teekening, waarop de zinnen speelden
Met aandacht, om Gods wit te vatten; te verstaan
Hoe 's Hemels wijsheid ons van verre^allengs de baan
Ter Kerke baant, en meldt, door al die wijze pennen,
Wat in haar boezem schuilt; hoe ieder haar kan kennen
Aan dezen ommetrek, zoo ras hij binnen treedt:

Nu afgerecht door God, en Priester en Profeet,
De Wet, en Engelen, om eenmaal tijd te winnen,
Verlang ik in te treên op Gods geleide,^en binnen
't Aanschouwen, hoe ze zich in 't leven openbaar',
Naar 't rechte voorbeeld zweem', dat over menig jaar,
En doorgaans eene rij van veertig volgende^eeuwen,
Haar wezen ons ontwierp, op 't Godsblad der Hebreeuwen.

Een geest, nu ik haar zie, gelijk ze^in 't voorbeeld stond,
Vermaant me^eerst door de poort te stappen naar de vont,
Ter rechter zijde,^en daar, met zuiver wit behangen,
Haar Opgang met den doop van Christus aan te vangen.

Ziedaar de Inleiding. ¶ Evenals het Eerste Boek, „Ingang", kan ook het Tweede, „Opgang", in acht deelen worden gesplitst: ¤

I. Inleiding, v. 1—20.
II. De Heerlijkheid der Kerke: in haar begin, v. 21—94.
III. in haar bekrachtiging, v. 95—196.
IV. in haar uitbreiding, v. 197—610.
V. in de vervolging, v. 611—898.
VI. in haar bevrijding, v. 899—970.
VII. De tegenspraak wederlegd, v. 971—1066.
VIII. Gebed voor de Heidenen.

I. INLEIDING

We kennen haar reeds. Merkwaardig is, dat Vondel naast deze eerste twintig regels de woorden zet: *Het tweede Boek begint met den opgang der Kerk,* en eerst de daaropvolgende verzengroep betitelt: *Inleidenge, geschept uit het verheerlijken des Jodendoms door Messias' komste....* We zullen aanstonds zien, dat hetgeen de dichter *Inleidinge* noemt, tevens een inleiding is op: ¤

II. DE HEERLIJKHEID DER KERKE IN HAAR BEGIN.

De volledige kantteekening bij dit gedeelte luidt aldus: „*Inleidenge, geschept uit het verheerlijken des Jodendoms door Messias' komste, ook tot heil des Heidendoms, gebleken in d'openbaringe aan de Wijzen uit het Oosten. — De Kerk wordt in Christus' doop begonnen. — Reden, waarom Christus' geboorte leven en sterven hier overgeslagen wordt.* Alvorens hij dus den „Opgang" van „de Heerlijkheid der Kerke" aanvangt „met den Doop van Christus", lucht hij eerst zijn bewondering voor den luister, dien het volk Gods ontving door het feit, dat de Tweede Persoon der Allerheiligste Drievuldigheid uit die natie een menschelijke natuur aannam. 't Is een lofzang op de grootheid van den Verlosser! ¤

> Den stam van Juda, wien de kroon was toegezeid,
> Bescheen gewisselijk een groote majesteit,
> Toen, naar Gods heilbelofte‿en eeden, hem gezworen,
> Messias uit zijn telge‿en afkomst wierd geboren:
> Emmanuël, Gods Zoon, des menschen Zoon meteen:
> Eén Oirsprong, Erfgenaam, en Eigenaar alléén
> Van al wat zichtbaar en onzichtbaar is te gader;
> Van Englen aangebeên; die 't Wezen van den Vader.
> Ons uitdrukt, en de glans is van zijns Vaders eer.
> Een Koning, een Gezalfde,‿en eeuwig heerschend Heer,
> Die Zich, ter rechte hand, op 's hemels troon zou zetten,
> En voor zijn voeten al Gods vijanden verpletten.
> Gewisselijk, wat was 't een eer voor dezen stam,
> Dat Christus in het licht hieruit te voorschijn kwam!

Maar ook de niet-Joden, de onbesnedenen, ontvingen geen mindere eer door de menschwording van Gods Zoon. Immers, toen Hij, die

„Licht van Licht" genoemd wordt, de duisternissen was komen beschijnen, riep Hij, door eene wonderbare ster, de Heidenen tot zijn kribbe. En dit geschiedde nog wel op een tijdstip, dat de bewoners van Jerusalem, en met name de Priesters en de Bewaarders der „Wet en Profeten", als 't ware in slaap gevallen, de beloofde komst van den Messias onopgemerkt hadden laten voorbijgaan.

Maar geene mindere^eer ontvingen dees geslachten
Der onbesneên, die blind op God noch Godheid achtten,
Toen 't Licht, een bron van 't licht, de duisternis bescheen,
En God zich noch aan plaats, noch stammen, noch besneên
Verbinden wou, maar elk bestralen uit ontfarmen,
En nemen al wat leeft in Christus' opene^armen;
Gelijk Hij aan het kruis most hangen uitgerekt,
Onnoozel als een lam, van smet noch schuld bevlekt.

De stralen van zijn star met dees genade troostten,
Nu dertig jaar geleên, de Koningen van 't Oosten,
En wezen 't jonge Licht in 't lage Bethlehem;
Terwijl het Priesterdom en gansch Jerusalem,
Bewaarders van de Wet en der Profeten schriften,
In slaap gevallen, met schenkaadjen nochte giften,
Den Koning der Hebreên, die hen verlossen zou,
Bekenden in zijn ambt.

De uitdrukking: „nu dertig jaar geleên", bewijst, dat Vondel van af regel 20, met zijn gedachten verwijlt bij den Doop van Christus; daarom noemden wij vers 21 en volgende een inleiding op dit gedeelte van het tweede Boek. Dit neemt niet weg, dat hier toch tevens een tweede schakel ligt, die héél het eerste Boek met héél het tweede Boek verbindt. Was het eerste Boek een apologie van de Kerk tegenover de Joden, en eindigde het met een gebed voor de bekeering van Gods volk, het tweede Boek is een apologie der Kerk tegenover de Heidenen en zal eindigen met een gebed voor hún bekeering. ¶ De Kerk, die Christus nu gaat stichten, is bestemd voor geheel het menschdom. ⌑

Hij komt dan om den bouw
Der Kerke,^in zijn persoon, den hoeksteen, te beginnen,
Den grond, waarop geen sleet der eeuwen iets kan winnen;
Waarop Profeten en Apostels staan gegrond,
Als pijlers van 't gewelf, de Kerk van 't Nieuw Verbond.

De Kerk wordt in Christus' Doop begonnen, want het Doopsel is de deur des Kerke. Bij zijn Doop werd Christus door den hemel zelf aangewezen als de Zoon Gods, naar Wien het menschdom luisteren moet. Van zijn Doopsel af, begon Hij Gods wet te leeren, leerlingen te winnen en de grondslagen te leggen voor de groote vereeniging, de Kerk, het Rijk Gods. ¶ Gelijk de Jordaan, op de bergen ontsprongen, gemakkelijk uitvloeit in den breederen boezem van de Doode Zee, zoo gemakkelijk vloeien hier de verzen op de maat van de kabbeling der golven.

Sint Jan, de strenge zoon van Priester Zacharias,
En eene boetbazuin, de voorbô van Messias,
Onthield zich dagelijks langs d'oever der Jordaan,
En baadde⁀en dompelde⁀al, die, droef en overlaân
Van zielvlek en van smet, zich willig baden lieten,
Daar 't water uit zijn bron en ader ijlt te schieten
In ruimer boezem. Hij genoegt zich, licht verzaad,
Met sprinkhaan, en alleen met wilde honingraat.
Een ruwe kemelshuid bedekt ter nood zijn lenden.
Hier stond hij in den drang des volks, van allen enden
Verzameld, toen van verr' het onbesmette Lam,
Zoo zuiver als Het was, naar dezen oever kwam,
En uit gehoorzaamheid, in reine waterplassen,
Zich van Joannes' hand liet dompelen en wasschen :
En aangezien de vont, en dit geheimnismerk
De rechte deur is van de Katholijke Kerk,
En God belast, den Zoon te hooren, en te minnen,
Zoo zien we⁀alrée dees Kerk gegrondvest, en beginnen
In Jesus, die gedoopt een vaste hoeksteen strekt
Van 't ongemeten dak, dat al de wereld dekt :
Zoo zien we⁀alree den boom uit zijnen wortel groeien,
Die op het Pinksterfeest op 't heerelijkst zal bloeien.
En Christus, uit de kil der heilige Jordaan,
Getreden in zijn ambt, begon van dien tijd aan
Gods wet te leeren, en scholieren te vergâren,
Geheiligd tot dien bouw, als d'eerste hoofdpilaren
Der Kerke,⁀in Jesus' dood bekrachtigd en volwrocht,
Toen 't Kruisorakel storf en sprak : „Het is volbracht."

Wij zouden nu kunnen verwachten, dat Vondel den Goddelijken Kerkstichter op den voet gaat volgen, om uit diens woorden en

daden aan te toonen, hoe de Kerk allengs werd opgebouwd, overeenkomstig de Beloften, Voorafbeeldingen en Voorspellingen van het Oude Testament, — tot aan het oogenblik, dat Christus vlak vóór zijn dood, met volle waarheid zeggen kon : „Het is volbracht", ja tot en met zijne hemelvaart en zijn plaatsnemen aan 's Vaders rechterhand. Van de vier Evangeliën zou daarbij als beste handleiding het Evangelie volgens Lucas dienst kunnen doen. Aangezien echter Vondel in twee vroeger uitgegeven dichtwerken : *Joannes de Boetgezant* en *Bespiegelingen van God en Godsdienst* deze stof reeds behandeld heeft, verwijst hij daarheen, om terstond over te gaan tot het Pinksterfeest, waarop de door Christus gestichte Kerk bekrachtigd werd door den Heiligen Geest. ¤

Hoe heerlijk zou de Kerk, als 't licht uit d'Oosterpoorte,
Hier opgaan, zoo Gods Zoon, gekend in zijn geboorte,
En leven, sterven, en verrijzen uit het graf,
En blijde hemelvaart, een luister van Zich gaf !
Maar laat u Lucas dees historiën afmalen,
Wiens teekeningen, ook haar Goddelijke stralen
Voorhenen schoten in mijn trouwen *Boetgezant*,
En klaren *Spiegel van den Godsdienst* : want zijn hand,
Gestierd van 's hemels Geest, Emmanuël geleidde
Van Nazareth, tot daar Hij uit de wereld scheidde,
En opvoer, als een held, naar God, van Wien Hij kwam,
En die Hem wellekomde,‿en in zijne‿armen nam.

Voor hen, die noch *Joannes de Boetgezant* noch *Bespiegelingen van God en Godsdienst* gelezen of bij de hand hebben, geven we hier de beschrijvingen, die de dichter bij zijn lezers als bekend veronderstelt. 't Zijn keurige schetsen, die we later nog eens zullen benutten, wanneer 't ons gegeven zal zijn, een boek te schrijven, dat tot titel draagt : *Vondel's leven van Jesus en Maria.* ¤

NA ZIJN DOOP TOEFT JESUS VEERTIG DAGEN IN DE WOESTIJN

De Geest drijft Jesus uit den drang des volks alleen,
Om zich te wapenen met vasten en gebeên,
In woeste wildernis, bij redelooze dieren,
Daar slangen schuifelen, en spoken om Hem zwieren.

Hier volgt Hij Mozes en Elias, God ten prijs,
Nut, veertig etmaal lang, in eenzaamheid geen spijs,
Waarna de honger 't hart komt pijnigen, en vleien.
De geest, die Adam eerst door eten kwam verleien,
Klampt nu den Tweeden Mensch tot driewerf fel aan boord;
Maar wordt ook driewerf door het onverwinbaar Woord
Zoo rustig afgekeerd, dat hij terug moet deizen:
Waarop Aartsengelen uit hemelsche paleizen,
Dien zeeghaftigen Held begroeten na dien slag,
En dienen op zijn wenk gedurig nacht en dag;
Terwijl Joannes 't volk aan d'overzijde leerde,
Omtrent Bethabara een menigte bekeerde,
En dompelde‿in den vliet, opdat elks hart bereid
Den Heiland volgde,‿op 't spoor van zijn gehoorzaamheid.

JOANNES ZIET JESUS UIT DE WOESTIJN TERUGKEEREN EN LEGT GETUIGENIS VAN HEM AF

Toen hij, des andren daags, van ijver weder blaakte,
En Jesus zag, die hem, ter goeder uur, genaakte,
Wees Zacharias' zoon op 't Licht, dat derwaart kwam,
En sprak: „Ay ziet, dat is het Godgeheiligd Lam,
„Gedoemd ter slachtbank; naar den roep van Isaïas.
„Het paaschlam wees dus lang alleen op God Messias,
„Een Paaschlam, dat voor 't zwaard des engels u bevrijdt,
„En 's werelds misdaad boet. Geen priester, geen Levijt,
„Noch al dat offervee kan u van smetten wasschen,
„Noch ik, u dompelende‿in deze waterplassen:
„Maar Christus, die den last van al de wereld draagt,
„Is d'eenige, wiens Bloed uw hart van smetten vaagt.
„Dat zal u blijken, als Hij met geopende‿aders
„Een bloedbron uitgiet, en, ten prijs en zoen des Vaders,
„Zich offert op den berg met zijne leste stem.
„De Geest der Godheid daalde‿uit eene wolke‿op Hem,
„In schijn van eene duive,‿en sterkte met dit teeken,
„Dat Hij Gods Zoon is, Wien nooit zal de macht ontbreken
„De ziel te louteren door 't vier van 's hemels Geest".
Joannes, met geen gunst te winnen, noch bevreesd
Voor haat, volhardde dag op dag aldus te tuigen,
Dies zijn scholieren zich voor 's werelds Heiland buigen,
En Hem nàvolgen, als Hij trekt naar Galileên.
Zoo breidde zich zijn Naam vast uit door alle steên.

JESUS' LEERLINGEN BEGINNEN OOK HET DOOPSEL TOE TE DIENEN. JOANNES GETUIGT ANDERMAAL VOOR JESUS

Terwijl Joannes vast in Ennon menschen baadde,
En 't volk wees van zijn bad op 't waschbad der genade,
Door al het zuiveren van Mozes' Wet bedied,
Kwam Jesus weder uit het Galileesch gebied,
Waarop de scharen Hem heilgeerig overrompelen,
Die door zijn leerlingen heur laat in 't water dompelen.
Dus groeide d'aanhang van den Heiland machtig aan.
Joannes' knapen, met hun meesters eer belaân,
Verwekken een geschil, wie 't zuiverste van beiden
De menschen zuivert : maar de zoon des priesters scheidde
Het onderling krakeel, en toont den leereling
Dat hij geen hooger macht van hooger hand ontving :
Dat hij geen hoofd is, voor wiens macht men zich moet buigen,
Maar een, die vóórlicht, om van 't moederlicht te tuigen :
Dat hij de speelnoot is, en niet de Bruidegom,
Wiens opgang hem verheugt. De leereling staat stom
Voor zulke woorden, die zijn meesters voortgang hinderen.
Joannes roept : „Hij moet vermeerdren, ik verminderen !
„Hij daalde^uit 's Vaders schoot, als Gods Gezalfde neêr,
„Almachtig en alwijs. Emmanuël zij d'eer !
„Wie 't eeuwig heil bemint, moet op den Zoon betrouwen.
„Wie niet op Hem betrouwt, kan nimmer God aanschouwen.
„Hij komt, gewapend met een onweerstaanbre macht,
„Het zwarte rijk des doods en van den helschen nacht
„Bestormen, Lucifer, van 't Eeuwig Licht gescheiden,
„Ontwapenen, en vóór Zich in triomfe^omleiden,
„Met al den aanhang, die zich kantte tegens God.
„Men zal den wapenroof ten transse^uit van het slot
„Des hemels steken. Laat de hel hier tegens wroeten.
„Al wat hem wederstaat moet buigen voor zijn voeten."

CHRISTUS' WANDEL EN WONDEREN EN BERGREDE

Gelijk de zon alom de duisternis verlicht,
Zoo wandelt Jesus vast door Davids rijk, en sticht
De menschen met zijn leer, gesterkt door wonderdaden.
Wie nog bezeten is van geesten, of beladen
Met krankheên, wordt in nood geholpen, en gered.
Geen stad, geen vlek, geen huis, waar Hij een voetstap zet,

Ontberen zijn genade,^en uitgestorten zegen.
Wie Hem betrouwt, en bidt, blijft nimmermeer verlegen.
Hij onderwijst zijn school, eenvoudig, zonder erg :
Ten leste,^in haren ring gezeten, op den berg,
Begint het volk en haar het nieuwe licht t'ontsteken,
Dat uit zijn leering straalt, den kanker en gebreken,
Der Schriftgeleerden meldt, en aanwijst wat elk leidt
Naar God, op 't heilig spoor van een volkomenheid,
Door wonderspreuken, die de sluimerenden wekken,
En Mozes' grove wet besnoeien en voltrekken.

Zijn mond ontvouwt waarin 't waarachtig heil bestaat ;
Hoe ver de jonge Wet in kracht te boven gaat,
En in volkomenheid van haar geboôn en zeden
d'Aloude Wet, die nooit de harten heeft besneden.
Hij leert de weldaad stil tot 's hemels eer besteên,
En hoe men God behaagt door vasten, en gebeên ;
Vermaant in Gods trezoor de schatten te vergaren ;
Verjaagt onnutte zorg in kleed en kost te sparen,
En onderstut de hoop met Gods Voorzienigheid,
Die vogels aast, de bloem met rijker majesteit
Dan Salomon bekleedt. Hij waarschuwt voor het haasten
Ter vierschare,^in de zaak en 't recht van onze naasten ;
Bestraft het reukeloos misduiden van Gods Wet ;
Vermaant gedurig God te smeeken in 't gebed ;
Door d'enge poort met kracht ten hemel in te dringen ;
De wolven, die, vermomd als schapen, elk bespringen,
Te schuwen ; op zijn woord te bouwen, sterk en vast,
Een werk, dat eeuwig duurt, en op geen stormen past.

ALS LEERAAR, PROFEET EN KONING VERVULT CHRISTUS DE VOORSPELLINGEN VAN ISAÏAS EN EZECHIËL

Aldus bekleedt Hij 't ambt, dat Mozes, Isaïas,
En ook Ezechiël toewijden God Messias,
Zoo menig eeuw vooruit, als *leeraar*, en *profeet*,
En *herder over 't volk*, met wettigheid bekleed ;
Profeet, uit Joodschen stam, Gezalfden, om de harten
Der droeve^en kranke schaar te zalven in hun smarten ;
Om des gevangens boei te breken in gevaar,
Te boodschappen alom het aangename jaar ;

Om Gods verstrooide kooi door Davids staf te hoeden,
En met gezonde wei van leeringen te voeden :
Gelijk een leeraar pastte,‿en die zijn ambt verstond,
En leerde 's hemels wil, ontvangen uit Gods mond,
Op een volkomen wijs aan allerhande volken
Of Zelf, of door zijn boôn, en afgezonden tolken.

ALS LEERAAR VAT HIJ ALLE WIJSHEID SAMEN IN HET WOORD : „BEMIN".

Hoewel het driemaal groot vernuft van een Chaldeeuw
Egypten eerst verlichtte ;‿ook Mozes, en Hebreeuw,
En Arabier, en Griek, en allerhande spraken
Den torts van hun verstand aan zijnen torts ontstaken ;
Schoon Salomon den naam van allerwijsten droeg,
En Hermes' naalden verre‿in wijsheid overwoeg :
Schoon Rome 't heiligdom der Sibillijnsche bladen
Bezegelde,‿en zich met hun godspraak ging beraden :
Schoon d'oude Roomsche wet, in tafelen gesneên,
Met zulk een glans het rijk der wereld overscheen ;
Nog heeft de wijsheid van Gods Zoon, die zich verneerde,
Opdat Hij Adams zaad de wet des hemels leerde,
Meer wijsheid in één woord alleen beknopt gevat,
Als ooit Jerusalem, Athene, Zonnestad,
En Rome,‿in zooveel tijds, door vierig onderzoeken,
Begrepen in metaal, en naalde,‿en beeld en boeken :
Want in het éénig woord : BEMIN begrijpt hier God
Al 's menschen plicht tot God, en mensch ; een hoofdgebod,
Hetwelk de gansche Wet, en alle Gods Profeten
Voltrekt, en elk zijn recht rechtmatig toe leert meten.

BEHALVE DE GEBODEN, LEERT HIJ OOK DE RADEN TER VOLMAAKTHEID.

Wie veiligst in den top van een volkomenheid
Gods troon genaken wil, ontvouwt Hij 't onderscheid
Van raden en geboôn, om ieder toe te lichten.
Schoon Gods geboden elk verbinden en verplichten :
Nog hangt het volgen van dien raad aan 's menschen keur.
Hier gaat de Leeraar zelf zijn kruisscholieren veur,
In willige‿armoede,‿en gehoorzaamheid, en kuischheid.
Zoo volgt het twaleftal den meester, die op 't kruis leit,

De handen, voeten, lijf, en ziel ten beste geeft
Aan zijnen Vader, en Zich Zelf geheiligd heeft,
Opdat ze^in Hem, als in een spiegel, vrij van vlekken,
Al 's hemels lessen zien uitwerken en voltrekken.

CHRISTUS ALS PROFEET

In zijn voorspellingen verschijnen ons alom
d'Onfaalbre zekerheên van Gods profetendom
Door 't melden van zijn kruis en nog aanstaande lijden ;
Hoe Hem Iscarioth aan die zijne^eer benijden
Ter sluik zou leveren, ook juist wat uur en tijd ;
't Verstrooien van zijn kudde,^en 't aangaan van den strijd
Der huizen, die Gods naam en zijnen Zoon beleden ;
De faam van Magdalene,^aan Simon's disch bestreden ;
Zijn opstaan uit den grave,^en 's tempels ondergang,
Een treurspel, voorgespeld wel veertig jaren lang ;
Voorspellingen, die, zoo men Christus wil gelijken
Bij d'ouden, geen profeet, noch zelfs voor Mozes wijken.

CHRISTUS ALS WONDERDOENER

Ontelbre wonderdaân, gewrocht tot 's Vaders eer,
Bezegelen 't gezag des Zoons, en zijne leer,
Door Davids rijken heen. De dooden snel herboren,
Op bedde, baar, in 't graf, herleven, als te voren.
Hij is der dooven oor, des blindgeborens oog,
De stok des kreupelen, die springt, als 't hart, omhoog.
Hij dwingt de geesten uit des lichaams schors te varen.
Het vischnet scheurt van last. Hij wandelt op de baren,
En strijk de golven glad, die zwichten voor zijn stem.
d'Onheelbre^en 't hongrig hart vindt raad en troost bij Hem,
Die duizenden verzaadt, met luttel graan, gewassen
In voren van zijn hand. Geen vloek, geen tegenbassen
Verdooven zijne macht, die, heerlijk uitgestort,
Van overtuigden wrok der hel geërgerd wordt,
En evenwel niet laat te stralen door Gods daden,
Zoo menige^eeuw gespeld in nimmer faalbre bladen.

CHRISTUS ALS KONING, RIJDT FEESTELIJK JERUSALEM BINNEN, ZUIVERT DEN TEMPEL, ZENDT ZIJN LEERLINGEN

Gelijk 't profetisch ambt Hem zoo volkomen past,
Zoo voegt zijn schouderen den Koninklijken last

Te dragen, lang voorheen gezien van Zacharias ;
Gelijk op 't Pallemfeest met juichen de Messias,
Als Koning, ingehaald, gegroet wordt, op den galm
En toeloop van het volk ; daar al de weg met palm
Bestrooid legt, d'ezelin, waarop Hij zit, met kleeden
Gedekt is, ook het pad. Dus komt Gods Zoon gereden
Ter poorte^in, door den drang van gansch Jerusalem,
Dat Hem, als Davids Zoon, met een gemeene stem
Ontvangt, Hosanna zingt. Hij stapt op Arons drempel,
Om d'aandacht des gebeds te voeden in Gods tempel,
Die, als een moordspelonk, ontheiligd wordt alom.
Hij stoort de duive-merkt, smijt wisselbanken om,
En drijft het misbruik uit met geeselen, en slagen,
Om door een zuivren dienst den Vader te behagen :
Gelijk Hij, om Gods eer te planten overal,
Zijn twaleftal, en nog een zesmaal twaleftal,
Als Gods herauten, zond, om harten te bereiden
Ten dienst, waartoe Hij nu de menschen aan kwam leiden ;
Een ambt, dat allerbest dien Hoogen Priester voegt,
Nu Levi's priesterdom de Godheid niet vernoegt,
Die vrij wat eedlers eischt dan smookende^offervieren,
En boek en ossenbloed, en kalveren, en stieren.

CHRISTUS ALS OFFERAAR VAN HET ONBLOEDIGE OFFER

Belofte,^en voorbeeld, en de profecijen zien
Vast uit naar 't offer, dat alle^offers zal verbiên —
Als Jesus, 's Paaschnachts, met zijn twaleftal, gelegen
Aan zijnen offerdisch, na 't heilig overwegen
Des Paaschlams, dat Hij nutte,^en Hem zijn dood verbeeldt,
Der jongren voeten wascht, en hen hierdoor beveelt,
Zich zelfs te zuiveren, ootmoedig te verneêren,
Ten dienst van iedereen. Om nu den Vader t'eeren,
Te zoenen, danken en bewegen tot gena
En zegen, vangt Hij aan, des middernachts, heel spa,
Dit offer onbebloed de Godheid toe te wijden,
Tot een gedachtenis van zijn aanstaande lijden,
Meteen om 't heilgenot, te vloeien uit de kracht
Der bloedige^offerande,^aan 't menschelijk geslacht
Te schenken overal, waar offerdischgenooten
Het Lijf, voor hen gekruist, het Bloed aan 't kruis vergoten,

Genieten uit gena, met heilzaam overleg
Hoe, onder schijn van aar en druif, Melchisedech,
Nu in Emmanuël herschapen, en herboren,
Den offerdienst bekleedt, doch rijker dan te voren ;
Naardien de schaduw wijd voor 't heilig Lichaam wijkt,
De schijn voor 't Leven zelf terugdeist, en bezwijkt.
Hij zegent wijn en graan, en noemt terstond die beide
Zijn Lichaam, en zijn Bloed, opdat men onderscheide
Den wijngaard, en zijn vrucht, en voedzaam veldgewas
Van 't geen het door Gods kracht alree geworden was,
Een levende Offerspijs, voor hen zoo mild gegeven,
Een offerdrank, ten zoen van al wat is misdreven,
Gewillig uitgestort. In zulk een klaren zin
Wijdt Jesus vóór zijn kruis, het nieuwe Paaschfeest in,
Door 't heilig Offerlam, verbeeld door Arons lammers,
En aan 't gevloekte hout te slachten met veel jammers,
Veel bloeds, den zegel van dit Nieuwe Testament,
Waardoor zijn erfdeel erft het leven, zonder end.

Dit 's d'Offerande alleen, die d'eeuwen zal verduren,
En niet gebonden staan aan stam, en plaats, en muren,
Als Arons bloênde dienst, verplicht aan Davids stad,
Den tempel, en den berg, zoo lang van bloed bespat.
Wie zich van godsdienst roemt, en Christus durf versteken
Van 't onbebloede altaar, geheiligd tot een teeken
Dat eeuwig in zijn Kerk getuigt van zijnen dood,
Verdwaalt van d'Offerwet ; die roept den Christgenoot
Naar dezen Offerzoen en Goddelijken zegen,
Zoo bloedig aan het Kruis, door God den Zoon verkregen,
En ieder toegereikt in d'Aartsgeheimenis
Gescholen onder aâr en wijnrank op Gods disch.
Noch Oud noch Nieuw Verbond begrijpt Geheimnismerken,
Gewijd om 't zwak geloof te stutten, en te sterken.
Zoo machtig, heilig, groot, en heerelijk als dit.
Het Manna, noch de Kist, een troon daar God op zit,
Noch 't Paaschlam, dat het zwaard des slaanden Engels schutte,
Noch al Gods Heiligdom, en schat in Arons Hutte ;
Geen schat in 't gouden Koor, gebouwd van Salomon
Kan 't halen bij den glans van Jesus' Offerzon,
In 't midden van de zes geheimnisteekens, even
Gelijk een Godheid zelf op haren troon verheven,

Zoo lang de zichtbre zon den aardboôm overstraalt,
En ziel en leven geeft wat leeft en adem haalt.

CHRISTUS ALS OFFERAAR VAN HET BLOEDIGE OFFER. ZIJN LIJDEN EN DOOD

Maar kan men zonder bloed niet zoenen den verbolgen
Verongelijkten God, zoo moet het bloedig volgen
't Onbloedig Offer, dat terstond hierop begint,
Daar Christus zich alleen in zijnen Hof bevindt,
En worstelt met den dood, en ziende, in 't Weste‿en Oosten
Om troost, bezwijkt, tenzij d'Aartsengel Hem koom troosten,
Dat Hij, ter aarde‿in stof, Zich, als een worm, verneêrt,
Het zweet, van top tot teen, van angst in bloed verkeert,
En dus bij nacht bestreên, geperst aan alle zijden,
Wel driemaal bidt den Kelk van 't al te bitter lijden
Te mogen weigeren, indien het God behaagt,
En 's Vaders wijzen wil, waaraan Hij zich gedraagt.
Maar neen, Hij moet de pers, lang vóórgespeld, dus treden
Alleen, en zonder hulp. Op deze nachtgebeden
Verschijnt Iscarioth, gewapend met de macht
Des priesters, ouderlings, en Cesars tempelwacht.
Zoo wordt de Heiland hier met eenen kus verraden,
En in 's Aartspriesters hof, om 's menschen lasterdaden,
Gelasterd, en beschimpt, mishandeld, en gehoond,
Daarna voor Pontius beticht, bespuwd, gekroond
Met doornen, dat men 't bloed zag vloeien langs zijn wangen,
De rietstaf in de hand, met purperverf behangen,
Na 't geeselen, gelijk een schouwspel, elk vertoond,
Verwezen en gedoemd. Geen onschuld Hem verschoont.
Hij draagt dan met geduld zijn kruis, waaraan de knechten
Van Rome, vóór de stad, Hem nagelen en hechten,
En hangen op de rots, den doodshoofdberg, zoo klaar
Vele‿eeuwen afgebeeld door Arons bloedaltaar ;
Daar d'offeranden lang om 't eenig offer roepen,
Dat hier geofferd hangt voor allerhande troepen,
En, afgemat van bloed en weedom, zijnen geest
In 't ende God beveelt, vóór 't ingaan van Gods feest.
De ziel bezegelt voor de waarheid van de bladers,
Gewijd door Davids pen, en daalt, daar d'oude‿aartsvaders
Verlangen naar den dag, in 't voorburg van de hel,
En volgen met triomfe,‿op zang en snarenspel,

Den zegenrijksten Held, en Toevlucht der verlosten,
Aan 't juichen, toen de poort des afgronds en haar posten
Van doodschrik daverden, op Jesus' jongsten snik,
Die d'elementen roerde in eenen oogenblik,
En Mozes' voorhang scheurde, op 't licht, dat ingeschenen
De schaduwen der Wet verdreef, die voort verdwenen.

CHRISTUS' VERRIJZENIS

Gelijk de hel de ziel niet insloot door haar slot,
Zoo laat het graf niet toe, dat Christus' lijk verrot.
Dit blijkt den derden dag, wanneer hij, nu herboren,
Pilatus' grafwacht wekt, en op haar wacht komt storen,
Met zijnen heldren glans ; terwijl 't in Oosten daagt,
Daar 't licht de kim genaakt, den naren nacht verjaagt,
Met eenen zonnedag, een rustdag, waard te vieren,
Met lofzang, en festoen, en groente en loof te sieren,
Ter eere van den Held, die hel en dood verwon ;
Ter eere van de nieuwe en opgerezen Zon,
Verwekkende met Zich ontelbre lijken tevens,
In 's hemels heerlijkheid, vol juichens en vol levens.

CHRISTUS OPENBAART ZICH TIENWERF NA ZIJNE VERRIJZENIS, BEVEELT DEN KRUISGEZANT PETER ZIJNE KUDDE, EN VAART TEN HEMEL

Maar vóór zijn hemelvaart verschijnt Hij negenmaal
En éénwerf, buiten 't graf, en meldt door spraak, en taal,
Litteekens, en gezicht, en korstbreuk, en door eten,
Dat Hij het graf verliet. Vijfhonderd teffens weten
Te tuigen met hun oog, hoe Hij in Galileên
Zijn kruisgezanten zelfs op eenen berg verscheen.
'k Verzwijg, toen om zijn dood alle elementen treurden,
Het kerktapijt, de rots, de steenen zerken scheurden,
Hoe vele lichamen der Heiligen in 't graf
Opstonden, elk van hen zich steewaart in begaf,
Na Gods verrijzenis, daar velen met verwonderen
Hen zagen van den dood in 's levens licht opdonderen :
Of dees getuigenis van d'opgerezen Zon
Der Godheid van Gods Zoon de stad vermurwen kon.

Nadat d'Aartsherder heeft den eenen uitgescheiden,
(Om zijne lamrenkooi te hoeden en te weiden,

En zijn gezantendom belast, in 's Drieheid's naam,
Te domplen den besmette,'^en 's Meesters leer en faam
't Ontvouwen overal, en onder alle volken,
Zoo wijd de hemel hangt gedekt met zwerk en wolken,
Waartoe Hij hun den Geest en Pinksterdag belooft ;)
Vernemen ze^eene wolk, waarin hun Troost en Hoofd,
En rij van jaren hier verworpen en verschoven,
Al triomfeerende ten leste vaart naar boven,
Waarop twee engelen verschijnen van omhoog,
Verzeekren met hun stem der jongren drukkig oog,
Dat Jesus wederom Zichzelf zal openbaren,
Gelijk ze^in een wolk Hem zien ten hemel varen.

Met een terugwijzing naar deze beschrijvingen eindigt Vondel het tweede gedeelte van het Tweede Boek, en begint het derde. ◘

III. DE HEERLIJKHEID DER KERKE IN HARE BEKRACHTIGING.

Met altijd weer verrassende levendigheid verhaalt de dichter de bekende gebeurtenissen, vermeld in het Tweede Hoofdstuk van de Handelingen der Apostelen: de nederdaling van den H. Geest, de ontsteltenis der inwoners en vreemdelingen te Jerusalem, de toespraak van den Heiligen Petrus, de bekeering van drie duizend menschen, en eindigt hij met een lierzang, die een schitterend juweel mag genoemd worden, waarmede de beeldrijke dichter het derde met het vierde gedeelte van den „Opgang' der Kerke verbindt. ¶ Wanneer de Heilige Schrift de namen opnoemt der verschillende volken, die vertegenwoordigd waren bij het talenwonder der Apostelen, spreekt zij van *Parthen en Meden en Elamieten, en de bewoners van Mesopotamië, van Juda zoowel als Cappadocië, van Pontus en Azië, van Phrygië zoowel als Pamphylië, van Egypte en de streken van Libyë nabij Cyrene, en de hier vertoevende Romeinen, Joden en Jodengenooten, Cretenzen en Arabieren.* Vondel volgt deze opsomming op zijne wijze: den bewoner van Medië noemt hij: „hij, die Meden bouwt" ; de bewoner van Phrygië, dat bekend om zijn steile bergen, heet bij hem: „die in Phrygië de steile rotsen banen" ; met een zinspeling op het beroemde tegengif, uitgevonden door koning Mithridates, die, om het gevaar van vergiftiging te ontgaan, zich aan alle vergiften gewoon had gemaakt, noemt hij den inwoner van Pontus: „die in Pontus vreest voor onbekend venijn" ; de Egyptenaar is hij, „die aan den Nijl zich houdt" ; de Arabieren heeten „wierookbrengers", de Joden, die uit Rome zijn gekomen, om het Pinksterfeest te vieren in de Heilige Stad, „d'uitlandige Romein, die wetgenooten zijn, ijveraars voor de wet." ¶ De schare der honderd-en-twintig leerlingen, op wie de Heilige Geest nederdaalde, is waarlijk „een eer van 't feest" ; „de hel" beteekent natuurlijk het voorgeborgte ; de „berg, daar al de lucht van waagt, vol donders en vol viers", is de Sinaï, waar de groote God zijn tegenwoordigheid ook met lichtverschijnselen bekend maakte. ¶ De toespraak van den H. Petrus, met de aanhalingen uit de profetieën van Joël en David, is bekend uit *De Handelingen der Apostelen.* Zie uw Bijbeltje, blz. 357—359. ¤

Zoodra de Pinksterdag, een feest nooit aangenamer,
Jerusalem bescheen, en Sion, daar de kamer
Bekleed was met Marië,‿en Gods Gezantendom,
En Kerkscholieren, uit bevel des Meesters, om
Eendrachtig in 't gebed den Heilgen Geest t'ontvangen,
En 's hemels kracht, waarnaar aandachtigen verlangen ;
Vernamen ze‿uit de lucht het vliegende gedruisch
Van eenen storremwind, die snel het gansche huis
Vervulde‿en schokte, daar ze‿eenstemmig adem halen.
Een regenbui van vier en gloed van roode stralen
En tongen stortte‿op 't hoofd der schare,‿een eer van 't feest.
Het vierig twaleftal, nu zwanger van dien Geest,
En rijkelijk begaafd, door ijver aangedrongen,
Verkundigt Jesus' naam, met allerhande tongen.
De Persiaan, de Parth, en hij, die Meden bouwt,
Die in Judea woont, en aan den Nijl zich houdt,
Ook Cappadocisch bloed, Cyreners, Libyanen,
En die in Phrygië de steile rotsen banen,
En die in Pontus vreest voor onbekend venijn,
d'Uitlandige Romein, die wetgenooten zijn,
En ijvraars van de Wet, Cretensers, Pamphilieren,
En wierookbrengers van 't gewest der Arabieren :
Zoo menig volk als hier het hooge feest vereert,
Dringt in de kamer, als de wonderfaam vermeert
Door gansch Jerusalem. Zij staan voor 't hoofd geslagen.
En treden in gesprek. Zij hooren, ondervragen
d'Apostels, hoofd voor hoofd. Die toonen zich bereid
Een ieder in zijn spraak te dienen met bescheid.
Uitheemschen roepen : „Hoe ? Wat wil dit wonderteeken ?
„Wij hooren Galileën, onnooz'le visschers, spreken
„Van 's hemels wonderheên, met talen, en verstand,
„Als ingeboornen zelfs, en burgers van ons land !"
Maar schimpers, onverlicht van Goddelijke vonken,
Beschimpen God den Geest, en roepen : „Zij zijn dronken !"
Al schijnt het hemelsch licht in onverlicht geslacht,
Hardnekkigheid is blind ; bij haar is 't eeuwig nacht.

Sint Peter, 't zichtbre Hoofd der Kerke‿en Christgezanten,
Gewettigd om aldus den boom van 't Kruis te planten,
Rijst vierig overende,‿in 't midden van den ring
Der Twaalve,‿en voert het woord in dees verzameling

Een regenbui van vier en gloed van roode stralen
En tongen stortte op 't hoofd der schare, een eer van 't feest.

Gelijk betaamt den mond der mindere^ambtgenooten,
En spreekt in 't einde^aldus : „Hetzij gij zijt gesproten
„Uit Jacobs stam, of niet, en binnen deze stad
„Of buiten woont, hoort toe, behaagt het u, en vat
„Mijn rede. Dezen zijn, met wijn noch most beschonken :
„Het is eerst morgenstond : maar heden is 't geklonken,
„'t Geen Joël, Gods Profeet, veel jaren heeft gespeld,
„Gelijk zijn perkement, u toegereikt, vermeldt.
„De Godheid wil haar geest, gelijk een bron van vlieten
„Op allerlei geslacht en onze kinders gieten,
„En leiden 't ruwe volk, door zichtbre wonderheên,
„Naar Jesus, die in 't licht van wondren u verscheen,
„En gij uit haat aan 't kruis gehecht hebt en geslagen,
„Maar God verwekte Hem in 't leven na drie dagen;
„Zoodat geen graf het lijk noch ook de hel de ziel,
„Die neder was gedaald, in hare macht behiel ;
„Gelijk ons David spelde,^ en menige^eeuw te voren,
„Toen God dien Nazaat hem met eede had gezworen,
„Wiens graf men daaglijks ziet. Wij tuigen, hoofd voor hoofd,
„Dat God dien lieven Zoon, gelijk Hij had beloofd,
„Verwekte,^en Jesus, die gekruist wierd, en begraven,
„Den hemel nu regeert, vanwaar Hij dus de gaven
„Van God, den Heiligen Geest, op zijn gezanten giet,
„En uitstort ; dies bestemt hetgeen gij hoort en ziet.
„Gij kruistet Jesus hier : de hemel wou Hem eeren,
„En zalfde den Gekruiste,^een Vorst, een Heer der heeren,
„Die zich ter rechte hand des grooten Vaders zet,
„En met de voeten al zijn vijanden verplet."

Hierop bezwijkt hun hart : zij bidden al verlegen
Om raad, en Cefas raadt dees kruisvlak af te vegen
In water, en in Bloed van Jesus, 't Opperhoofd ;
Belooft ze God den Geest, hun overlang beloofd,
En hunne kinderen, en allerhande troepen
Van volken, wijd en zijd tot één altaar geroepen.
Drie duizend stellen fluks in Christus hun geluk,
En buigen hart en hals gewillig onder 't juk
Des waters, vierig om het hemelsch Mann' te nutten,
Met hun gebeên, en have,^en schat de Kerk te stutten.
De liefde,^aan 't wassen, houdt geen eigendom alleen,
Maar smilt hun hart en have^en schatten in 't gemeen.

Zoo groeit en bloeit de Kerk. Men hoort nu 's hemels wetten.
Gesterkt door wonderheên, van Sions muur trompetten,
En God ontvangt den prijs, die, op den Pinksterdag,
De Katholijke Kerk uit Hem geboren zag.

Mijn zanglust rijst hier op, en volgt des hemels reien.
Nu brengt festoenen aan: besteekt dit feest met meien,
En helpt de groote Kerk behangen met tapijt.
Het oud Jerusalem is d'eerste handvest kwijt.
Levieten, houdt u stil: zit stil, gij twalef stammen:
De Hemel neemt geen lust aan 't blaten van uw rammen,
Maar offers zonder bloed, om 't Bloed, dat Hem behaagt.
Wij naken niet den berg, daar al de lucht van waagt,
Vol donders, en vol viers; maar zijn in 't end gekomen
Te Sion, 's Hemels Stad, de Vrijburg aller vromen;
In 't nieuw Jerusalem, bij 't endeloos getal
Der Engelen, vol vreugd, en vol triomfgeschal:
Bij eene burgerij, daarboven aangeschreven;
Bij eenen Middelaar, die uit dit sterflijk leven
Gerukt, bezegeld heeft een rijker testament,
Waardoor de Godheid ons voor erfgenamen kent,
En elk haar zachter wet van hier begint te leeren.
Schep moed, mijn Kerkgedicht, en helpt des vreugd vermeeren!

IV. DE HEERLIJKHEID DER KERKE IN HARE UITBREIDING.

De Kerk, begonnen bij Christus' Doop, bekrachtigd op den Pinksterdag, breidt zich hoe langer hoe meer uit door de prediking en wonderwerken der Apostelen. Wanneer wij de kantteekeningen, door Vondel bij dit gedeelte van zijn werk geplaatst, bijeenverzamelen, zien we onmiddellijk, dat hij Lucas' geschrift : „de Handelingen der Apostelen" op den voet volgt, en met een contrast-beschrijving van de vrijmoedigheid der Apostelen tegenover de woestheid van het Heidendom, ons voorbereidt op het volgend gedeelte : „De Heerlijkheid der Kerke onder 't Kruis". ¶ Ziehier dan Vondel's kantteekeningen : 1. De Kerk door Sint Peter en d'andere apostels uitgebreid. 2. Sint Steven ontvangt d'eerste martelkroon. 3. Sint Paulus' bekeeringe en ijver. 4. De Heilige Peter wordt verlicht door het gezicht van allerhande dieren. 5. Paulus en Barnabas reizen naar Antiochië. 6. Het scheiden der Apostelen. 7. Misverstand der ijveraren voor de wet, te Jeruzalem door het eerste Kerkbesluit beslecht. 8. De vrijmoedigheid der Apostelen in het verkundigen der waarheid, gelijk David in het lijfgevecht tegen Goliath, en Josua in het bespringen van Jericho. 9. De woestheid des Heidendoms. ⌑

'k Zou haast willen zeggen : loop niet haastig door de zalen dezer tentoonstelling van Vondel's verhalende poëzie : elke schets, elke schilderij tintelt in taal en voorstellingswijze van 's meesters genie, des te schitterender, naarmate men zelf een beter licht van bijbelkunde op deze tafereelen kan laten vallen ; bezit men daarenboven gevoel voor samenstelling van vele deelen tot één geheel, zoo zal men ook hier ontwaren, hoe uit alle deelen het ideaal des kunstenaars naar voren komt : Ik wensche Christus' Kerk met mijnen zang te bouwen ! ⌑

1. DE KERK DOOR SINT PETER EN D'ANDERE APOSTELS UITGEBREID. In de eerste dagen na het Pinksterfeest sprak Petrus vooral in het gedeelte van Jeruzalem's tempelgebouwen, dat de zuilenhal van Salomon heette, en waar de bekeerlingen uit de Joden meestal vergaderden. „Met groote kracht", zegt de H. Schrift, gaven hij en de andere Apostelen getuigenis van de verrijzenis van den Heer Jesus, en vreesden noch kerker, noch

roede, noch dreigementen. De zieken werden naar buiten gebracht, opdat „de schim”, de schaduw van Petrus hen zou raken en genezen. Met groote vrijmoedigheid ging Petrus voort, de Joden te wijzen op de misdaad van Christus' terechtstelling, en aan te toonen, hoe in Hem, die zich Gods Zoon noemde, de voorspellingen waren vervuld. In de gevangenis geworpen, werden de Apostelen door een Engel bevrijd, die hun beval het woord van Christus te blijven verkondigen. Van alle kanten stroomden de menschen naar Jeruzalem, om de Apostelen te hooren; wondervolle genezingen en duiveluitdrijvingen bevestigden de waarheid der Apostolische leer. „En het woord Gods verbreidde zich”, aldus de schrijver der Handeslingen (6, 7) „en het getal der leerlingen nam te Jeruzalem sterk toe: ook een groot aantal priesters onderwierp zich aan het geloof.”

De Kruisgezant, verlicht door 's hemels Pinksterstraal,
Vaart voort met donderen in Salomons poortaal,
Ook zonder kerker, roede,‿of dreigement te vreezen.
De kranke,‿op bedde‿en baar, wordt in zijn schim genezen.
Hij vreest niet Jesus' naam, die, waar de hemel draait,
En 't hemelsche gewelf met starren hangt bezaaid,
Geen weerga heeft in kracht om zielen te behouwen,
Aan alle menschen, op het allerrijkst t'ontvouwen;
Te voeren op de tong, en 't voorhoofd, stout en vrij;
Te toonen, hoe in Hem belofte‿en profecij
Haar kracht ontvangen, tot schandaal der dolle vuisten,
Die God in zijnen Zoon, nu opgevaren, kruisten.
Dus vaart hij immer voort, gesterkt door 's Engels mond,
Die 's kerkers grendels brak, en hem bij nacht ontbond.
De toevloed van het volk uit omgelegen steden,
Geheel Judea stroomt met vierige gebeden
De poorten in, en eert met een gemeene stem
Het Kruislam, korts gekruist in zijn Jerusalem.
d'Apostels zuiveren half dooden, die herleven.
Het spook des afgronds wordt uit 's lichaams schors gedreven.
De priesters eeren 't Kruis, de stad en akkers, woest
En wild, beloven Gode‿een heerelijken oest.
Zijn bouwers, die de klay der harten vast bezaaien,
Verzuimen nacht noch dag den rijpen oogst te maaien,
En zielen, schoof bij schoof, te voeren, trouw en sterk,
In Christus' Schuur, den schoot der Katholijke Kerk.

Dus vaart hij immer voort, gesterkt door 's Engels mond,
Die 's kerkers grendels brak, en hem bij nacht ontbond.

Plaat XXVI

Dus wordt de held ter poorte^en uit de stad gestooten,
En, onder schijn van recht en vierschaar der Hebreën,
Begraven in een bui van Joodschen hagelsteen;
Hoewel hij, vóór zijn dood, den hemel zag ontsloten, ...

2. SINT STEVEN ONTVANGT DE EERSTE MARTELKROON. De diaken Stephanus, aangesteld voor armenzorg en liefde-maaltijden, „deed intusschen, vol van genade en kracht, groote wonderen en teekenen onder het volk" (Hand. 6, 8). Door „ijveraars voor Mozes aangerand" en voor den Hoogen Raad gebracht, verdedigde hij Christus' leer, en bewees hij, dat niet hij, maar zijn rechters en aanklagers schuld hadden. Doch zij veroordeelden hem tot steeniging, en hij werd, zegt Vondel: ⌑

Begraven in een bui van Joodsche hagelsteen:

Zelfs zijn uitroep: „Zie, ik aanschouw de hemelen wijd geopend, en den Menschenzoon staande ter rechterzijde Gods", vermocht niet zijn vijanden te vermurwen. ¶ Weldra breekt een hevige vervolging tegen de Christenen los, en terwijl het twaalftal Apostelen nog te Jeruzalem achterblijft, verstrooien zich de geloovigen, en brengen daardoor het geloof en de blijde boodschap in andere streken. Zoo predikte de diaken Philippus in Samaria, waar hij een hooggeplaatst hofbeambte van Candace, de koningin der Ethiopiërs, ook Mooren en Abessijnen genoemd, het Heilig Doopsel toediende. Volgens de overlevering zou die hofbeambte het Christelijk geloof in „de Zuider streek", waar „'t Kreeftvier brandt", Ethiopië namelijk, hebben verbreid. De Kerk, aldaar op die wijze gesticht, was geen stoffelijk tempelgebouw, schitterend van goud gelijk Salomons tempel, maar een geestelijke Kerkgemeenschap, veel aangenamer aan God, 't geen de dichter uitdrukt in dezen keurigen regel, — in zekeren zin zelfs toe te passen op onze tempelgebouwen, waar de godsvrucht der geloovigen toch altijd aangenamer is aan God, dan het goud der altaren: „Een Kerk van harten dooft den glans van al het goud". ⌑

Geen flauwer ijver heeft, der armen troost, Sint Steven,
Om d'eerste martelkroon te dragen, aangedreven.
Hij wordt van ijveraars voor Mozes aangerand,
Gelasterd in den Raad, voor 't licht van 's mans verstand
Te krachtig overtuigd, met alle Wetgenooten.
Dus wordt de held ter poorte‿en uit de stad gestooten,
En, onder schijn van recht en vierschaar der Hebreên,
Begraven in een bui van Joodschen hagelsteen;
Hoewel hij, vóór zijn dood, den hemel zag ontsloten,
En Jesus op Gods troon, van glansen overgoten,

In volle majesteit beheerschen al wat leeft,
En eeren elk, die 't kruis omhelst, en eere geeft.
Jerusalem belaagt ze^al die den Kruisboom planten,
En geen van hen houdt stand dan twalef Christgezanten :
Al d'overigen vliên, verstrooien hier en daar,
Door 't Palestijnsche land vol aanstoot en gevaar.
Philips laat Gods bazuin in Samarije hooren,
En wascht den kamerling van 't hoofd der zwarte Mooren
Sneeuwwit in Jesus' Bloed, en 's waters element,
Zoo ras hij dezen Naam en zijn Verlosser kent,
Waarop de Zuiderstreek niet langer Davids drempel
Kwam zoeken, maar God dient in kostelijker tempel
Dan Salomon's gesticht, met kunst en schat gebouwd.
Een Kerk van harten dooft den glans van al het goud,
Wanneer Candace ziet het Licht der wereld schijnen,
Daar 't Kreeftvier brandt en steekt op 't hoofd der Abissijnen.

3. SINT PAULUS' BEKEERINGE EN IJVER. De Goddelijke Voorzienigheid had, „in haar geheimen raad" Saulus, uit den stam van Benjamin, te Tharsus geboren, en leerling van den Rabbijn Gamaliël, uitverkoren om nu het Geloof te verkondigen aan de Heidenen. Deze Heidensche wereld, met een zinspeling op Daniël's profetie (zie bladz. 41) door Vondel geheeten : „Het ijzeren beeld der Roomsche en leste Monarchij", die ook in Palestina heerschte, hielp de hardnekkige Joden de Christenen vervolgen. Ook Saulus behoorde tot die hardnekkigen, totdat hij, op den weg naar Damascus tot Christus bekeerd, naar Ananias gezonden, gedoopt werd. Daarna toefde hij eenigen tijd in Arabië, ter voorbereiding tot zijn apostelambt. Teruggekeerd naar Damascus, mocht hij later, gevlucht naar Jeruzalem, daar Petrus en Jacobus ontmoeten, en prediken voor de Grieksche Joden. Verder verspreidde hij het Geloof te Tharsus en in Klein-Azië. ¶ De dichter herinnert ons aan de profetie van de éene kudde, en aan de roeping der Heidenen tot den éénen schaapstal, een mysterie, dat weldra aan Cefas-Petrus door een visioen zou geopenbaard worden. ¶ Met een schoone, tweeregelige spreuk verklaart Vondel ook dit mysterie : dat eerst toen aan Petrus zou duidelijk gemaakt worden, hoe ook de Heidenen tot Christus' Kerk waren geroepen.

De Godheid, om 't geweld van 't Heidensch Godendom,
Met zulk een dolle drift, van langer brand, alom

Philips laat Gods bazuin in Samarije hooren,
En wascht den Kamerling van 't hof der zwarte Mooren
Sneeuwwit in Jesus' Bloed, en 's waters element,
Zoo ras hij dezen Naam en zijn Verlosser kent.

Plaat XXVIII

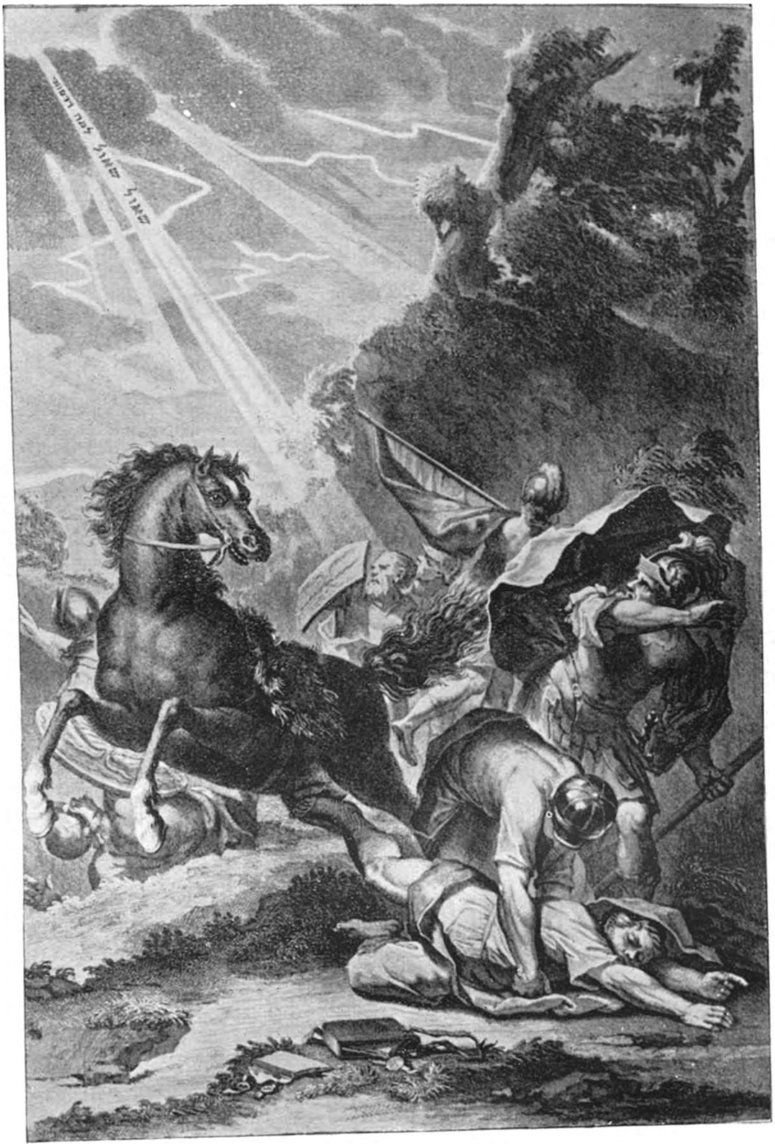

Maar luister, wat hem bij Damascus wedervaart.
Een bliksem uit de lucht smijt jongeling en paard
Ter aarde, en eene stem van boven roept verbolgen:
„O Saül, Saül, rust van Jesus te vervolgen!"....

De wereld doorgezaaid, te kneuzen, had te voren
In haar geheimen raad een held hiertoe gekoren,
Uit Benjamin's geslacht, een bliksem van de wet
En eer der Farizeên. Zijn jonkheid had gelet
Op lessen, die Rabbijn Gamaliël haar leerde,
Daar zij gezeten aan zijn voetschabel, hem eerde,
Gelijk den leerling voegt, die 's meesters lessen hoort.
De zeestad Tarsus was de stad van zijn geboort,
En Saulus 's jonglings naam. Dus wordt de held beschreven,
Die als een slinger, van Gods sterke hand gedreven,
Zou pletten met zijn tonge‿en Christus' heerschappij.
Het ijzren beeld der Roomsche‿en leste Monarchij,
Die met haar lastig juk van menig duizend goden
Den hals der volken drukte,‿en holp den haat der Joden
Verstrooien Christus' kudde,‿in Davids oude stad,
Daar Rome,‿als Keizerin, den stoel des rijks bezat.
De blinde Saulus, heet om Christus' oog te grieven,
Toog naar Damascus toe, met zegelen en brieven
Gewapend, om geboeid der stad Jerusalem
Te lev'ren man en vrouw, en al wie Christus' stem
Hun ooren leenen, en naar Galileeschen luisteren,
Die, zoo men strooit, Gods wet en 's Keizers recht verduisteren :
Maar luister, wat hem bij Damascus wedervaart.
Een bliksem uit de lucht smijt jongeling en paard
Ter aarde‿en eene stem van boven roept verbolgen :
„O Saül, Saül, rust van Jesus te vervolgen.
„Hij kwetst zijn hielen, die zich aan den prikkel stoot.
„Damascus wacht uw komst : daar zal een kruisgenoot
„U wijzen 's hemels baan". Dus wijst hem Ananias,
Gods leerling, hoe hij is geheiligd om Messias
Te zetten in zijne eer, bij hoog en laag alom,
Voor volk en koningen, door 't gansche Heidendom,
Te voelen wat hem staat om Jesus' Naam te lijden.
En hoe 't een kruisheld voegt voor 't recht van 't kruis te strijden.
Dat woord herschept den wolf in een onnoozel lam :
Die Saulus werd verkeerd in Paulus. Hij, die kwam
Bestrijden, wordt bestreên van hen, die waarheid haten,
En in een korf bij nacht de muren afgelaten,
Nadat de held, gekeerd, d'Arabers had gesticht.
Wat was het hem een vreugd te Sion 't aangezicht
Van Peter, 't licht der twaalve‿apostelen, 't aanschouwen,
Twee weken achtereen, en Jacob, vol betrouwen

Op Christus ! Als hij hier de Grieksche Joôn verlicht,
En toont, waaraan de Wet en Mozes hen verplicht,
Belagen ze den held, en spannen strik en netten ;
Dies zoekt hij Tarsus, en zijn landsliën om te zetten.
Die flus het Kerkgespan der heiligen ontsnoert,
Is de'eerste, die Gods kruis bij d'Azianen voert,
Gelijk een krijgsheld voegt, die 't ongeloof komt storen,
En d'afgoôn onder 't puin van hun altaren smoren :
Want schoon hij iedereen ten dienst staat en bereid
En in zijn ambt Hebreên noch Grieken onderscheidt,
Nog past hem allerminst in 't Heidendom te slapen ;
Want Christus zoekt dees kudde, en dit zijn d'andere schapen,
Die hij getrouw belooft te brengen in zijn kooi,
In eenen zelven stal, daar niemand hen verstrooi' ;
Daar, onder éénen staf geweid, bewaakt met orden,
Twee kudden eene kudde‿in eenen schaapstal worden ;
Geheimenis van ouds profeten slechts bekend ;
Een spraak en taal tot nog bij Cefas ongewend.
Al dekt de hemel zijn besluit een rij van jaren,
Hij wil het op zijn tijd den hemel openbaren.

4. DE HEILIGE PETER WORDT VERLICHT DOOR HET GEZICHT VAN ALLERHANDE DIEREN. In die dagen meende de Heilige Petrus nog altijd, dat zijn zending zich beperken moest tot de Hebreeuwen. De stralen van zijn vlammend Geloof zond hij nog niet verder uit. En God zegende zijn werk en woord met wonderdaden. Zoo was hij neer gaan knielen bij het lijk van de rijke en liefdadige Tabitha, en, na gebeden te hebben, had hij tot het lijk gezegd: „Tabitha, sta op". Onmiddellijk was het leven teruggekeerd. In geheel de stad Joppe, waar dit wonder gebeurde, wist het weldra iedereen, en velen geloofden in den Heer. ¶ Niet lang daarna, terwijl Petrus nog te Joppe was, besteeg hij op zekeren dag, omstreeks het middaguur, het dakterras van het huis, waar hij verblijf hield, en begon te bidden. Plotseling kwam eene geestverrukking over hem. Hij ziet den hemel geopend en een voorwerp nederdalen, dat op een groot laken geleek, en aan de vier hoeken op aarde werd nedergelaten. Daarin bevonden zich allerlei viervoetige en kruipende dieren en vogelen. En er klonk een stem : „Sta op, Petrus, slacht en eet." Doch Petrus, — die nog altijd trouw bleef aan Joodsche spijswetten, waarbij sommige dieren als onrein,

onheilig beschouwd werden, en derhalve niet mochten gegeten worden, — antwoordde: „Volstrekt niet, Heer, want nooit heb ik iets gegeten van al wat onheilig of onrein is." En eene stem klonk weder een tweede maal tot hem: „Wat God rein verklaard heeft, noem gij dat niet onheilig." Dit nu gebeurde tot driemaal toe, — en terstond daarop werd het doek met den inhoud ten hemel opgenomen. Terwijl Petrus over dit geheimzinnig visioen nadacht, zeide hem een inwendige stem: „Daar zijn drie mannen, die u zoeken; sta op en ga naar beneden, en begeef u zonder eenig bedenken met hen op weg, want Ik heb hen gezonden". Petrus daalde van 't dakterras af, en vond beneden een drietal mannen, tot wie hij zeide: „Ik ben het, dien ge zoekt. Wat is de reden van uw komst? Nu vernam hij, dat zij waren afgezonden door Cornelius, een Romeinsch honderdman — „Roomschen hopman Cornelis," zegt Vondel — woonachtig te Cesarea — „in Cesar's stad". Deze Cornelius „ontving" zoo vervolgden de drie mannen, „eene godspraak van een heiligen engel, om u in zijn huis te ontbieden, en woorden van u te vernemen." Petrus bood den drie mannen spijs en nachtverblijf, en begaf zich den volgenden dag met hen en eenigen van de medebroeders uit Joppe op weg naar Cesarea. Toen zij, wederom een dag later, daar aankwamen, zagen zij Cornelius uit zijn huis treden, en nederknielen voor de voeten van Petrus, die hem oprichtte en zeide: „Sta op: 'k ben ook maar 'n mensch." Binnentredend in de woning van den Hopman, zag hij daar velen van diens bloedverwanten en vertrouwde vrienden bijeen. Petrus nu nam het woord en zeide: „Gij weet, hoe het een Joodschen man niet vrijstaat, met iemand van een ander volk vertrouwelijk om te gaan, of hem te bezoeken. Doch God heeft mij getoond, geen enkel mensch onheilig of onrein te heeten. Daarom ben ik ook, na verzocht te zijn, zonder tegenspraak gekomen. Ik vraag dus: om welke reden hebt ge mij ontboden?" Cornelius vertelde nu, ten aanhooren van allen, hoe hij, na veel gebed en aalmoezen, een engel had zien verschijnen, om hem mede te deelen, dat zijn gebed verhoord was, en hij Petrus moest ontbieden, om uit diens mond Gods wil te vernemen. Petrus sprak nu, onder aandachtige stilte der aanwezigen, de volgende woorden: — „In waarheid erken ik, dat bij God geen aanzien van personen is, maar onder ieder volk hij, die Hem vreest en gerechtigheid doet, Hem welgevallig is...." Dan begon hij te vertellen van

Christus' leven, lijden, sterven, verrijzen en lastgeven tot prediking. Nog had Petrus deze woorden niet uitgesproken, of de Heilige Geest herhaalde een Pinksterwonder, en de aanwezige Heidenen werden vervuld met kracht en verlichting van Boven. En al die met Petrus waren medegekomen, waren verbaasd, dat ook op onbesnedenen, dat is, Heidenen, de H. Geest werd uitgestort. Want ze hoorden hen talen spreken, en God verkondigen. Petrus zeide nu : „Wie zou het Doopsel kunnen weigeren aan hen, die den H. Geest ontvangen hebben ?" En allen werden gedoopt. ¶ Bij „Abrams opgangk" naar 't beloofde land was de besnijdenis het teeken van 't Verbond tusschen God en den Aartsvader geworden. Nu, bij den „Opgangk der Kerke" zien we óók de niet-besnedenen deelachtig worden aan de Goddelijke beloften, mits zij, inwendig besneden, aan de booze neigingen afgestorven zijn. ¶ Toen Petrus eenigen tijd later te Jerusalem kwam, waar de gebeurtenis, te Cesarea voorgevallen, reeds bekend was geworden, en de overige Apostelen en bekeerlingen uit de Joden — „de nieuwe kerkkolommen" — geschokt waren door 't feit, dat Petrus tot onbesnedenen was gegaan, en met hen gegeten had, verhaalde hij alles in bijzonderheden, en aller besluit was : „Derhalve ook aan de Heidenen heeft God de bekeering gegeven ten leven."

De Kruisheld Peter licht in 't midden der Hebreên,
Verwekt Thabites' lijk ; doch acht zijn ambt alleen
Aan 't Jodendom, en niet aan 't heidendom verbonden ;
Hoewel hem Christus had al 't aardrijk doorgezonden.
De Godheid schuift hierom dat vlies van zijn gezicht.
Hij ziet den hemel op, en uit het hemelsch licht
Een doek, gegrepen bij vier enden, nederdalen,
Een doek, vol dieren, die op d'aarden ademhalen,
Of in de lucht, één aard van allerhande slag.
De Christheld staat verrukt, wat dit bedieden mag.
Een stem van boven heet hem slachten, heet hem eten.
Hij antwoordt : „Heer ik heb nooit onrein vee gegeten,
„Noch vogel, in uw wet zoo streng en hard verboôn."
De hemel spreekt hierop : „Het is al rein en schoon
„Bij God. Waarom geschroomd, uw lippen te bevlekken ?"
Dus merkt de sleutelvoogd, hoe God hem wil ontdekken,
Dat nu de scheidsmuur van besneên en onbesneên
Gesloopt is, en Gods oog, het alziende‿oog, alleen

Plaat XXIX

Hij ziet den hemel op, en uit het hemelsch licht
Een doek, gegrepen bij vier enden, nederdalen,
Een doek, vol dieren, die op d'aarden adem halen,
Of in de lucht, één aard van allerhanden slag.

Plaat XXX

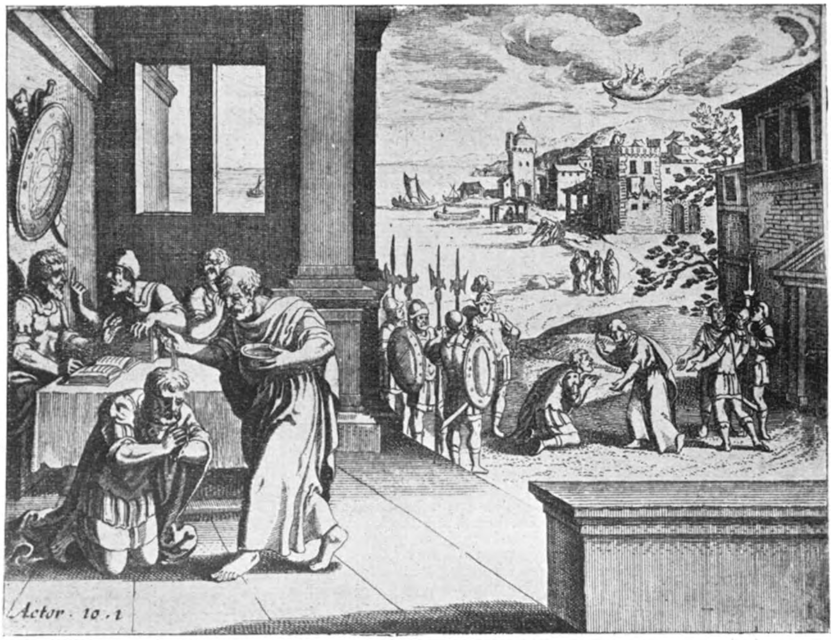

Kornelis, dien hij sticht en leert in Cesars stad,
En, neffens andren, wascht in 't heilbad, daar de stralen
Van God den Geest op hen van boven nederdalen.

Op 't hart des menschen ziet, en acht der glorie waardig,
Wie zich godvruchtig draagt, gehoorzaam, en rechtvaardig;
Gelijk hij 't uit den mond des Roomschen Hopmans vat,
Kornelis, dien hij sticht en leert in Cesars stad,
En, neffens andren, wascht in 't heilbad, daar de stralen
Van God den Geest op hen van boven nederdalen;
Een aartsgeheimenis, van Abrams opgangk aan,
Met schaduwen gedekt, en nu in 't lest verstaan,
Dat d'onbesneên dus lang, als vreemd en uitgesloten,
Geroepen zijn van God tot Christus' erfgenooten,
Voor erfgenamen staan gekend in 't Nieuw Verbond.

De faam van zulk een daad, gespreid van mond tot mond,
Verbaast Judea, schokt de nieuwe kerkkolommen,
Als ruw en onverlicht in 's hemels heiligdommen,
Zoolang tot Peter elk geruststelt, en beduidt,
Hoe Gods Jerusalem nu geene poorten sluit,
Maar met dit burgerrecht begiftigt alle vromen,
Die op de Kruisbazuin naar Christus' Tempel komen,
Daar onbesneênheid noch besneênheid voordeel heeft,
Maar elk besneden hart, dat God de glorie geeft.

5. PAULUS EN BARNABAS REIZEN NAAR ANTIOCHIË. Terwijl aldus het apostolaat van Petrus te Joppe, te Ceserea en te Jerusalem de heerlijkste vruchten droeg, werkten Paulus en Barnabas voor de tweede maal te Antiochië, waar de H. Petrus later gedurende eenigen tijd zijn opperherderlijk verblijf zou vestigen. Eens, toen zij daar met andere geloovigen de Heilige Geheimen vierden, maakte de Heilige Geest door een teeken aan de vergaderden het volgende bekend: „Zondert mij Saulus en Barnabas af voor het werk, waartoe Ik hen geroepen heb." De aanwezigen, door die openbaring diep getroffen, besloten eenigen tijd door te brengen in vasten en bidden. Daarna legden zij Saulus en Barnabas de handen op, en lieten hen gaan. De twee zendelingen ondernamen nu reizen naar 't eiland Cyprus en naar Klein-Azië, en de Kerke van Christus breidde zich verder en verder uit (Hand. 13). ¶ In zijn brief aan de Galaten (1, 15) getuigde Paulus, dat God hem van den schoot zijner moeder had afgezonderd en geroepen door zijne genade.

De Kruisheld Paulus, lang, in 't leerambt voor den Heiden,
Van moeders lichaam aan, van Boven uitgescheiden,

Werd neffens Barnabas gewijd tot Christgezant,
Door last van God den Geest, en d'opgeleide hand,
Toen hij de tweedemaal d'Antiocheners lichtte,
Daar Cefas zijnen stoel, in hunne hoofdstad stichtte.
z'Ontvingen, offerende^aan God, en afgevast
En biddende,^uit den mond des hemels dezen last,
Waaronder eilanden en steên zich willig bogen,
Zoo werd de Christen Kerk allengs in top getogen.

De kantteekening bij deze versregels, hier als titel geplaatst: *Paulus en Barnabas reizen naar Antiochië*, is alleen in zooverre juist, dat zij, op de toen aangevangen reizen, ook een andere stad van dienzelfden naam, doch in Pisidië gelegen, bezochten, en daar vele bekeeringen mochten bewerken. ⌑

6. HET SCHEIDEN DER APOSTELEN. Volgens den geschiedschrijver Eusebius zouden de Apostelen, twaalf jaar na Christus' dood, dus omstreeks het jaar 42, zich uit Jerusalem over de wereld hebben verspreid, na te voren de landstreken der aarde onder elkander te hebben verdeeld. Een zekere afspraak zal er wel geweest zijn, en terecht maakt Vondel die op volgens de plaatsen, waar de Apostelen feitelijk hebben gepredikt. ¶ We staan hier als voor een prachtig triptiek. Links zien we de Apostelen voor 't laatst bijeen in de Opperzaal te Sion ; middenin een gevoelvolle schildering van het afscheid ; en rechts zien wij de Godsgezanten heentrekken, ieder in de hem aangewezen richting. ¶ 1. *De laatste bijeenkomst.* Gelijk de arbeid bij het optrekken van een gebouw met orde moet worden verdeeld, en ieder werkman „bij loting" of toewijzing zijn taak krijgt ; gelijk ook Salomon bij den bouw van zijn tempel vol wijsheid den arbeid verdeelde, zoo vergaderen de Apostelen nu nog eens, om „den aardkloot onder zich in twalef te verdeelen." Voor deze bijeenkomst hadden zij dezelfde zaal gekozen, waar Jesus zijn Gedachtenismaal instelde, zijn afscheidsrede hield, en na zijn Verrijzenis hun verscheen en troostte en onderrichtte, en waar de kracht uit den hooge hen bezield had op den Pinksterdag. ⌑

Het Twaleftal, gereed de wijde wereld door
Het volk in Christus' Bloed te baden, neemt nu voor
Den aardkloot onder zich in twalef te verdeelen,
En ieder zijn gewest en landstreek te bevelen ;

Gelijk men ordentlijk een zwaar gebouw begint,
Een ieder meester kent bij loting zijn bewind,
En Salomon den muur des tempels op liet trekken,
Om in dien arrebeid geen tweedracht te verwekken,
Zij komen dan bijeen op Sion in de zaal,
Daar Christus 't Paaschlam at, hun toescheen met een straal
Der Godheid, na zijn kruis, en zij den Geest verwachtten,
Die hen begaven kwam met wonderen en krachten,
En in dien gloênden stroom van tongen op hen viel.
Men zag in 't minzaam tal der Twaalve‿één zelve ziel,
Eén hart, één zelve wit, om Gode d'eer te geven,
En recht, door lief en leed, zijn heirbaan op te streven,
Waarlangs hen Jesus riep, of namaals roepen zou.
Dus zeeglen ze‿eensgezind hun dierverknochte trouw.

2. *Het afscheid.* Hier vinden we Vondel weer op zijn allerbest. Wat vaak ook zijn treurspelen zoo aantrekkelijk maakt, de diepgevoelde weergave van met vreugd gemengd verdriet, is weer uitstekend geslaagd. Het afscheid herinnert aan het afscheid van Paulus te Milete, verhaald in „de Handelingen der Apostelen", op 't einde van het 20ste hoofdstuk. „En allen begonnen luide te weenen, en Paulus om den hals vattende, kusten ze hem, vooral bedroefd, omdat hij gezegd had, dat ze zijn aangezicht niet meer zouden zien. En zij deden hem uitgeleide naar het schip." Zeer aandoenlijk legt ook Vondel den Apostelen, tot antwoord aan al wie hen zou willen weerhouden, de woorden van Paulus in den mond: „Noch dood, noch leven, noch engel, noch heerschappij, noch macht.... noch eenig ander schepsel zal ons kunnen scheiden van de liefde Gods, die is in Christus Jesus onzen Heer!" (Rom. 8, 38).

Helaas! mijn hart bezwijkt: nu gaat het op een scheien.
Men twijfelt, of ze hier van rouwe‿of blijschap schreien.
De liefde baart heur kracht uit liefde tot Gods eer.
Zij minnen onderling elkandren, Jesus méér,
Op vaste hoop van na dit scheiden, te vergaren
In 't nieuw Jerusalem, met hun gewonnen scharen,
En duizend duizenden van zielen zonder tal,
Daar God de deugden kroont, na druk en ongeval.
Wie zou zich, om dees kroon te winnen, niet verstouten?
Ik zie geen visschers meer, maar hemelsche herauten,

Gereed, op 's Konings last, daar d'afgod plag te staan,
Dien zegenrijken Naam, Gods wapen aan te slaan.
Maar d'afgrond dreigt ze fel met zwaarden, fakklen, kolven :
„Onnooze kudde, blijf : gij loopt de wreede wolven,
„En wreedheid in den muil. Al is de wil gereed,
„Al vliegt hij : och ! gij zijt met sterflijkheid bekleed,
„En zwakheid, en al 't geen ik niet hieronder mengel !" —
„Neen !" roepen zij, „gewis, noch zwaard, noch geest, noch engel,
„Noch hoog, noch diep kan ons afzonderen van God,
„Wiens liefde‿in Christus blijkt der Christgezanten lot."
Dus troosten ze‿onderling elkandren uit ontfarmen.
Zij drukken borst aan borst, en hangen met hunne armen
Om 's broeders lieven hals, en zien wel tienwerf om.
Zoo scheidt de broederschap, en Gods Gezantendom.

3. *Het heentrekken naar de verschillende landen.* Met Homerischen rijkdom van naam- en plaatsomschrijving worden hier de Apostelen en de hun toebedeelde landstreken aangeduid : *Peter* 't Roomsche Rijk ; *Paulus* Grieken : Griekenland en Klein-Azië ; *Andreas* het Noorden, namelijk Scythië, *Sint Jacob* 't West : Spanje, waaruit hij later terugkeerde naar Jerusalem, en daar door Agrippa onthoofd werd ; *Sint Jan* en *Flippus* : d'een te Ephese in 't Noorden van Klein-Azië, d'ander in Phrygië, in 't Zuiden van dit land. *Sint Thomas* is volgens de overlevering gemarteld op de kust van Koromandel in Vóór-indië, namelijk te Meliapore, bijgenaamd Kalamine. Deze plaats, thans een voorstad van Madras, wordt nog Sint Thomas genoemd. — De *H. Bartholomaeus* trok naar Armeni, en de *H. Matthaeus* naar 't Moorenland, dat wil zeggen, naar Ethiopië, aan de Caspische zee. — *Jacobus*, de Mindere, Alfeüs' zoon, werd de eerste bisschop van Jerusalem, en de *H. Simon* predikt in Egypte aan den Nijl. — De H. Apostel *Thaddeüs*, ook Judas van Jacobus en Zelotes, dat is IJveraar, genoemd, arbeidde voor het Evangelie in de landen, ten Oosten van Palestina gelegen, voornamelijk in Arabië en Iduméa. — *Mathias* eindelijk zou gepredikt hebben in 't Afrikaansche Ethiopië. ¶ Bij Vondel eindigt deze opsomming met een samenvatting in vier regels, die een treffende overeenkomst bieden met de regels, waarmede de dichter in de Altaargeheimenissen, de opsomming der Sacraments-wonderen besluit :

Wat element moet niet zijn Godheid sparen,
Hoe sidderen, voor 't Heiligdom beducht,
Het vier en d'aarde,^en 't water en de lucht!

en ook, waar hij het betoog, getrokken uit de algemeenheid van 't offeren in alle godsdiensten, besluit met:

Waar streek ooit kiel haar vleugels moegevaren,
Daar 't ledig stond van kerken en altaren?

Zoo zal Vondel hier wederom een sierlijk, ja majestueus slot weten te plaatsen.

De stoel van 't Roomsche Rijk blijft *Peter* eerst bevolen
En *Paulus* Grieken, en zoo wijd de Heidens dolen.
De held *Andreas* krijgt het Noorden tot zijn lot,
Sint *Jacob* 't West, waarna Agrip het lichaam knot
Van zijn eerwaardig hoofd, Sint *Jan* en *Flippus* banen,
d'Een laag, en d'ander hoog, Gods weg bij d'Azianen.
Sint *Thomas*' zachte tong vermurwt den Indiaan.
Men vindt in Kalamin zijn martelstappen staan,
Daar nu de stad, naar hem geheeten, opgewassen
Uit Meliapors puin, zijn wit gebeente^en asschen
Van Zwarten ziet bezocht. Sint *Barthel* brandt van 't vier
Der zuivre waarheid, en bekeert den Armenier.
Matthaeus' ijver wascht de Moorenlandsche Mooren.
Alfeüs' *Jacob* is Judea toebeschoren,
En sticht Jerusalem. Sint *Simon* houdt in toom
Al d'Afrikaansche kust, en Nilus' vetten stroom;
Thaddaeüs 't Oosten, en, in ijver nooit de leste,
Herbaart den Arabier, en 't Idumeesch geweste.
Matthias biedt getrouw de waarheid ook de hand,
Daar 't vier 't gekrolde haar der Abyssijnen brandt.

Waar is de Heerlijkheid der Kerke niet te vinden?
Haar Godgezantschap volgt de streek van alle winden,
En nergens ziet ze land, waar zij haar aanschijn draait,
Dat niet van Christus' school met kruisen legt bezaaid!

7. MISVERSTAND DER IJVERAREN VOOR DE WET TE JERUSALEM, DOOR HET EERSTE KERKBESLUIT BESLECHT. De H. Petrus toefde nog te Jerusalem, toen de gebeurtenis voorviel, die verhaald wordt in het 15e Hoofdstuk van de

Handelingen der Apostelen. Is elke gewoonte „zwaar t'ontwennen", dan was 't zeker ook die erfgewoonte van den Joodschen Godsdienst, die haar oorsprong ontleende aan een rechtstreeksch bevel van het Opperwezen, tot Vader Abraham gericht, namelijk het voorschrift der besnijdenis. De Apostelen en eerste Christenen uit de Joden bleven trouw aan de Israëlietische gebruiken, in zooverre die niet rechtstreeks in strijd bleken met de leer des Zaligmakers. Er waren toen zelfs vele bekeerde Joden, die meenden, dat de Heidenen, tot het Christendom overgegaan, zich ook moesten laten besnijden. Dit stuitte echter menigmaal op verzet. Toen nu eenige Joodsche bekeerlingen, uit Judea te Antiochië aangekomen, publiek aan de bekeerlingen uit de Heidenen begonnen te verkondigen : „Indien ge u niet laat besnijden volgens het gebruik van Mozes (ons Wet-orakel), kunt ge niet zalig worden", ontstond er een „oneenigheid en levendige woordenwisseling." Vondel zegt zeer teekenachtig, dat de erfgewoonte uit Judea was toegeschoten en „met stijve pennen", met opgezette veeren, als bij vechtende vogels, de inwoners van Antiochië tegen elkander ophitste. 't Oordeel van sommige geschiedschrijvers volgend, noemt hij den ketter Cerinthus als „stooker van dien twist". Barnabas en Paulus bleken niet in staat den twist te beslechten. Men besloot dan beiden naar Jerusalem af te vaardigen, om de zaak vóór te leggen aan de daar aanwezige Apostelen. Ook te Jerusalem waren er eenigen, van de sekte der Farizeën, die wel is waar geloovig waren geworden, doch vasthielden aan de noodzakelijkheid der besnijdenis. De H. Petrus hield nu een toespraak, en herinnerde aan het bevel, dat God hem gegeven had, ook aan de Heidenen het Evangelie te verkondigen, en hoe de Heidenen, tot wie hij zich begeven had, zonder besneden te zijn, den Heiligen Geest hadden ontvangen. „Waarom dan zoudt ge", zoo vervolgde hij, „God nu beproeven door aan de leerlingen een juk op den nek te leggen, dat noch onze vaderen, noch wij zelven hebben kunnen dragen ?" Na Petrus voerden ook Paulus en Barnabas en Jacobus het woord, die allen instemden met den eersten spreker. Jacobus stelde daarenboven voor, dat men den bekeerlingen uit de Heidenen alleen zou voorschrijven, zich te onthouden van 't geen aan de afgoden is opgedragen en geen huwelijken te sluiten, die bij de Joodsche wet verboden waren, „boelaadje" zegt Vondel. Ook zou men zich onthouden van het vleesch,

afkomstig van dieren, die door verstikking waren gedood, alsmede van bloed. 't Gebruik daarvan werd door de Joden buitengewoon verafschuwd, en de bekeerlingen uit de Heidenen mochten toch wel tijdelijk tot iets verplicht worden, ter vergemakkelijking van de onderlinge eensgezindheid. Petrus en de anderen keurden dit voorstel goed. Een brief, waarin dit besluit werd vastgelegd, werd medegegeven voor de medebroeders te Antiochië en in Syrië en Silicië. ¶ Vondel, die, gelijk we reeds dikwijls zagen, elk zijner tafereelen keurig weet af te ronden, besluit hier met er op te wijzen, dat dit eerste Kerkbesluit het voorbeeld is voor later kerkbesluiten, wanneer „de stormen van den draak" moesten gestild worden. Met „draak" bedoelt hij „ketterij", òf wel in 't algemeen, òf wel meer bijzonder de ketterij van Arius, die ook in de „Altaargeheimenissen" vergeleken wordt met den draak, door Sint Jan in zijn Openbaring beschreven : ¤

Of van den Draak, die bruist met zeven monden
Des Nijls, daar hij zijn adems gift ontdekt,
En met den staart den hemel ommetrekt,
En na zich sleept een nacht van donkre starren,
Die elk haars weegs verstrooien en verwarren.

't Blijkt nu ook duidelijk, hoezeer de mededeeling dezer gebeurtenis niet kon overgeslagen worden door den dichter, die den „Opgang" der Kerke bezingt. ¤

Maar d'erfgewoonte van een godsdienst, zwaar t'ontwennen, ên
Schiet uit Judea toe, en drijft met stijve pennen
d'Antiocheners fel en heftig tegens een.
Men roept en schreeuwt : „Wie niet aan 't lichaam wordt besne,
„Naar Mozes' oude wet, mag 't hemelsch lot niet erven.
„Dit Goddelijk Verbond zal duren, als wij sterven.
„Ons Wets-orakel heeft dit eeuwig vastgezet.
„Wie dezen regel breekt, ontheiligt d'eerste wet."
Cerinthus, die de Wet- en Kruis-les poogt te geven
In eenen zelven Kelk, en Christus na dit leven,
Een wereldsch Rijk bestelt, is stoker van dien twist
En vreeselijken brand, door niemands macht geslist,
Hoe vlijtig Barnabas en Paulus, Gods gezanten,
Zich tegens deze pest en Farizeeuwschheid kanten.
Zij worden dan gestierd om uitspraak van Gods stem
Te hooren, en den Geest, die in Jerusalem

En overal zijn Kerk in waarheid recht zal leiden.
d'Aartsherder Peter, die de kudde‿ontving te weiden,
Te hoeden voor vergif en wreeden wollefstand,
Neemt binnen Sion plaats met ieder Christgezant,
Sint Pauwels, Barnabas, Sint Jan, en Jacob mede,
Genaamd de Minder, elk geordend op zijn stede.
Daar bulderen om strijd de christen-Farizeên,
Die vloekten 't Heidendom, en al die onbesneên
De Kerk genaken : maar Sint Peter wint door bidden
En zijn gezag gehoor, en, opgestaan, in 't midden,
Verzekert hen, hoe zelf d'Almogendheid alom
Hem stierde‿om door zijn mond 't afgodisch Heidendom
Te leiden naar het Lam, welks Bloed het Kruis besproeide ;
En hoe de Heilge Geest van boven in hen vloeide.
Hij belgt zich, dat men 't volk belaste‿en onderdrukk',
Den Christscholier vermast met zulk een lastig juk,
Dat zelf van ouds den hals der oudren overlaadde ;
Naardien hen Jesus bergt en troost door zijn genade.
Men zwijgt een poos ; daarop bezeeglen Barnabas
En Paulus Cefas' rede,‿in 't geen alreede was
Bij d'onbesneên alom door wonderen gebleken,
Daar God hen had gekend, gewijd door menig teeken :
En Jacob stemt met hen, betuigt zoo klaar als kort,
Hoe 't Heidendom, daar God bij aangeroepen wordt,
Van God geroepen wierd ; acht raadzaam zich te wachten
Van 't geen in bloed verstikt, of wat ze‿om d'afgoôn slachten,
Ook van boelaadje‿en bloed ; opdat men dus dit pleit
Beslechte,‿en Mozes houde‿in eere‿en achtbaarheid.
d'Apostels sluiten dit, en hun genooten mede.
Zoo helpt het raads-lot van de Kerk de Kerke‿aan vrede.
Antiochéner, én Cilicier én Sirier
Ontvangen dit besluit, geteekend op papier,
Hetwelk een spiegel strekt voor jonger Kerkbesluiten,
Om namaals op dien schild te keeren en te stuiten
De stormen van den Draak, die uit het helsch verdriet
Komt opgedonderd, en Sint Peters stoel beschiet.

8. DE VRIJMOEDIGHEID DER APOSTELEN IN HET VERKONDIGEN DER WAARHEID, GELIJK DAVID IN HET LIJFGEVECHT TEGENS GOLIATH EN JOSUA IN HET BESPRINGEN VAN JERICHO. No. 6 was als een triptiek, no. 7

hadden we een „Jan-Steen" kunnen noemen : één druk en woelig geheel ; no. 8 is wederom geheel anders opgevat : we onderscheiden hier vier deelen, twee grootere en twee kleinere, die te zamen een symmetrisch geheel vormen : 1. de vrijmoedigheid aangetoond uit den tegenstand ; 2. de vrijmoedigheid aangetoond uit het doel ; 3. zoo David ten opzichte van Goliath ; 4. zoo Josuë ten opzichte van Jericho. Of Vondel ook van verscheidenheid hield en die smaakvol wist aan te brengen ! ¶ De vrijmoedigheid der Apostelen in het verkondigen der waarheid blijkt dan ten eerste uit den heftigen tegenstand, die zij overal ontmoet en koelbloedig ten einde toe getrotseerd hebben. Sommen we hier even op, wat Vondel zooal voor den geest zweefde : de getuigenis van den H. Paulus (2 Cor. 11, 25) : „Driemaal heb ik van de Joden veertig (stokslagen) min één ontvangen. Driemaal ben ik met roeden gegeeseld, éénmaal ben ik gesteenigd ; driemaal heb ik schipbreuk geleden ; een nacht en een dag heb ik op de holle zee doorgebracht; door menigvuldige reizen, door gevaren op rivieren, door gevaren van roovers, gevaren van den kant der Joden, gevaren van den kant der Heidenen, gevaren in de stad, gevaren in de woestijn, gevaren op zee, gevaren onder valsche broeders ; door arbeid en zwoegen, door menigvuldig waken, door honger en dorst, door menigvuldig vasten, door koude en naaktheid." ¶ Verder had Vondel in Kerkelijke Historiën en legenden gelezen, dat Paulus en Jacobus de Meerdere door 't zwaard zijn omgekomen, Thomas met speren doorstoken, Bartholomaeus levend gevild, Simon middendoor gezaagd werd, en Matthaeus den vuurdood onderging. Dat die Apostelen tijdens hun leven ook tegen duivelsche spoken te kampen hadden, maakt hij op uit Paulus' woord (Eph. 6, 12) : „Onze strijd is niet tegen vleesch en bloed : maar tegen de geesten der boosheid, in de lucht." Daar komt nog bij: dehaat der Heidenen, die meestal òf de zedenleer van Epicurus òf die der Stoicijnen volgden, beide rechtstreeks in strijd met de christelijke leer ; de haat der onbekeerde Joden ; de vervolgingen van Keizers en Stadhouders ; de woede der afgodspriesters, wier orakels weldra veel minder geraadpleegd werden, en wier tempels leegliepen ; de vervolging in eigen familie, waarvan sommigen niet en anderen wèl bekeerden, een vervolging, aldus door Christus voorspeld : „Ik ben verdeeldheid komen brengen tusschen een mensch en zijn vader, tusschen dochter en moeder, tusschen schoon-

dochter en schoonmoeder, en 's menschen ergste vijanden zullen zijne huisgenooten zijn" (Mt. 10, 35, 36). ¶ Gelijk straks het tweede stuk, zoo eindigt Vondel hier het eerste met een van die mooie kernspreuken, waaraan onze dichter zoo rijk is : „Maar wie de waarheid drukt, berokkent enkel werk," berokkent moeite zonder voordeel. ⌑

Gods twalef Helden, elk gerukt naar zijn slag-orden, —
Getroost, op Jesus' spoor, Gods martelaars te worden,
Door haat des onbesneên, of der Hebreeuwen wrok, —
Treên tegens 't Kruis aan zwaard, en speer, en bijl, en stok,
En vilmes, pijnbank, zaag, gevankenis en keten,
En kay, en roede,‿en torts des dwingelands, bezeten
Van spooken, zonder tal ; zien dorst noch hongersnood,
Noch storm noch schipbreuk aan, noch armoe, naakt en bloot
Van deksel ; schromen brand der zonne, regenvlagen,
Noch 't bijten van de koude,‿en kille winterdagen.
Hier schuimbekt d'afgodist, daar lastert een rabbijn.
Daar grimbekt Epicuur, dan schimpt de Stoïcijn.
De vorsten, koningen en Stedehouders razen,
Terwijl de priesters 't vier in 's oproers buskruid blazen.
d'Orakels staan verbaasd, en missen hun gewin.
De grond der wereld dreunt, de tempels storten in.
De waarheid wint, en klimt : de logentaal raakt onder.
Men ziet van stap tot stap een teeken en een wonder
Van Jesus, hof en stad, en huis bij huis gesplitst,
En bloedvriend tegens bloed. De macht der wereld hitst
Haar legers tegen 't heir des hemels en zijn benden.
Men valt aan 't pijnigen, aan 't martelen, en schenden :
Maar wie de waarheid drukt, berokkent enkel werk :
Want martelbloed is 't zaad van Jesus' eerste Kerk.

Niet minder blijkt de vrijmoedigheid der Apostelen uit het doel, dat zij bereiken moesten en wilden, namelijk zoowel den godsdienst der Romeinen, als dien der Israëlieten vervangen door den eeredienst van den Gekruiste. Ongeharnaste, arme, ongeleerde visschers moesten zich gaan verzetten tegen diepingewortelde godsdienstige gebruiken, door Koning Numa, eeuwen geleden het Romeinsche volk ingescherpt, met zorg op de scholen geleerd, en beschermd door 't staatsgezag. „Wat diepe wortels schiet, valt lastig uit te rukken". En dan daarvoor in de plaats de vereering willen opleggen

van een God, die stierf aan een kruis, is dat geen vrijmoedigheid ? Is dat geen „dolle tocht" ? ¤

Wat was 't een trotsch bestaan voor ongeharrenasten,
En arme‿en ongeleerde‿en visschers, aan te tasten
De Roomsche‿aartsheerschappij, terwijl ze‿in 't bloeiendst stond,
En 't blinde‿afgodendom, op Numa's wet gegrond ;
De valschheid van zijn munt de wereld-door t'ontdekken,
Te wraken, en alom die tempels in te trekken ;
Te smilten merken, die, zoo gangbaar en bekend,
Een rij van eeuwen zijn den menschen aangewend ;
Te voeren den Gekruiste‿op Mozes' stoel en drempels ;
Het ongeloof, zoo trotsch op hoog gebouwde tempels,
En outers, zonder end, t'ontrukken wichelstok !
En wierookvat, en geur, en priesterlijken rok ;
Terwijl in hun gewelf de priesterdommen donderen,
En bliksemen ; het volk te leiden, af te zonderen
Van hun gemeenschap, en gewijden offerdisch ;
Een godsdienst (die gekroond, met macht gewapend is,
De zorgen van den hove‿en raadhuis staat bevolen,
De jeugd wordt ingescherpt, met prijs in alle scholen),
Te wislen om een Kruis, elks aanstoot en schandaal ;
Een machteloozen God, gestorven aan een paal !
Hoe kan dees dolle tocht en aanslag hun gelukken !
Wat diepe wortels schiet, valt lastig uit te rukken.
Men wint zoo licht geen land, daar reuzenafkomst waakt :
Daar muur en torenspits de lucht en wolken raakt.

Even bezwaarlijk als het overwinnen van een land, dat door reuzen bewoond wordt, was het overwinnen van het Heidendom, dat in den loop der eeuwen een geweldige macht was geworden. De vergelijking met de verovering van een land vol reuzen is òf voor Vondel aanleiding, òf voor ons een voorbereiding, òf beide, tot de dubbele vergelijking, die nu volgt, en die de bron aangeeft van de groote vrijmoedigheid der Apostelen. Zij trokken ten strijde „betrouwende op Gods vinger", onder „Gods Veldheer", en „met Gods bazuin". ¶ Eerst zien we den jongen herder David optrekkend tegen Goliath (1 Kon. 17, 38—51), en dan Josuë met zijn leger rondom Jericho (Jos. 6, 1—21) : ¤

Zoo trok de herder heen, betrouwende‿op Gods vinger,
Gewapend met een steen, of vijf, en zijnen slinger,

Naar Goliath, den reus, die grof en sterk en trotsch
In 't schubbig harnas klonk, als een metalen rots ;
Voorzien was met een speer, een mast, met staal beslagen,
Het slagzwaard gordde‿op zij, den schild vooruit liet dragen ;
Toen David in den naam van God hem nederklonk,
En 't hoofd, op 't reuzezwaard gesteken, Saül schonk.
Zoo trok Gods veldheer hene‿op 't hoog bevel, zes dagen
Met al zijn heir, en liet de bondkist ommedragen ;
De zeven priesters treên met Gods bazuin vooruit.
Men hoort geen mompelen, noch geenerlei geluid,
Tot na den zesden dag, de morgen aan kwam breken,
De priesters hun bazuin, al 't volk een keel opsteken ;
Nadat men zevenmaal de koninklijke stad,
Het strijdbre Jericho, rondòm getogen had.
Op zulk een veldgeschrei des volks, het licht der volken,
Verzinkt de muur in puin, dat opstuift naar de wolken.
Men bezigt storremram noch ladder ; het geluid
Der twalef stammen en bazuinklank strijkt dien buit.

9. DE WOESTHEID DES HEIDENDOMS. Zoo luidt de titel van 't laatste stuk van het IVe deel : *De Heerlijkheid der Kerke in hare uitbreiding.* Men zou hier kunnen spreken van een lichtbron, die haar stralen deels voorwaarts deels naar achteren uitzendt. Want wat Vondel ons nu aanbiedt, stelt niet alleen de *uitbreiding* maar ook de *vervolging,* die straks beschreven zal worden, in rossen gloed. ¶ Met betrekking tot de meeningen der menschen over de wetenswaardigste waarheden was de wereld in die dagen een groot doolhof, waarin de ware wijsheid, die gelijk een draad en houvast verhinderen moest, dat het menschelijk verstand op dwaalwegen geraakte, verloren en verborgen lag. Allerlei wisselende omstandigheden — „ongelijk geval" — van tijd en plaats en erfgewoonte hadden in het ontvankelijke was van 's menschen brein de meest wanschapen denkbeelden ingedrukt. Alleen de ongeschapen kracht, de Heilige Geest, op Galileesche visschers uitgestort, kon in die verwarring hulp en heil aanbrengen. — Wichelaars gaven voorspellingen uit het vliegen der vogels. De wetenschap — voorgesteld door den nachtuil, den vogel van de godin Pallas — onderzocht alle stelsels, maar putte ze uit, zonder eenig licht te ontsteken. De wijsgeeren Thales van Milete en Pythagoras bleven het hartstochtelijk oneens in 't geschil, waar het heil des menschen te vinden

was. Epicurus plaatste 's menschen hoogste geluk in de lichamelijke genoegens, Zeno in de deugd. Wie zich niet bond aan eigen meening, klampte zich vast aan de meening van een ander. Met groote bijgeloovigheid raadpleegde men de orakels van Delphi, waar een priesteres van Apollo, gezeten op een drievoet, goddelijke ingevingen afwachtte, en de orakels van Jupiter Ammon in Egypte. Arabieren lazen de wetenschap uit de lijnen der hand, en uitleggers van verschijnselen en teekens — teekentolken — verklaarden, wat op de aloude steenen gedenknaalden gegrift stond. Anderen zwoeren weer bij de uitspraken der Chaldeeuwsche sterrekundigen, die op hun beurt de sterrenwichelaars bestreden. Welk een hopelooze verwarring ! ⌑

De gansche wereld scheen een doolhof, daar het kluwen
Der waarheid lag bedekt, dat bijpaân leerde schuwen.
Men zag alom in 't was van 's menschen brein geprent
Wanschapen dolingen en monsters, zonder end,
Naar tijds gelegenheid, of plaats, en volk en zeden,
En erfgewoonte,^en wijze,^en wet, en schijn van reden,
En ongelijk geval, dat hier den mensch gemoet,
Terwijl hij leeft in top, of jongk wordt opgevoed.
Al d'aardboôm lag, gelijk een baaierd, zonder orden,
Verward en overhoop, en kost van niemand worden
Geholpen, dan alleen van d'ongeschapen Kracht,
Den Geest, die nederstortte^op 't galileesch geslacht.
Des wichlaars aanzien dreef op vlucht, en pen, en vlogel.
Athene^ontbeerde licht. De nachtuil, Pallas' vogel,
Zoog alle lampen uit. De storm van 't heilgeschil
Bleef duren in dees school. D'een zag door Thales' bril,
Of 't oog van Pythagoor natuur zich naakt ontkleeden ;
Of handhaafde^Epicuur, of eerde Zeno's zeden.
Men schermde^om 't hoogste goed, of dat in 't lijf bestond,
Of in de ziele^alleen. Een ieder prees zijn vond.
Men wou het in de deugd, of in de wellust vinden,
En elk zich aan zijn waan, of 's meesters driften binden.
Men vraagde Delphis, en den drievoet van Apol,
Die dubbelzinnig sprak, en antwoordde^uit zijn hol.
Een ander over zee zocht Ammon raad te vragen,
In zijn verlegenheid, beducht voor straffe^en plagen.
Een ander liet zijn hand den Arabier bezien.
Een waanwijs teekentolk wist suffers te bediên

Al wat van overouds gehouwen wierd op naalden.
d'Aeloudheid der Chaldeên, die licht en kennis haalden
Uit 's hemels ronden loop, werd elders aangebeên,
De starrenwichlerij van haar partij bestreên.

Ter voltooiing van de beschrijving der woestheid en chaotische verwarring wordt nu nog het volgende opgesomd : de Joodsche wetenschap, verdeeld in verschillende scholen, zooals van Farizeën en Sadduceën, verzette zich tegen het Christendom ; elders vond men Brahmanen — Vondel noemt alles, wat een donkere huidkleur heeft : Moor — die zich onthielden van sterken drank en ook van dierlijk voedsel, wijl er, naar hun meening, een ziel in huisde ; de wanhoop dreef weer anderen, om door middel van toovenaars zich in verbinding te stellen met „het spook", den boozen geest ; ja, veelal was de afgoderij een duivelsdienst, waarbij zelfs het slachten en offeren van menschen niet ongewoon was. Intusschen poogden de Grieksche en Romeinsche wijsgeeren de godenleer uit te leggen als een vorm, waarin de wetenschappen zich openbaarden, doch dit bleek ook al een misgeboorte van 't menschelijk brein, een monsterachtige, chimerische voorstelling, want noch natuurkunde, noch zedenleer, noch geschiedenis zijn gebaat met een verklaring, waarbij het Opperwezen geloochend en de afgoderij begunstigd wordt. De Vestaalsche maagden onderhielden 't vuur ter eere van de godin Vesta, maar wat baatte het, als 't verstand beneveld bleef door damp van valsche leerstellingen ?

De Joodschap rustte niet het Kruisdom te verwerpen,
En dees hardnekkigheid haar scholen in de scherpen.
d'Oostindiaansche Moor, die aan den Brachman hing,
Versmaadde wijnen, èn al wat een ziel ontving.
De wanhoop schroomde niet den mond der tooveraren
Te spreken, en het spook, dat nacht bij nacht loopt waren.
De macht des afgronds streek de wereld als een roof,
Door afgodisterij, gedeeld in wild geloof,
Of in Romeinsch en Grieksch, niet vrij van menschenslachten,
Dat zij, in 't wild geloof, een vuile altaarvlak achten.
De Griek en Latijnist bij wijl zijn bezig, om
Het opgepronkte, in dicht versierde afgodendom
Met eenen klank en glimp van wijsheid te verbloemen ;
Doch dwaasheid laat verkeerd zich met dien titel noemen.

Natuurkunst, zedevorm, noch geen kronijkpen hoeft
Dees lommer, zoo men d'eer van God hierin bedroeft,
En d'eer der afgoôn stijft door zulk een slag van leeren,
Een misdracht van het brein, vol monsters en chimeeren.
De non van Vesta voedt vergeefs de gouden lamp,
Zoo lang haar oogen zijn beneveld van dien damp.

Om in zulk een duisternis licht, en ordelijkheid te scheppen in zulk een wanorde, werd meer dan menschelijke wijsheid vereischt. Welnu, deze woestenij zijn de Apostelen, Gods helden, doorgetogen onder veel lijden en dulden, ondanks het hevigste verzet van steden en burgers. Gods almacht blonk uit in hun gaven van wonderen: dooden stonden op ten leven, de helsche geesten verlieten de afgodsbeelden, alles door de kracht van Jesus' Naam en Kruis. ¶ De twee laatste regels doen ons denken aan twee andere, waarmede de dichter het IIIe gedeelte van 't Tweede Boek der Altaargeheimenissen (II, 993, 994) besluit: ¤

Waar Hij verschijnt met zijn gezegend Kruis,
En Naam vol krachts, ruimt Belial het huis.

Zeer mooi zal Vondel straks, bij den aanvang van het Ve gedeelte van den *Opgang* der Kerke, de beeldspraak, ontleend aan het licht, wederom, doch anders, herhalen. ¤

Om licht en duisternis te scheiden en te schiften,
Daar zulk een baaierd lag van ongelijke driften,
Wordt hooger wijsheid dan van eenen mensch vereischt:
Nog zijn Gods helden door dees woestheid voortgereisd,
Om naar de kroon te staan met lijden en met dulden,
Daar steden tegens hen, als wildernissen brulden,
De burgers opgehitst met schrikkelijk geluid,
Als dieren in het woud, ter schennis borsten uit:
Terwijl de macht van God vast uitblonk in hun gaven,
De dooden levendig verrezen uit de graven,
Het spook den afgod ruimde,'en uitvoer met gedruis,
Door kracht van Jesus' Naam, en zijn gezegend kruis.

V. DE HEERLIJKHEID DER KERKE ONDER HET KRUIS.

Deze woorden plaatst Vondel als kantteekening bij de twaalf versregels, waarmede de beschouwing der *Kerkvervolgingen* wordt ingeleid. Ook hier treffen ons weer levendige beschrijvingen van gebeurtenissen, krachtige schetsen van toestanden, vernuftige rangschikkingen en overgangen. Ook hier bewonderen we wederom Vondels meesterlijke woordkunst, zijn kennis van de Kerkelijke historie, zijn diep overtuigd geloof. En al lezend zullen we ons weer inniger gehecht voelen aan een Kerk, die zulke stormen doorstaan heeft. ¶ Gelijk de sterren, bij dag onzichtbaar, in de duisternis van den nacht haar glanzend licht vertoonen, zoo blonk de Heerlijkheid der Kerke te midden der donkere vervolgingen, verwekt door 't Rijk der duisternis, dat tevergeefs het licht te blusschen poogt. We weten, dat Vondel met „Aron" den Joodschen, met „Numa", den Romeinsch-Heidenschen eeredienst bedoelt.

Gelijk het hemelsch heir, bij daag beroofd van luister,
In 't gouden harnas blinkt, en triomfeert bij duister,
Zoo blonk de heerlijkheid der Kerke, daar ze lag
Getreden in haar bloed, van 't Rijk, dat Christus' dag
En heldre klaarheid haat, en, diep van God verzonken,
De Bronaer van het licht, in duistere spelonken
Van helsche gruwelen, zijn eigen droomen kust,
En waar het licht verschijnt, de torts der waarheid bluscht,
Of eer te blusschen poogt, naar 't uiterste vermogen.
Doch al vergeefs : de vonk te wijd en zijd gevlogen,
Vindt vatten aan den mensch, als aan ontvonkbre stof :
Want Arons rol loopt af, en Numa dwaalt te grof.

1. DE KRUISGEZANTEN PETER EN PAUWELS VERSCHIJNEN TE ROME, OM SIMON, TOOVENAAR, TE STUITEN, DIE IN ZIJNE VLUCHT BEZWIJKT EN TER AARDE PLOFT. Wat over Simon de Toovenaar in de „Handelingen der Apostelen" te vinden is, wordt hier aangevuld met bijzonderheden uit oude Kerkelijke Overleveringen. De Heilige Petrus was, na geruimen tijd te Rome vertoefd te hebben, elders het Geloof gaan prediken. Hij spoedde zich echter wederom naar de hoofdstad van het Romeinsche Rijk terug, toen hem was medegedeeld, dat een

zekere Simon, bijgenaamd de Toovenaar, door zijn leer en werken het Geloof der eerste Christen-gemeente in gevaar bracht. Deze Simon had vroeger in zijn vaderland, Samaria, door tooverkunsten een grooten aanhang verworven. Toen later de Apostel Philippus in die landstreek was komen prediken, ontving ook Simon het H. Doopsel. Dat zijne bekeering echter niet bijzonder oprecht was, bleek wel uit het volgende. Hij was er eens bij tegenwoordig, toen, door de handoplegging der Apostelen gedoopten met den Heiligen Geest werden vervuld, en daarbij de gave der talen en wonderteekenen ontvingen. Begeerig naar zulk een macht, bood hij den Apostelen een som gelds aan en zeide: „Geef ook mij die macht, dat alwien ik de handen opleg, den Heiligen Geest ontvange". Diep verontwaardigd had de Heilige Petrus geantwoord: „Uw geld ga met u ten verderve, wijl ge de gave Gods voor geld dacht te verkrijgen. Gij hebt aandeel noch lot in deze zaak, want uw hart is niet oprecht tegenover God. Bekeer u dus van deze uw boosheid, en bid tot God, of mogelijk de gedachte uws harten u vergeven worde. Want ik zie dat gij in bittere gal en in een band van ongerechtigheid verkeert". Simon had daarop vol angst gezegd: „Bid gij voor mij tot den Heer, dat niets van hetgeen ge gezegd hebt, mij overkome". — Later vinden we Simon te Rome terug, waar hij reeds zulk een aanhang had, en om zijn tooverwerken zoo geëerd werd, dat de stad — „de Tiber" — voor hem zelfs een standbeeld had opgericht. Steeds driester geworden door zijn succes, had hij aangekondigd, dat ook hij, evenals van den Christus verteld werd, uit eigen macht ter hemel zou varen. Zelfs Nero en diens hof en heel de burgerij van Rome zouden getuigen zijn van dat wonder. Op 's Keizers last was een houten toren gebouwd, vanwaar de toovenaar omhoog zou stijgen. De Heilige Petrus begaf zich met den Heiligen Paulus, die intusschen ook, tot troost en versterking der Christenen te Rome gekomen was, naar de plaats der publieke vertooning. Zij knielden neder en baden, dat de eenig ware God tot verheerlijking van Jesus, zijne macht zou toonen over de twee booze geesten, die (gelijk Vondel het voorstelt) Simon in staat stelden, zich zonder stoffelijken steun in de lucht te bewegen. Nauwelijks was de Toovenaar eenige oogenblikken, schijnbaar door eigen macht, omhoog gestegen, en werd hij luide door de verbaasde menigte toegejuicht, of plotseling stortte hij naar beneden

en viel te pletter tegen den grond. „Toen bleek het helsch bedrog" en Jesus' Heilige Naam werd er des te meer om geprezen. ⌑

De Kruisheld Peter, die zijn stoel een rij van jaren
Te Rome had bekleed, vloog derwaart, op de mare
Van den Samaritaan, en grooten toovenaar,
Om d'aangevochten Kerk te redden in gevaar;
Daar Paulus, 't Heidensch Licht, hem mede kwam begroeten,
En zij ter goeder ure,^elkanderen ontmoetten.
Het Kruisdom, hard geperst van 't Roomsche hoofdgebied,
Verkwikt, zoo ras het bei d'aartsherderen keeren ziet.
De schalke toovenaar had Nero's hart gewonnen,
Bekoord door tooverlust. Zijn stofferijen schonnen
Gansch Rome tegens God en Godsgezanten aan.
Het was dan méér dan tijd dees pest te wederstaan,
Die d'eerste^aartsketter werd van overouds geheeten.
Philippus had dit hoofd, van gierigheid bezeten,
Vergeefs gedompeld in het waschbad met zijn hand.
Zijn grijns beguichelt eerst het eigen vaderland,
Zoo schendig, dat ze^op hem, als op een godheid hopen,
Dien Cefas namaals strafte,^als hij den Geest wou koopen.
De Tiber had hem reede^een pronkbeeld toegewijd,
Geëerd gelijk een God, en zulks dat hij den nijd
En Gode^ontwassen scheen, door aanwas van de zielen,
Die voor de razernij des aartsverleiders knielen.
Hij staat de heerlijkheid der Hoofdkerke^in haar licht;
De hemel schuiv',^'t is tijd, het vlies van 's volks gezicht.
De Keizer Nero, hof en burgerij vergaren,
De Christgezanten mede,^om Simons hemelvaren
t'Aanschouwen, daar hij op een torentrans, van hout
Door Cesar's last gesticht, en in de lucht gebouwd,
Zich zelven zet ten troon, om Christus te berooven
Van eere^en majesteit, en al het volk van boven
Te zegenen, gelijk zijn toovermond belooft.
Ten leste steekt hij af in d'open lucht. Het Hoofd
Der Kerke houdt terwijl gedurig aan met bidden,
Dat Gods almogendheid zich openbare,^in 't midden
Van zooveel duizenden, en handhave^uit haar troon
Den luister van het Kruis, en 't rijk van God den Zoon.
De vlieger, nu een wijl, met handgeklap en roepen
En zangen, toegejuicht van d'opgetogen troepen,

Dien Cephas namaals strafte, als hij den Geest wou koopen.

Bezwijkt omhoog, bevindt der geesten hulp onnut,
Zoodra dit paar, dat hem in 't vliegen onderstut,
Zich van dien last ontslaat, en smakt dien tooverketter
En Christusvloek de heup op eene rots te pletter.
Toen bleek het helsch bedrog : daar lag des guichlaars faam,
En Rome riep : „Geloofd zij Jesus' groote Naam !"

2. GESTELTENIS VAN ROME TEN TIJDE DER APOSTELEN. Wat vroeger gezegd is van „de woestheid van het Heidendom", in 't algemeen, wordt hier nog even, in nieuwen, korteren vorm, herhaald van 't Romeinsche volk in 't bijzonder : bij hoog en laag het grofste misverstand omtrent 's menschen aard en bestemming en overgeërfde afgodendienst, of juister, duivelsdienst door middel van beeldenvereering. Doch te midden van zulk een verwarring groeit het Christengeloof te Rome door de kracht der beide Hoofdapostelen, gelijk de palmboom groeit onder druk en last. Cerberus, de driekoppige helhond, die den ingang van den Tartarus bewaakt, opdat de boozen niet ontsnappen, — met andere woorden : de duivel, de ziel van het Heidendom, is woedend, en zal, door zijn werktuig, Keizer Nero, de opgroeiende Roomsche Kerk een doodelijken slag trachten toe te brengen. ⌑

Dees Stad, de Keizerin van alle volk en landen,
Was seffens een slavin van 's werelds misverstanden
En grove dwalingen ; een ijz'ren juk en last,
Waaronder 't volk verzuchtte,‿en deerlijk zat vermast,
Met eenen schijn en glimp van erfgodsdienstigheden,
Als in een stankput, hier gezakt, en aangebeden.
Hier stond, het waanwijs brein te zuiveren, den knoop
Van eigenzinnigheid t'ontwarren ; eenen hoop
Gedrochten, die 't vernuft door ongeloof berijden,
En al de spookerij der afgoôn af te strijden.
Nu zuiverde‿en ontbond en overwon dit Paar
Dit brein, dien knoop, die macht, met arbeid en gevaar.
De Kruis-les, fel gevloekt, gelasterd en verschoven,
Kreeg aanwas en gehoor : d'Apostels stonden boven.
De Kerk van Rome groeide‿en bloeide dag op dag
In heerlijkheid, en eere,‿en aanzien en gezag ;
Gelijk de pallemboom, die voor geen last wil bukken,
Nog steiler opwaarts schiet, en groeit in 't onderdrukken.
De beide Prinsen der Apostelen bouwen vast,
Hoe vreeselijk Cerberus hiertegen huilt en bast.

3. NERO STICHT DEN BRAND TE ROME, EN BETICHT DE CHRISTENEN, WAAROP D'EERSTE VERVOLGING BEGINT. De goddelooze Nero, die zich zelfs niet ontzag, de moordenaar te worden zijner eigen moeder, en zich bij tijd en wijle onledig hield met het declameeren van Homerus' verzen, wenschte zich een beeld te scheppen van den brand van de stad Troye, gelijk genoemde dichter dien bezongen had. Heimelijk gaf hij last tot het in vlammen zetten van een gedeelte van Remus' stad, Rome. Om de woede des volks te ontgaan, schoof hij zijn schuld op de Christenen als stichters van dat onheil, liet hen gevangen nemen, en door de wreedste folteringen om het leven brengen. Sommigen werden in dierenhuiden gestoken, en zoo ter prooi gegeven aan opgehitste honden, mede tot „guichelspel" of speelprooi van het bloeddorstige volk; anderen werden omwonden met brandbare stoffen, aan staken gebonden, aangestoken, en dienden als fakkels in Nero's tuinen; anderen wederom werden, gelijk Jesus, gekruisigd. Zoo werd de eerste Christenvervolging ingewijd. ¶ Regel 715 en 716 herinneren ons aan deze regels uit de Altaargeheimenissen (III, 23): ¤

En na den val genadiglijk verloste,
't Welk zijn Gezalfde^aan 't Kruis den doodsnik kostte.

In 't Roomsche, dat is Romeinsche Rijk, werd door Numa's, dat is, Rome's Heidensch Priesterdom, bij de wet vastgesteld, dat de Christenen niet mochten bestaan. En toch bloeide de Kerk door teekenen en wonderen, die als stralen des te heerlijker blonken, wijl ze uitschoten in den donkeren nacht der vervolging. ¤

De woedende tiran, die, blind van razernijen,
Noch moedermoord ontzag, noch heiligschenderijen,
Belust, om d'oude stad in asch te zien verteerd,
Dan heerelijk herbouwd, en met zijn naam vereerd,
Ontziet zich niet de torts te steken in heur daken,
En Troje^in Rome weer te zien, naar 't leven blaken;
Terwijl hij (want de Faam hem brandmerkt met dien lof,)
De Troojsche nederlaag en brand zong in zijn hof,
En voerde ^op 't hoog tooneel d'ellenden der Trojanen,
Toen Remus' stad, in puin verstoven, smolt in tranen,
Zes dagen achtereen; de vlam van overal
Ging weiden, hoog en laag, door heuvel, berg en dal,

Verschoonde geen door zweet en bloed gebouwde werken,
Noch kunst noch majesteit van hoven en van Kerken.
Dees roede‿en plaag van 't Rijk, doortrapt en overvalsch,
Om 's volleks vloek t'ontgaan, dit stuk, van zijnen hals
Te schuiven met een schijn, verweet zijn eigen boosheid
Het Kruisdom, dat bij elk, berucht van goden-loosheid,
Om 't haten van den dienst der afgoôn werd gehaat :
Hoewel de stokebrand met dezen glimp dit kwaad
Geenszins verbloemen kon, hoe mild hij 't volk verplichtte.
De groote booswicht, die onschuldigen betichtte,
Berst uit, en vangt, en spant en naait hen in de vacht
En dierenhuid, en hitst den jachthond op de jacht
Der vromen aan. Zoo wordt d'onnoozelheid verslonden,
Een deerlijk guichelspel der aangehitste honden ;
Of 's avonds eene torts van was en van papier,
Gespit aan eenen paal, en brandt en blaakt in 't vier,
Of hangt aan 't kruis gehecht, als 't Lam, dat haar verloste ;
Verlossing, die Gods Zoon zoovele smerten kostte.
Men scheldt den Kruisgenoot noch vloek noch smerten kwijt.
Aldus wijdt Rome‿eerst in den eersten martelstrijd,
En sedert werd de naam des Christens van tirannen,
Op halsstraf voor een wet, in 't Roomsche Rijk verbannen ;
Een wet, met zooveel bloeds van Numa's Priesterdom
Beschreven, en gesterkt, dat alle pennen stom
Voor Christus' wondren staan, die zich, drie honderd jaren
En langer, overal bij vlagen openbaren,
Als stralen uit een wolk op 's aardrijks aangezicht.
Dus geeft de duisternis een majesteit aan 't licht
Der Kerke, die, zoo trots en heerelijk aan 't klimmen,
Ontworstelt al den smook des afgronds en zijn schimmen.

4. SINT PETER EN PAUWELS WORDEN GEVANGEN GENOMEN EN TEN LESTE GEMARTELD. Had de Heilige Petrus door zijn gebed Nero beroofd van Simon den toovenaar, de Heilige Paulus zou, volgens oude verhalen, een der vrouwen, met wie Nero in ongeoorloofde gemeenschap leefde, tot het Christendom hebben bekeerd. Het woord „boel", dat Vondel hier bezigt, zal in zijn tijd wel niet zoo weinig deftig geklonken hebben als thans ! Geen wonder dat Nero beide hoofdapostelen in de gevangenis liet werpen. Zelfs dáár wisten de Apostelen door Gods genade bekeeringen te verwekken : de gevangenbewaarders omhelsden het Christendom ;

met het water uit een wonderbaar opspringende bron werden zij gedoopt, en toen Nero dit vernomen had, ter dood gebracht. Daarna kwam de beurt aan de twee Apostelen. Men verhaalt, dat Petrus op aandringen der geloovigen, bewilligd had in de bevrijding, door dezen hem mogelijk gemaakt; doch bij zijn vlucht verscheen hem Jesus, die beladen met zijn kruis, de stad inging. „Meester, waar gaat gij henen?" had Petrus gevraagd. „Naar Rome, om mij opnieuw te laten kruisigen." Toen was 't visioen verdwenen. Diep geschokt keerde Petrus naar de gevangenis terug. Petrus werd met het hoofd naar beneden gekruisigd, en Paulus onthoofd. Toen het hoofd van den H. Paulus van de romp gescheiden was, sprong het driemaal van den grond op, en op elk der drie plaatsen, waar het den bodem geraakt had, ontsprong een bron. □

De kerkers galmen van gevangenen alom,
En onder dit getal heeft eerst 't aposteldom
Zijn eer en deel, in bei de prinselijke Hoofden,
Die Nero van zijn boel en toovenaar beroofden;
Daar Paulus haar verlichtte,^en Peter door 't gebed
De schenkels en 't gebeent des guichelaars verplet.
De hemel wrocht door hen nog wondren, daar ze zaten;
Terwijl ze de cipiers en wakende soldaten,
Door 't water van de bron, gesprongen uit den grond,
Afwieschen in Gods Bloed, het Bloed van 't Nieuw Verbond:
Waardoor het Hof gestoord de dolle sabel wette,
En klonk door hunnen nek, tot boete van dees smerte,
Waarna de dag verscheen (want 's Keizers wrok nooit sliep)
Die bei d' Apostels ook ter martelkrone riep.

Of Peter wel door hulp van Christensche cipieren,
Herboren door zijn stem, den klauw der wreede dieren
Ontvloodt, hij keerde weer, toen Jesus aan de poort
Hem tegenkwam, bij nacht, en antwoordde^op zijn woord:
„Ik koom naar Rome,^ om daar nog eens gekruist te worden."
Zij worden beiden dan, naar Rome's stijl en orden,
Sint Peter tot het kruis, Sint Pauwels tot het zwaard,
Veroordeeld, als men roên noch angels had gespaard
Op hunnen naakten rug, en afgepijnde leden.
Het Hoofd der Kerke wordt aan 't Kruishout naar beneden
Gehangen met den hoofde,^op zijn verzoek, en eisch,
Als onwaard zulk eene^eer van 't Woord, gekruist in 't Vleisch.

Het Hoofd der Kerke wordt aan 't Kruishout naar beneden
Gehangen met het hoofd, op zijn verzoek, en eisch,
Als onwaard zulk een eer van 't Woord, gekruist in 't vleisch.

Het hoofd des Ciliciers, van zijnen hals geklonken,
Springt driemaal op, daar nog de bronaâr wordt gedronken,
Ter eere van Gods Held, die Jesus' Naam betuigt,
En na veel strijds, den hals voor 's Keizers slagzwaard buigt.

5. ROME IS VERHEERLIJKT DOOR DER APOSTELEN DOOD EN GRAVEN. Straalt er, de eeuwen door, een groote heerlijkheid uit het graf van Christus, ook de begraafplaatsen der beide hoofdapostelen, Petrus en Paulus, zijn verheerlijkt, en wel zóó luisterrijk, dat Rome daaraan een niet gering gedeelte van zijn glorie dankt. Is niet de Vatikaansche heuvel, waar Petrus begraven en later de St. Pieterskerk gebouwd werd, door alle tijden des Christendoms heen, een middelpunt geweest van gebed en gebedsverhooring van openbare geloofsbelijdenis en schitterende wonderteekenen ? Bij die graven van Petrus en Paulus verduistert de glans van Salomon's tempel, en het zoo geëerbiedigde graf van den aartsvader Abraham te Hebron wordt verlaten voor een betere bedeplaats ! Zeer treffend zinspeelt Vondel hier op Christus' woord (Jo. 8, 56). „Abraham, uw vader, jubelde om mijnen dag te zien, zag hem en verblijdde zich." — De lofzang eindigt met de herinnering aan den angst van Nero, die in zijn droom een ernstige waarschuwing zou ontvangen hebben van het Heilig Martelpaar, om de vervolging der Christenen te staken.

Mijn wakk're zanglust durft gemoedigd hooger draven,
Op der Apostelen dood, en hun gewijde graven,
Van overal bezocht, de wereld door befaamd,
Zoo wijd het heilig licht den blinden nacht beschaamt.
Des aardrijks hoofdstad, lang den pijl des nijds ontwassen,
Bewaakt van dit gebeente,‿en dees gezegende‿assen
Der martelaren, schrikt voor fakkel, zwaard noch dood,
En strekt den vluchteling een vrijburg in der nood.
Aartsvijanden van verre,‿uit schrik getroffen, ijzen ;
Terwijl ze Vatikaan eerlang zoo hoog zien rijzen,
En dringen met zijn kruin door alle starren heen.
De kerk van Salomon, 't orakel der Hebreên,
Verstomt voor 't grafgebouw en outer van Sint Peter,
En Hebrons kerkhof wordt verlaten, om een beter
Gebed- en offerplaats dan 't graf van Abraham,
Wiens lijk van blijdschap juicht, naardien zijn grijze stam,

Verheerlijkt door het kruis, nog bloeit in Christus' enten,
Ten schimp van storm op storm, en 's afgronds dreigementen.
De graven van het een en ander martellijk
Verstrekken pijlers van 't grootmachtig Roomsche Rijk;
Verleenen al de Kerk, gedrukt van 't heilloos duister,
Een triomfeerenden en goddelijken luister:
En Nero, eer hij nog zijn oogen sluit voor 't licht,
Betoomt zijn wreedheid, als het dreigend nachtgezicht
Van 't overwonnen Paar gekroonde kruisgezanten
Hem raadt zich tegens God, noch Gods geslacht te kanten.

6. OORZAAK VAN HET UITSTELLEN DER ELLENDEN TE JERUSALEM. De kracht van het kruisgebed: „Vader, vergeef het hun, want zij weten niet, wat zij doen," had nog jaren lang de straf voor de zelfvervloeking der Joden: „Zijn Bloed kome over ons en onze kinderen", tegengehouden. Christus' voorspelling van Jerusalem's ondergang, was een barmhartige waarschuwing geweest. Ofschoon (Vondel zegt: schoon of) Arons dienst, de Israelietische eeredienst, na Christus' dood geen recht en reden van bestaan meer had, bleef hij toch nog voortduren bij de verblinde Joden. 't Scheen in de plannen der Goddelijke Voorzienigheid te liggen, dat de Kerk van Christus des te heerlijker zou schitteren, indien met geweld een einde gemaakt was aan dien eeredienst, waaraan het volk van Israël, deels uit ongeloof, deels uit gewoonte, deels uit vrees voor nieuwigheden, zich bleef vastklemmen. In eenige der volgende regels hooren we wederom een naklank uit de Altaargeheimenissen (III, 693), waar Vondel zoo meesterlijk mooi was in gedachte en klanken:

Toen 't koorkleed reet, sloot Arons dienst zijn mond,
En gaf den geest in Christus' dood, en stond,
Gelijk een lijk, gebalsemd boven aarde.

Maar ook hier zal de melodieuze dichter 't mooi doen, op den zwaarderen maatslag der Alexandrijnen:

De kracht des kruisgebeds, gestort voor 't Joodsch geslacht,
In 't storten van Gods Bloed, was van zoo groot een kracht
Daarboven, dat de vloek, waaraan zij schuldig waren,
Nog uitstel wierd gegund den tijd van veertig jaren;
Hoewel Gods profecij, bij geen Hebreên geloofd,
De donkre wolken, die hun hingen boven 't hoofd,

Plaat XXXIII

Men most altaar en koor, en uitgediende gaven
En offers met één slag in assche en puin begraven,
Om Christus en zijn Kerk, gelijk het was voorzeid,
Te zetten in hun kracht, en volle heerlijkheid.

Getoond had tijds genoeg, en menig jaar te voren:
En schoon of Arons dienst, bij d'Opperste‿afgezworen,
Den geest gaf in den dood en doodsnik van Gods Zoon;
Hij duurde nog in schijn, doch stond alleen ten toon,
Als een gebalsemd lijk, door 't Goddelijk gehengen.
Men most dan Arons dienst en plicht ter aarde brengen,
En uit der menschen oog, dat aan gewoonte hangt,
En kommerlijk iet nieuws voor grijs gebruik ontvangt.
Men most altaar en koor, en uitgediende gaven
En offers met een slag in assche‿en puin begraven,
Om Christus en zijn Kerk, gelijk het was voorzeid,
Te zetten in hun kracht, en volle heerlijkheid.

7. JERUSALEM BELEGERD EN VERWOEST. Vondel was drie-en-dertig jaar oud, toen hij zijn treurspel: „Jerusalem verwoest" in het licht zond. Nu, ruim veertig jaar later, weet hij de vroeger zoo breed uitgewerkte stof in ettelijke regels samen te vatten door te wijzen op deze bijzonderheden: Jerusalems val geschiedde in de dagen, dat wegens de Paaschfeesten een ontzaglijk aantal Joden van verre en van nabij zich binnen de muren hadden begeven; de Romeinsche veldheer Titus was het werktuig in Gods hand om het Joodsche volk te straffen in dezelfde dagen, waarin dit volk eertijd het Lam Gods aan de beulen had overgeleverd; Titus sluit de stad in met een legermuur; binnen Jerusalem zelf werd de ellende nog vergroot door onderlinge tweedracht, verschrikkelijken hongersnood, branden en vechtpartijen tusschen de burgers; tallooze Israëlieten werden als buit der Heidenen weggevoerd; 't volk Gods wordt over de aarde verspreid, en ontmoet bij alle volken afkeer en haat. ⌑

De wraak des Oppersten ten leste dan ontbonden,
En los gelaten, als een jacht van snelle honden,
Verraste de gedreigde en tempel, op een sprong
Daar 't onbekeerlijk volk ten muren innedrong,
Met vele duizenden, en 't hooge Paaschfeest vierde;
Alsof de straffe hand des hemels dit bestierde,
Om, op denzelven dag, die 't heilig Paaschlam kruist,
Te wreken zulk een stuk, door Titus' ijz'ren vuist.
Zij worden dan in 't net met éénen slag gegrepen,
Met eenen legermuur omtrokken, en genepen,

Door tweedracht, hongersnood, en vier, en zwaard verwoest,
Gelijk de sikkel valt in eenen rijpen oest.
Genâ heeft uitgediend. De hoofdstad van de Joden,
De tempel omgewroet, en levenden en dooden,
Begraven tegelijk, in puin, en bloed, en stof,
Verkeeren in een graf, of eer een kerrekhof.
Het overschot, verkocht, verstrooid in alle hoeken,
Getuigt van 't lasterstuk. Zijne afkomst zien de vloeken
Alom ten oogen uit, ter straffe van Gods smaad,
En wordt, al 't aardrijk door, eeuw in, eeuw uit, gehaat ;

8. NOG ACHT VERVOLGINGEN NA D'EERSTE. Wanneer Vondel in de „Altaargeheimenissen" de Christen-vervolgingen der eerste drie eeuwen vermeldt, spreekt hij van „zeven stormen" ; hier heet het, na Nero, „nog acht vervolgingen". Gewoonlijk telt men tien vervolgingen, en wel onder deze keizers : 1. Nero, 2. *Domitianus*, 3. *Trajanus*, 4. Marcus Aurelius, 5. Septimius *Severus*, 6. Maximinus Thrax, 7. *Decius*, 8. *Valerianus*, 9. Aurelianus, 10. *Diocletianus*. ¶ Behalve de hier cursief gedrukte namen, spreekt Vondel hier nog van *Hadrianen*, of *Antonijn*. Hadrianus en Antoninus Pius regeerden achtereenvolgens tusschen Keizer Trajanus en Marcus Aurelius. Hadrianus heeft oorlog gevoerd tegen de Joden, doch slechts weinige Christenen zijn onder zijne regeering, en dan nog niet op zijn uitdrukkelijk bevel, ter dood gebracht. Keizer Antoninus heeft niet alleen de christenen niet vervolgd, doch zelfs in bescherming genomen. De hevigste der tien kerk-vervolgingen waren die onder Nero, Septimius Severus, Decius en Diocletianus. Met „des moedermoorders wet" bedoelt de dichter waarschijnlijk het aan Nero toegeschreven wetsbeginsel : „Het is verboden Christen te zijn". — In plaats van de „acht vervolgingen" in bijzonderheden te beschrijven, overziet Vondel ze alle te zamen, en zingt zijn bewondering uit over den moed der martelaren, hun Godsvertrouwen en reinheid. Na een betrekkelijke rust, sinds Decius en Valerianus, brak onder Diocletiaan, in 't jaar 303, een zeer wreede vervolging uit, die ongeveer tien jaar zou duren, en de laatste zou zijn, daar Diocletianus' opvolger, Constantijn, door het Edikt van Milaan in 313 aan de Christenen volkomen gelijkstelling met de Heidenen zou schenken. Van de 31 Pausen, die tot 't jaar 311 de Kerk van Christus bestuurden, zijn er ternauwernood drie,

Genâ heeft uitgediend. De hoofdstad van de Joden,
De tempel omgewroet, en levenden en dooden,
Begraven tegelijk, in puin, en bloed, en stof,
Verkeeren in een graf, of eer een kerrekhof.

die niet den marteldood stierven. ¶ De Heidenen maakten in den beginne geen onderscheid tusschen Joden en Christenen. We moeten hier, in regel 826, vóór „Verdelgd" het woord „wordt", uit den laatsten regel van 't vorige stuk, nog in 't geheugen houden : ¤

Het Christdom, met den naam van Mozesdom geteekend,
Van 't Heidendom dooréén voor Galileërs gerekend,
Als vijanden van Goôn en 't menschelijk geslacht,
Verdelgd, gejaagd, geplaagd, gelasterd, en veracht ;
Zoo dikwijls d'afgrond brult, en groeit in bloed en tranen ;
Hetzij Domitiaan, Trajanen, Hadrianen,
Of Antonijn, Seveer en Decius bestaan,
Na hen Valeriaan en Diocletiaan,
Des moedermoorders wet, en bloedige plakkaten
Te scherpen tegens God, door scherprecht en soldaten.
Wat levert Numa's hof al martelhelden uit,
En ijveraars voor 't Kruis, om lief noch leed gestuit !
Hoe heerlijk bloeit de boom van 't kruis in al de vlagen,
Door alle bliksems hene,‿en helsche donderslagen !
Al straalt de zon op 't hoofd, geen star ontbeert haar kracht,
Die flikkert op het schoonste,‿in 't midden van den nacht.
De glans der waarheid blinkt, in aardsche duisterheden,
Zoo krachtig, dat de stof der verwen, hier beneden
Te doof valt, om dien gloed t'ontsteken op 't panneel.
Genâ verdooft natuur. Wij hoefden ons penseel
Te doopen in het vier en bloed der Martelaren ;
Te scheppen geest en glans uit hun geopende aêren,
Bij duizend duizenden ontsprongen, vloed op vloed,
Om Jesus' gouden Naam te purperen met bloed,
Van Cherubijns geschept in diamanten schalen,
Om op het eeuwig feest met zulk een schat te pralen.

Indien we den triomf en grooten ommegangk
Der martelzielen hier eens zagen op mijn zangk
Met staatsie henen treên, en al heur wedervaren,
Van Jesus' Kruisberg af, driehonderd worsteljaren,
Gedurig achtereen, dan vleiende, dan fel
Gestookt en aangehitst van d'ongeruste hel,
Die, uit den zwavelpoel geborsten, op kwam donderen ;
Wat zouden wij al zien ! Wat niet zien met verwonderen !
Hoe een betrouwen, slechts van Jesus' Kruis gestut,
Verlaten van den troost der wereld, onbeschut

Van wapen en geweer, durf aantreên op de tenten
Der reuzen, en hun heir ; beloften, dreigementen
Versmaden, als een rook, en damp, die henendrijft,
En daar noch streek, noch spoor, noch stap van overblijft.
De maagdelijke kunne‿ontziet geen forsche harten
Van machtige‿oversten en keizeren te tarten ;
Ziet gunst noch vijandschap, noch bloedverwantschap aan.
Geen vriendschap geldt beneên, om boven wel te staan.
Geen weelde gaat vóór smerte,‿op hoop van grooter weelde.
Al d'aardkloot weegt te licht, bij die zich eens verbeeldde
Hoe eene ziel in waarde‿al 't aardrijk overweegt.
Gesteente‿en goud en kroon en staat wordt uitgeveegd,
Getreden met den voet, als slijk en vuiligheden.
Betrouwen op Gods kracht en wijsheid dempt de reden
Van 't menschelijk vernuft, en eigenzinnig brein,
Dat, als een nevel, laag om d'aarde zweeft, te klein
Om Gods almogendheid en grootheid te begrijpen.
Wat hoort men al geweer en staal en zwaarden slijpen !
Wat houwt de dolle bijl al bosch tot martelbrand !
Hoe wetten luipaarden en leeuw gebit, en tand,
Om, in Gods leden, 't Hart van Christus te verslinden,
Tenzij d'Almogendheid hen temme,‿en weet te binden !
Woestijnen zuchten vast van ballingen ; de mijn
En onderaardsche kuil van slaven ; daar de schijn
Der zonne nimmermeer vertroost de schreiende‿oogen,
Om vrouw en kinders, huis en huisgezin bewogen :
En Diocletiaan verheft den marteltoon
Zoo heftig, onder 't woên, dat hij de gruwelkroon
Wil spannen, boven elk en al die vóór hem zaten,
Tien jaren achtereen, te gruwzaam uitgelaten.
Het bloedig Rome schijnt een vleeschhal, moordaltaar,
En moordspelonk, vol bloeds, zoo vrees'lijk, dat het haar
Te berge stijgt. Nu staat de heirkracht der tirannen
En 't kruisheir tegens een op 't heftigste‿ingespannen.
Nu schreit de zwangre Kerk tot God in barensnood,
Door al het Roomsche Rijk, gepijnigd van den dood.
Van dertig Pausen bergt een drietal schaars het leven,
Getroost voor Jesus' Naam, zijn heirbane‿op te streven.
Het wordt hoog tijd, hoog tijd, dat een verlosser koom',
Die Babel's razernij en grimmigheid betoon.

VI. DE HEERLIJKHEID DER KERKE IN HARE BEVRIJDING.

Om volop te kunnen genieten van de nu volgende bevrijdingshymne, moeten we eerst een merkwaardige bijzonderheid uit Vondel's leven in onze eigen ziel trachten te verwerken. Ongeveer vijf-en-twintig jaar voordat hij „de Heerlijkheid der Kerke" schreef, was de dichter begonnen aan een groot heldendicht, dat den tocht van keizer Constantijn den Groote naar Rome zou beschrijven. Sporen daarvan vinden we in zijn gedichten uit dien tijd. Bij 't bezingen van „de Rijnstroom", in 1629, stond het hem voor den geest, dat Constantijn met legerbenden, voornamelijk uit Frankrijk en Duitschland geworven, over de Alpen toog, om aan den Tiber Maxentius te verslaan ; en hij dichtte : ¤

Ten leste dorst gij, strijdbre Rijn,
Den Tiber op zijn feest bestoken,
Die voor u neeg, toen Constantijn,
Van uwen oever opgebroken,
Ging strijken met den ouden roof
Van Rome‿en 't Heidensch bijgeloof.

Verder weten we, dat hij in 1632 een brief schreef aan zijn geleerden vriend Hugo de Groot en er een gedeelte van zijn heldendicht bijvoegde, met het verzoek om opgave van boeken, die het best geraadpleegd konden worden, om de uitgebreide stof, die hij bezingen wilde, zoo volmaakt mogelijk machtig te worden. Hugo de Groot wees verschillende werken aan, en bemoedigde hem in het uitvoeren van het schitterend plan. ¶ Nu geven wij eenige oogenblikken het woord aan Vondel's tijdgenoot en eersten levensbeschrijver, Gerard Brandt : „Terwijl onze Dichter met dit gewichtige werk bezig was, baarde zijne huisvrouw hem een zoon ; toen men raadpleegde welke naam het kind gegeven zou worden, zeide Vondel wiens edele ziel nu geheel van zijne onderhanden genomen taak vervuld was, *noem het Constantijn* ; doch zijne vrouw merkte daarop aan, dat geen der bloedverwanten dien naam ooit gevoerd had, de krachteloosheid van welke aanmerking door den dichter niet aangetoond werd, als zijnde een onderwerp veel te laag voor zijn verheven geest ; immers ziet men ook nimmer een verstandig man over de benaming van een kind in verschil treden : het on-

verstand alleen maakt zich daardoor nog bekend: *wilt gij*, vervolgde zijn vrouw, *het kind naar een vreemden noemen, geef het dan een schriftuurlijken naam*; *goed*, herhaalde Vondel, *noem het dan Gad, naar den zoon van Jacob, uit Zilpa, Lea's dienstmaagd*; maar deze naam vond nog minder ingang, en men kwam overeen, dat het kind Constantijn genoemd zou worden, waarin de kunstrijke vader groot genoegen nam, alzoo hij nu hoopte twee Constantijnen te zullen nalaten, welke hoop hij evenwel niet vervuld gezien heeft; want zijn zoontje stierf reeds in zijne eerste jeugd".... ¤

Laten we hier even tusschenvoegen: wat moet de bedroefde moeder getroost zijn door het dichtjuweeltje, dat vader haar ter gedachtenis aan het vroeg-ontslapen kindje geschonken heeft:

KINDER-LIJK (1632 of 1633).

Constantijntje,
't Zalig kijntje,
Cherubijntje,
  Van omhoog
d'IJdelheden
Hier beneden
Uitlacht met een lodder oog.

„Moeder", zeit hij,
„Waarom schreit gij,
„Waarom krijt gij
  „Op mijn lijk?
„Boven leef ik,
„Boven zweef ik,
„Engeltje van 't hemelrijk;

„En ik blink er,
„En ik drink er,
„'t Geen de Schinker
  „Alles goeds
„Schenkt de zielen,
„Die daar krielen,
„Dertel van veel overvloeds.

„Leer dan reizen
„Met gepeizen
„Naar paleizen
  „Uit het slik
„Dezer wereld,
„Die zoo dwerrelt:
„Eeuwig gaat vóór oogenblik!"

.... „Aan den *Kunst-Constantijn*", zoo vervolgt Gerard Brandt, „heeft hij vele jaren besteed: in zijn *Dankoffer aan David de Willem*, Secretaris des Prinsen van Oranje, maakt hij van zijnen arbeid daaraan, dus gewag: ¤

Ik zoude‿uw heuschheid dankbaar zijn,
't En deed de groote Constantijn,
Indien ik dat godvruchtig hoofd
Niet zes paar boeken had beloofd;
En nu het christaanhangend heir
Niet voerde‿aan 't Adriatisch meir.

Uit een brief van P. C. Hooft (zie Het Leven van Vondel, door Dr. P. Leendertz Jr. bladz. 157) weten we dat Vondel in September 1634 minstens het vijfde boek van zijn Constantinade reeds af had, daar hij van plan was, dit ten huize van Hooft te komen voorlezen. — Gerard Brandt vervolgt: „In zijn lijkzang over zijne huisvrouw, (Mayken de Wolff, die hem 15 Februari 1635 ontviel) van den tijd van haar afsterven sprekende, bepaalt hij dien aldus: ¤

Terwijl ik t'Aquiléa streefde
  Met Constantijn, den grooten held,
  Door zwaarden op de keel gesteld,
Door vlam, die naar de starren zweefde.

„Ook voert hij zijne afgestorvene echtgenoote aldus sprekende in:

Dat ramp noch druk uw dagen korten,
  Zoodat gij ziet naar uwen wensch
  Den vluchtenden tiran Maxens
Bestorven in den Tiber storten;

Dan zal uw ziel ten hemel draven,
  Wanneer het triomfeerend hoofd,
  't Gewijde zwaard aan God verloofd,
Ontgordt op der Apostlen graven.

„Hierbij is af te meten, hoe onvermoeid de dichter ijverde, om dat groote werk tot zijn voorgesteld einde te brengen; — (uit de jaren 1629 tot halverwege 1635 bezitten we van Vondel geen enkel treurspel, noch eenig lang gedicht) — doch het gemelde overlijden van zijn huisvrouw benam hem den lust tot voortgaan, 't welk uit een zijner brieven aan den Heere de Groot op te maken is: „Mijn moed", schreef hij in 1639, „heeft sedert den dood mijner zalige huisvrouwe een knak gekregen, zoo dat ik mijnen grooten Constantijn moet vergeten, en met iets minders mij zoeken te behelpen. Ik ben aan Treurspelen vervallen. Als ik mijn lust in treurstoffen heb geboet, mag ik zien, of ik weder aan mijnen Constantijn valle. Ik bevele mij ondertusschen in uw Ed. goede gunste, en wensch uw Ed. al 't geen de vijanden uw Ed. misgunnen".... „In plaatse evenwel van naderhand dat heldendicht te hervatten, is het blijven liggen, en eindelijk handelde hij zijnen *Constantijn*, gelijk Maro zijnen *Eneas* voornam te doen handelen; want deze beval,

dat men zijn voortreffelijk werk, na zijnen dood, zou verbranden, aangezien het nog niet genoeg overgezien en gepolijst was ; maar Vondel wachtte niet naar zijnen dood, om de wereld van meergemelden zijnen arbeid te berooven, want hij zelf scheurde het aan stukken, om zich te verlossen van de kwelling, waarmede de tegenzin, dien hij in een Dichtstuk had, dat hem op zooveel tijds en arbeids stond, pijnigde ;.... niets bleef van de *Constantijn* overig, dan eenige onvolkomene stukken, welke door hem in andere werken gevlochten werden". Tot zoover de eerste levensbeschrijver van Vondel. ¶ Of de tegenzin, dien de dichter voor zijn grootsch opgevat werk koesterde, ook nog moet verklaard worden uit de feilen, die hij langzamerhand in zijn werk ontdekte, of uit de bevinding, bij verdere studie gedaan, dat niet alles in Constantijn's leven even onberispelijk is geweest, kan men hier, als onzekerheden en louter gissingen, veiliger buiten bespreking laten. Zeker is het, dat Vondel's groote geest zes, zeven jaar lang voornamelijk met *Constantijn* is bezig geweest, en dat de letterkundige vrienden dit wisten. Een dezer, Caspar van Baarle, zond Vondel ongeveer een jaar na 't overlijden van diens echtgenoote, een Latijnsch gedicht : *Aan Joost van den Vondel, toen ik hem van Constantijn en Helena naar huwelijksliefde terugriep.* Jacob van Lennep heeft dit gedicht aldus vertaald : ¤

Mijn Vondel, gij, wiens lier den weergalm van mijn snaren
  Zoo vaak herklinken deed in nederduitsche maat !
Mijn Vondel, eer en roem van Hollands dichterscharen,
  Wiens onnavolgbaar lied onze‿ooren nooit verzaadt !
Wat pijnigt gij u af, de gruwlen af te beelden,
  Die dwingeland Maxens in langverloopen tijd,
Of wrevele Licijn aan 't zuchtend Rome teelden,
  De toortsen, 's Heeren graf door Helena gewijd !
Wat volgt gij over de‿aard den trotschen zegewagen,
  Van 's waerelds opperheer, roemruchten Constantijn !
De ware God regeert : de Heidnen zijn verslagen :
  Dit zongt ge : 't zij genoeg : 't moge‿uw voldoening zijn.
Werp weg de krijgsbazuin : uw citer klink' van vrede.
  Leef voor u zelven, zoek een lieve gezellin :
Verlaat de legerplaats voor zoeter legerstede,
  En fluister Liefde zelve‿u zachte deuntjes in.

Wees zelf uw Constantijn : zoo ge‿uw Heleen moest derven,
  O ! in een nieuwe gâ herleev' weer uw Heleen.
Zing, als gij door Gods gunst dit heil u mocht verwerven,
  Van d'echtelijken kamp de blijde zaligheên.
Zoek, zoek als Constantijn het teeken u t' ontdekken,
  Dat u den zege spelt, waarin gij overwint ;
Maar wees — opdat u nooit die gade een kruis moog' strekken,
  Bezadigd en bedaard bij 't geen ge‿u onderwindt.

Hierbij past de bemerking van Dr. Leendertz (Het leven van Vondel, bladz. 165) : „Voor den eenzaam achterblijvenden echtgenoot is geen grooter troost dan de kinderen, in wie hij het beeld der moeder ziet. Al de liefde, die hij zijne Mayken had toegedragen, bracht Vondel nu op zijn Joost en Anna over. Daarnaast was voor eene tweede vrouw in zijn hart geen plaats meer. Van Baerle begreep hem dan ook slecht, toen hij Vondel aanraadde te hertrouwen, en liever minnezangen te dichten dan de daden van Constantijn en Helena te bezingen." ¶ Het zou wel wonder wezen, als in latere gedichten van Vondel nimmermeer een echo gehoord werd van wat zijn ziel jaar in, jaar uit gezongen had, en nergens sporen meer werden ontdekt van den verloren *Constantijn.* Vóór 't einde van 't jaar 1639 verscheen Vondel's treurspel: *Maagden,* dat begint met een gebed van den Aartsbisschop van Keulen. Het is een klacht tot den geest van Constantijn, dat al diens ijveren voor 't Christendom nu vruchteloos wordt door de verwoestingen, die Attila — „die felle Scyth en Noordvorst" — aanricht ; Attila, zoo wreed, dat de Nero's, bij hem vergeleken, „genadig" schijnen. Vergeefs heeft de Heilige Maternus, de eerste bisschop van Keulen, aldaar het geloof gevestigd. Vergeefs heeft Helena, Constantijns moeder „de Vindster van het Kruis", te Keulen een kerk gesticht, toegewijd aan Sint Gereoen, als nu alles gaat vernield worden door de Heidenen.

O Constantijn, die nu, bij God, een waarder kroon,
Een eedler scepter draagt, bezit een hooger troon,
En heerelijker Rijk, dan eertijds hier op d'aarde,
Toen gij 't verwezen bloed verloste met den zwaarde,
Gezegend zelf van God in uw manhafte vuist ;
Opdat zijn heilig zaad voortaan niet meer gekruist
Zou worden, als het vlood versierde‿en valsche goden,
Bij 't Goddelijke Recht, zoo hard, zoo scherp verboden :

Gij Held, die 't aardsch paleis om 't hemelsch hebt geruimd ;
Wat baat het toch, dat gij den ganschen Rijnstroom schuimt
Van woeste vijanden, en Heidensche tirannen,
Eendrachtig tegens God, en Christus ingespannen ?
Nadien die felle Scyth en Noordvorst opgewekt,
Germanje niet alleen, maar 't aardrijk overtrekt,
En passende‿op gebergt, noch duinen, nochte stranden,
Gaat overweldigen en schenden alle landen,
Die Gode,‿en zijnen Zoon ooit waren onderdaan.
Onnoodig was 't, Maxent, en Maximin te slaan ;
Dewijl de Noorman, ruim zoo wreed, en moordbaldadig,
De Christenkerk vervolgt, de Nero's maakt genadig,
Al d'oude gruwelen weer op heillooze‿outers zet,
De ziel, in 't klaarste bad gewasschen, weer besmet
Met ongeloof, verdrukt 't geloof der eerste Vaderen,
Ons dreigt met vier en strop, en opent Jesus' aderen ;
Alsof te luttel bloeds gestort werd, toen de dwang
En dolle razernij drie eeuwen ging in zwang.
De vierige Matern, een leerling van Sint Peter,
Wees deze stad vergeefs tot God, en op een beter ;
Zoo Goth, of Hun Godsdisch, in rood tiras, en bloed
Des Martelaars gesticht, mag trapplen met den voet,
En op het smookend puin gaan huppelen, en draven,
Waaronder uw gemeent leit levendig begraven.
De Vindster van het Kruis, dat zooveel harten trekt,
Uw Moeder, heeft vergeefs met louter goud gedekt
De kerk van Gereoen, en 's Gulden Martlers drempel ;
Indien een roovers klauw dien Godgewijden tempel
Zal plonderen en 't rood goud, en schitterend gesteent,
En strooien in den wind der Heiligen gebeent,....

In 1641 verscheen het treurspel „Peter en Pauwels," waarin Vondel den Heiligen Petrus, onmiddellijk vóór zijn marteldood eene voorspelling laat uitspreken, die betrekking heeft op den Grooten Constantijn als bevrijder van het Christendom na 250 jaren van bloedige vervolging onder 27 elkaar opvolgende Bisschoppen van Rome :

Nog vijfmaal vijftig jaar wil 't reegnen marteldroppen,
Totdat het snoer van driemaal negen Bisschopskoppen
Volregen, God beweeg', die, door een hemelsch post,
Den grooten Held verwekt, die mijnen stoel verlost
Van 't bloedig Heidensch juk, dat duizenden beschreidden.

Toen Vondel een jaar later de komst van *Henriette Marie, Koningin van Groot-Brittannië, Frankrijk en Ierland* te Amsterdam bezong, wist hij wederom Constantijn en diens moeder Helena vernuftig te pas te brengen. Volgens een verhaal, dat echter den toets der historische critiek niet doorstaan kan, zou keizerin Helena de dochter zijn van Koïl, of Koïlus, die koning van Groot-Brittannië was. De naam „Helena" herinnert den dichter aan de vrouw van Menelaüs, die ook zoo heette, en volgens de heidensche dichters der oudheid, met Pollux als tweeling uit een zwanenei zou voortgekomen zijn. Gelijk men weet, was deze Helena door Paris geschaakt en werd tot wraak de stad Troje, waar Priam, vader van Hektor, koning was, door de Grieken of „Doren" belegerd. Brittannië wordt nu geprezen, omdat het een Helena voortbracht, die heel wat hooger en heiliger was, dan de Heidensche Helena :

En nimmer kan hier stof van liefde‿en gunst ontbreken :
Want Christus' wereld nooit ten vollen uit kon spreken,
Wat zaligheden haar, die in Gods glorie groeit,
Zijn uit den boezem van Britanje toegevloeid ;
't Gezaligd eiland, daar *Helene* wierd geboren :
Geen zwanetweeling, 't welk 't getergde heer der Doren
Van Priams vesten zag aanvallen op 't geweld
Van Hector en haar boel, in 't omgewroete veld ;
Maar Koïls dochter, hier voortbrengende den grooten
Verlosser, *Constantijn*, die op de Roomsche sloten,
En 't Apostolisch graf, zijn kruisbanieren plant,
En Razernijen boeit, den afgrond leit aan band,
En spook en afgoôn ziet getuimeld voor zijn voeten ;
Gevoerd van standerden, die hier hun Keizer groeten.
Zijn moeder vond het Kruis, waarop de hemel draait
Om d'aarde, van haar hand met kerken overzaaid.
Godvruchtige *Heleen*, en stof van kuische dichten,
Al 't Heidensche vernuft moet voor uw lofzangk zwichten.

In de daarop volgende jaren, 1642 tot en met 1645, was Vondel's hoofdbezigheid de samenstelling van zijn meesterstuk, de *Altaargeheimenissen*, en ook daar worden we meermalen getroffen door naflikkeringen der ondergegane zon van 's dichters langgekoesterd ideaal. ¶ Heeft hij te vermelden, hoe koningen en keizers hun schatten aanboden ter verheerlijking van het Allerheiligste Sacrament, dan ziet hij onder hen natuurlijk ook Constantijn :

Geen Constantijns, geen purpren Theodoozen,
Ontzien zich hier, rijksappel, staf en kroon
En zwaard en schat dien hoogen outertroon
Te heiligen ! (IIe B. v. 344—347),

Beschouwt hij in Salomon, Davids zoon, bezocht en bewonderd door de koningin van Saba, een voorafbeelding van Christus onzen Heer, dan is Saba's koningin van de nieuwe heilsorde voor hem niemand anders dan keizerin Helena, die met haar keizerlijke familie den verborgen God der Altaren, gedoken in leliblanken broodschijn, nederig aanbidt, en opgetogen is van bewondering, wijl het „Kerkorakel," het concilie van Nicea in 325, het „wit" der christelijke openbaring zoo zuiver weet te scheiden van het „zwart" der dwalingen, die Christus' Godheid verloochenden. Keurig past hij op Helena de woorden toe van Christus : „Vele profeten en rechtvaardigen hebben begeerd te zien wat gij ziet, en zij hebben het niet gezien, en te hooren, wat hij hoort, en zij hebben het niet gehoord" (Mt. 13, 17) : ¤

Helene komt, met al haar Keiz'ren zien
Door 't lelieblad, op neergebogen kniên,
Den Koning zelf, dien Davids zoon afbeeldde,
In 't kittelenste‿en bloeienst zijner weelde.

Zij staat verbaasd, daar 't kerkorakel scheidt
Het wit van 't zwart ; en Gods verholendheid
Niet langer wil verbloemen noch bewimpelen,
Maar zulk een glans ontsluiten voor den simpelen.

Wat koning, wat profeet verlangde niet
't Aanschouwen en 't aanhooren, 't geen zij ziet
En hoort van God, bedekt van 't licht der kleuren,
Doch 't mocht hun, vóór hun sterfdag, nooit gebeuren.

(IIe B. v. 811—824)

Waar Vondel verder onze Sacramentsprocessies verdedigt, en aantoont, hoe Christus' voorbeeld, op Palmzondag gegeven, in den beginne niet kon worden nagevolgd door de Kerk, ¤

Die in een storm, drie eeuwen langk verbolgen,
Gerold, gesold, belet werd Hem te volgen
In 't openbaar, met staatsie, spel en feest,
Voor 't grimmig zwaard des Heidendoms bevreesd,

laat hij onmiddellijk daarop volgen: maar toen Maxentius, door Constantijn overwonnen, in den Tiber verdronken was, liet de overwinnaar, tot dank aan God, zeven dagen achtereen optochten houden in de stad der zeven heuvelen. Het Christendom, in vrijheid gesteld, zag door Constantijns toedoen overal kerken en altaren verrijzen op de grafsteden der martelaren: ¤

Maar nauliks had Maxent den stroom gezopen,
Of *Constantijn* sloot God zijn poorten open,
En trekkende, wel zeven dagen langk
Eensdaags rondom, zong zijn Verlosser dank
In 't aangezicht der zeven morgenzonnen,
Voor zulk een zege,‿in 't Heilig Kruis gewonnen:
Al 't Christendom, geslaakt van schrik en schroom,
Borst teffens uit van blijdschap, zonder toom:
De graven zelfs en lang verfoeide zerken,
Veranderden in outers, koor en kerken,
Voor ieders oog geheiligd en gesierd,
En om 't gebeent des martelaars gevierd. (IIe B. 1531—1542)

Ook vergeet Vondel niet, dat Constantijn, na 't concilie van Nicea, toen de ketterij van Arius wel veroordeeld, maar nog niet was uitgeroeid, de Bisschoppen — „den Raad der Vaderen" — verzocht, de stad Byzantium, tot zijn keizerstad verkoren en naar hem Constantinopel genoemd, in te wijden en toe te heiligen aan de allerheiligste Maagd Maria. Hierin volgde de stichter van het Nieuwe Rome den Zaligmaker na, die op het feest der Tempelwijding, twee eeuwen nadat dit feest was ingesteld, door deelname aan de fakkeloptocht, die dan te Jerusalem plaats had, zulke godsdienstige plechtigheden goedkeurde. ¤

Dezelve Vorst, in d'Arriaansche tijden,
Beval den Raad der Vad'ren in te wijden
Byzantium, met grooter eere‿en faam
Vergroot; hernoemd naar haren bouwers naam.
Zij wijdden dan de zuiverste Marije
De muren toe, opdat haar gunst bevrije
Het Nieuwe Rome,‿en 's Christen Keizers kroon.
Dees Stichter bouwde‿op 't voorbeeld van Gods Zoon,
't Onfaalbre licht der blindgeboren blinden,
Dat vierig zich liet binnen Sion vinden
Op 't jaargetij der Kerke‿en steê, herbouwd
En rein gevaagd, twee loopende‿eeuwen oud. (IIe B. 1543—1554)

Wanneer hij dan verder vermeldt, hoe de latere Christen Keizers „op 't Constantijnsche spoor" godsdienstige optochten hielden, beschrijft hij, in prachtige regels, hoe op de krijgsbanieren de voorstellingen van arend en draak vervangen waren door het teeken des kruises, dat Constantijn had zien schitteren, als op wolken geweven, in de lucht: ¤

De Kruisbanier had d'Adelaars verslonden
En Rome, Draak en standerden, gezwicht
Voor Christus' merk en Naam, met helder licht
Van schittrend goud in 't purpren veld geschreven:
Gelijk het hing van Engelen geweven
In 't luchtig veld van d' overschenen wolk. (IIe B. 1560—1565)

Nog éénmaal in de *Altaargeheimenissen* krijgen we een herinnering aan wat Gerard Brandt noemde den *Kunst-Constantijn*; wanneer Vondel met één enkel woord de gemoedsstemming wil teekenen van de Christenziel, die in het H. Misoffer denzelfden Christus aanbidt, die aan het kruis gestorven is, noemt hij die ziel: .... *Heleen*: ¤

.... Daar *Heleen*
Of d'offerziel, van ijver wordt verslonden
En juicht, als had ze in 't offeren 't Kruis gevonden,
Dat op 't altaar, als Arons roede bloeit. (IIe B. 1390—1393).

Herhaaldelijk, zij 't dan ook in 't voorbijgaan, zal Vondel in „de Heerlijkheid der Kerke" nog terugdenken aan Constantijn: vers 993—997 in dit, en in het Derde Boek: 13—21; 75—77; 191—194; 356—357; 375 en 731. ¶ Deze voorbereiding op 't geen nu volgen gaat, zal de lezer doen beseffen, dat we de 72 regels, die Vondel hier wijdt aan de verlossing van het Christendom uit de vervolging der Heidenen, als een heerlijke naklank uit zijn verdwenen heldendicht kunnen beschouwen. Of de fijngevoelige dichter, wiens gemoed zoo geheel opging in de tafereelen, door zijn verbeelding aanschouwd, bij 't schrijven dezer regelen ook de tragische gewaarwording van het mislukken zijner Constantinade-onderneming wederom heeft doorleefd, blijkt uit de verzen niet; maar ons zullen ze mooier aandoen, nu we ze gaan lezen met de wetenschap, dat de persoon van Constantijn zulk een machtigen indruk gemaakt heeft op de ziel van den grooten dichter. We volgen wederom de kantteekeningen. die hij zelf naast de verzen geplaatst heeft. ¤

Plaat XXXV

Verwekte God den held der Kerke, Constantijn,
En toonde hem, bij daag en klaren zonneschijn,
Het merk van 't heilig Kruis, wiens lettertongen spreken :
„Gij zult Gods vijanden verwinnen door dit teeken."

1. CONSTANTIJN WORDT VERWEKT, OM HET CHRISTENDOM TE VERLOSSEN. In 't Eerste Boek van „de Heerlijkheid der Kerke," „Ingang", heeft Vondel reeds onze aandacht gevraagd voor de voorspelling van Daniël (zie Eerste Boek, vers 691—700), die den droom van Nabuchosonosor aldus verklaarde: het groote beeld, uit vierderlei elementen opgebouwd, beteekent de vier groote heerschappijen, die elkander zouden opvolgen na 's Konings dood. Het vierde Rijk was het Romeinsche Rijk. De steen, die zonder menschenhanden losgerukt, het geheele beeld vernielde, is Christus, die het standbeeld der menschelijke hoovaardij heeft vergruizeld, toen Hij op het Kruis de helsche macht overwon. Zeer vernuftig geeft Vondel aan deze voorspelling nog een toegepasten zin, door haar in verband te brengen met de roeping van Constantijn, die bestemd was om de heidensche overheersching door middel van het Kruis te vernietigen. Na er aan herinnerd te hebben, dat Constantijn het teeken des Kruises in de lucht zag, met de woorden: „Hierin zult gij overwinnen", vermeldt hij den tocht over de Alpen, de verovering der landen rondom den Po of Padus, en de list van Maxentius, die een zwakke brug liet slaan over den Tiber, om 't leger van Constantijn daarop te lokken, maar zelf genoodzaakt werd daarover te vluchten, en jammerlijk in den Tiber om het leven kwam. Zegevierend trekt Constantijn de stad binnen. Het afgeslagen hoofd van den verdronken tegenstander Maxentius wordt op een speer gestoken en in triomf rondgeleid. Constantijn heiligt zijn zwaard het graf van Sint Petrus toe en plant de Kruisbanier op 't gouden Kapitool.

Maar toen de hemel zelf den afgrond wou bestrijen,
Bezeeglen Daniëls befaamde profecijen
Van dezen kleinen steen, die, zonder iemands hand,
Gerukt van eenen berg, het wereldbeeld in 't zand
Zou ploffen, en zooveel met bloed beschreven wetten
En teffens 't groote beeld der heerschappijen pletten;
Verwekte God den held der Kerke, Constantijn,
En toonde hem, bij daag en klaren zonneschijn,
Het werk van 't heilig Kruis, wiens lettertongen spreken:
„Gij zult Gods vijanden verwinnen door dit teeken".
Dit moedigt al zijn heir, dat over d'Alpes rukt,
Den Padus overheert, en toeschiet om 't verdrukt

En afgepijnigd bloed des Christens te verkwikken.
Maxent, de dwingeland te Rome,^alreede^aan 't schrikken,
En om zijn gruwelen alom in 't Rijk gehaat,
Vindt raadzaam, in der nood, zijn toevlucht tot verraad
Te nemen, en den stroom des Tibers t'overdekken
Met een looze brugge,^en 's vijands heir te trekken
Door een geveinsden vlucht ter stede, daar de vliet,
Beschaduwd van den boog der brugge, zeewaart schiet:
Maar wie zijn netten spant, om Gods geslacht te vangen,
Blijft deerlijk in zijn strik en eigen netten hangen.
Het heir van Constantijn, gemoedigd uit de lucht,
Bejegent hem, en drijft zijn benden op de vlucht,
En naar de Milverbrug, die nederstort aan stukken,
Zoodra Maxent te paarde^in 't harnas meent te rukken
Naar stad toe, daar hij plompt gewapend in den stroom,
En van geweer vermast, verzinkt met paard en toom,
Zijn Ridderschap op hem. Dus wint het kruis den zegen.
De groote stad, verlost, loop haar verlosser tegen,
Met al den Roomschen Raad, en zingt den hemel eer;
Terwijl 't verdronken hoofd des vijands op een speer
Gevoerd wordt in triomf, nooit tijdiger, noch beter;
Helene's zoon zijn zwaard de grafsteê van Sint Peter
Toeheiligt, en, ten schimp der afgoôn, met zijn hand,
Op 't gouden Kapitool, de Kruisbanieren plant.

2. NADRUK VAN CONSTANTIJNS ZEGE, EN ZIJN BEKEERINGE (nadruk = gewicht). Ter bescherming van het verloste Christendom vaardigde Constantijn verschillende wetten uit. Vooreerst werden de Christenen, „het onderdrukte bloed", in eere en have en staat hersteld. Toen bij het aangroeien van de Christengemeente, ook vele Joden tot de Kerk overgingen en daarom door hun onbekeerde rasgenooten — „dees rot" zegt Vondel — ten doode toe vervolgd werden, beteugelde en strafte de keizer dien haat met den vuurdood. Eenzelfde straf wachtte hen, die, afvallig van het Christendom, Christenvervolgers geworden waren. ¶ Geschiedkundigen hebben uitgewezen, dat Constantijn, twintig jaar lang doopleerling gebleven is en eerst op zijn sterfbed het H. Doopsel ontvangen heeft. Vondel volgt Bisciola, die deze meening bestrijdt, en vermeldt, dat de Keizer, die voortdurend de grenzen des Rijks tegen de Barbaren te verdedigen had, de bewoners van de landen

Het heir van Constantijn, gemoedigd uit de lucht,
Bejegent hem, en drijft zijn benden op de vlucht,
En naar de Milverbrug, die nederstort aan stukken,
Zoodra Maxent te paarde in 't harnas meent te rukken
Naar stad toe, daar hij plompt gewapend in den stroom,
En van geweer vermast, verzinkt met paard en toom.

Plaat XXXVII

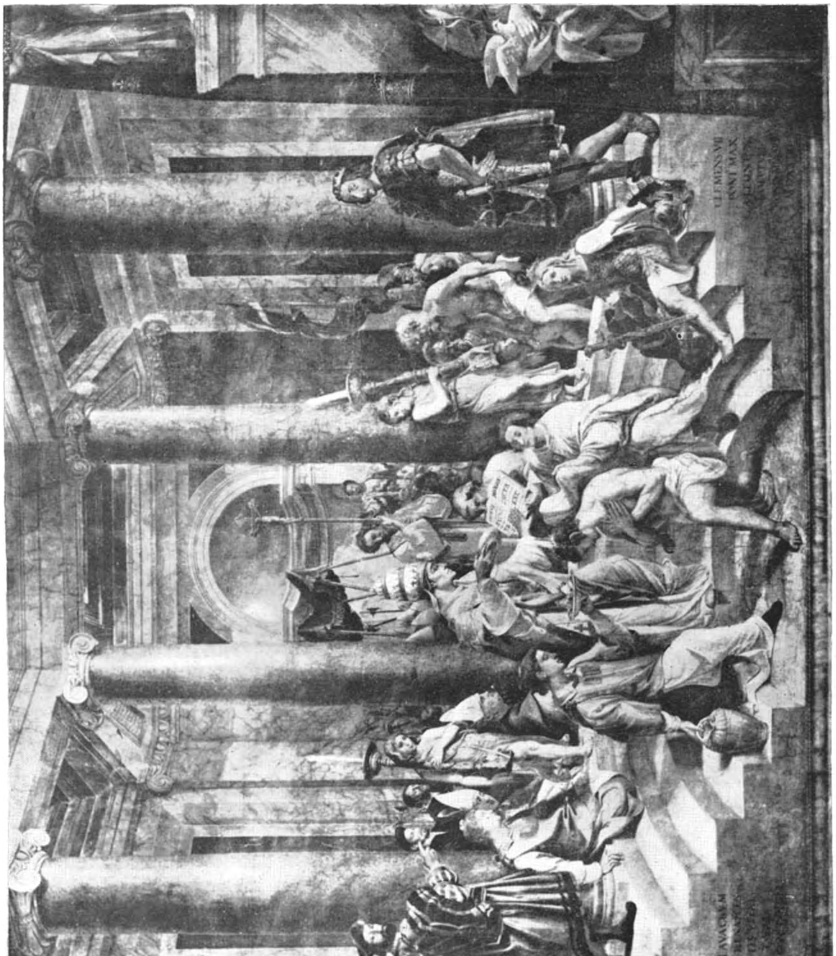

Wanneer de vont den Vorst, met d'afgeleide krone,
En in 't sneeuwwit gewaad, ten prijs van God den Zone,
Wiens kruis in 's keizers kroon en op den hellem praalt,
Heel zuiver wascht, en zalft en Christent, en bestraalt.

rondom den Ister of Donau, en bij de zee van Azof of 't Meotisch meer, tot erkenning zijner heerschappij dwong, en zich door Paus Silvester liet doopen. ¤

't Verloste Christendom, gehandhaaft door de wetten,
Schept ademtocht en lucht ten leste na 't verpletten
Der wreedheên. Men herstelt in eere en have en staat
Het onderdrukte bloed, betoomt en straft den haat
En vloeken der Hebreên, en al die, Gods slagorden
Verloopende‿om dees rot, ook Christenkruisers worden.
Augustus' wereld knielt voor Constantinus' speer,
Ook Ister en Sarmaat, tot aan 't Meotisch meer;
Wanneer de vont den Vorst, met d'afgeleide krone,
En in 't sneeuwwit gewaad, ten prijs van God den Zone,
Wiens Kruis in 's Keizers kroon en op den hellem praalt,
Heel zuiver wascht, en zalft, en Christent, en bestraalt.
Hoe schendig de Rabbijn en wichlaar dit veroordeelt;
Een ieder spiegelt zich aan 't Keizerlijke voorbeeld,
En volgt zijn nedrig spoor. De legers, stad en hof
Bazuinen overal Messias' naam en lof.
De godsdienst, lang verdrukt, breekt door de donkre wolken,
Gelijk de middagzon, in 't oog van alle volken.

3. 's KEIZERS KERKENBOUW TE ROME. De geschiedschrijver, door Vondel bij de samenstelling van dit gedeelte van zijn werk geraadpleegd, verhaalt dat Constantijn zeven dagen na zijn Heilig Doopsel, in witte kleeding getooid ging, en den achtsten dag de eerste schop in den grond zette voor den bouw van de Vaticaansche Basiliek. Twaalf korven, met aarde gevuld, droeg hij zelf op de schouders naar de plaats, waar de tempel zou verrijzen, die toegewijd werd aan den H. Petrus. Ook bouwde hij een kerk ter eere van den H. Paulus, en voorzag die van kostbare sieraden en rijke inkomsten. Zoo verheerlijkte hij de graven der Christen-Martelaren door toets- (basalt-) en marmersteen, (zie bladz. 129, v. 1539—1542). ¤

De Keizer heiligt voor Sint Peter Vatikaan,
Aanvaardt de schup, en draagt de zes paar korven aan
Met zand, ter eere van de zes paar kruisgezanten.
Hij bouwt Sint Pauwels kerk, en stut aan alle kanten,
Den priesterlijken dienst met middelen en schat,
Door 't gansche Roomsche Rijk, van d'eene‿in d'andere stad.

d'Afgoderij verdwijnt. De lang verdrukte zerken
En martelgraven zelfs veranderen in kerken,
Van toets en marmersteen tot aan de lucht gebouwd;
Gelijk of d'ijz're eeuw verkeerde‿in louter goud.

4. HELENE BOUWT KERKEN IN PALESTIJNE EN VINDT HET KRUIS. Ook buiten Rome openbaarde zich de vrijheid en uitwendige bloei van het Christendom door 't verrijzen van Godshuizen, niet zonder toedoen van 's Keizers moeder Helena, die te Jeruzalem, na er Christus' Kruis te hebben teruggevonden, kerken liet bouwen op de plaatsen, waar Jesus stierf en begraven werd. ¶ Het geheele stuk wordt fraai besloten met een verwijzing naar profetieën, vroeger behandeld: door Isaias' mond had God van zijn Kerk voorspeld (49, 23): ¤

De Koningen met lust u met hun scepter koesteren,
De Koninginnen mede u met haar boezem voesteren....

Dit in 't 1e Boek, v. 641; later komt Vondel er nog eens op terug: Ie Boek, v. 885: ¤

De Koninginnen zelfs en Koningen vermeeren
En koesteren de Kerk, als zulke voesterheeren
En voestervrouwen voegt.

Kort, keurig, krachtig, tegelijk vlot en vlug zegt Vondel nu: ¤

De Keizerin Heleen, hoe dor en zwak van jaren,
Bezaait, gelijk haar zoon, met Kerken en altaren
't Herbouwd Jeruzalem, en Palestijnsche land,
Gemerkt van Jesus' spoor. Zij dekt en overspant
Met marmeren gewelf en vloer de woeste gronden,
Daar zij 't begraven Kruis des Heilands heeft gevonden.
Zoo groeit zoo bloeit de Kerk, gehandhaafd en geëerd,
Gelijk de waarheid had van ouds geprofeteerd.

Plaat XXXVIII

De keizerin Heleen . . . .
Daar zij 't begraven Kruis des Heilands heeft gevonden.

VII. DE TEGENSPRAAK DER HEIDENEN, DIE HIER BEANTWOORD WORDT.

Waren in 't Eerste Boek, na de behandeling van de Beloften, Beelden en Profecijen van de Kerke, in het Oude Verbond vermeld, de Joden opgestaan met hun bezwaren tegen het Christendom, hier, in het Tweede Boek, past evenzeer een, zij 't ook korte, weerlegging van het Heidensch beginsel. ¶ Of Vondel de plaat gezien heeft, die later de uitgave van Hazart's werken zou sieren, en waarop de Kerk staat afgebeeld met een schild, waarop alle aanvallen van Jood, Heiden en Ketter afstuiten, is nog niet achterhaald, maar dezelfde beeldspraak, die hij reeds in zijn Altaargeheimenissen bezigde: ¤

Om 't logenschut op waarheids schuld te stuiten (I, 684)

vinden we hier weer frisch en levendig terug. ¤

Nu geef het Priesterdom, den afgoôn, en de scholen
Van Griek, en ongriek, wien de wijsheid scheen bevolen,
Verlof om Christus' Kerk, die 't heer des afgronds tart,
Met hun bewijsreên nog te treffen op het hart,
En t' overweldigen; dan zal te klaarder blijken
Hoe waarheid scheutvrij voor geen logenschut durf wijken.

De hier behandelde aanvallen van het Heidendom op 't Christendom kan men tot dit vijftal terugbrengen; 1. Onze Heidensche godsdienst is veel ouder dan de uwe, en bestond bijvoorbeeld reeds te Babylon aan de Euphraat, lang vóór Mozes' tijd; 2. Gij, Joden of Hebreên, en Christenen of Galileên, hebt niets dan twist en storm gezaaid over onze eerbiedwaardige godheden, zooals Jupijn of Jupiter, Apollo, die uitspraken gaven door middel van orakels, en over onze voorspellende vrouwen, de Sibillen, en de mannen, die bij offergaven aan de goden den hemel raadpleegden! 3. Gij hebt onze godendbeelden veranderd in kruisbeelden. Vondel herinnert hier nog even aan vers 597, waar sprake was de godin Vesta, ter wier eere ongehuwde vrouwen een nimmer te blusschen vuur moest onderhouden; ook brengt hij in herinnering, dat Constantijn de legioenadelaars, die door de soldaten als hun goden werden vereerd, verving door kruisbanieren. 4. De groote stichters van onze eerediensten hebt gij versmaad om een gekruisten God te laten

aanbidden! Drie godsdienststichters worden met name genoemd: *Numa*, de tweede koning van Rome, die gedurende zijn veertigjarige regeering den eeredienst der goden aan vaste regelen bond; *Trismegist*, of Hermes Trismegistus, die vóór Mozes' tijd in Egypte tegelijk koning, leeraar en wijsgeer was; *Cekrops*, de stichter en eerste beschaver van Athene. 5. Zijn 't niet juist onze goden, die de vier heerschappijen, waarover uw Daniël sprak (zie bij vers 899) hebben beschermd? ¶ Dat deze redenen door Vondel met een zekeren hartstocht worden voorgedragen, laat zich begrijpen.

De blinde Heiden roep': „Hoe overdwaalsch en stout
„Gij uwen kerkbouw roemt; uw kerk is niet dùs oud
„Als onze kerken, trotsch tot aan de lucht gerezen
„Te Babel aan d'Euphraat, al 't aardrijk door geprezen,
„Eer Mozes, onze plaag, en Christus uit den nacht
„Te voorschijn kwamen, en besmetten 't aardsch geslacht
„Met hun gevloekte pest, een vijandin der goden,
„En van ons hoog altaar. O schuim en zaad van Joden,
„Hebreên en Galileên, wat hebt ge^al twist gezaaid,
„De wijde wereld door, en welk een storrem waait,
„Een storm, door geene wet, gezag, noch macht te stillen,
„Jupijn, Apollo, zijne^orakels, en Sibillen,
„En offerwichelaars en vinders over 't hoofd!
„Hoe wordt ons eeuwig vier en Vesta's lamp gedoofd!
„Hoe slijt het aanzien en getal der zuivre Nonnen,
„Nu gij ons Kapitool gewapend hebt gewonnen!
„Nu d'arendstanderden, der keurebenden goôn,
„Verandren in een Kruis; al recht, den gouden troon
„Waarop dees ongod heerscht, uw vrijburg, en betrouwen,
„Voor wien gij outers sticht, en zweet met tempelbouwen,
„Daar d'oude tempels doodsch en onbewierookt staan.
„Dat Numa, Trismegist, en Cekrops nu de vaan
„Der wijsheid strijken, en zoovele^Atheensche wijzen,
„Om een gekruisten God uit asch te zien verrijzen;
„d'Aanhangers van zijn schole,^en zulk een onbescheid
„Te zien gekroond met eere,^en met onsterflijkheid;
„Een kranke troost en hoop, waarop die dwaalgenooten
„Hardnekkig te vergeefs hun ziel en bloed vergoten;
„Terwijl ze zinneloos verwierpen een getal
„Van goden, hun schandaal, een kruisgod, ten geval,

„Daar onze goden zelfs de vier hoofdheerschappijen
„En koningen, die voor hun eere‿en outer strijen,
„Handhaafden, zegenden, en zetten in hun kracht;
„Hoe luttel gij 't bewijs van onzen godsdienst acht."

Vondel geeft hierop het volgende, eveneens vijfvoudige antwoord 1. Uw godsdienst was niet de éérste, maar een verbastering van den oorspronkelijken, waarin men slechts één ondeelbaren God aanbad. Hij vermeldt hier Ninus, de zoon van Belus, koning van Assyrië, die, volgens Vondel, door een eeredienst jegens zijn overleden vader vóór te schrijven, 't eerst de afgoderij zou hebben ingevoerd. Deze afgoderij werd dan door den duivel aangewend, om zich zelf te laten aanbidden; 2. de Grieksche heiden Epicurus heeft zich reeds tegen dien gruwelijken godendienst verzet, waartegen ook, en véél vroeger, Mozes was opgetreden; 3. Gij noemt Numa, Trismegust en Cekrops; maar die Trismegist heeft, nog vóór Cekrops en Numa, er op gewezen, hoe de booze geesten door middel van de afgodsbeelden op de menschen inwerkten; ja, hij heeft, zonder den naam van Christus te noemen, voorspellingen gedaan, die zeer juist op Christus' godsdienst passen, een godsdienst, die al wat de geleerden van Zonnestad of Heliopolis, Athene en Rome „sloten" of vaststelden, door ootmoed en lijden omver zou stooten; 4. Uw wijste mannen hebben de grondleer van onzen eeredienst, den dienst van den éénen, ondeelbaren God gehuldigd; 5. Ten slotte hebben de Sibillen, uw profetessen de treffendste voorspellingen gedaan omtrent den Stichter van onzen godsdienst. ¶ Vondel heeft dit alles hoofdzakelijk geput uit het groote werk van den Heiligen Augustinus: „Over de Stad Gods". ¶ Laten we hier, nog veel meer dan 's dichters wetenschap, zijn woordkunst en rijkdom van taal, en de zéér gelukkige slotregels bewonderen! Hoe kon hij zijn korte apologie schooner besluiten, dat met de woorden van den H. Paulus: „dat in Jesus' naam alle knie zich buige van die boven, op, of onder de aarde zijn!"

Verbasterden van God, gij stut met hals en schouder
Uwe‿afgoôn, doch vergeefs. De waarheid is veel ouder
Dan uwe logentaal, en al wat gij verdicht
Van uw gevloekt altaar, de hel ten prijs gesticht,
Toen Ninus Belus' Rijk en Azië regeerde,
Zijn vader tempels bouwde,‿in beeld en offer eerde,

En eerst d'afgoderij in zwang bracht, en haar smook ;
Waarop de helsche geest in d'afgoôn school en dook ;
Den menschen, die door dwangk voor d'outers nederlagen,
Met zijne^oraklen diende,^en antwoordde^op hun vragen,
Totdat hij d'offereer, den hoogsten dienst van God,
Zich toegeëigend had, geholpen door een rot
Van logendichtren, en vernuft van kunstenaren,
En offerschouweren, en vogelwichelaren.
De wereld, onder 't juk der afgoôn, steende vast,
Te jammerlijk verdrukt, en zag van dezen last
Zich niet t'ontslaan, noch dorst een woord hier tegens spreken,
Totdat een Epikuur het hoofd kwam op te steken,
En, zonder machten of schijnheiligheid t'ontzien,
Der valsche goden Faam en macht het spits durf biên ;
Om 't menschenofferen, en andre gruwelsmetten
Te stuiten bij den Griek, door redelijke wetten,
En 't licht van vrouw natuur ; gelijk al voor een wijl
De leidsman der Hebreên, doch met onfaalbren stijl,
En uit den naam van God, zijne^uitgevoerde Joden
Den dienst der afgoôn streng verleerd had, en verboden ;
Een godenloozen dienst, daar d'oude Trismegist,
Vóór Nume^en Cekrops tijd, al van te tuigen wist,
Hoe d'ouders, van Gods eer verbasterd, goden schiepen,
Door hun vernuft en kunst ; gespook en geesten riepen
Om, in het heiligdom der beelden, kwaad en goed
Te werken door het beeld. Ook zag hij in 't gemoed
Een andren tijd, wanneer een godsdienst zou verschijnen,
Waarvoor de godsdienst van Egypte moest verdwijnen,
Voorspelling, die zoo net op Christus' heileeuw slaat,
Die 't menschelijk geslacht herstelde^in beter staat,
En al wat Zonnestad, Athene^of Rome sloten,
Door ootmoed, wonderen, en lijden om kwam stooten,
Ook zonder spiets, en zwaard, en letterwijze pracht,
Opdat men Gode^alleen de wijsheid, eer en macht,
En glorie toeschrijve,^en geen menschen zich beroemen.
Nog kan men onder u een rij van wijzen noemen,
Die allen uit één mond aanbidden éénen God,
Eén Wezen, één, die 't al betoomt door zijn gebod,
Regeert, en onderhoudt, en uw Sibillen zingen
Van éénen waren God, den oorsprong aller dingen ;
Bestraffen Grieken, dat den grooten God verlaat,
Den doôn en afgoôn vee en wierook offren gaat ;

Behalve dat doorgaans haar gouden vaerzen donderen
Van Christus' Kruis, en dood, verrijzenisse^en wonderen,
En hoogen rechterstoel, waaruit de majesteit
Van 't lang beschimpte Kruis, voor dwaasheid uitgeschreid,
En 't lang gekruiste Licht uw nacht zal overtuigen,
Die zich, uit hoogmoed, schaamt in Jesus' Naam te buigen,
Voor wiens Almogendheid, en Godheid en Schabèl
Zich buigen alle kniên, in hemel, aarde^en hel.

VIII. GEBED VOOR HET ONVERLICHTE HEIDENDOM.

Gelijk het Eerste Boek „Ingang" eindigde met een gevoelvol gebed voor de bekeering der Israëlieten, zoo besluit dit Tweede Boek „Opgang" met eene smeekbede voor de bekeering der Heidenen. Werd in 't eerste gebed Jesus Christus, zelf naar de menschelijke natuur een Jood, aangeroepen, hier richt de dichter zich tot den hemelschen *Vader*, die alle menschen zonder uitzondering — „Hebreên en onhebreeuwen" — geschapen en geroepen heeft tot eeuwigdurend hemelgeluk. Twee soorten van Heidenen worden hier onderscheiden : de volkeren die in den loop der tijden het begrip van „'s levens Oirsprong en het onbegrepen Wezen", dat is God, verloren hebben, en den duivel, „den afgrond", uit vreeze voor tijdelijke rampen, in de afgodsbeelden zijn gaan dienen en eeren ; — en de volkeren, die, „gansch verwilderd," ook geen afgoden dienen, maar leven als dieren, en nimmer het Christendom aannamen, hoewel dit toch overal ter wereld verspreid is. ¶ Twee oorzaken geeft de dichter aan van hunne verblindheid : òfwel heeft de vasthoudendheid aan hun overgeërfde gebruiken — „erfgewoonte" — hen verhinderd den waren God te erkennen ; òfwel werden zij door hunne traagheid belet, een onderzoek in te stellen naar de oorzaak van het bestaande rondom zich — „d'oorzaak der nature" — en naar de waarachtigheid der christelijke leer — „het licht, dat hooger rijst" — waardoor hun niet alleen de kennis van God, maar ook van den Verlosser der wereld — den „herschepper" — zou worden bijgebracht. ¶ Treffend klinkt het beroep op Gods vaderlijke Goedheid in het ten tweede male herhaalde „O Goede Vader" en de medelijden opwekkende beschrijving van een menschdom, dat „oefent onder 't wild," voortleeft onder de wilde dieren, menschen doodt en gruwelen bedrijft. ¶ Vijfvoudig is zijn bede : „zie neer" — „straal met uw genadige oogen" — „schaf middelen" — „herbaar" — „breng ze tot kennis" — een bede, die na de opgenoemde beweegredenen, besluit met deze : door de bekeering der Heidenen zal *uw* Kerk in nog heerlijker luister stralen. ¶ Naarmate wij dit gebed godvruchtiger overwogen hebben, zullen we meer genieten van de innig-meegevoelde muziek, waarin Lodewijk de Vocht de

dichterlijke stemming vertolkt; gelijk omgekeerd deze muziek ons helpen zal, om beter en hartelijker en vuriger te bidden. ¤

O goede Vader, die Hebreên en onhebreeuwen
Tot ééne onsterflijkheid en 't Rijk, dat tijd en eeuwen
Verduren zal, en van geen starren wordt bepaald,
Geschapen hebt; zie neer op al wat afgedwaald
Van 's levens Oirsprong, en het onbegrepen Wezen,
Den afgrond dient uit vreeze,^in stee van God te vreezen;
Of gansch verwilderd noch van God noch afgod weet,
Nog min van Christus' Naam en waarheid, die zoo breed
En wijd gedonderd heeft, in afgescheiden hoeken;
Hetzij door erfgewoonte,^of langzaam onderzoeken
Van d'oirzaak der nature^of 't licht, dat hooger rijst
En hun den Schepper en Herschepper t'effens wijst;
O goede Vader, straal met uw genadige^oogen
Op dien verdwaalden hoop. Zie neder uit den hoogen
Op al 't verbasterd bloed, dat nog in schaduw duikt,
En met de reën begaafd, de reden niet gebruikt,
Nog oefent onder 't wild, en menschenjacht en schennis;
Schaf middelen: herbaar ze,^en brengze,^o God, tot kennis
Van U en 't eeuwig Woord, dat licht en duister scheidt.
Aldus bereike^uw Kerk haar volle heerlijkheid.

GEBED VOOR 'T HEIDENDOM *

Uit: ,,De Heerlijkheid der Kercke" van VONDEL. Getoondicht door LODEWIJK DE VOCHT.

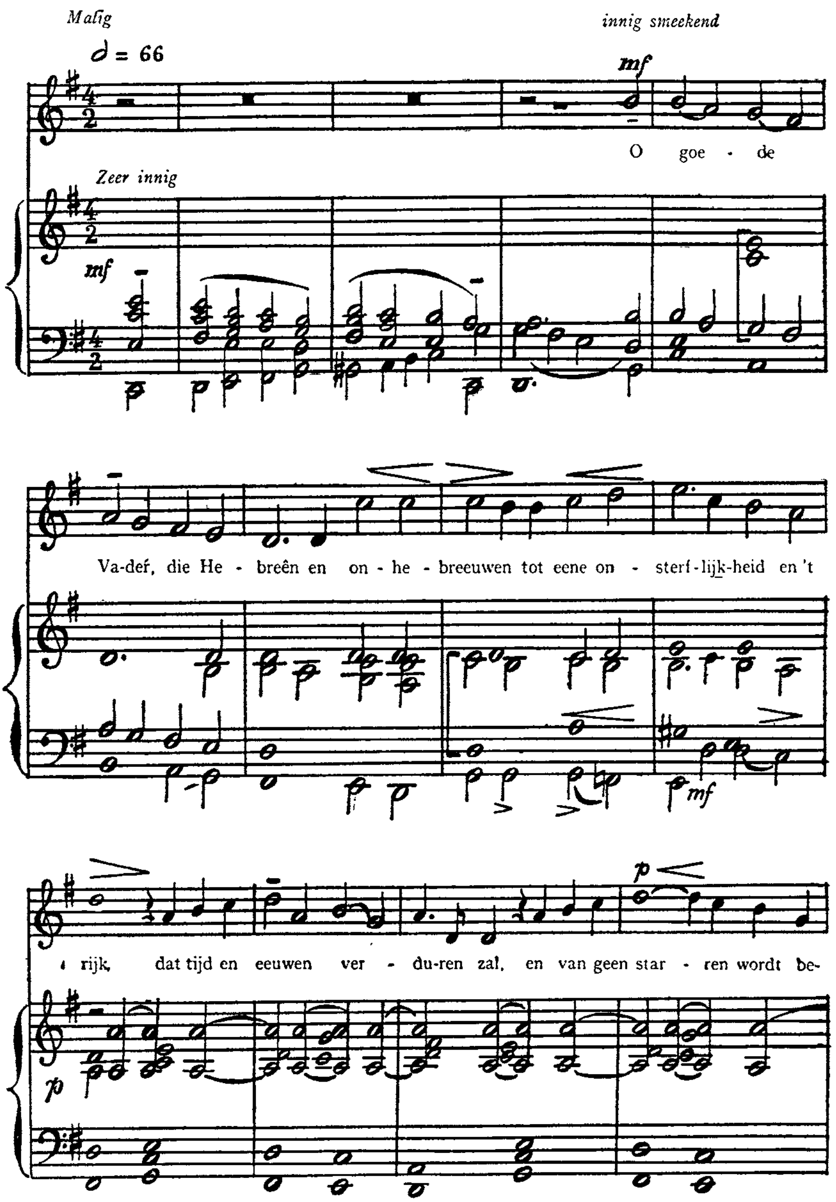

* Men lette bij het zingen van dit gebed voornamelijk op de natuurlijke beklemtoning der woorden, daar de toondichter hoofdzakelijk voor doel gehad heeft, al zingende het woord te belichten, en dên bouw der zinnen, naar de veronderstelde bedoeling van Vondel, uit te beelden en ieder een bijzonderen glans bij te zetten.

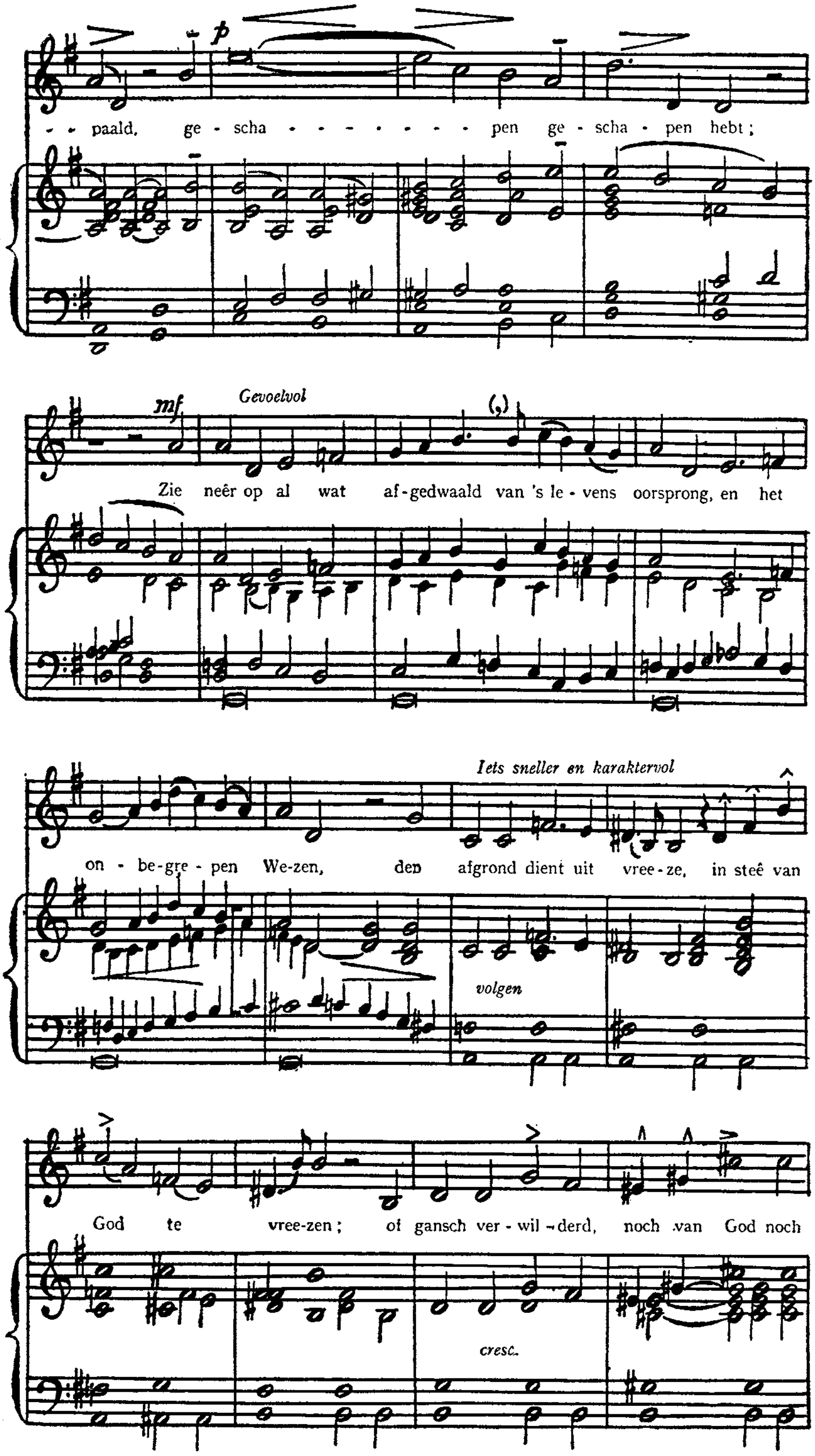

p
paald, ge - scha - - - - - - - - pen ge - scha - pen hebt;
mf
Gevoelvol
(,)
Zie neêr op al wat af-gedwaald van 's le - vens oorsprong, en het
Iets sneller en karaktervol
on - be-gre - pen We-zen, den afgrond dient uit vree - ze, in steê van
volgen
God te vree-zen; of gansch ver - wil - derd, noch van God noch
cresc.

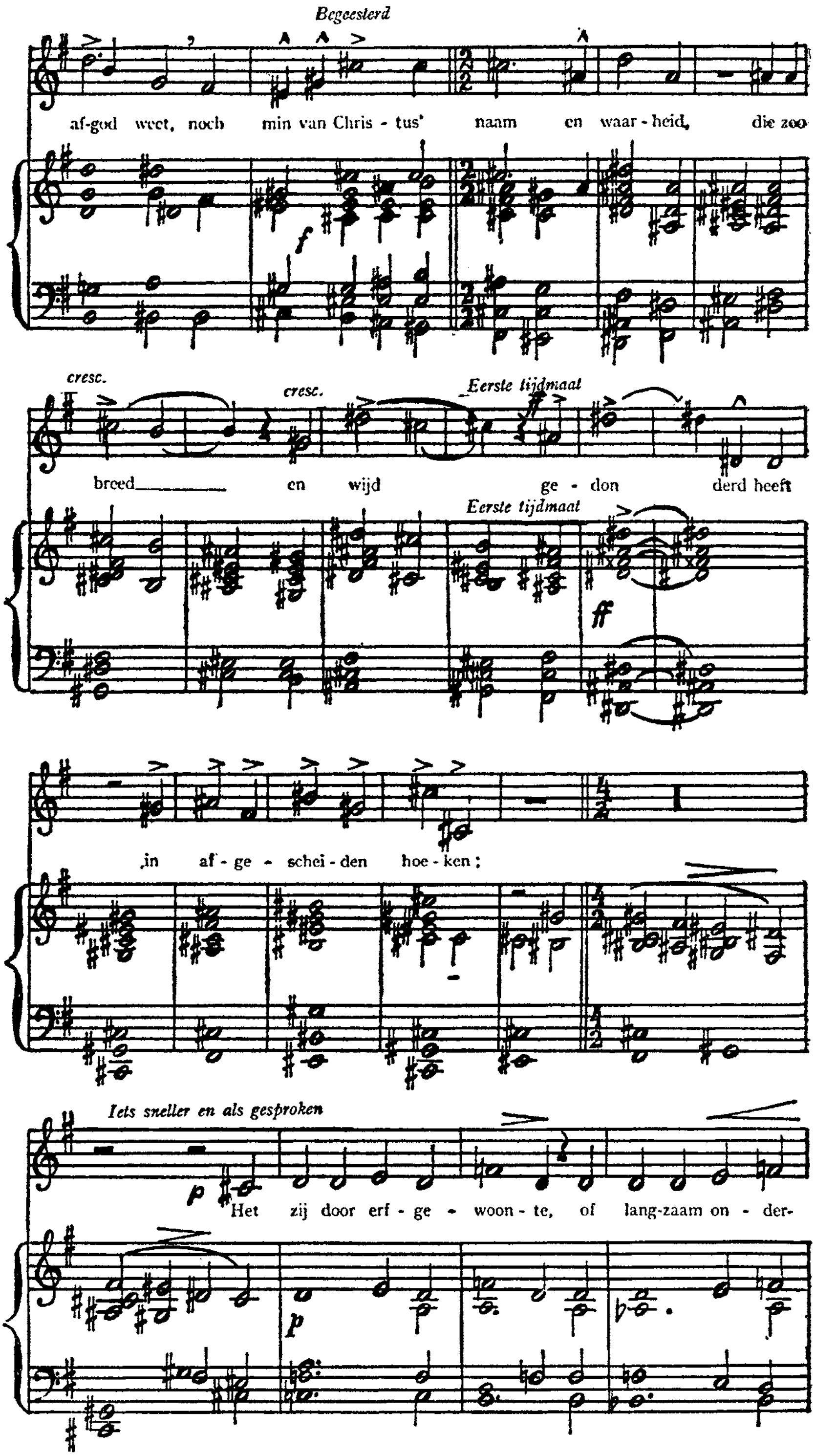
Begeesterd
af-god weet, noch min van Chris - tus' naam en waar - heid, die zoo
f
cresc.
cresc.
Eerste tijdmaat
breed en wijd ge - don derd heeft
Eerste tijdmaat
ff
in af - ge - schei - den hoe - ken;
Iets sneller en als gesproken
p
Het zij door erf - ge - woon - te, of lang-zaam on - der-
p

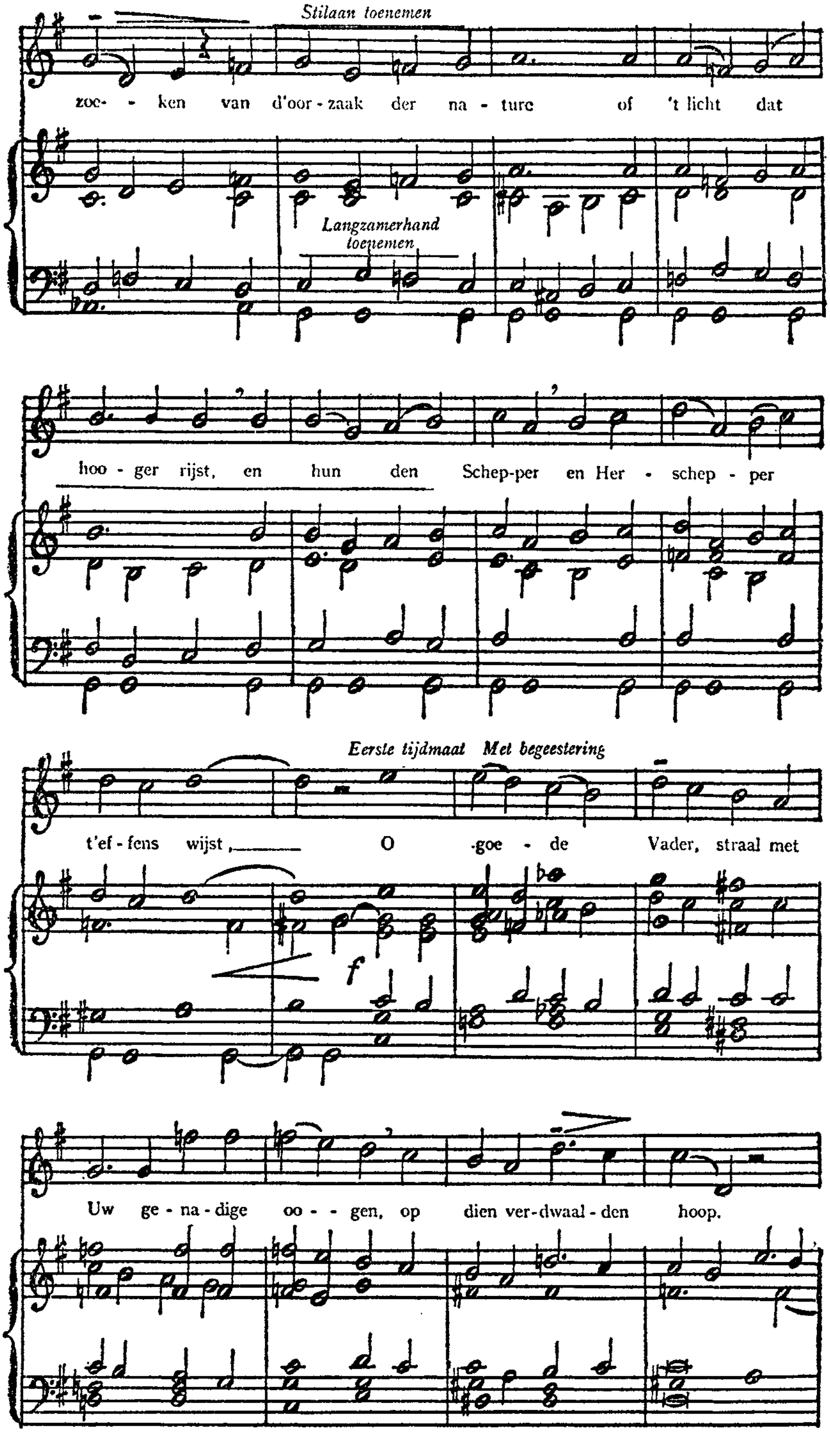
Stilaan toenemen
zoe- - ken van d'oor - zaak der na - ture of 't licht dat
Langzamerhand toenemen
hoo - ger rijst, en hun den Schep-per en Her - schep - per
Eerste tijdmaat Met begeestering
t'ef - fens wijst, O goe - de Vader, straal met
f
Uw ge - na - dige oo - - gen, op dien ver-dwaal - den hoop.

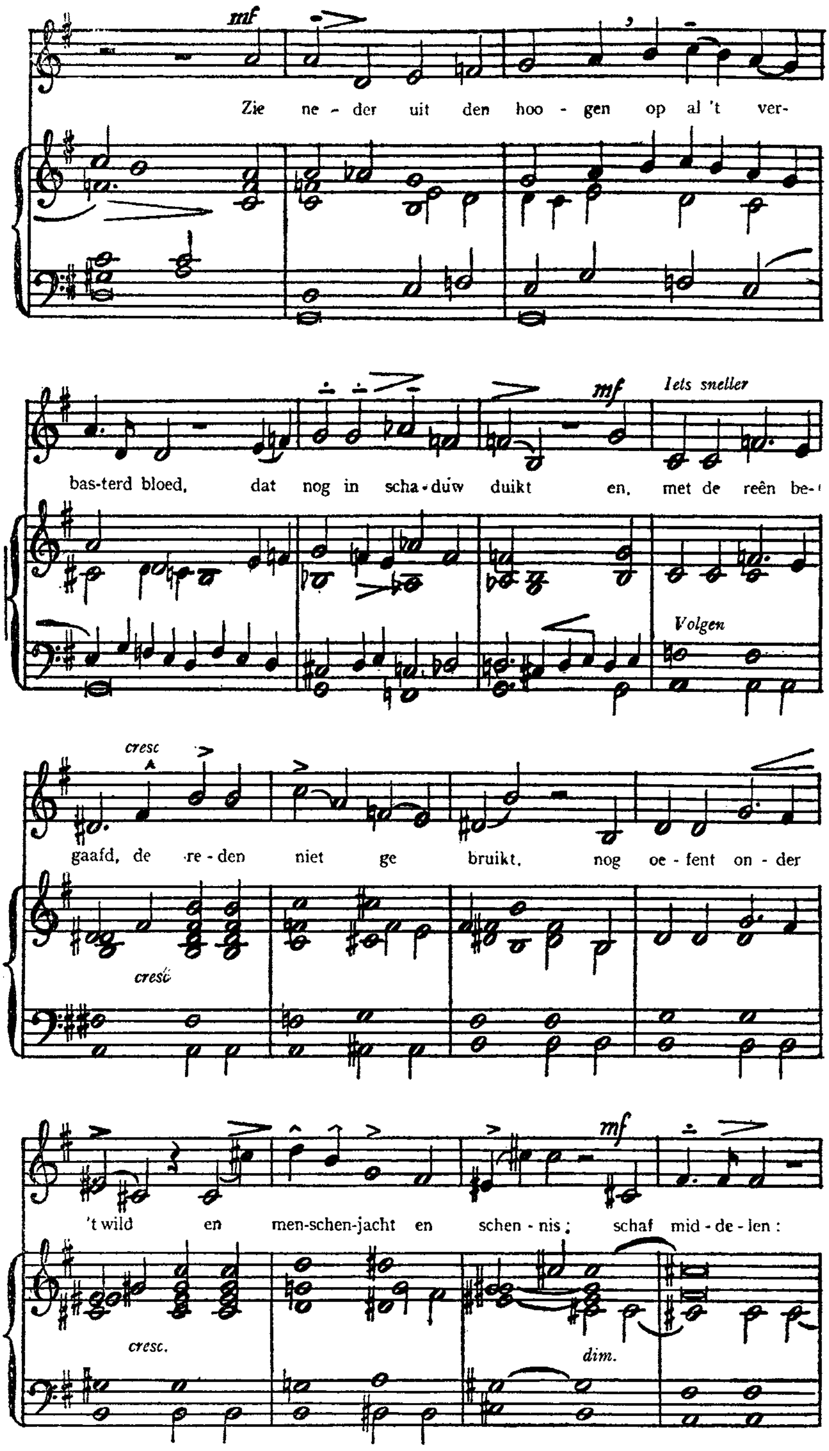
mf
Zie ne - der uit den hoo - gen op al 't ver-
bas-terd bloed, dat nog in scha - duw duikt en, met de reên be-
Iets sneller
mf
Volgen
cresc
gaafd, de re - den niet ge bruikt, nog oe - fent on - der
cresc
't wild en men-schen-jacht en schen - nis; schaf mid - de - len:
mf
cresc.
dim.

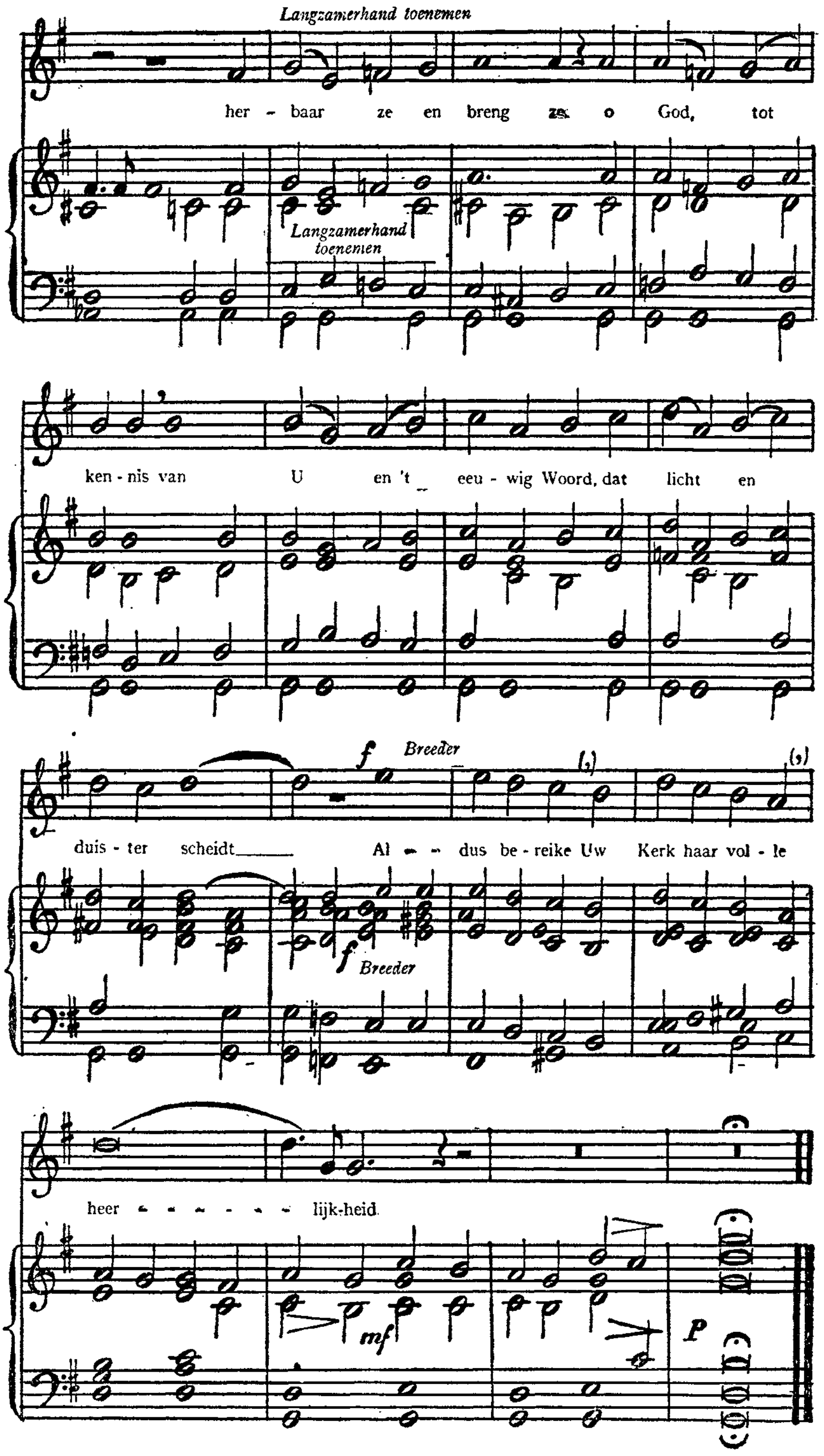
Langzamerhand toenemen
her - baar ze en breng ze o God, tot
Langzamerhand toenemen
ken - nis van U en 't eeu - wig Woord, dat licht en
f Breeder
duis - ter scheidt Al - dus be - reike Uw Kerk haar vol - le
f Breeder
heer - - - - - - lijk-heid.
mf
p

DE HEERLIJKHEID DER KERKE
VOORTGANG
HET DERDE BOEK.

HET DERDE BOEK KOMT TOT DEN VOORTGANG DER KERKE. Grijze wijsheid en lange levenservaring, wel verre van vaak het gemoedsleven te verharden, verteederen meestal bij ouderen van dagen de trilling van ware geestdrift. Zóó voorzeker bij den zes-en-zeventigjarigen Vondel, die nu met frisch enthousiasme zijn derde hymne over de Heerlijkheid der Kerke begint. Stel u hem voor als een grijzen zanger, die voor een uitgelezen gehoor reeds tweemaal bezong, wat hij zag van de Kerke Christi, en nu ten derde male oprijst, met het snarentuig in de hand, om, onder de onmiddellijk invallende stilte der aanwezigen in de zaal, zijn derde Kerkelijk heldendicht aan te vangen met de woorden : ¤

Wij moeten Oostwaarts aan....

In den vorigen zang was het verhaal geëindigd met de vermelding, hoe Constantijn's moeder, de Heilige Helena, kerken bouwde in Palestina. Wederom worden wij uitgenoodigd de blikken te vestigen op het Oosten, waar de Zon der Kerke steeds meer „in 't midden" komt en openbaar wordt. Wat misstaan zou op de lippen van een jeugdig dichter, klinkt bij den grijzen Vondel zoo diepgevoeld, en daarom zoo mooi : ¤

Rechtschapen ijver wordt vermoeid, noch uitgebluscht....

Gelijk de zon, na een poos te zijn weggescholen achter de donkere wolken, met des te schooner luister weer doorbreekt, — gelijk Christus na den nacht des lijdens, een des te heerlijker dageraad van verrijzenis beleefde — gelijk Paulus nimmer in zijn moed en ijver geschokt werd door wederwaardigheden, maar zichzelf en anderen tot levensbeschouwing gaf : „Weet gij niet, dat die in het Stadion loopen, allen wel loopen, doch dat één den beker ontvangt ?" (I Cor. 9, 24) — zóó zal de Kerke Gods uit duisternis en vervolging, uit lijden en inspanning schitterend en zegevierend te voorschijn treden. Dit is een prikkel voor 's dichters zanglust,

Plaat XXXIX

66

DE
HEERLYCKHEIT
DER
KERCKE.
VOORTGANG.

HET DERDE BOECK.

De wereld, door de leer en 't licht van 't Kruis veroordeeld,
En krachtig overtuigd, zag, op het heilig voorbeeld
Van haren Christen vorst, die Gods altaren stut,
Het juk der afgoôn nu van haren hals geschud,
. . . .
Wanneer de helsche draak 't gebit begon te scherpen,
Vergif en zwarte gal te nemen op zijn tong . . . .

en voor zijn toehoorders een vooraf aangeboden troost bij 't leedgevoel, dat hun straks zal overmeesteren, wanneer de meest tragische momenten uit de geschiedenis der Kerk de oogen hunner verbeelding zullen voorbijtrekken. ¤

Wij moeten oostwaarts aan, daar 't licht komt opgedrongen,
In 't midden, en te kore,‿op vroolijke‿Englentongen
Gedragen, voort de Kerk bespiegelen met lust.
Rechtschapen ijver wordt vermoeid, noch uitgebluscht
Door wederwaardigheên, noch rampen, noch schandalen.
Al schuilt de zon een poos, zij breekt met schoonder stralen
En grooter majesteit aan alle kanten door.
Zoo trad ons Christus zelf, gelijk een hoofdman voor,
Sint Paulus desgelijks, gestuit door smaad, noch schande.
Wie zich geargerd vond, hij ijverde, hij brandde,
Volhardde‿en zag nooit om, de gansche renbaan door,
Op hope van den prijs, ten einde van het spoor.

INLEIDINGE, GESCHEPT UIT DE VERANDERINGEN VAN DEN GELUKKIGEN IN DEN ONGELUKKIGEN STAAT DER KERKE. De heidensche wereld was dan, door de leer en 't licht van Christus' Kruis, overtuigd van haar dwaling en veroordeeld. Had Christus niet voorspeld van den Heiligen Geest: „En Hij, wanneer Hij komt, zal tegen de wereld schuld pleiten"? (Jo. 16, 8) En had de Heilige Paulus niet verklaard: „Want de leer van het Kruis is wel voor hen, die verloren gaan, eene dwaasheid, maar voor hen, die behouden worden, dat is voor ons, is zij eene kracht Gods" ? (1 Cor. 1, 18) ¶ De christenvorst Constantijn had het juk van den afgodendienst van de schouders der wereld afgelicht, en de tempels der afgoden toegewijd aan den dienst van den éénen waren God. Het groote Romeinsche Rijk, nu onderworpen aan éénen Keizer, verkeerde in den allergeschiksten toestand, om aan de Kerk van Christus steeds grooter uitbreiding en bloei te bezorgen, — toen de duivel, „de helsche draak", niet meer in staat, door middel van *afgoderij* de uitverkorenen te bestrijden, met sluwe geslepenheid, door middel van *ketterij*, een nieuwen aanval beproefde, om den inwendigen vrede der Kerk te verstoren. Twee oorzaken verzekerden het succes van dien aanval: ten eerste, de Kerk was nog jong en teeder, en ten tweede, de vrede en de stoffelijke voorspoed hadden de christenen verweekelijkt en zorgeloos gemaakt.

Luister, in wat treffende beeldspraak de dichter deze gedachten weet uit te drukken. ¤

De wereld, door de leer en 't licht van 't Kruis veroordeeld,
En krachtig overtuigd, zag, op het heilig voorbeeld
Van haren Christen vorst, die Gods altaren stut,
Het juk der afgoôn nu van haren hals geschud,
De tempels overal voor razende^afgodisten
Gesloten, en allengs geopend voor den Christen,
En 't machtig aartsgebied van Rome,^in top van eer,
Den heerentwist ontrukt, één Hoofd en éénen Heer
Zich, zonder dwang, in 't ende^eendrachtig onderwerpen :
Wanneer de helsche draak 't gebit begon te scherpen,
Vergif en zwarte gal te nemen op zijn tong,
Om deze vredeknoop der Rijken op een sprong
't Ontsnoeren, door bedrog en macht van ketterijen,
En Christus op den naam van Christus te bestrijen ;
Een aanslag van gewicht en nadruk : want de Kerk,
In vele duizenden van telgen, niet te sterk
Maar teeder, tijd vereischte^om vaster te begroeien.
Terwijl de boomen, wit van bloesem, staan in 't bloeien,
Is 't zorglijk, zoo een bui van rijp of hagesteen
Hen treffe^in hunnen May. Ook werd ze fel bestreên,
Aan d'andre zij, door weelde,^en door bekoorlijkheden
Van rijkdom, eere^en staat, die met den godsdienst gleden
Ter Kerkdeure^in, zoo ras de vree den voorspoed riep,
En elk, als op een bed van roozen, lag en sliep.

Tot zoover gaat de inleiding. We kunnen ook dit derde Boek in acht scherp onderscheiden deelen splitsen : ¤

I. Inleiding : v. 1—36.
II. Ketterijen : v. 37—328.
III. Verwarringen : v. 329—432.
IV. De hulp des hemels : v. 433—856.
V. Samenvatting : v. 857—1046.
VI. Visioen : v. 1047—1092.
VII. Opwerpingen wederlegd : v. 1093—1164.
VIII. Gebed : v. 1165—1174.

II. KETTERIJEN.

1. DE ONGELUKKIGE STAAT DER KERKE, DOOR D'OPKOMST VAN ARIUS, DE KERK IN BRAND ZETTENDE, DIE TE NICEA GELESCHT WERD, EN WEDER ONTSTAK.

De ketterij van Arius: zoo zouden we het eerste tafereel van het Derde Boek kunnen betitelen. Arius, priester en eerst later bisschop te Antiochië, kwam door zijn hoogmoed tot de ketterij, dat Christus geen God is, doch alléén mensch. Ontelbaar velen sleepte hij in zijn dwaalleer mede. Evenals in de *Altaargeheimenissen* (II, 520—524) bezigt de dichter ook hier het visioen uit „*De Openbaring van Joannes* (12, 3): „en zie, een groote, rosse draak.... en zijn staart sleepte het derde deel van de sterren des hemels mede en wierp ze op de aarde", om deze voorspelling van den boozen geest toe te passen op de ketterij van Arius. Zooals alle scheuringen in Gods Kerk, zoo was dan ook deze het werk van Christus' aartsvijand, den duivel, hier door Vondel „zielverslinder" genoemd.

> De zielverslinder, eerst in 't perk der tirannije
> Gedagvaard, en getrapt, verkoos 't' Alexandrije,
> Ook juist in dit seizoen van voorspoed, weelde‿en rust,
> Arius, wel ter tale,‿en bisschop op dees kust;
> Een, die Gods perkement misduidde‿en loos verdraaide,
> En elk den kam afbeet, en moedig overkraaide,
> Tot smaad van God, het Woord, door schriftgeleerd beleid.
> Hij loochende verwaand in Hem d'éénwezenheid
> En d'eveneeuwigheid met Gode,‿en, onder 't schennen,
> Bestond, zijn Zoonschap en de Godheid los 't ontkennen,
> En noemde‿Emmanuël een schepsel, in der tijd
> Uit niet geschapen van den Eeuwigen. Zoo bijt
> De krokodil des Nijls den Heiland in de hielen,
> Nasleepende‿eenen staart van menig duizend zielen,
> En steekt, als Lucifer, de Godheid naar de kroon.

Arius wordt genoemd:

> Een, die Gods perkement misduidde‿en loos verdraaide.

Aanstonds spreekt Vondel nog van „een misbruik van Gods letters". De ketter trachtte namelijk de Schriftuurwoorden, waaruit blijkt dat Christus waarlijk God en waarlijk mensch is, te verdraaien ter verdediging van zijn eigen leer, dat Christus géén God is, doch

slechts God-gelijkend. De ontzaggelijk snelle verbreiding van de ketterij van Arius, die de H. Hieronymus deed schrijven: „De wereld zuchtte, en was verwonderd, Ariaansch te zijn", schildert Vondel frisch en treffend door de beschrijving van een grooten stadbrand. Op het eerste algemeene Concilie te Nicea, in 't jaar 325, werd de ketterij veroordeeld, en door de 318 vergaderde bisschoppen eenstemmig beleden, dat Christus als God één in wezen is met den Vader. Om alle dubbelzinnigheid te voorkomen, werd in de geloofsbelijdenis het woord „medezelfstandig" (homo-oesios) ingelascht. Constantijn handhaafde deze uitspraak (dit Kerkslot, zegt Vondel).

Het Christdom deze spraak te hooren niet gewoon,
Noch zulk een lastersmet te zien, door kunst des ketters,
In Jesus' Naam geklad, een misbruik van Gods letters,
Ontstelde zich, zoo wijd de naam van Christus klonk:
Want eveneens gelijk het vliegen van een vonk
Den brand ontsteekt, die 's nachts de slapers komt verrassen,
En vatten vindt, en legt een gansche stad in d'asschen,
Eer al de burgerij, tot lessching van dien brand,
Ontwake,^en water brenge,^en noodhulp bij der hand;
Zoo sloeg dit euvel voort in alle vier de winden,
Gekoesterd en gevoed bij d'Ariaansgezinden,
Totdat de breede Raad der Kerke te Niceen
Den hoogen rechterstoel der waarheid kwam bekleên,
De Godheid van Gods Zoon en zijn éénwezig Wezen
Met God den Vader eerde;^een Kerkslot nooit volprezen,
En trouw van Constantijn gehandhaafd Oost en West.

Maar ondertusschen bleef de ketterij van het Arianisme voortwoeden. Hare aanhangers hadden het vooral gemunt op den Bisschop van Alexandrië, den Heiligen Athanasius, hun hevigsten bestrijder. Zij wisten te bewerken, dat hij verbannen werd, zonder zich te kunnen verdedigen tegen de aanklacht, dat hij, evenals Photinus of Fotijn, en Sabellius, leerde, dat in God maar één Persoon is. Doch na Constantijn's dood werd hij door diens zoon Constantijn II, in Egypte, namelijk in zijn bisschopsstad Alexandrië, in eere hersteld. ¶ Constantijn de Groote had bij zijn dood het Romeinsche Rijk verdeeld onder zijne drie zonen Constantijn II, Constantius en Constans. Constantius, die de Ariaansch-gezinden was toegedaan, liet zich door hen overhalen, een nieuwe vervolging

tegen den H. Athanasius te begunstigen. De Heilige vluchtte naar Rome. In 347 werd de onschuld van den trouwen zoon der Roomsche Kerk door een Concilie van Bisschoppen, vergaderd te Sardis of Sardica, in Illyrië, wederom openlijk erkend, en zijn tegenpartij — „zijn partij", zegt Vondel, in het ongelijk gesteld. Maar de Arianen bleven voortgaan den Heilige te belasteren en den Keizer Constantius tegen hem op te zetten. Constantius bezigde zelfs wapengeweld en kerkbestorming om Athanasius te dwingen. Het Romeinsche Rijk, zoowel in Europa als in Azië, werd een bloedtooneel van vervolgingen. Daarenboven spaarden de Arianen list noch bedrog, om hun ketterij te doen zegevieren. Zoo beproefden zij — door 't „averechts" lezen van een enkel woord — de uitspraak van het Concilie van Nicea te ontduiken. Het Grieksche woord, dat *mede-zelfstandig* beteekent, krijgt door toevoeging van een enkelen letter (homo*i*-oesios in plaats van homo-oesios) de beteekenis van : *gelijk* ; en, daar de Arianen wel wilden toegeven, dat Christus *gelijkende* is op God, maar niet mede-zelfstandig met den Vader, trachtten zij het verminkte woord ingang te doen vinden. Dit zijn de voornaamste bijzonderheden, die we voor oogen moeten houden, bij de volgende versregels, waarin Vondel weer zoo meesterlijk verhaal van gebeurtenissen en beschrijving van toestanden samenvoegt.

Maar ondertusschen broeit deze Ariaansche pest
Haar heimelijk vergift, gestrooid, door lastermompelen,
Om Athanasius den Bisschop 't overrompelen,
In zijn afwezigheid gebannen, met een schijn
Van recht, alsof hij hield de zijde van Fotijn,
Wel wettelijk gedoemd. De held, die nauw ontslipte,
Wordt van dees lastervlek gewasschen in Egypte.
De groote Constantijn verruilt het aardsche hof
Om 't hemelsche paleis, van onvergangkbre stof,
En laat zijn heerschappij bevolen aan drie zonen.
De mijters, onder hun gebied, te Sardis kroonen
Den zoon, die Christus' eer verdadigt, en zijn rijk
En stellen zijn partij met recht in 't ongelijk :
Maar d'Ariaan, belust hier tegens aan te spartelen
Spaart list nog lagen, om Gods lieve Bruid te martelen,
Zoo dra Constantius den twistgezinde, in 't Oost
En door gansch Asia, met zijn gezag vertroost.

Dit teelt een ander slag van tigren en tirannen.
Het gaat er op een woên, en pijnigen, en bannen.
De kerkroof en de moord verschoont altaar, noch bloed,
En gansch Europa staat, in zulk een wereldvloed
Van ketterije, diep tot aan den hals verdronken.
Geen woeste wildernis, geen graven noch spelonken
Te doodsch zijn en te naar, om dezen wreeden haat
't Ontschuilen, en den kus van Judas' nachtverraad :
En zelf 't Niceensch Besluit wordt averechts gelezen.
Nu heet éénwezenheid gelijkheid van Gods Wezen.
Dit basterdbloed, niet waard naar Christus' Naam genoemd,
Zoekt hulp en logenverf, die lasteren verbloemt
Met dubbelzinnigheên van titelen en namen.
Wat baat het reis op reis de Kerken te verzamen !
De Vorst der duisternis baart twisten zonder end.
Men overstemt Gods mond, of wint door dreigement.
Bij 't Ariaansdom geldt geen wettig, maar 't onwettig.
Dus wordt het zuiver woord godslasterlijk en smettig.
Het kruis bestormt het kruis, altaar bestormt altaar,
Een aanstoot voor Hebreên, en Heiden en Barbaar.

ELLENDE DER SCHEURINGEN, BIJ ATHANASIUS VOORAL BEZUURD, EN DOOR HILARIUS IN FRANKRIJK WEDERSTAAN. Ook het Joodsche volk heeft in den tijd, dat het woonde in het Beloofde Land, een scheuring des Rijks beleefd, die de grootste rampen na zich sleepte. Na Salomon's dood verdeelden zich de twaalf stammen zóó, dat twee ervan, Juda en Benjamin, het Rijk van Juda, en de overige tien het Rijk van Israël vormden. Bij de afgescheurde tien stammen kwam spoedig de misdadige en half-afgodische kalverendienst in zwang. Voortdurende onlusten en omwentelingen waren de straf der boosheid, totdat het Rijk van Israël door de Assyriërs werd vernietigd. Maar deze Rijks-scheur was slechts een schaduw van die, welke Christus' Kerk beleefde door de ketterij van Arius, die eerst na „drie paar eeuwen", namelijk in de zesde eeuw der Christelijke jaartelling verdween. — Opgetogen van bewondering staart Vondel op de heldenfiguur van den H. Athanasius ! En met afschuw keert hij zich af van Arius, die, toen hij in 336 met groote plechtigheid de hoofdkerk van Constantinopel werd binnengeleid, plotseling door een walgelijke ingewandziekte werd overvallen en eenige oogen-

O Athanasius, wat hebt ge niet bezuurd,
En wat al smaad en smert verkropt zoovele jaren,
Om Jesus' Godheid in haar luister te bewaren!

Plaat XLI

In 't barnen van dien storm der weifelende tongen,
Het Westen door bedrog, het Oost door macht besprongen,
Hield held Hilarius voor andre helden moed,
En zwichtte om haat noch gunst, maar zette voet bij voet.

blikken later een akeligen dood stierf. Dan wendt de dichter zich tot den H. Hilarius, bisschop van Poitiers, die in Frankrijk het Arianisme met zooveel kracht en volharding bestreed, dat Vondel hem, buitengewoon teekenend, den „dwalingdorscher" noemt. ¤

De rijks-scheur, die voorheen 't Beloofde Land verdrukte,
En vijf paar stammen van de zes paar stammen rukte,
Ter schande^en schennis van 't geslacht van Abraham,
Dat, tegens een gekant, verwoed te velde kwam ;
Toen d'afgescheurden blind gevloekte kalvers goten,
Ten schimp van Gods altaar en stad en wetgenooten ; —
Dees rijk-scheur, oirsprong van een zee vol jammernis
En bloed en tranen, niet dan eene schaduwe^is
En ruwe schets van dees verwildering der zeden,
Die niet een eenig Rijk, één volk, en weinig steden
Verwoesten, maar zoo wijd men, over zee en zand,
Door al het Roomsch gebied de kruisvaan zag geplant,
Ter eere van Gods naam, bij d'opgesparde monden
Van Heiden en Hebreên, in zulk een twist, geschonden,
Die eene rij van drie paar eeuwen tijd verduurt.
O Athanasius, wat hebt ge niet bezuurd,
En wat al smaad en smert verkropt zoo vele jaren,
Om Jesus' Godheid in haar luister te bewaren !
Hoewel, o goddelijke,^en overstrijdbre ziel,
U menig held en stut bij stut der Kerke^ontviel,
Die toch, door Gods belofte^en sleutelstoebetrouwden,
De helsche macht ten trots, niet naliet stand te houden,
In eere^en majesteit, terwijl Arius stonk,
Wiens ingewand en ziel in eene poel verzonk.

In 't barnen van dien storm der weifelende tongen,
Het Westen door bedrog, het Oost door macht besprongen,
Hield held Hilarius voor andre helden moed,
En zwichtte^om haat noch gunst maar zette voet bij voet.
Dees dwalingdorscher wande^al 't kaf der Arianen,
Van boosheid overtuigd, door zooveel bloed, en tranen :
En Frankrijk dankt, naast God, zijn deugd, die, nooit versaagd.
Den Franschen dorschvloer van dit onkruid heeft gevaagd.

„De ketterij van Arius", ziedaar de eerste groote beproeving der strijdende Kerke Christi na hare vrijmaking. Nu volgt een tweede, verwekt door Juliaan den Afvallige. ¤

2. RAMPEN DER KERKE, ONDER JULIAAN GELEDEN, DIE DEN TEMPEL TE JERUZALEM POOGT TE HERBOUWEN, DOCH VERGEEFS, EN OP DEN TOCHT IN PERSEN VERSLAGEN WORDT. Onophoudelijk leert de geschiedenis, dat wereldlijke Staatshoofden groote rampen kunnen berokkenen aan de door Christus opgerichte geestelijke maatschappij, de Katholieke Kerk. Had Keizer Constantius de Arianen niet zoo begunstigd, de Kerk hadde lang niet zoo veel van die ketterij te lijden gehad. Nauwelijks is hij gestorven, en is Juliaan, wiens vader vroeger vermoord was, zijn neef opgevolgd, of 't blijkt, „dat een nieuw gedrocht de Christen Kerk aan boord klampt". ¶ Hoewel Christelijk opgevoed, verzaakte Juliaan spoedig het Kruis, en, bloedige vervolging vermijdend, poogde hij, door begunstiging van al wat niet-Christen was, het Christendom uit te roeien. Aan de goddelooze universiteit van Athene had hij zijn geloof verloren, doch wist dit tamelijk wel verborgen te houden, totdat hij den stoel des Rijks had beklommen. ¶ Eerst begon hij nu aan Heidenen, Hebreeuwen, Arianen dezelfde rechten te geven als aan de Katholieken ; dan vervolgde hij, in woord en geschrift, de Katholieken met zijn spot en minachting, ontzegde hun alle recht op studie en beoefening der wetenschap, en liet niemand toe tot eenig staatsambt, die niet eerst aan de afgoden geofferd had. Om Christus' naam zooveel mogelijk te verdelgen, noemde hij de Christenen niet anders dan „Galileërs" ; later velde hij zelf verschillende doodvonnissen tegen de verdedigers van Christus' leer, en wist hij daar financieël voordeel uit te trekken voor den staat ; de Keizers, die vóór hem op den Rijksstoel zaten, hadden aan de Katholieke priesters verschillende voorrechten verleend : hij ontnam ze, en schonk ze aan de heidensche priesters ; aan Christus gaf hij een plaats onder de afgoden en wilde, dat de afgodspriesters sommige gebruiken overnamen, om de onontwikkelde Christenen zand in de oogen te strooien. ¶ Het kruisteeken, door Constantijn den Grooten op rijksbanier en vaandels geplaatst, werd vervangen door de beeltenissen der afgoden Mars en Jupiter. ¶ En bij dat alles nam Juliaan den schijn aan, alsof hij aan Christus gaf, wat aan Christus toekwam. In menig opzicht was hij een sprekend beeld van de meest moderne Kerkvervolgers van onzen tijd. ¤

Gelijk de luister van den godsdienst wordt verduisterd,
Zoo ras Constantius naar d'Ariaanschap luistert,
En in dien lasterpoel tot over 't hoofd versmoort;
Zoo klampt een nieuw gedrocht de Christen Kerk aan boord,
Als Juliaan de staf des Rijks wordt opgedragen,
Die 't Heilig Merk verzaakt, en groeit in 't Kruis te plagen,
Door zachter middelen in schijn, doch straffer dan
De wreedheid ooit bedocht bij eenigen tiran,
Ten steun van 't Godendom, welks borst hij had gezogen:
Want in de blinde school 't Athenen opgetogen,
In Grieksche wetenschap, verborg hij 't Godloos zaad
Der dwalingen, totdat zijn ingekropte haat,
Genegen Christus van zijn krone te versteken,
Na vaders dood, op stoel allengs kwam uit te breken.
Hij vierde^in 't eerst den toom, den afgoôn, Katholijk,
Hebreên, en Ariaan, tot afbreuk van Gods Rijk,
Door 't aanvoên van krakeel en ongelijke driften;
Beschimpte^in 't end het Kruis, bij monde^en lasterschriften;
Verbood de Christenen de scholen te bekleên;
Verstiet ze^uit ambt, en staat, en 't burgerrecht der steên,
Tenwaar' ze 't wierookvat voor heillooze^outers zwaaiden:
En schold ze Galileên, waar zijn plakkaten kraaiden,
Om Christus' titel uit te vagen onder 't volk.
Zijn schatkist groeide,^als hij het bloed des christens molk;
Het priesterdom getrapt, geschandvlekt en verlaten
Van d'inkomst, hun verleend bij hen, die vóór hen zaten,
Beroofde,^en zelf den dienst der afgoôn op de leest
Van Jesus paste;^in schijn alsof een zelve Geest
Dees Kerkwet had gesmeed. Hij smookte^op zijne ^altaren,
En dorst der afgoôn beeld met zijne beelden paren,
Uit dollen lust tot eer en opperste^eergenot.
Hij scheurt de kruisbanier van zijne streng, in god
Of liever ôngod Mars en Jupiter veranderd,
Die weerlicht in zijn schild, en bliksemt op den standerd.
Helaas, wat ziet men niet, wat hoort men al misbaar
En lastren om dien God- en Christ-verloochenaar!
De kerken zuchten vast: de godsdienst slaat aan 't kwijnen:
En nog wil Juliaan geen Christusgeesel schijnen.

Al wilde Juliaan geen „Christusgeesel" schijnen, metterdaad had hij 't er toch op gezet, den grooten Leeraar en Profeet, „Gods

Mond", in 't ongelijk te stellen. Van den tempel te Jeruzalem had de Zaligmaker voorspeld: „Ik zeg u, hier zal geen steen op den anderen blijven, die niet wordt afgebroken" (Mt. 24, 2). ¶ Deze voorspelling was vervuld, toen Titus in het jaar 70 stad en tempel verwoestte. Nu wilde Juliaan — op eigen kosten — dien tempel weder opbouwen, om aldus Christus' woord te logenstraffen. De Joden zouden natuurlijk dit plan toejuichen, en een samensmelting van den godsdienst der Besnedenen of Joden met den godsdienst der Christenen scheen hem het beste middel om dezen laatsten geheel uit te roeien. Hij hoopte zelfs den afgodendienst — „Numa's dienst" — in de plaats van den Joodschen eeredienst — „Aron's priesterdom" — te kunnen invoeren. De medewerking der Joden had hij noodig, want deze waren nog feller op de Christenen gebeten dan de Heidenen. Dit was reeds kort te voren gebleken, toen de Joden, (gelijk de H. Ambrosius vermeldt in zijn 28sten brief aan Theodosius) in verschillende steden de kerken der Christenen in brand hadden gestoken, zonder dat de brandstichters door den Keizer werden gestraft. Zóó gedroeg zich de tweede opvolger van den Kerkbevrijder, Constantijn den Grooten, die door Vondel sprekend wordt ingevoerd, en Juliaan met den verrader Judas Iscarioth vergelijkt. ⌑

Dees errefvijand, die den godsdienst des besneên
En Christaanbidders smilt en mengelt onder een,
Besluit uit zijnen schat den tempel, neêrgehouwen
Van Titus' heirbeil, weêr ten hemel op te bouwen,
Op hoop om door dien bouw, terwijl Judea juicht
En schimpt, Gods Mond te zien gebrandmerkt, overtuigd
Van logenprofecije‿en valschheid, zoo de muren,
Uit puin en stof herbouwd, Gods dreigement verduren.
Ook hoopt hij Numa's dienst door Aron's priesterdom
Te heffen op 't altaar; Messias' kroon alom
Te drukken, door den roem en opgang des besneden,
Bij wien de Kruiskerk werd geschandvlekt, en bestreden,
Nog feller dan voorhene,‿in eenig Heidensland;
Gelijkt 't Hebreeuwsche vier nog onlangs zulk een brand
In Christus' daken stak, bij een gerecht gewroken,
En zelf de stokebrand ten hove vrijgesproken.
Zag Constantijn eens op, hij riep van groot verdriet:
„O Juliaan, gij zijt mijn bloed noch afkomst niet,

Plaat XLII

Cyrillus, weêrgekeerd uit zijne ballingschap,
Vertroost de schaapskooi vast, en wijkt niet eenen stap
Uit Sion . . . .
Terwijl het Kruis omhoog met eenen glans verscheen.

„Maar volgt Constantius, en, slimmer dan uw vader,
„Aardt naar Iskarioth, dien Godsvloek en verrader !"

Uit hetgeen de oude schrijvers, door Vondel op 't einde van 't nu volgend fragment opgenoemd, hebben medegedeeld omtrent de mislukte poging van Juliaan, om den tempel opnieuw te op bouwen, heeft de dichter een kort overzicht samengesteld, zóó levendig en frisch, alsof hij zelf de gebeurtenissen had bijgewoond. Niets wordt vergeten : dat de Joden Juliaan ijverig helpen ; dat de H. Cyrillus, bisschop van Jeruzalem, Sion's stad, de bewoners troostte en bemoedigde ; dat schrikwekkende natuurverschijnselen Juliaan en zijn helpers met angst vervulden ; dat het vuur, uit den grond opstijgend, de blootgelegde oude fundamenten van den tempel vernielde ; dat lichtende kruisen uit de lucht daalden en zich vasthechtten op de kleederen der menschen ; dat een groot lichtend kruis aan den hemel verscheen ; dat vele soldaten en arbeiders onder de steenen begraven werden ; dat God de Vader aldus de voorspelling van zijn Zoon vervulde en bekrachtigde.

Der stammen overschot, gelokt door s' Keizers stem,
Trekt op, éénstemmig, naar het woest Jerusalem,
Zoo ras de tempelbouw met ijver was besloten,
Ten trots van Jesus' kudde‿en droeve kruisgenooten.
Cyrillus, weêrgekeerd uit zijne ballingschap,
Vertroost de schaapskooi vast, en wijkt niet éénen stap
Uit Sion. Hij betrouwt het Woord, dat al den tempel
In eeuwigheid begraaft, en muur, en koor, en drempel
Van steen tot steen verplet. Men torst nu steenen aan.
De grondvest wordt gelegd. Hoe wil dit stuk vergaan !
Men ziet de lucht getergd van aangezicht veranderen.
De wolken scheuren fel, en bersten van elkanderen
Met donderslagen uit, en bliksem, blik op blik.
De berg van Sion loeit. De bouwheer staakt uit schrik
Den aangevangen bouw. De steenrots dreunt van onder,
En blaakt nu vier en vlam, en antwoordt op den donder.
De grondvest gaapt, en spat : en schoon de vluchteling
Zich in 't begonnen koor uit angst versteken ging,
De vlammen branden hem, en al die blinde zielen,
Daar kruisen uit de lucht op 's volks gewaden vielen ;
Terwijl het Kruis omhoog met eenen glans verscheen.
Een menigte,‿overstulpt van galerij‿en steen,

Geen ander doodgraf heeft te graven noch te zoeken.
Dus achterhaalt Gods vloek die God en Jesus vloeken.
Dit tuigden Ammiaan, Sint Guldemond meteen
Rufijn, Theodoreet, Socraat, Nazianzeen,
Om Christus' dienst en Kerk door 't wonderwerk te stutten,
Waarbij het blijkt, hoe God de Vader kan beschutten
En sterken, wat de Zoon zoo lang heeft vóórgespeld.

Al spoedig na het mislukken dezer onderneming, vatte Juliaan het plan op, den oorlog tegen de Persen, door zijn voorganger begonnen, met kracht voort te zetten. De wel wat dubbelzinnige uitspraken der wichelaars, en vooral de aanmoediging van den toovenaar-wijsgeer Maximus, zijn „orakelspook", zetten hem hiertoe aan, terwijl hem werd wijsgemaakt, dat de ziel van den grooten veroveraar Alexander in hem gevaren was, en hij door zijn zegepraal over de Perzen in staat zou gesteld worden, overal ter wereld de Galileërs, de Christenen, uit te roeien, en den eeredienst van Mars, den oorlogsgod, en van Venus, de godin der wulpschheid, te herstellen. Hij drong met zijn leger het oosten in, „heel hoog voorbij d'Eufraat", tot Ctesiphon. Daar werd hij door een speer in de borst getroffen. Tevergeefs poogde hij dit tweesnijdend wapen uit de wonde te trekken. Van het oorlogsveld naar de legerplaats gebracht — „naar 't leger toegevoerd" — stierf hij in den daaropvolgenden nacht. Al stervend zou hij een handvol van zijn bloed omhoog hebben geworpen onder den wanhopigen uitroep: „Gij hebt overwonnen, Gallileër!" ¶ Begint Vondel deze beschrijving met Juliaan een „slimmer Nero" te noemen, hij eindigt met hem den naam van Lucifer te geven: evenals de val van Lucifer, zoo is ook de val van Juliaan een afschrikwekkend voorbeeld voor allen, die zich tegen God en Christus verzetten. ¤

Dees slimmer Nero draagt den Persiaan in 't veld,
Door zijn orakelspook gemoedigd, en gesteven.
Hoewel de wichelaars verscheiden teekens weven
En vlechten ondereen, nog droomt hij, dus verdwaald,
Dat Alexanders geest op hem is neérgedaald,
Verhoopt zijn heirbaan langs te streven naar het Oosten,
En triomfeerende de Galileên te roosten,
Te branden op 't altaar van Mars, 't gekruiste bloed
Te dempen in zijn rijk, en Venus' met een hoed

Plaat XLIII

En doodelijk gewond, wordt, onder 't heftig strijden,
Naar 't leger toegevoerd....................

Zoo ras de midnacht viel,
Ontzeeg hem met zijn bloed zijn godverzworen ziel,....

Van mirte‿en rozeblaên op 't geile‿altaar te kransen,
En haar een wierookgeur van eere toe te dansen.
Met zulk een opzet, op een Godloos toeverlaat,
Getrokken in den slag, heel hoog voorbij d'Eufraat,
Zoo drinkt een scherpe schicht, — òf uit de lucht geklonken,
Of drang van vijanden — vol wraaks, zich dol en dronken
Aan zijn verwaten bloed, dat uit den boezem springt.
Hij rukt vast al vergeefs 't vergiftig punt, en wringt,
Maar kwetst de vingers op de snee van wederzijden,
En doodelijk gewond, wordt onder 't heftig strijden,
Naar 't leger toegevoerd, en smijt een handvol bloed
Mistroostig in de lucht, en brult en schreeuwt verwoed :
„O Galileesche macht, Gij hebt den strijd gewonnen !
„O Zoon van Nazareth, mijn draad is afgesponnen,
„Verzâ u met mijn bloed !" — Zoo ras de midnacht viel,
Ontzeeg hem met zijn bloed zijn Godverzworen ziel,
Die 't schreiend Christendom zoovele zielen kostte,
En tranen, eer hen God van dit gedrocht verloste,
Van dezen Lucifer, wiens schrikkelijke val
Den kruisverloochenaars ten spiegel dienen zal.

3. DE DRIE ALGEMEENE CONCILIËN, NA HET EERSTE, STUITEN DE KETTERIJEN. Christus' Kerk, die in de drie eerste eeuwen van haar bestaan hoofdzakelijk tegen het heidendom te strijden had, en derhalve de kennis en den dienst van den éénen waren God, onzen Vader, had te verdedigen, trad daarna niet minder krachtig en standvastig op tegen de dwalingen, die betrekking hadden op den Tweeden en den Derden Persoon der Allerheiligste Drieëenheid. Het Concilie van Nicea, dat in 325 de Godheid van Christus verdedigde, was het voorbeeld voor de drie daaropvolgende Concilies te Constantinopel of *Byzanssen* in 381, te *Ephese* in 431 en te *Chalcedon* in 451. Op 't eerste werd de ketterij van *Macedonius*, die de Godheid van den Heiligen Geest loochende, op het tweede de ketterij van *Nestor* of Nestorius, die in Christus twee personen aannam, op het derde de ketterij van *Eutyches*, die in Christus slechts één natuur zag, veroordeeld. ¶ Vondel stelt de Kerk voor als eene overwinnares, die „treedt op leeuw en draak" bij Vondel — gelijk uit zijn *Lucifer* blijkt — zinnebeelden van hoovaardij en nijd. Met behulp van „ridderen en pennen", martelaren en geestelijke schrijvers, stijgt zij boven den damp der

dwalingen, en zweeft, overlommerd door den Heiligen Geest in het volle licht der Goddelijke Openbaring. ¤

't Niceensche‿is 't voorbeeld van drie jonger Kerkbesluiten,
Die zooveel stormen van drie hoofdverleiders stuiten ;
't Zij *Macedonius* de Godheid van Gods Geest
Ontkleedt van haren glans ; of *Nestor* op zijn leest
Den enklen Heiland deelt in tweederlei Personen ;
Of *Eutyches* uit twee naturen één wil toonen.
Byzanssen, Ephesus, Chalcedon staan geëerd
Als rechterstoelen, daar de waarheid triomfeert ;
Hoe gruwelijk de Kerk, van deze leergedrochten
En hunnen nasleep, wordt bestormd en aangevochten.
Zij treedt op leeuw, en draak, bezwijkt in smaad noch pijn,
Beschut voor helsch gebit, en doodelijk venijn.
Dees moedige heldin, van boven begenadigd,
Die eerst drie eeuwen God den Vader had verdadigd,
En dwaalziek spook gesmoord, beschut nu onbevreesd
De Godheid van den Zoone‿en van den Heilgen Geest,
Met hulp van ridderen en pennen haar gegeven,
Om, boven al dien damp, in d'open lucht te zweven,
Beschenen van het Licht, dat uit den hemel straalt,
Terwijl de simple duif der Godheid op haar daalt.

AFRIKA AANGEVOCHTEN VAN DONATUS, EN PELAGIUS. De Donatisten, aanhangers van den scheurmaker Donatus, maakten zich in Afrika schuldig aan goddelooze wreedheden en verwoestten vele katholieke Kerken. Niet minder werd de Afrikaansche Kerk geteisterd door de dwalingen van Pelagius, Deze was een Brit, die leerde, dat de kinderen niet behoefden gedoopt te worden, en dat de mensch, van nature, dus zonder Gods genade, altijd Christus' wet kon onderhouden. In talrijke Concilies of „Kerke-raden" werd deze ketterij veroordeeld, die haar grootsten en geniaalsten bestrijder had in den Heiligen Augustinus, Bisschop in de Afrikaansche stad Hippo. ¤

De Kerk in bloed geverfd, door Ariaansche twisten,
Zag d'Afrikaansche kust van dolle Donatisten,
Verdronken in haar bloed, d'altaren overhoop,
En hoe Pelagius, een Schot, den waterdoop
Den zuigeling onthield, verloochende‿errefsmetten,
En zich, uit kracht van zijn nature, Christus' wetten

Vermat te volgen, bloot van Gods genadeschat ;
En drift, die, schoon vermomd, geen kleinen nadruk had,
En matte, reis op reis, zoovele Kerke-raden ;
Hoewel Sint Augustijn, in 't veld van zijne bladen,
Haar rustig 't voorhoofd bood, en staan hield voor zijn schacht,
Tot voorstand van de Kerk, geveiligd door zijn wacht.

5. DE KERK BESTREDEN VAN ARIANEN, EN NOORDSCHE VOLKEN, DIE ZELFS BEKEERD, DE WAARHEID BESCHUTTEN. Nu brengt de dichter in herinnering, hoe in den tijd der groote Volksverhuizingen van Gothen, Wandalen en Hunnen, Rome tot driemaal toe verwoest werd, terwijl de mislukking van den oogst, zoowel in 't Oosten als in 't Westen, ten gevolge van de doortrekkende benden, aan de ellende nog grooter omvang gaf. Peinzend blijft hij dan een oogenblik stilstaan bij het feit, dat die Volksverhuizing, hoe groote tijdelijke rampen zij ook voortbracht, evenwel in de handen der Goddelijke Voorzienigheid een middel werd, om die woeste volkeren in kennis te brengen met het Katholiek Geloof, hen naar de Doopvont te voeren, en binnen te leiden in de Kerk. Door een uitroep van bewondering prijst hij die „sterke" Wijsheid Gods, en ontleent een keurige vergelijking aan ondergaan en opgaan van de zon.

Men ziet een oceaan van woestheên, zonder palen,
Als Rome 't ijzren juk van Gotten en Wandalen
Al schreiende gevoelt, en, driemaal fel verwoest,
Ontbeert den westerschen en oosterlingschen oegst,
Gemaaid met Heidensch staal, of Ariaansche zwaarden,
Of van den Hun getrapt, tot voeder van zijn paarden.
Wie gaslaat hoe een aard, zoo wild, en zonder wet,
Of van afgoderij of ketterij besmet,
Bezoldigd van den haat om Christus' dienst te storen,
In 't end zijn Godheid eert, en, op de vont herboren,
Het Roomsche altaar omhelst, en strijdt voor d'oude Kerk ;
Die ziet hoe wonderlijk, hoe krachtig en hoe sterk
De hoogste Wijsheid, sterk en liefelijk in 't schikken,
Het heilzaam oogmerk treft, waarop haar oogen mikken ;
Dies roept hij : „God, hoe wijs, hoe sterk is uw beleid !
„Hoe heerlijk komt uw glans en eer en majesteit
„Te voorschijn, uit den nacht van 't Noorden, en zijn volken,
„Gelijk de morgenzon uit mist en donkre wolken.

„Zoo zien we ’t licht in bloed en dampen ondergaan,
„Om rijker in zijn goud en purper op te staan.”

GELIJKENISSEN VAN D’ELLENDEN DER JODEN, BIJ DE CHRISTENSCHE RAMPEN. „Wat ooit de Christen-Kerk en Stoel heeft uitgestaan”, vindt Vondel voorafgebeeld in de wederwaardigheden, die het Volk Gods, in den loop der eeuwen vóór Christus, hebben geteisterd. Hadden we evenals de dichter, den Bijbelsche geschiedenis levendig in ons geheugen, en nog meer in onze verbeelding, dan zouden we pas volop kunnen genieten van het gevoelvol „intermezzo”, waarmede de dichter de voorafgegane tafereelen met de volgende verbindt. Vijf groote beproevingen van Israël worden hier in herinnering gebracht : 1. *Salmanazar,* koning der Assyriërs, verovert, na een driejarig beleg, de vesting Samaria, en voert de Israëlieten in ballingschap naar Assyrië. 2. *Senacherib* trok, na het Rijk van Juda verwoest te hebben, tegen Jerusalem op ; vóór de stad versloeg een Engel des Heeren 185000 zijner manschappen. Teruggekeerd naar Ninive, werd hij door twee zijner zonen vermoord, terwijl hij bad en offerde in den tempel van den afgod Nisroch. 3. De *Eufraat,* dit wil zeggen, de *Babyloniërs* onder koning Nebukadnezar, verwoestte later Jerusalem en den tempel, en voerde de bewoners van Juda in de Babylonische gevangenschap. 4. De goddelooze *Antiochus,* koning van Syrië, roofde alle kostbaarheden uit den weer opgebouwden tempel van Jerusalem, verscheurde de Heilige Boeken, en liet allen, die de Joodsche wet onderhielden, om het leven brengen. 5. *Pompejus* onderwierp Judea aan de Romeinen ; ook hij is tot in den tempel binnengedrongen, doch liet daar alles onaangeroerd. ¶ Gelijk een maagdelijke Martelares in ’t Coliseüm door brullende leeuwen omringd, alleen dàn en in zóóverre wordt aangevallen, als het den Almachtige behaagt, zoo stond Christus’ Bruid, de Kerk, — en zal in den loop der eeuwen blijven staan — tegenover Heidendom en Ketterij, die tevergeefs poogden en zullen pogen, haar alle macht te ontrooven.

Men leez’ den intocht en de woestheên, eer geleden
Bij d’oevers der Jordane,⁀en Palestijnsche steden ;
Hetzij Salmanazar Samàrië beroer’,
Verwinne,⁀en Jacobs zaad met zich gevangen voer’ ;
Hetzij Sendcharib met ros en oorlogswagen
De stammen overtrekke,⁀en na de nederlagen

Van zijn vermeten heir, Jerusalem verlaat,
Totdat te Ninive, zijn zonen hem uit haat
Vermoorden, daar hij smookt en bidt op Nisrochs drempel ;
Hetzij d'Eufraat Gods stad en kostelijken tempel
In assche legge, vorst en volk te Babel boei',
En in hun ondergang een rij van jaren groei' ;
Hetzij Antiochus geen sabel laat verroesten,
Om Arons heiligdom en outers te verwoesten,
Het koor te plonderen van priesterlijken schat,
Het heilig Wetboek scheur', zijn kroon met bloed bespatt' ;
Hetzij zich Juda voor *Pompejus* moet verkleinen,
Terwijl zijn leeuw ontziet den arend der Romeinen ; —
In zoóveel printen werd van verre^ons opgedaan
Wat ooit de Christen-Kerk en Stoel heeft uitgestaan,
En nog verduren zal, zoo lang de macht van Boven
Haar handhaav' tegens al die God zijn recht berooven,
En brullen om zijn Bruid de wettigheid en macht
Der sleutelen om strijd t'ontweldigen met kracht.

III. VERWARRINGEN.

VERWARRINGEN IN WERELDLIJKE EN GEESTELIJKE STATEN, BIJ DE KERK STANDVASTIG DOORGESTAAN. Gelijk de heidensche dichters verzinnen, kon de Zeegod Proteus de gedaante aannemen van allerlei dieren, en zich zelfs in elementen vuur of water, veranderen. Maar de duivel, „het helsche spook", bleek in die dagen nog bedriegelijker, en bestreek het masker der ketterijen telkens weer met een andere verf van waarheid, zoodat vele hoofden in de war kwamen, en de dwaling „een langen staart van zielen" met zich in 't verderf sleepte. De juistheid en kracht dezer vergelijking treft ons bijzonder, wanneer we bedenken, dat de Kerk in de vierde en vijfde eeuw minstens negen verschillende ketterijen te bestrijden had: Arianisme, Semi-arianisme, Macedonianisme, Donatisme, Pelagianisme, Semi-pelagianisme, Nestorianisme, Eutychianisme, en Monotheletisme. ¶ Christus' „nadelooze", naadlooze rok, waarover de soldaten onder het kruis het lot wierpen, is het zinnebeeld van de éénheid der Kerk. Meesterlijk benut Vondel dit zinnebeeld, waar hij met enkele woorden schetsen wil, hoe de ketterijen den onderlingen strijd tusschen de keizers te baat namen, om — gesteund door Joden en Heidenen, die met vreugde de tweespalt onder de Christenen gadesloegen, — zich dan bij dezen, dan bij genen keizer de erkenning van de eenig ware Kerk te verzekeren. Zoo speelde de staatzucht hier haar rol en vergrootte, door hare inmenging in kerkelijke zaken, de algemeene verwarring. Was de éénheid en orde der Kerk niet door God gehandhaafd, voorzeker ware zij in die dagen een baaierd geworden, gelijk de baaierd was in de stoffelijke wereld, vóórdat licht en duisternis van elkander gescheiden waren. Het Romeinsche rijk wankelde menigmalen op zijne grondslagen, doch de Kerk bleef onwankelbaar vaststaan, en breidde zich uit, mede door de wonderen der Heiligen, veel verder dan de grenzen van het Keizerrijk. ¤

Geen Zeegod Proteus, zoo de dichters ons versieren,
Verwisselt zijn gedaante uitwendig in méér dieren
En elementen, als het helsche spook de grijns
Der Ketterije kon verandren door wat schijns
Van waarheid, in het hoofd en dwaalziek brein begrepen,
Om eenen langen staart van zielen na te sleepen.

De warzucht wikkelt zich in dien verwarden staat
Van heerschappije,‿en zoekt haar heul en toeverlaat
Bij 't een en 't ander hof. Hebreên, en afgodisten,
Erfvijanden van 't kruis, zien d'onderlinge twisten
Met lust en blijdschap aan, en blazen in dien gloed.
Zoo wordt het Kerkkrakeel gestookt en aangevoed,
Den nadeloozen rok, van al die Christus haten,
Niet bij verdrag gelot, maar onder hofsoldaten
En heeren, naar den eisch der staatzucht, uitgedeeld,
Die onder dit gewoel haar personaadje speelt,
Van de'eene‿in d'andere‿eeuw ; en zeker, zonder d'orden
Der Kerke, most de Kerk een woeste baaierd worden :
Gelijk, vóór 't opgaan van den allereersten dag,
De duisternis en 't licht inééngedompeld lag,
Eer star en zon en maan des menschen oog verblijdden,
Als teekens ingesteld tot onderscheid van tijden.
Het Rijk van Rome leed aan alle kanten last,
En schokte menigmaal : de Kerk alleen stond vast,
Naamhaftig, en bekend door menig zichtbaar teiken,
Ook daar Augustus' zwaard en staf niet toe kon reiken.

OORZAAK VAN HET VERSCHOONEN DER AFGODERIJEN VOOR EENEN TIJD LANG, EN TEN LESTE DOOR DEN JONGEN THEODOOS VERDELGD. Het Heidendom, hield, gelijk een laatste vijandelijke post, nog geruimen tijd stand, lang nadat Constantijn de Groote de Kerk van Christus had bevrijd. De Katholieke Keizers wilden de Heidenen, die van geslacht op geslacht aan hun Heidensche gewoonte vasthingen, niet al te zeer dwingen. Men kan het hun dan ook niet euvel duiden, dat zij de gewoonte hunner Heidensche vóórgangers, om titel en eereteekenen van het Romeinsche Opperpriesterschap te dragen, aanhielden. Immers, juist door dien titel en die eereteekenen te behouden, hadden zij het in hun macht, langzamerhand de waardeering en het beoefenen van de Heidensche bijgeloovigheden te verminderen. Eerst Keizer Gratianus (375—383) zou aan die gewoonte een einde maken. Doch daarna heeft de Oppermachtige God den Keizer Theodosius den IIen, bijgenaamd den Jongeren (408—450) uitgekozen, om het Heidendom voorgoed uit te roeien. Deze Keizer toch liet geen enkelen Heiden tot eenig staatsambt toe. Reeds vóór hem had een Keizer Theodosius I de Groote (379—395)

de heidensche tempels gesloten en den afgodendienst verboden, en Keizer Arcadius (395—408) alle voorrechten en staatsinkomsten aan de heidensche priesters ontnomen. Vondel noemt alleen „den jongen Theodoos", als den bekrachtiger der vóórgaande bepalingen en voltooier der uitroeiing van het Heidendom. Nu verdween ook de kromme stok der Romeinsche wichelaars, waarmede zij een ruimte aan den hemel afteekenden, om de vogelvlucht waar te nemen en daaruit voorspellingen te doen. Christus' Kruis en Kerk, het Licht der Heidenen, zoo lang door de ware profeten voorspeld, had nu volkomen gezegevierd. ¤

Al hield d'afgoderij nog stand, gelijk een post,
Schoon Constantijn door 't zwaard Gods schaapskooi had verlost,
En uit den bloênden muil der tigeren getogen ;
't Verlichte Keizerdom most dit uit nood gedoogen,
Om niet d'ontelbaarheid der Heidenen alom
Te tergen, die 't venijn van 't erfafgodendom
Van jongsop met de melk der moeder innedronken :
En of ons Cesars met 's aartpriesters titel pronken,
Eer 't Gratiaan verbiedt, de tijd verschoont ze‿een wijl :
Zij dienden zich hiervan, om Numa's ouden stijl
Van offren, wichelen, en vogelvlucht en droomen
Te krimpen door gezag, en langzaam in te toomen,
Tot d' Oppermacht in 't end den jongen Theodoos,
Op 't spoor des eersten helds, gelijk een werktuig, koos,
Om 't overschoot der goôn en tempelen te pletten,
De Flamens uit hun ambt en errefgoed te zetten,
Den krommen wichelstok en 's offervinders merk
Te breken voor het Kruis van Christus en zijn Kerk,
Het Licht der Heidenen, daar grijze profecijen
Van zwanger, zich doorgaans in troosten, en verblijen.

3. GELUKKIGE HEERSCHAPPIJ VAN HONOOR, TOT HEIL DER CHRISTENWERELD. Toen keizer Theodosius in 't jaar 395 stierf, kwam het bestuur over 't Oostersch-Romeinsche Rijk aan Arcadius, het Westersch-Romeinsche Rijk aan Honorius, toen pas 10 jaar oud. Tot 't jaar 423 bleef deze aan 't bewind. Hoewel Honorius over 't algemeen door de geschiedschrijvers als zwak, lafhartig en achterdochtig wordt voorgesteld, zoo prijst Vondel hem toch, wegens zijn streven, om de laatste overblijfselen van

het Heidendom uit te roeien en het „onbebloede altaar" van den christelijken godsdienst steeds meer in eere te brengen. Honorius' veldoverste en eerste minister, Stilico, die tweemaal Italië voor algeheele verwoesting door de West-Gothen behoedde, werd met zijn zoon en verschillende ondergeschikte legeroversten van verraad beschuldigd en met bewilliging des Keizers vermoord. Vondel schijnt hierop te zinspelen, en noemt „ontrouw en verraad" „een huispest" en een hydra, een meerhoofdigen draak. Met een zinspeling op Psalm 126, vers 1 : „Als de Heer eene stad niet bewaart, dan waakt tevergeefs die ze bewaart," trekt de dichter uit al deze gebeurtenissen de les, dat alle menschelijke berekeningen, ook van vorsten en veldheeren, faalbaar zijn, en de veiligheid van den staat in Gods handen is, en 't best bewaard wordt door gebed en hemelsch beleid. Dat het „woest en uitheemsch schuim" — het West-Gothendom — na veel veld en heerschappijen geschonden te hebben, „door 't Hemelsche Beleid" werd teruggedreven „naar zijn bronnen", slaat waarschijnlijk op het feit, dat de West-Gothen eindelijk bondgenooten werden van 't Romeinsche Rijk, en in plaats van de Romeinen, de Germaansche volken gingen bestrijden.

Van al de helden, die op Constantinus' spoor
De Kerk de hand boôn, kon geen Keizer als Honoor
Den grond des Roomschen Rijks van 't onkruid der tirannen
En van barbarisch kaf zoo zuiver wiên en wannen ;
Ook allerminst door macht en wapens en gevaar,
En meest door ijveren voor 't onbebloede‿altaar
Der Kerke. Hij bewaart gerust zijn hof en vesten,
En triomfeert met God in Oosten en in Westen ;
Hoewel zijne‿oversten, een avrechts toeverlaat,
Te schendig schuldig zijn aan ontrouw, en verraad ;
Een huispest, slimmer dan de vijandschap der Nooren ;
Een Hydra, reis op reis met vier en staal te smooren.
Toen bleek het hoe de wacht, en 's wachters oog en zwaard
De poort vergeefs bewaakt zoo God heur niet bewaart,
En dat de veiligheid der Vorsten en hun steden
In geen geweer bestaat, maar liever in gebeden,
En 't Hemelsche Beleid, dat, op 't wijdstrekkend ruim
Van Cesar's wereld, zulk een woest en uitheemsch schuim,
Een ganschen wereldvloed terugdreef naar zijn bronnen,
Nadat ze zooveel velds en heerschappijen schonnen.

TOEN ALARIK ROME OVERROMPELDE, WERD HET HEILIGDOM VERSCHOOND, EN ALLEN, DIE NAAR DE KERKEN EN GRAVEN DER APOSTELEN VLUCHTTEN, BLEVEN BEHOUDEN. In zijn boek „over de Stad Gods" (l. 1, c. 1—6) heeft de Heilige Augustinus laten uitkomen, hoe de Goddelijke Voorzienigheid — „het Hemelsche Beleid" — de Kerk beschermde, toen ten jare 410 Rome in de handen viel van Alarik, den koning der Gotten of West-Gothen. Toen toch, zoo verhaalt de geschiedschrijver Orosius, heeft Alarik zelf er zorg voor gedragen, dat de schatten, die aan de Katholieke Kerken behoorden, niet door zijne soldaten werden geroofd. De koning beval zelfs, dat al degenen, die naar de basiliek van den Heiligen Petrus en Paulus gevlucht waren, zoowel mannen als vrouwen, niet mochten gedood, noch zelfs lastig gevallen worden. Hij beschouwde die basiliek als een „Vrijburg", waar de mannen hun leven, de vrouwen hare zuiverheid veilig zouden weten. Zeer zeker, zoo getuigt de Heilige Augustinus, was dit een werk van Gods Zoon en van Gods macht, aangezien niet alleen de andere heidensche volken, maar zelfs de beschaafde Romeinen tot dan toe nooit de overwonnenen hadden gespaard, maar zich tegenover hen steeds alle vrijheid hadden veroorloofd. Nu zag men daarenboven talrijke Heidenen overgaan tot het geloof der overwonnenen en zich laten doopen.

De Heilige Augustijn verheft de heerlijkheid
Der Kerke, daar hij toont hoe 't Hemelsche Beleid,
In d'ongebondenheid der uitgestorte volken,
Den Godsdienst handhaaft, en voor d'Ariaansche dolken
Der Gotten 't volk beschut, het Godgewijde goud,
Op Alarik's bevel, uit 's roovers klauwen houdt,
De mans, en vrouwen, die den Heiland eere gaven,
En naar den vrijburg der Apostolijke graven
En kerken vloôn uit nood, hun lijf en zuiverheid
Voor onheil bergde. Hij geeft reden, en bescheid,
Hoe dees behoudenis van 't Heiligdom, en 't leven
Des volks alleen Gods Zoon, en macht wordt toegeschreven
In 't overvallen van den Tiber, en Gods stad:
Naardien de Roomsche macht, en 't woest geweld, gespat
Uit zijn gewesten, nooit den overwonnen spaarden,
Nooit Heiligdom, noch Kerk voor fakkelen en zwaarden
Verschoonden, noch voor boei, en 't juk van slavernij.
Dan stond het schenden en schoffeeren ieder vrij:

Nu staan de Heidens stom voor 't hoog beleid, en knielen,
En d' onbesmette vont wascht duizenden van zielen.

ARIAANSCHE WANDALEN VERDELGEN TE CARTHAGO DE HEIDENSCHE AFGODERIJ, EN VERSTOOTEN EN VERDRUKKEN DE KATHOLIEKE WAARHEID. Zoo diep was de afgoderij in het hart der volkeren geworteld, dat zij in de vijfde eeuw te Carthago in Noord-Afrika, nog bloeide, naast het aldaar gevestigd Christendom en ondanks de straffen, die tegen haar waren uitgevaardigd. 't Is dan ook door de geschiedschrijvers als een wraak des hemels beschouwd, dat de stroopende Wandalen tot in Afrika dóórdrongen, en dat in 439 de koning der Wandalen, Genserik, zich meester maakte van Carthago. Deze stad onderging dus een zelfde lot als Rome, met dit verschil, dat Genserik Carthago tot zijn hoofdstad maakte, en „in schijn van pais", in vredestijd, door kerkroof en verbanning, tegelijkertijd met de afgoderij ook de katholieke Kerk wilde uitroeien, om daarvoor in de plaats de ketterij der Arianen te doen zegevieren. Wie zich „ontziet", er tegen opziet, op zee de vlucht te nemen naar Europa, moet bukken onder 't slaafsche juk van het Arianisme. Zoo leden hier tegelijkertijd het geloof der Katholieken en 't ongeloof der Heidenen, doch het een voor de eere Gods, het ander voor de eere des duivels. ◻

De dienst des afgods, die zoo diepe wortels schiet,
In 't hart der volken, was in 't Afrikaansch gebied
Door straffen noch plakkaat volkomen uit te rukken :
Carthago hield nog stand, en weigerde te bukken
Voor 's Heilands krone^en zwichtte^om hoog noch laag gebod :
Waarom de Hemel sloot, dit heilloos overschot
Der templen, door de vuist der stroopende Wandalen,
Te slechten tot den grond, en gansch aan stof te malen :
Dies wordt in schijn van pais, de wijdbefaamde stad
Naast Rome^ontharrenast, de kerkelijke schat
Geplonderd door den klauw der uitheemsche^Arianen,
Beschimpers van den nood en Katholijke tranen ;
Terwijl Gods priesterdom, gebannen en geplaagd,
Gelijk d'afgoderij, ter stad wordt uitgevaagd :
En wie, als ballings 's lands, ontziet door zee te vluchten,
Moet onder 't slaafsche juk van 't Ariaansdom zuchten.
Geloof en ongeloof hier lijden te^gelijk,
Doch ongelijk voor Gods of 's afgods eere en rijk.

IV. DE HULP DES HEMELS.

Eindigt Vondel meermalen zijne tafereelen met een spreuk of algemeene waarheid, hier begint hij er mede : ¤

De hulp des hemels sterkt doorgaands het hart der flauwen.

De dichter zegt dit niet, alsof in 't vorig gedeelte der door hem behandelde Kerkelijke Geschiedenis die hulp des hemels, bepaaldelijk in het opwekken van groote mannen, had ontbroken, maar toch schijnt hem deze waarheid thans bijzonder te treffen, nu hij achtereenvolgens Paus Leo de Groote, Koning Clovis, Keizer Justinianus, Paus Gregorius de Groote, Keizer Heraclius, Karel Martel, Pepijn, Karel den Groote, Otto I den Groote, en de helden der Kruistochten, langs zijn geest ziet voorbijgaan. ¶ I. PAUS LEO I. Het tiental keurige schetsen, aldus samengevat en ingeleid, vangt aan met de volken der volksverhuizingen, die aan alle kanten de Kerk van Christus aanvielen. Zij worden hier voorgesteld als „Noordsche tigeren", die elk om strijd een stuk van „Christus' rok" pogen te scheuren. Deze hachelijke toestand voor de Kerk werd nog benauwender, toen Attila, „de geesel Gods", na zonder succes, „rampzalig" gestreden te hebben tegen de West-Gothen, Franken en Bourgondiërs, „Gotten, en Frank en Oosterling" (of Austrasiër), in 452 met een nieuw leger Italië binnendrong. Heel het Noordelijk gedeelte van dat land werd schromelijk verwoest. Reeds wilde de veroveraar met zijn benden dáár, waar de rivier de Mincio uitloopt in de Po ¤

Daar Mincius zijn kruik in Padus' boezem stort, —

Midden-Italië binnenvallen. Doch Paus Leo I de Groote was met zijn priesters Attila te gemoet getogen, en overreedde hem, niet verder te gaan. Volgens de legende zag Attila boven den Paus in de lucht de Apostelen Petrus en Paulus, die hem bedreigden, indien hij niet terugtrok. Daar „Leo", de naam van dezen Paus en Redder van Rome, „leeuw" beteekent, zegt Vondel, dat Attila was ¤

Herschapen in een lam, op dezen Leeuw zijn bede,

en besluit met een blijde verzekering, dat op de rots waarop Christus zijn Kerk gebouwd heeft, alles „stuit en splijt." ¤

De hulp des hemels sterkt doorgaands het hart der flauwen.
Europe‿in 't Westen schreide,‿omsingeld van de klauwen
Der Noordsche tigeren. Elk scheurde‿en sleurde‿en trok
Om 't gierigste‿een gedeelte‿en slip van Christus' rok.
Het heir van Attila komt naar Gods stad gevlogen,
De heirbijl in de vuist, de bliksem brandt in d'oogen,
Die 't aardsche Paradijs, Italië, verdort,
Daar Mincius zijn kruik in Padus boezem stort.
Al had de wreede Hun rampzalig met zijn rotten
Gestreden om de kroon van Frankrijk tegens Gotten,
En Frank, en Oosterling ; hij hield den zelven moed,
Gesterkt met versch geweld, te paarde‿en ook te voet,
Om Jesus' Heiligen te ketenen, als slaven.
De groote Leo, zoo „Gods geesel" aan komt draven,
Bejegent hem in 't veld, met een gewijden stoet,
Den kruisstaf in de hand, gekroond met eenen gloed,
Die uit den mijter straalt, omschenen met de stralen
Van 't pauselijk gewaad, bestuwd van kardinalen,
Maar klaarder van een geest, en Apostolisch licht.
Dit dreigt hem, zoo het schijnt. De felle Tarter zwicht
Voor Leo, die hem raadt zijn heiren af te voeren ;
Naardien men straffeloos, die Godsstad nooit mocht roeren,
Noch storen in zijn rust het heilige gebeent
Van Gods Aposteldom. De dwingland zucht en steent,
Herschapen in een lam, op dezen Leeuw zijn bede.
Hij rukt zijn heir te rugge,‿en laat de Stad in vrede,
Die door de zorg der Hoofdapostelen bevrijd,
Gelijk een steenrots staat, daar 't al op stuit en splijt.

2. KONING CLOVIS. — CLODOVEÜS WORDT GEBOREN, TOEN DE KERK JAMMERLIJK VERDRUKT WIERD; EN HIJ WINT DEN STRIJD DOOR EEN BELOFTE VAN CHRISTEN TE WORDEN, EN LAAT ZICH DOOPEN. In de vijfde eeuw onzer Christelijke jaartelling zuchtte en kermde, gelijk eene vrouw in barenswee, heel de toenmaals beschaafde wereld, Oost-, Zuid- en West-Europa, alsmede de Noordkust van Afrika, onder de rampen der volksverhuizingen. Nog méér ! Hoe menig staatshoofd was een Kerktiran ! Hoe menig ketter, als Arius en Eutiches, hoe menig overschot van 't Heidendom, belaagde en benauwde het Christendom ! Hoe vaak was de wereldlijke heerschappij onvast en telkens in andere handen ! De Kerk van Christus

geleek meer dan ooit een scheepje, dat keer op keer door de golven met ondergang bedreigd wordt. Maar evenals de Apostelen deden bij den storm op 't meer, zoo bad ook nu Christus' Bruid onophoudelijk tot haar Goddelijken Bruidegom, die in het scheepje scheen te slapen. En zie, God verwekt een held, Clodoveüs of Clovis. Deze, koning der Franken, bevond zich, tijdens zijn strijd tegen de Duitschers, met name tegen de Alemannen, bij Tolbiac in 496, in zeer hachelijke omstandigheden. Op aandrang zijner Christelijke gemalin, Clotildis, beloofde hij toen aan God, het Christendom te zullen omhelzen, wanneer hem de overwinning geschonken werd. De Hemel zegende zijn gelofte, en op het Kerstfeest van 496 ontving Clovis te samen met 3000 Franken, te Reims het H. Doopsel uit de handen van den Heiligen Bisschop Remigius. ¶ Vondel geeft hier een prachtige vergelijking, ontleend aan een Nederlandsch *overstroomingsgevaar* ! □

Men telde‿in 't Christendom geen vijf gechristende‿eeuwen,
Of hoorde gansch Europe‿en d'Afrikaners schreeuwen,
Als een bevruchte vrouw, die niet verlossen kan.
Zoo menige voogdij, zoo menig Kerktiran
Verdrukte weer de Kerk, die Rome had gedwongen.
Arius, Eutiches, en Heidensch zaad besprongen
Den Katholijken burg, die op een rots gebouwd,
Gedurig aanstoot lijdt, en vast op God betrouwt.
De hoven zijn besmet met monsteren en pesten.
De heerschappij verdwaalt in Oosten en in Westen.
Ellenden rekken staag het Katholijk geduld.
De valschheid stoft en roemt, en huilt, en bast en brult.
Geen visscherspink schijnt zoo begraven en gedolven,
In ziedend pekelschuim, en neergestorte golven,
Als Jesus' Bruid, terwijl haar Heer en Heiland slaapt.
Zij wekt Hem met gebeên : „Waak op ! het water gaapt !
„Waak op ! wij gaan te grond !" Dat kermen raakt Gods ooren,
En Clodoveüs wordt gechristend, en herboren,
Gezalfd ten troost des volks, dat zonder vorst en hoofd,
Van uiterlijke hulpe‿en voorstand zat beroofd.

Dees heeft met Zegebert de Duitschers aangegrepen.
Die dringen dapper toe. De Franschen staan benepen,
In 't midden van den slag. Wat raad ? De moed bezwijkt.
De vijand briescht en brult van wraakzucht, en gelijkt

Plaat XLIV

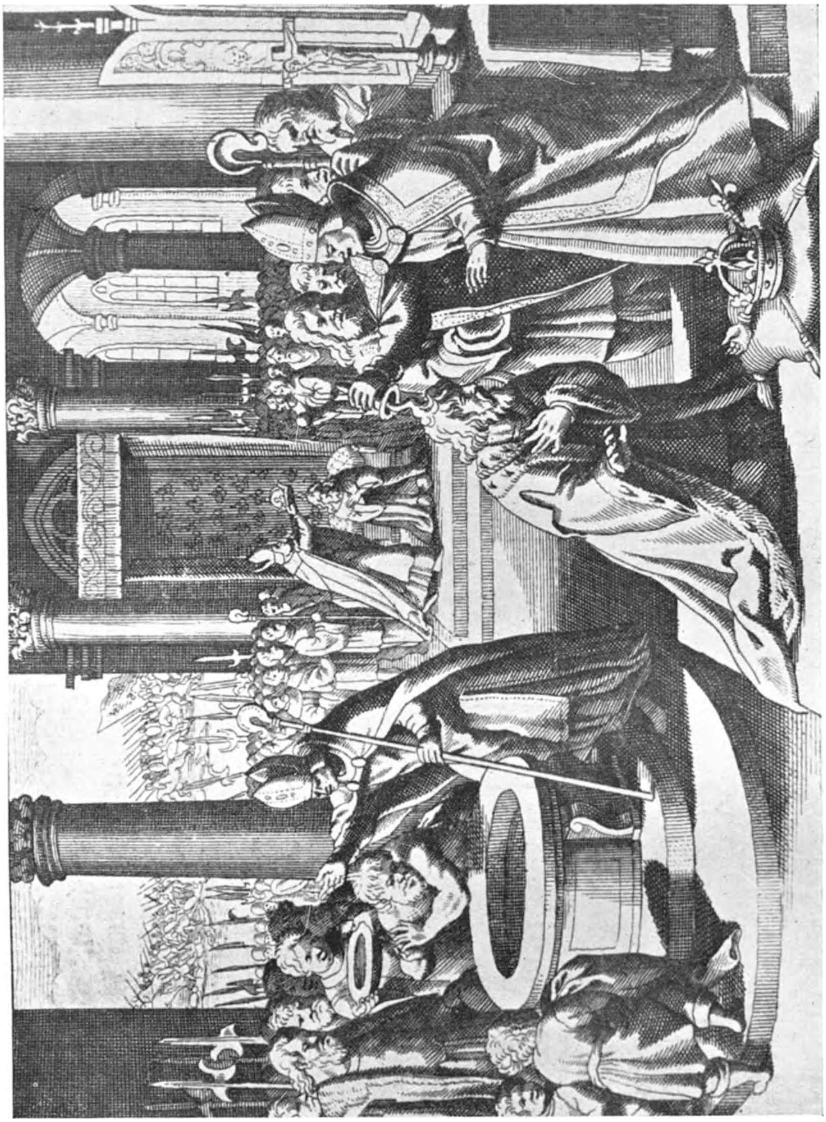

Die, van Remigius, met al zijn onderdanen
Gewasschen op de vont, een heerlijk voorbeeld geeft
Aan zooveel koningen, als dit gebied ooit heeft
Geteeld, om eeuwen lang de Kerk te helpen stutten,
En tegens het geweld des afgronds te beschutten.

Een springvloed, die, met kracht gedreven uit den Noorden,
Een steenen hoofd bestormt, en hooger dan de boorden
Gewassen overzwalpt, en wier noch paalwerk schroomt,
Maar dreigt alle oogenblik, geslaakt en ongetoomd,
De ribben en den rug des hinderdams te pletten,
En al het lage land in bare zee te zetten.
Men moedigt vast vergeefs : noch orden, noch getal,
Noch versche hulptroep baat. De harten overal
Verflauwen onder 't slaan. De hoofden zijn ten ende
Van raad, en stutten schaarsch de voor- en achterbende.
De Fransche Koning stijgt in dezen nood van 't paard,
En, heffende zijn hart en oogen hemelwaart,
Gedenkt, wat hij zijn bruid Clotildis heeft gezworen,
En zweert, — behaagt het God zijn vijanden te storen, —
't Omhelzen 't Chrisaltaar, en langer d'afgoôn niet
Te wierooken : daarop verrijst hij en gebiedt
Van alle kanten forsch de Duitschen aan te vatten,
Die zwichten onvoorziens, en wankelen, en spatten,
Verliezen hunnen heer en koning op het spoor,
En Clodoveüs schrijft Germanje wetten voor.
Clotildis welkomt hem in 't hof met blijde tranen,
Die, van Remigius al zijn onderdanen
Gewasschen op de vont, een heerlijk voorbeeld geeft
Aan zooveel Koningen als dit gebied ooit heeft
Geteeld, om eeuwen lang de Kerk te helpen stutten,
En tegens het geweld des afgronds te beschutten :
Want Gods Voorzienigheid, gedurig op de wacht,
Beschut ze dan door d'eene en dan door d'andre macht.

3. JUSTINIAANS GELUKKIGE TOCHT, ONDER BELIZAAR, IN PERSEN, AFRIKA, SICILIË, ROME EN CONSTANTINOPOLE. De Byzantijnsche Keizer Justinianus I, die regeerde van 527—565, had zijn veldheer Belizaar met een leger naar Perzië gezonden, om dezen vijand, niet alleen van het Byzantijnsche Rijk, maar ook van den Katholieken Godsdienst in bedwang te houden. „Zoolang de Christenen in het Romeinsche Rijk vervolgd werden," aldus Dr. L. Wilde in zijn Leerboek der Algemeeme Geschiedenis (deel II, bladz. 24), „vonden zij in Perzië meestal een veilige wijkplaats en talrijke bloeiende gemeenten werden daar gesticht. Maar toen het Christendom te Rome de Godsdienst van den staat was geworden, beschouwden men in Perzië de Chris-

tenen als de natuurlijke bondgenooten der Romeinen en vreeselijke vervolgingen teisterden de jeugdige Perzische kerk. De aanhangers der ketterijen daarentegen, die in het Romeinsche Rijk werden vervolgd, genoten de gunst der Perzische koningen." Dat Vondel, hier den bekwamen en beroemden veldheer Belisaar in Persië ziende, even aan Alexander den Grooten denkt, laat zich begrijpen. Ook zond de Keizer Belizaar naar Afrika, om den Koning der Wenden of Wandalen, Gilimeer, die de Katholieken aldaar verdrukte, te bestrijden. Gilimeer werd gevangen genomen en moest als krijgsgevangene Belisarius zegetocht te Constantinopel opluisteren. In 535 landde de veldheer („Hetzelve zwaard") op Sicilië, de korenschuur der Romeinen, veroverde dit eiland op de Ariaansche Oost-Gothen, die toen heel Italië beheerschten, stak over naar het vasteland, nam Napels en Rome, en bracht heel Zuid-Italië onder 's Keizers heerschappij. Dat deze heerschappij weer spoedig verloren ging, en dat eerst in 553, door 's Keizers veldheer Narses, Italië wederom onder 't Byzantijnsche Rijk kwam, verhaalt Vondel niet. Zijn doel was hier alleen, in herinnering te brengen, hoe de ketterij der Arianen bestreden en de uitbreiding der Katholieke Kerk bevorderd werd door Keizer Justinianus, die in dit opzicht een werktuig scheen in Gods hand tot bevrijding der Kerk van Christus. □

Justiniaan, om 't Rijk t'ontlasten van de pakken
Des Persiaans, en eens dien taaien boog te knakken,
Beval aan Belizaar in 't Oosten het beleid
Van dezen stouten tocht. De Roomsche klepper weidt
Den oogst van Persen af, zoo trots als Alexander,
En d'Aziaan beklaagt zijn neerlaag d'een op d'ander,
Houdt aan en smeekt om pais, en sluit een vast verbond.
Op zulk een aanblik dekt Gods moedig heir den grond,
Langs d'Afrikaansche kust ; daar strijken al de Wenden
Hun vanen voor het kruis, en 's keizers keurebenden.
Byzanssen vroolijk ziet dien veldheer hoog geeerd
Ten hove, daar hij met den krijgsroof triomfeert,
En Gilimeer, het hoofd der Ariaansche plagen,
Moet treuren zonder kroon, voor zijnen zegewagen.
Hetzelve zwaard vervolgt zijn oorlogsavontuur,
Ontsluit Justiniaan de Siciliaansche schuur,

En poort van Napels, drijft de Gotten, en de Wendels
Verbaasd van 't kapitool, en plant er Christus' vendels.
Byzanssen in het 'end, door hulp en kracht van God,
Ontslagen van 't beleg der Hunnen, hangt het slot
Aan Belizaars geluk, zoo hoog in top geheven,
Door diensten aan de Kerk, bij 's helds beleid gesteven.

4. PAUS GREGORIUS I. Was Clovis een man der Voorzienigheid, de Heilige Paus Gregorius I de Groote niet minder. Hij was geboren in het jaar 540 uit een oud-adellijk geslacht, zeer rijk, en bekleedde al vroeg het ambt van Romeinsch Praetor. Zijne zeldzame talenten zouden hem spoedig den toegang geopend hebben tot nog hoogere politieke waardigheden, hadde hij niet, uit afkeer van 's werelds ijdelheden, het kloosterleven verkozen. Als Benedictijn schreef hij vele boeken, gaf aan de orde, waartoe hij behoorde, een groote uitbreiding, en herstelde door zijn invloed de goede verstandhouding tusschen den Pauselijken Stoel en de Keizerlijke regeering. In 585 werd hij Abt in het door hem gestichte Benediktijner-klooster te Rome. Met algemeene stemmen der Kerkelijke Overheid, „het Koorgebied", zegt Vondel, werd hij in 590 tot Paus gekozen. Vol angst voor die ontzagwekkende waardigheid, vluchtte hij in de eenzaamheid, doch werd gevonden, en genoodzaakt het Pauselijk ambt te aanvaarden, waarvoor hij zoo bij uitstek „de man naar Gods hart" zou blijken. „Het zaad der valsche leeringen", bij name het Arianisme, woekerde nog altijd voort. Gregorius zou alle volkeren van het Westen weder in de éene ware Moederkerk vereenigen. ¶ Vier bijzonderheden van dezen Paus worden door Vondel in herinnering gebracht: zijn optreden tegenover de Longobarden, zijn strijd met den schismatieken Patriarch van Constantinopel, zijn zorg voor de bekeering der Engelschen en zijn geleerdheid, die uitstraalt in zijn geschriften, waardoor hij, met de Heiligen Augustinus, Hieronymus en Ambrosius tot de vier grootste Kerkvaders gerekend wordt. ¶ Dat de Longobarden, die van de Baltische zeekusten in Hongarije waren binnengetrokken, ook dóórdrongen in Noord-Italië, — in de landen, besproeid door den Arno en de Po — wordt toegeschreven aan het volgend voorval, door Vondel niet alleen in zijn Treurspel „Rozemond", maar ook hier vermeld. De grijze gouverneur van Italië, Narses, onder Keizer Justinianus zulk een dapper en talentvol veldheer, viel in ongenade

bij Keizer Justinus' gemalin Sofia. Deze zond hem een spinnewiel en andere voorwerpen, die alleen in vrouwenhanden passen, met bijvoeging van deze woorden: : „Wie geen man meer is, moet maar toezien op den arbeid der vrouwen, en den krijg aan mannen overlaten". Diep gekrenkt antwoordde Narses tot den bode : „Ga en zeg aan uwe heerscheres, dat ik een draad zal spinnen, waarvan het einde niet zal gevonden worden door den vinger van de Keizerin". Hij legde zijn ambt neder, trok zich terug naar Napels, zond wijnen en vruchten aan Alboïn, den koning der Longobarden, en liet er bijvoegen : „Gij kunt komen". Alboïn draalde niet, en daarmee komt een tot dan toe nauwelijks bekende Germanenstam, de stam der Longobarden, op het tooneel der geschiedenis. Vondel noemt keizer Maurits of Mauritius bijna in één adem met de keizerin Sofia. Keizer Mauritius die van 582—602 regeerde, was gehuwd met een kleindochter van keizerin Sofia, en had niet zoozeer tegen de Longobarden als tegen de Avaren te strijden. Paus Gregorius wist den vrede met de Longobarden te bewerken, en ijverde voor de beschaving van dat volk. ¶ De moeite, die de Paus daarmede had, was als de ééne horen van het stootdier der hel, dat de Kerk aanviel ; de andere horen was het drieste optreden van Joannes, patriarch of aartsvader van Constantinopel, die den stoel van Guldenmond ontheiligde, dat beteekent : den patriarchalen zetel van Constantinopel, vroeger bekleed door den Heiligen Joannes Chrysostomus. In 587 had dan Joannes, de patriarch van Constantinopel, zich bisschop der wereld genoemd, en in verband daarmede zijn rechten veel verder uitgestrekt dan de grenzen van zijn patriarchaat ; keizer Mauritius steunde dit verzet tegen den eenigen bisschop der wereld, den opvolger van Petrus. Met kracht en volharding verdedigde Paus Gregorius de rechten der Kerk, gewaarborgd door Christus' woorden tot Cefas of Petrus : „Gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal ik mijne Kerk bouwen", en aarzelde niet, de pogingen van den opstandigen patriarch te brandmerken als pogingen van den duivel, „het hoofd der tegen-christenen". ¶ Vervolgens is 't ook nog Paus Gregorius geweest, die den Abt Augustinus met vele monniken naar de Angel-Saksen zond, om dit volk te bekeeren. Koning Ethelbert was de eerste Christenkoning in Engeland. ¶ De woorden van lof over Paus Gregorius als een der vier groote Latijnsche Kerkvaders, zouden geïllustreerd

Plaat XLV

.... waarom het Koorgebied
Den pauselijken staat Gregoor bevolen liet,
Die van de Kerke met den titel van den Grooten
Niet t'onrecht werd vereerd, van boven overgoten
Met wijsheid, heiligheid, en sterkheid ....

kunnen worden door de plaat van Abraham Bloemaert in onze *Altaargeheimenissen*-uitgave, tegenover bladzijde 114. Om „nieuw" te blijven, geven we hier een mooie kopergravure uit een boek, dat verschenen is in Vondel's tijd. ¶ Gelijk Gregorius uitmuntte in zedeleer, zoo de H. Hieronymus in Schriftuurvertaling, de H. Augustinus in bestrijding der ketters en de H. Ambrosius in uiteenzetting der Mysteriën van ons Heilig Geloof, „Gods Geheimniswerk," zegt Vondel. Ten slotte weten we, dat Paus Gregorius gehouden wordt voor den vader van den zoogenaamden Gregoriaanschen kerkzang. ¤

De tijden evenwel gaan zwanger van het zaad
Der valsche leeringen, en eischen wijzen raad
Van een godvruchtig hoofd, om andren vóór te lichten,
En wat vervallen ligt, te bouwen en te stichten,
Door orden en beleid, waarom het Koorgebied
Den pauselijken staat Gregoor bevolen liet,
Die van de Kerke met den titel van den Grooten
Niet t'onrecht werd vereerd, van boven overgoten
Met wijsheid, heiligheid, en sterkheid, en al 't geen
Uit zijne‿eerwaardigheid in top van eere scheen,
Ten spiegel van Gods volk, en allen, die tot heden
Den Roomschen stoel en staat in Christus' naam, bekleeden.
Zoodra Gregorius gerucht van 't keurlot hoort,
Begeeft hij zich ter vlucht naar buiten uit de poort,
En schuilt in een spelonk, om d'oogen te verblinden,
Die door een licht geleid hem in een schuilhoek vinden,
En leiden naar den stoel, waarop Sint Peter zat,
Die nooit doorluchtiger noch grooter nazaat had.

Der Longobarden heir, dat van de Beltsche stranden
In Hongarije viel, van derwaart op de landen
Van Arnus en den Po ; toen Narses, om zijn smaad
En schimp te wreken, zwoer Sofia zulk een naad
Te naaien, zulk een web te spinnen, en te weven,
Dat zij noch al de macht van Maurits, bij haar leven,
— Gelijk de schrijver meldt — dit nooit onttornen zou ;
Dat landbederflijk heir schoffeerde Gods landouw,
Te Rome voor de poorte,‿en schatte‿en schond de steden,
En zonder 's Pausen oog het waar'‿in stad gereden,
Ook zonder tegenstand : doch zijn godvruchtigheid,
En waken en gebeên, en goddelijk beleid

Beschermt Sint Peters burg, en godgewijde torens,
En ondertusschen, als gestooten met twee horens,
Verzwaart d'aartsvader van Constantinopel vast,
Gesterkt door 's Keizers nijd, des hoogsten mijters last,
En noemt uit trotschheid zich den algemeenen herder.
De stoel van Guldemond, een bisdom, springt nu verder
Dan zijn aartsvaderschap, den Roomschen onderdaan,
En durf zelf naar de kroon des Hoofdapostels staan.
Dit toestaan waar' het recht des eersten stoels verraden,
En d'oude handvest, klaar bezegeld in Gods bladen,
Daar Cefas met de macht der sleutlen wordt vereerd,
En herdersstaf, die al de kudde‿en Kerk regeert.
Gregorius staat pal, en brandmerkt al die listen,
Als vóórboôn van de helle,‿en 't hoofd der tegenchristen.
Hij drijft van 't blind gezicht der Engelschen de wolk
Des Heidendoms, en leert den Koning en het volk
Door Augustijn, den abt, in Christus' Bloed zich baden.
De Kerk, in haar triomf, gedragen op vier raden
Van Godgeleerden, eert zijn Goddelijke schacht,
Die zulks de zeden vormt, dat ze‿uitmunt in haar kracht,
Als Sint Jeronimus, in Gods vertaalde schriften,
Sint Augustijn, in 't punt van schriftkrakeel te schiften,
Ambroos, in 't openen van Gods geheimnismerk.
Zoo blinkt Gregorius ter eere van de Kerk,
Die 't graf des Sleutelvoogds bestrooit met groene palmen,
Zoo menigmaal 't gewelf zijn noten nog hoort galmen,
Daar 't koor der engelen naar luistert, en verlangt,
Terwijl het in een wolke,‿en boven 't outer hangt.

5. KEIZER HERACLIUS. — KOSROËS VERWOEST JERUSALEM, EN VERVOERT HET HEILIG KRUIS; MAAR WORDT VAN HERACLIUS VERSLAGEN, VAN ZIJNEN ZOON VERMOORD, DIE HET KRUIS VANZELF WEDERZENDT, DAT TE JERUSALEM VERHEVEN WORDT, DOCH NIET ZONDER GODS WONDERWERK. Kosroës II, koning van Perzië, begeerig naar provincies van het Oost-Romeinsche Rijk, misschien ook wel „op hoop van Cesar's troon," trok met zijn legers in Syrië, en vandaar naar het Heilige Land. In 't jaar 615 plunderde hij Jerusalem, sinds lang alweer opnieuw opgebouwd, verbrandde de kerken, door Keizer Constantijn en diens moeder Helena op de Heilige plaatsen gesticht, en voerde, mèt de relikwie van het H. Kruis,

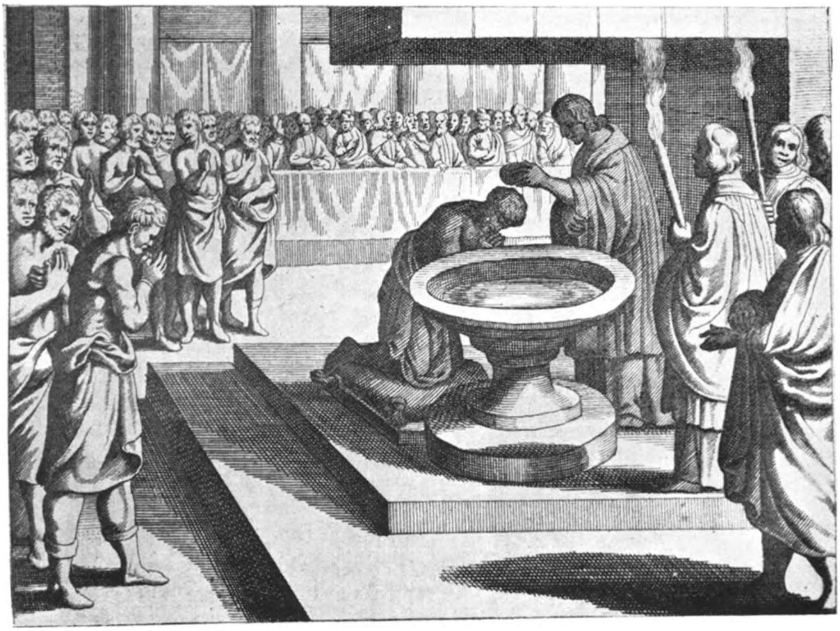

Hij drijft van 't blind gezicht der Engelschen de wolk
Des Heidendoms, en leert den koning en het volk
Door Augustijn, den abt, in Christus' Bloed zich baden.

die voor het kostbaarste kleinood der Christenen gold, ook Zacharias den Patriarch van Jerusalem, („'s lands Aartsvader") en 3500 Christenen mede naar zijn land. Ongeveer 90.000 Christenen werden door Kosroës ter vermoording overgeleverd aan de Joden, die wraak uitoefenden wegens het geweld, dat keizer Phocas hun vroeger had aangedaan. Kosroës had een bijgeloovige vrees voor het H. Kruis, durfde de prachtige reliekschrijn, waar het in bewaard werd, niet openen, doch plaatste dit „heiligdom" aan den ingang van den tempel, toegewijd aan den vuurgod Mithras. Doch evenals eertijds het heiligschennend bezit van de Bondkist der Israëlieten door de Philistijnen, en het plaatsen er van in den tempel van den afgod Dagon, dit volk groote rampen bracht, zoo overkwam Kosroës sinds dien roof, meer ongeluk dan voorspoed. In 622 trad keizer Heraclius tegen den geweldenaar op, die na drie groote veldslagen de vlucht nam naar de overzijde van den Tigris. Toen nu zijn veldheeren hem afvallig werden, wilde Kosroës een zijner latere kinderen tot zijn opvolger benoemen ; doch zijn eerstgeboren zoon, Siroës, weerstond hem, en liet zijn stiefmoeder en al zijn stiefbroeders dooden ; de groote Kosroës stierf in de gevangenis ten gevolge van mishandeling en honger. Het H. Kruis werd door Siroës aan keizer Heraclius teruggegeven, die 14 September 628 met dezen kostbaren schat een prachtigen triomftocht hield in Constantinopel. ¤

De tweede Kosroës, Monarch der Persianen,
Op hoop van Cesar's troon, door inbreuk met zijn vanen,
Te winnen, klampte trotsch den Syriaan aan boord,
Schoffeerde Davids erf, vermeesterde de poort
Van nieuw Jerusalem, verschoonde geene Kerken,
Noch 't heilig graf, noch geen van al Helene's werken,
En voerde, rood van moord, en zwart van bloedig stof,
Het zalig Kruis met 's lands Aartsvader in zijn hof ;
Terwijl de kruisgenoot most sleepen boei en keten
Des bitteren Hebreeuws, van helsche wraak bezeten :
Maar eveneens gelijk de Bondkist der Hebreên,
Gevangen in het Koor der Filistijnsche steên,
Den afgod Dagon van het outer smeet ter aarde,
En 's afgodists gezag terugzette, en bezwaarde ;
Zoo plaagde 't heilzaam Kruis het Persiaansch gebied ;
Hoewel vorst Kosroës dit heiligdom ontziet

't Ontwijden met zijn hand, te handlen ongeregeld,
En houdt het in de busse‿en koker toegezegeld,
Gesloten in gesteente,‿en diamant, en goud,
Zoo gaaf gelijk hij 't vond. Voor dit geheiligd hout
Verschrikt de Persiaan, en roemt, op 's afgods drempel,
Hoe Christus' heiligdom en Godheid in den tempel
Van Mithras wordt bewaard, wel dertien jaren lang,
Tot Heraclius zelf Armenië door dwang
Verovert, Kosroës, verwonnen en geslagen,
Den Tigris overzwemt, en deerlijk in de lagen
Van Syroës, zijn zoon, verstrikt wordt, die verwoed
Den vader priemt, en voort de stiefmoêr met haar bloed
Verdelgt, en treènde‿in vree, het kruishout van Messias,
Door d'eigen handen van Aartsvader Zacharias
Den keizer overgeeft, die zulk een rijken schat
Al triomfeerend voert in Constantinus' stad,
Ter eere van de Kerk, die zege heeft verworven,
Door 't kruisaltaar des Gods, voor ons aan 't kruis gestorven.

Niet minder schitterend was de triomftocht, waarin niet lang daarna het Heilig Kruis door keizer Heraclius zelf van Constantinopel naar Jerusalem werd gevoerd. De korte maar schilderachtige beschrijving, die Vondel hier van geeft — en een pracht-parallelplaats is van de beschrijving van „het inhalen der lammeren" en „Christus' intocht op Palmzondag" in Vondels Altaargeheimenissen (III, 383—414 ; II, 1515—1530) — lost zich op in een welkomstgroet aan het H. Kruis, die in diepte van beteekenis en godvruchtigheid van gevoel kan wedijveren met de bekende Kerkhymne van Passiezondag en Goeden Vrijdag: *Vexilla Regis prodeunt.* In de eerste strophe denkt de dichter aan den *Boom des levens* in 't aardsch Paradijs ; in de tweede strophe aan de *wonderbare rots* in de woestijn, waaruit water vloeide voor het dorstige Israël; in de derde strophe aan het *Offeraltaar der Joden*, waarop de lammeren werden geslacht en aan den *ladder*, die Jacob zag in zijn droom ; in de vierde strophe aan het feit, dat het Kruis, eertijds een *teeken van schande*, nu een voorwerp van vereering is geworden ; in de vijfde strophe denkt hij aan Christus' voorspelling van den laatsten dag des oordeels: „Dan zal het teeken van den Menschenzoon aan den hemel verschijnen" (Matt. 24, 30); de laatste strophe is een hartelijke bede, dat het Kruis van Christus al het ondermaansche lijden in troost verandere.

Na 't ingaan van den herfst gemoet Jerusalem
Al schreiende van vreugd, op 's volks gemeene stem,
Met takken van triomfe,‿en wierookkandelaren,
En tortsen, door den drang van allerhande scharen,
Den triomfanten heer, en zegenrijken vorst,
Die, van 's Olijfsbergs kruin, op zijne schouders torst,
Het heilig Kruisjuweel, geleid met lofgezangen
Der kerkkoralen, uit een Goddelijk verlangen,
Op hemelsche muziek, dat, uit des hemels boog,
Aldus beantwoord wordt van englengalm omhoog:

Zijt wellekom, o kruis, dat Jesus' schouder drukte,
Den God droegt, die u droeg, opdat een ieder plukte
De levendige vrucht van 't eeuwig paradijs,
Een rechte tegengift voor Eva's slangespijs.

Gij kunt de bitterheên der tranen hier verzoeten,
En in dees wildernis den dorst der zielen boeten,
Door deze klare bron, die uit u nedervloeit,
O stut van al wat krank, vermast is en vermoeid!

Gij zijt het hoog altaar, daar 't Lam aan hing doorsteken,
Ten zoen van d'appelsmet. Gij heelt onze‿erfgebreken.
Gij zijt de ladder, van het helsche spook begrimd;
De trap, waarlangs Gods Zoon de starren inneklimt.

O schandvlek, eer gevloekt, hoe blinkt uw glans in 't midden
Der Heiligen, die u vereeren, en aanbidden,
En wierooken gelijk den troon en voetschakel
Van Jesus, God met ons, den rechte‿Emmanuël.

Wanneer zich openbaar' de Rechter aller volken,
Zult gij met majesteit verschijnen uit de wolken,
En schieten uwen glans in 't Westen en in 't Oost,
Den boozen tot een schrik, den Heiligen tot troost.

Doch midd'lerwijl wij hier voor Jesus' Kruiseer strijden,
En worstlen met geduld, verander al dit lijden
In blijdschap, door de kracht des Troosters, dien ge droegt.
Zoo voerre‿ons 't Kruis naar God, die lijf en ziel vernoegt.

De Romeinsche Brevier verhaalt, dat een luisterrijk wonder de blijde terugvoering van het Kruis vergezelde. Keizer Heraclius, getooid met goud en edelsteenen, en dragend de kostbare relikwie, kon plotseling, in de stadspoort, die naar Calvarië voert, geen voet meer verzetten. En hoe meer hij zich inspande, hoe krachtiger een ongeziene macht hem scheen te weerhouden. Groote ontsteltenis bij allen, die deelnamen aan den stoet. Zacharias, Jerusalem's bisschop, zeide toen tot den keizer: „Zie toe, o keizer, of gij niet, in uw triomfornaat het Kruis dragend, al te weinig Christus' armoede en ootmoed navolgt." Heraclius, de gevierde en aanbeden Augustus, legde nu zijn feestgewaad af, en kleedde zich als een arme bedelaar, nam „het Heiligdom" wederom in zijne armen, en kon nu den zegetocht van Christus' Kruis vervolgen.

De dubble rij, begroet van alle Serafinnen,
Genaakt de Waterpoorte,^en treedt met staatsie binnen,
En Heraclius wordt al bukkende^in de poort
Onzichtbaar kort gestuit, en kan niet langer voort.
De Kruislast overlaadt 's godsvruchten Keizers leden.
d'Aartsbisschop van de stad stort neder met gebeden
Voor God, die d'oirzaak van dit wonder hem ontvouwt,
De keizer kent zijn schuld, beveelt den vader 't hout
Des grooten Heilands, scheurt zijn prachtige gewaden,
Het purper van gesteente^en perlen overladen,
En kleedt zich arm en slecht, op 't voorbeeld van den God,
Die pracht en praal versmaânde,^aldus Iscarioth
En zijne bende volgde,^om Adams zaad te vrijen,
Door koorden, roeden, smaad, en bitterheên, en lijen.
In dezen schijn hervat Augustus 't Heiligdom,
En draagt het door Gods Stad, langs Jesus' bloedspoor om,
Tot op den Doodshoofdberg, daar 't leven hing verlaten,
Mishandeld van Hebreên, en Heidensche soldaten.
Dus triomfeert de Kerk, in d'eere van het Kruis,
Ten schimp der lastertonge,^en van het helsch gedruisch.

6. KAREL MARTEL EN DE SPAANSCHE KONINGEN. OPKOMST VAN MAHOMET, EN DE SARACIJNEN, GESTUIT DOOR MARTEL IN FRANKRIJK, EN NAMAALS DOOR DE FERDINANDEN EN ALFONSEN IN SPANJE.

De Voorzienigheid gedoogde niet, dat er ooit een oogenblik kwam, waarop de strijdende Kerk hare wapens kon nederleggen. Nauwe-

lijks zijn de ketterijen overwonnen en is aan de verwarringen, door de volksverhuizingen veroorzaakt, een einde gemaakt, of een nieuwe vijandige macht, het Mohamedanisme, staat op tegen Christus en zijn Kerk. De afstammelingen van Ismaël, wiens moeder Agar dienstmaagd was bij Abraham en Sara, hadden zich ontwikkeld tot een geslacht, dat eerst Arabië bevolkte, daarna zich uitbreidde over Perzië, Syrië en het Nijlgebied, weldra de Noordkust van Afrika bestreek, en overstak naar Europa, om door Spanje en Frankrijk heen zich meester te maken van heel de wereld. Hun naam was Saracijnen, een naam die vroeger in verband werd gebracht met dien van Abrahams echtgenoote Sara, alsof de afstammelingen van Ismaël het door God gezegend volk wilde schijnen, dat bestemd was om alle andere volkeren aan zich te onderwerpen.

Maar God, om nimmermeer zijn heir t'ontharrenassen,
Gedoogt dat Ismaël alreede^is opgewassen
Tot eenen hoogen boom, wiens schaduwe^uitgestrekt
Arabië^eerst, daarna het Perzisch rijk bedekt,
Heel Syrië^en den Nijl, en groeit met groote hoope
Langs d'Afrikaansche kust, en hoog en laag Europe.
Hij valt, gelijk een mist uit Spanje op Frankrijk neêr,
Ten schimp der keizeren, en al hun tegenweer.
De tak van Agar wil geen tak van Agar schijnen,
Maar noemt, naar Sara's naam, zijn telgen Saracijnen,
Als die echtwettig zijn geboren vrank en vrij,
Om andren onder 't juk van droeve slavernij
Te brengen met een glimp, te ketenen, als slaven,
En naar hun bullepees, en zweep te leeren draven.

Ruim een eeuw vóór hun inval in Europa had dit volk een nieuwe wet en godsdienstleer ontvangen van den Arabier Mahomed, die was opgetreden als profeet, en een eeredienst invoerde, waarvan de hoofdstellingen ontleend waren aan Christendom, Jodendom en Heidendom. Hij hoopte aldus méér aanhangers te vinden onder zijn tijdgenooten, door die drie verschillende godsdiensten gesplitst en gescheiden. Het eigenlijke wetboek der Mohamedanen, de Alkoran, ontstond eerst na den dood des stichters. Wanneer Vondel den profeet dus voorstelt : □

Den Alkoran op d'eene en 't zwaard op d'andre zij,

bedoelt hij natuurlijk, dat Mahomed met behulp van zijn in vele opzichten aantrekkelijke leer, en van zijn wapengeweld het eene land na het andere veroverde. Het Mohammedanisme was als een donkere mist, die de heerlijkheid der Kerke kwam verduisteren. De hemel verhoorde de angstige gebeden der Christenen. Karel Martel verslaat in 732 bij Poitiers de Mohammedanen, stuit hun verderen voortgang, en rust niet, alvorens hij hen geheel uit Frankrijk verdreven heeft. Nog zeven eeuwen bleef „'t Sarazijnsche stof" te Grenada zitten, totdat Ferdinand de Katholieke in 1492 ook geheel Spanje daarvan zuiverde, en den Christelijken godsdienst in zijn vroegeren, vollen luister herstelde. Vondel noemt Spanje „Sint Jacobs graf", wijl, volgens de legende, de Heilige Apostel Jacobus daar het eerst het geloof heeft verkondigd. Hij is de patroon des lands. Te Compostella bestaat een overoude en wereldberoemde bedevaart ter eere van dien Heilige, wiens overblijfselen na zijn marteldood te Jerusalem, daarheen waren overgebracht. □

Zij hadden, ruim een eeuw geleden, hunne wet
Ontvangen van de pest der wereld, Mahomed,
Een Arabier, die, toen de hemel het gehengde,
De wet van God den Zone‿en Mozes t'zamen mengde,
Met helsch vergift en sap van Heidensch ongeloof,
Om op 't gesplitste brein der menschen grooter roof
Te halen, als hij elk zijn element ontleende,
Hetwelk door dezen glimp de strijdigheên vereende.
Dus hing de leidsman van dees nieuwe razernij
Den Alkoran op d'eene‿en 't zwaard op d'andre zij:
En d'aanhang, van zijn zwarte‿en grove wet betooverd,
Had reede zooveel lands gewonnen en veroverd,
En hing, gelijk een mist, de Kerke‿in haren dag,
Terwijl het oog des volks door valsche glazen zag.
De Kerk, in nood en rouwe,‿om haar bedrukte leden,
Zoekt heul en troost omhoog, en worstelt met gebeden,
Eer haar de muil verslinde‿en 't gapen van de hel.
De hemel wekt in 't end den moedigen Martèl,
Die Frankrijk van dien mist der gruwelen komt vagen,
Vierhonderdduizenden verstrooid ziet, en verslagen,
En 't zegenrijke zwaard niet opsteekt in zijn hof,
Eer 't land gezuiverd is van 't Saracijnsche stof,

Dat zeven eeuwen lang zich in Granada zette,
Eer Ferdinand hun kroon met zijne heirbijl plette,
En aan Sint Jacobs graf den ouden luister schonk,
Daar Jesus' groote naam door alle kooren klonk.

In die zeven eeuwen hebben de koningen van Spanje, meestal Ferdinand of Alphons geheeten, voortdurend tegen de Saracijnen gestreden. Alphons I, koning van Castilië, kreeg den titel van „Katholieke". Paus Julius II gaf later aan Ferdinand van Arragon den erfelijken titel van Katholieken Koning. ¤

Maar Spanje midlerwijl verliet zich op d'Alphonsen
En Ferdinanden mee ; die bliksemen en bonzen
Den Saracijn met kracht uit t'een en ander rijk,
En d'eerste Alphons verdient den naam van Katholijk,
Een titel lang verzuimd bij nazaat en bij neven,
Doch weder Ferdinand van Arragon gegeven
Van Julius, naardien zijn trouw geen voorzaat wijkt,
En Ferdinanden en Alphonsen recht gelijkt,
In voorstand van de Kerk, en nooit geen voorzaat stouter
Zich kweet in 't Spaansche Rijk, ten dienst van God en 't outer.

7. PEPIJN. — DE ARIAANSCHE KEIZERS IN HET OOSTEN VERDRUKTEN JAMMERLIJK DE KERK EN DE PAUSEN DOOR DE LONGOBARDEN : MAAR PEPIJN HELPT DE VERDRUKTEN, WAARNA KAREL DE GROOTE GEBOREN WERD. We hebben vroeger (bladz. 152) reeds gezien, hoe de eerste opvolger van Keizer Constantijn den Grooten in het Oostersche gedeelte des Keizerrijks, Constantius, vergiftigd door de dwaalleer van het Arianisme, en na hem herhaaldelijk andere Keizers het Pausdom kwelden door hun kuiperijen met de vijanden der Kerk, en hoe in 't bijzonder door hun toedoen (zie bladz. 178) de Longobarden „Gods landouw" (vers 560) „schoffeerden". ¶ „De toestand "aldus Dr. C. Wilde in zijn Leerboek der Algemeene Geschiedenis, „werd nog hachelijker, sinds (aan de *Bosforus*) Keizer Leo III en zijne opvolgers hun dwazen strijd tegen de vereering der beelden begonnen. Hierdoor kwamen zij niet alleen in twist met den Heiligen Stoel, maar verbitterden ook hunne goed Katholieke Italiaansche onderdanen. Hiervan maakte de machtige Koning der Longobarden, Luitprand, gebruik om Ravenna te bemachtigen ; ook Rome ware in zijn handen gevallen, zoo

de Pausen Gregorius II en Gregorius III hem niet tot den terugtocht hadden bewogen." Toen een volgend koning der Longobarden, *Aistulf*, opnieuw Ravenna en de Pentapolis veroverde, en Rome bedreigde, wendde Paus Stephanus II, na vergeefs door onderhandelingen, en door inroeping van de hulp des Griekschen Keizers, beproefd te hebben, om de Longobarden af te weren, zich tot *Pepijn*, den machtigen koning der Franken. Deze trok tot tweemaal toe over de Alpen, versloeg Aistulf en schonk de veroverde gewesten, te zamen met Rome en omstreken, aan den Paus. Intusschen vervreemde, mede door de gebeurtenissen dezer jaren, het Oosten hoe langer hoe meer van het Westen, en liet dit aan zijn eigen lot over. De Longobarden waren wel verslagen, maar niet met de Kerk verzoend en vereenigd. De Westersche Kerk bad om blijvende uitkomst en niet te vergeefs. De oudste zoon van Pepijn, *Karel* in 742 geboren, zou de Redder zijn. ⌑

d'Uitstekendste afkomst van den grooten Constantijn,
Vergiftigd doodelijk met Ariaansch venijn,
En, na dees pest, geen klein getal van stoelgenooten,
Tot Keizer Karel toe, met recht genoemd de Groote,
Misbruikten niet alleen, te gruwelijk en wreed,
Het Roomsche aartspriesterdom, en hielden trouw noch eed,
Maar voedden nog doorgaans, verhit in tegenstrijen,
Vervloekte scheuringen, en zwarte razernijen;
Hoelang de Tiber ook naar rust en vrede stond,
De Bosforus verwierp beloften en verbond.
Zijn landvoogdijen in Italië volhardden
In vijandschap. Het juk der wreede Longebarden
Viel onverdragelijk. Martellus' Zoon Pepijn,
Verlichtte, op vaders spoor, in dezen droeven schijn,
De Stad, toen hij Aistulf in d'Alpen sloeg, en temde.
Het Westen evenwel, dewijl het Oost vervremde,
En meer en meer veraarde, in godsdienst en gezag,
Hiel bij den Hemel trouw met tranen en geklag,
Om een verlosser aan, of God hen wou verhooren;
Aldus werd Karel toen, ter goeder tijd, geboren,
Een oorlogsheld, van wien de wereld heeft gewaagd,
Zoo wijd de zon verzinkt, tot daar het 's morgens daagt.

8. KAREL DE GROOTE. — GELUK VAN KAREL DEN GROOTE, DIE KEIZER IN HET WESTEN GEKROOND, EN

OM ZIJN GODVRUCHTIGHEID GEPREZEN WORDT. Als eerste bijzonderheid van Karel den Groote, die gedurende den geheelen loop der Middeleeuwen als het ideaal gold van een Christenvorst, vermeldt Vondel, dat hij „ieder Kerkslot", dat is, elk Kerkbesluit, door de Pausen uitgevaardigd, gehoorzaam en trouw bekrachtigde. Daardoor bewees hij Kerk en Staat grooter dienst dan eertijds de opvolgers van Keizer Constantijn, door hun verzet tegen de Pausen en hun heulen met de ketterijen. Dan herinnert ons de dichter, dat Karel de Groote na herhaalde oorlogen de Saksers overwon, en evenals zijn voorgangers, Karel Martel en Pepijn, over de Alpen trok, om de Longobarden, die onder hun koning *Desideer* wederom invallen deden in den Kerkelijken Staat, te bevechten. Hij veroverde Pavia, lijfde het rijk der Longobarden bij het zijne in, noemde zich voortaan Koning der Longobarden, en maakte zoo een einde aan het koninkrijk, tweehonderd jaren vroeger door Alboïn in Italië gesticht. Vervolgens vermeldt de dichter, dat Rome juichte, „een ander leven herschept", dat is: een nieuw leven begon, nu de Kerk door Karel en Pepijn in hare rechten en bezittingen was bekrachtigd. Paus Leo III zalfde Karel tot Keizer, zette hem de Keizerskroon op en herstelde aldus het Westersche Keizerrijk. Vlug en levendig herinnert ons Vondel nog : dat de Kerk na Karels dood, zijne vereering als Heilige toestond te Aken en op enkele andere plaatsen ; dat hij in Spanje de Mahomedanen bestreed ; door zijn oorlogen met de Saksers bewerkte, dat dit volk eindelijk voor het Christengeloof gewonnen werd, dat de Kalief Aron of Haroen al Rasjid hem het beschermheerschap aanbood over het Heilig Graf te Jerusalem ; dat hij, door geleerde mannen de Grieksche en Syrische teksten van den Bijbel, die dikwijls door afschrijvers bedorven waren, liet herstellen, dat hij uitmuntte in milddadigheid en te Aken, waar hij overleed in 814, begraven, in dankbare nagedachtenis blijft van Heidenen zoowel als Christenen.

Ten dienst van wereldlijke‿en Kerkelijke staten,
Hij ieder Kerkslot, daar d'Aartsherders over zaten,
Gehoorzaam en getrouw bekrachtigt op zijn tijd.
Hij toomt den woesten Sax, verwint ze strijd op strijd,
En banende zijn heir de heirbaan, door de rotsen
Van d'Alpen, durf het zwaard der Longebarden trotsen ;
Hun koning Desideer de lang misbruikte kroon
Ontrukken, voor Pavije,‿en hem, voor elk ten toon,

Vervoeren in triomf, gedempt met stam en ranken.
Het Rijk, van Alboïn begonnen, valt den Franken,
Na tweemaal honderd jaar, ten deele. Rome‿ontlast
Van dit Barbarisch juk, dat dieren beter past,
Zingt Gode‿en Karel lof, herschept een ander leven,
Bevestigd in Gods erf, verdadigd en gesteven
Door Karel, en Pepijn, en ziet de hel den roof
Ontrukken, door de kracht en aanwas van 't geloof.
De derde Leo kroont den grooten held ten leste,
En voert het Keizerdom van Oosten in het Weste
Op dit gezalfde hoofd, 't welk nedrig, wijs en sterk,
Rechtvaardig, en geleerd, zoo heilig Christus' Kerk
Gehandhaafd heeft, dat zij den held, die haar vermeerde,
Voor eeuwig dankbaar met den naam van Heilig eerde.
Wat dichten hebben niet op zijnen naam gedraafd!
Hetzij hij Mahomed in 't Spaansche zand begraaft;
Hetzij hij Saxen dempt, aan Christus' troon geschonken;
Hetzij 't gewijde Graf, terwijl zijn degens blonken,
Hem uit Jerusalem door Aron werd vereerd,
Dien wreede Saracijn; hetzij hij Godgeleerd
En ijverig herstelt, door wijze letterkloeken,
De waarheid van de Grieksche‿en Syriaansche Boeken;
Of d'armoede,‿en de Kerk, zijn erfgenaam, verrijkt,
En in milddadigheid noch vorst noch voorzaat wijkt,
Totdat zijn lichaam rust, gebalsemd binnen Aken,
En tranen vloeien laat uit d'oogen, langs de kaken
Der ongechristenden, en van 't gechristend volk,
Verdadigd door zijn deugd, en zegenrijken dolk.

9. OTTO I DE GROOTE. Ook deze, een der grootsten onder de opvolgers van Karel den Groote, verschijnt hier in de rij der mannen, die Vondel's stelling, in vers 433 uitgedrukt:

De hulp des hemels sterkt doorgaans het hart der flauwen,

zullen bewijzen. Wel heeft deze Keizer zich tegenover Paus Joannes XII zeer afkeurenswaardig gedragen, doch overigens aan de Kerk groote diensten bewezen. In Bohemen herstelde hij de vrije prediking van het Evangelie; bij de Slavische volken, tusschen Elbe en Oder, verbreidde hij het Christendom door de stichting van het aartsbisdom Maagdenburg en zeven andere bisdommen; door zijn toedoen kon in Denemarken het Evangelie worden ver-

De derde Leo kroont den grooten held ten leste,
En voert het Keizerdom van Oosten in het Weste
Op dit gezalfde hoofd ....

kondigd; met zijn overwinning op het Zech-veld begon het tijdperk van bekeering en beschaving der Magyaren; hij verloste den Paus van de overheersching der Romeinsche edelen en van 't gevaar, dat wederom dreigde van den kant der Longobarden. Den 2den Februari 962 werd hij te Rome tot Keizer gekroond, anderhalve eeuw nadat de Frankische Koning Karel de Keizerlijke waardigheid uit 's Pausen handen had ontvangen. Het grafschrift dat Vondel hem toedicht, had Otto verdiend, en door zijn daden liet hij 't als 't waren uithouwen op zijn grafzerk. Bij de gedachte dat de Keizerlijke waardigheid, van Otto af, vier eeuwen „blonk in 't huis van Oostenrijk, en zeven eeuwen „straalde‿op 't hoofd der Duitsche heeren", kan Vondel niet nalaten te wijzen op de dankbaarheid, die Duitschland verschuldigd is aan den Heiligen Stoel, daar de Pausen Duitschland hebben groot gemaakt, en derhalve Luther, die den Paus den naam gaf van Anti-Christ, door zijn afval een *onduitsche* twist, een twist, die tegen Duitschlands belang was, verwekte. Heel kort is hier Vondels kantteekening: OTTO DE EERSTE WORDT TE ROME GEKROOND.

De kroon van Rome rustte‿op Karel, en zijn Franken,
Een heele‿en halleve‿eeuw, ter eere van hun ranken,
Wanneer d'Aartsherder koos een vorst uit Duitschen stam,
En Otto, die Gods Stoel in nood te hulp kwam,
Te Rome Keizer kroonde,‿en zalfde,‿en innewijdde;
Hoe vinnig d'afgrond ook der Duitschen kroon benijdde.
Zoo menig volk en Rijk, na 's Grooten Karels dood,
In Heidenschap herviel, uit dien gerusten schoot
Der Kerke,‿ook Turk, en Hun, en andre lastersmetten,
Betemde hij door 't zwaard, en tucht, en wijze wetten,
En overleden liet gehouwen op zijn zerk:
„Geen Christen Keizer heeft, na Karels dood, de Kerk
„Noch 't Keizerdom geëerd als Otto, hier gesloten.
„Hij voere als Karel vrij den titel van den Grooten".
Na hem zat Duitschland met dees kroon tot nog te prijk,
Die twee paar eeuwen blonk in 't huis van Oostenrijk,
En zeven eeuwen straalde‿op 't hoofd der Duitsche heeren.
Hoe zou Germanje niet den Stoel des Tibers eeren,
Die hare zonen zalfde?‿en schelt on-duitsche twist
Sint Peters nazaat nog een helschen Tegenchrist,
Die Duitschland heeft dees kroon en Koningskeur gegeven,
En, na den Keur gezalfd, in 't Keizerdom verheven?

Een eer, waarnaar vergeefs zoo vele rijken staan,
Terwijl het Oosten dient de Turksche Halve Maan.

10. DE HELDEN DER KRUISTOCHTEN. Als laatste bewijs van de hulp, die de hemel aan de Kerk schonk door middel van groote mannen, wordt hier nog door Vondel gewezen op de helden der Kruistochten, die echter niet zouden verhinderd hebben, dat de Turken zich, tot groote schade de Kerk van heel Europa en de beschaafde wereld hadden meester gemaakt, ware het Huis van Oostenrijk niet herhaaldelijk zoo krachtig opgetreden tegen de Halve Maan. Dit fragment is onder verschillende opzichten zeer merkwaardig. Zoo ergens, dan is hier de kennis, niet alleen van de geschiedenis, maar ook van 's dichters ziel, noodig om van zijn kunst te kunnen genieten. Eigenlijk moesten we hier alle gedichten, waarin Vondel zijn gevoelens uitstort over de Turken, inlasschen. Doch laat ons eerst, aan de hand der kantteekeningen, door Vondel zelf geplaatst, de twee eerste der drie onderdeelen, waarin dit fragment gesplitst kan worden, aandachtig beschouwen. DE HEILIGE OORLOG TE KLARENBERG BESLOTEN EN GELUKKIG UITGEVOERD. Het was voor de Kerk een onbeschrijfelijke ramp, dat de Heilige Plaatsen, waar Christus leefde, stierf en begraven werd, ten gevolge van de verovering van Palestina door de Arabieren, in de macht der Mahomedanen waren geraakt. De „Kruismacht," dat is de macht der Christenvorsten, „lag door onderlingen strijd, gescheiden en geknakt", en was niet in staat geweest deze ramp te keeren. Paus Urbanus II begaf zich in 1095 naar Clermont of Klarenberg en riep daar de vermaarde Kerkvergadering bijeen, waarop besloten werd tot een Kruistocht, om „dien helschen vloek" der Saracijnen „uit den troon van Davids erf," uit de heerschappij van Davids land te jagen. Het teeken, dat men de verplichting tot een kruistocht op zich nam, was een rood kruis, op den rechter schouder gehecht. Onder leiding van Godfried van Bouillon nam de eerste kruistocht een aanvang, Vroeger sprak men van 600.000 gewapenden, die optrokken ; thans schat men het aantal op hoogstens 60.000; Vondel spreekt nog van 400.000. Het aantal belegeraars van Jerusalem zal niet grooter geweest zijn dan 25.000.

De Christen wereld sloeg van hartewee aan 't kwijnen,
Dewijl het Heilig Graf, door snoode Saracijnen

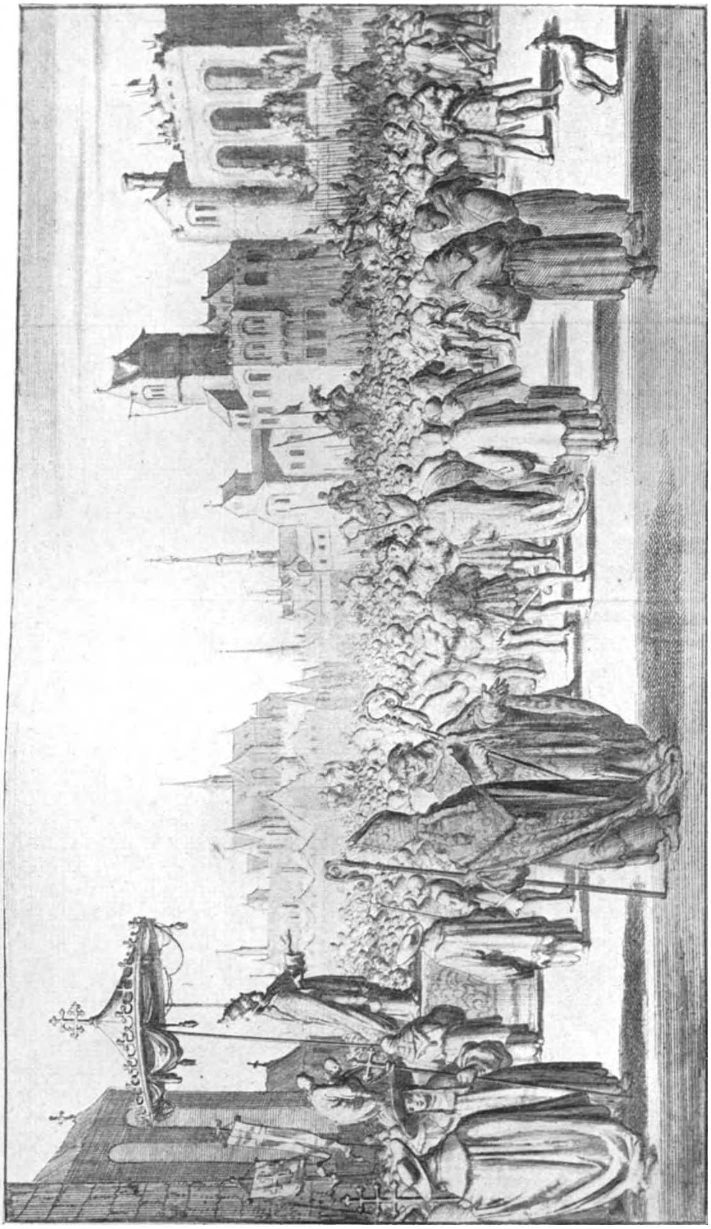

.... waarom Urbaan, de Tweede,
Toen hij te Klarenberg den hoogsten stoel bekleedde,
En in den breeden raad der Kerke zitten ging,
Besloot dien helschen vloek van Christus, met de kling
Der helden uit den troon van Davids erf te jagen ....

Plaat XLIX

Een loffelijk besluit, bekrachtigd door Bouljon,
Het hoofd van dezen tocht ....

En hunne gruwelen, zoo schendig wierd ontwijd,
Zoolang de kruismacht lag door onderlingen strijd
Gescheiden, en geknakt: waarom Urbaan, de Tweede,
Toen hij te Klarenberg den hoogsten stoel bekleedde,
En in den breeden Raad der Kerke zitten ging,
Besloot dien helschen vloek van Christus met de kling
Der helden uit den troon van Davids erf te jagen,
En Gode weer zijn eer en offer op te dragen;
Een loffelijk besluit, bekrachtigd door Bouillon,
Het hoofd van dezen tocht, als d'opgerezen zon
Vierhonderdduizenden, gemerkt met kruislivreien,
Hem vóór Jerusalem ten storrem aan zag leien,
De Stad, het Heilig Graf, en volk, te lang verdrukt,
Verlossen, en den klauw van Mahomed ontrukt.

Ternauwernood een eeuw na Bouillon's verovering van Jerusalem, viel de stad wederom in de macht van 't „Saracijnsch geweld", onder Saladijn in 1187. Weer een eeuw later, in 1299, veroverde Ottoman of Osman I, eerste Sultan der Turken, Klein-Azië en stichtte het Turksche Rijk. Verwarringen in Europa maakten regelmatig verzet onmogelijk. Een blijvend maar niet altijd gewelddadig verzet boden alleen de Geestelijke Ridderorden, waarvan Vondel er vier noemt: de Ridders van Sint Jacob van Compostella, de Ridders van Sint Jan, de Duitsche Orde en de Tempeliers, allen in een heilig verbond getreden voor de eer van het Kruis. Had de tweedracht tusschen de Christen vorsten in Europa niet de kracht der kruistochten gebroken, dit werelddeel ware in die tijden voorgoed bevrijd geworden van „de pest" der Mahomedanen.

Maar 't Saraceensch geweld herwint dezelve veste.
Om elke honderd jaar, en neemt ten langen leste,
Door d'opkomst van 't geslacht des grooten Ottomans,
In Syrië zoo toe, dat Rome hunne kans
Moet stuiten door het Kruis en zijn geheiligde orden,
Waaronder duizenden gewijde ridders worden.
De Broederschappen van Sint Jacob en Sint Jan,
Hoogduitsch en Tempelier, in heilig Kruisgespan
Getreden, kwijten zich, van binnen, en van buiten,
Om 't Heidensch overschot, en Mahomed te stuiten:
En had de tweedracht niet de Christen macht geplaagd,
Europe waar' al lang van zulk een pest gevaagd,

Die eerst uit Mekka kwam besmetten Christus' luchten,
En plonderden den oogst der aangewonnen vruchten.

Bij de versregels die nu volgen, zet Vondel deze kantteekening, die zich aansluit bij vorige: (het Christendom,) DOOR HET HUIS VAN OOSTENRIJK DAPPER GEHANDHAAFD, EN VERDADIGD. De dichter wist, dat Sigismond, Koning van Hongarije, en Wladislaus, Koning van Polen en Hongarije, met groote dapperheid, maar zonder blijvend gevolg, getracht hadden het Kruis over de Halve Maan te doen zegevieren; dat later Lodewijk II, koning van Hongarije en Bohemen, in zijn strijd tegen de Turken het leven verloor; dat Ferdinand, de broeder van Karel V, plechtig als Koning van Hongarije gekroond in 1526, de stichter werd van de Oostenrijksche monarchie, die langen tijd Europa's vóórmuur zou blijven tegen de invallen der Turken (Dr. C. Wilde); dat Keizer Karel V in 1535 Tunis veroverde en alle Christenslaven bevrijdde, in 1541 een tocht deed naar Algiers, die mislukte; dat Sultan Soliman een paar jaar later in Hongarije en Oostenrijk viel, doch wederom stuitte op den wederstand van het Oostenrijkschen huis; dat Don Juan van Oostenrijk in 1571 bij Lepanto een schitterende zegepraal op de Turken behaalde. Toch bleef het Turksche gevaar bestaan, en, Vondel, die met gebeurtenissen van zijn tijd, niet alleen wat Amsterdam en Holland, maar wat heel de wereld betrof — voorzoover dat mogelijk was toen geen couranten en geen telegraaf en telefoon bestonden — meeleefde, uitte in zijn gedichten herhaaldelijk, welke gedachten en gevoelens er in hem omgingen met betrekking tot den Turk, den grooten vijand van het groote Christenrijk in Europa. Toen Amurath met een Turksch leger, grooter dan ooit een zijner vóórzaten op de been had gebracht, Europa binnentrok, en overal, waar hij kwam, verwoestingen aanbracht, terwijl de oneenigheid tusschen de vorsten van Europa belette een leger samen te stellen, dat zich met zulk een macht kon meten, dichtte Vondel in 1639:

Op de tweedracht der Christen Prinsen.
Aan Jesus Christus.

De Christen Prinsen zitten vast
Malkanderen in 't haar.
Gansch Christenrijk vervalt in last
En 't uiterste gevaar;
Als 't schip, dat met gekerfde mast

Fluks schipbreuk lijden zal,
En drijft naar lager wal.

De felle Turk, die Christus kruist,
Ziet ons krakeelen aan.
D'erfvijand lacht nu in zijn vuist,
En hoopt den klauw te slaan,
Van bloed geverfd, van stof begruisd,
In 't hart van 't blind gevecht,
Dat hij 't geschil beslecht.

Zoo 't hem gelukken mag naar wensch
Met zijnen woesten hoop,
Dat hij 's Geloofs verzwakte grens
Op 't ongezienste sloop',
En vell' en vill' zoo menig mensch ;
Help God ! wat wil 't een dag
Van rouw zijn en beklag.

Gelijk een ingeborsten stroom
Zal 't ingelaten heir
Verdrenken al den Duitschen boôm,
En bruisen als een meir,
En spoelen den bebloeden toom
Te Keulen in den Rijn,
Die zal zijn wedde zijn.

Zelf d'andre wereld (daar men met
Den hoofde nederwaart
De voeten tegens d'onze zet)
Zal hooren al vervaard,
Hoe wij door 't zwaard van Mahomet
Gevallen zijn ten spot
Der vijanden van God.

Dan voelt men, hoe men heeft gefaald,
En, uit den Burgertwist
En brand, gedoemden roof gehaald,
En wolven opgehitst
Naar Christus' schaapskooi : dan betaalt
Men zelf zijn eigen roe,
En schreit en zucht zich moe.

O Jesus, keer dit voorspook af,
Verdrijf die duistre wolk.
Herplant veeleer op 't Heilig Graf
Door uw geloovig volk,
Den Turken tot gerechten straf,
Den Standerd van Uw Naam,
Opdat zich d'afgrond schaam'.

Opdat die bloedhond, ieders vloek,
Met ingetrokken staart
Gelijk een rekel, Mekka zoek',
En aan zijn eigen haard
In eenen onverlichten hoek
Zich uitstrekk' naar zijn lust,
En laat uw Rijk gerust.

Bekend is ook van Vondel zijn:

KLACHT.

De Turken, 't is schande
Europe bestrijen,
Te water en te lande.
Wie zal ons bevrijen ?
Zij trekken vast henen
Den stroom op naar Weenen.
De Keizer sta vast.
O Christen vrijheid, gij zijt in last.

Als hij in 1642, een gedicht van 544 regels wijdt aan *Henriette Marie, Koningin van Groot Britanje, Frankrijk en Ierland, t'Amsterdam* en den algemeenen vrede der Christenheid, met verlangen naar verwezenlijking, beschrijft, predikt hij in een vijftigtal prachtige regels den Kruistocht tegen de Turken : ¤

Geeft dan een Gabriël, en Goddelijk Gezant
Den Vorsten des Geloofs Gods bliksem in de hand,
Om 't Mahometsche zwijn te klinken uit Europe,
Eer het al 't overschot der Koninkrijken stroope;....

In „Dankoffer aan Christine" (1644) zinspeelt hij weer op de Turken, die de kunst in het Oosten hadden gedood : ¤

De woestheid heeft d'aeloude Hengstebron
In 't Oost gestopt....

In „De Getemde Mars" (1648), herinnert hij, hoe Italië door de Turken bedreigd werd, Kreta in 1644 door hen werd bemachtigd, en hij laat Europa klagen : de Turken, dat zijn : ¤

d'Erfvijanden, die mijn geluk benijden,
 Gansch Azië wil mij met macht aan boord ;
 De Libiaan stuwt zijn gedrochten voort.
Hoe kan 't Europe ontworstlen, of ontrijden ?

In zijn treurspel „Lucifer" beschrijft Uriël de slagorde van den opstandigen Engel met een boog of Halve Maan, het symbool der Turken, „die, zegt Jacob van Lennep, in Vondels oogen niet veel beter waren dan de booze geesten." ¶ Wanneer in 1649 de Turksche vloot een nederlaag lijdt in de baai van Foya, zingt hij de overwinnares, Venetië, een loflied toe ; in 1651 verwijt hij Europa weer, dat de Turken dank zij de onderlinge twisten onder de Christenvorsten („De monsters onzer eeuwen" !) groote voordeelen in Kandia hadden behaald; toen in 1656 de Venetianen de Turksche vloot in de Dardanellen overwonnen hadden, gaf Vondel wederom zijn blijdschap lucht in een jubelzang „op den zeetriomf der heerschappije van Venetië." ¶ Ook in de jaren, die Vondel nog leefde na de verschijning van „de Heerlijkheid der Kerke", zal de groote vijand van Christelijk Europa meer dan eens stof geven voor dichterijke ontboezemingen ; zoodat men, zonder in te stemmen met van Lennep's vermoeden, dat Vondel een opdracht had ontvangen van de Katholieke Geestelijkheid, met name van de Jezuïeten, om den Kruistocht tegen de Turken te prediken, — toch wel duidelijk ziet, dat Vondel's geest en gemoed hevig bewogen werden, telkens wanneer er in zijne omgeving spraak was van de Turksche Halve Maan. En in dit licht leze men dan ook de volgende verzen, en gevoele men Vondel's dankbaarheid jegens het Huis van Oostenrijk. Van de Venetianen rept hij niet : zijn beschouwing gaat niet verder dan „Karels zwaard voor Weenen", waarmede hij zal bedoelen, dat de legers van Karel V (of Ferdinand) — hoewel de dapperheid van Graaf van Salm, die de stad verdedigde, daar heel wat meer toe bijdroeg ! — in 1529 Soliman beletten zich meester te maken van Weenen.

En had de hemel niet, toen d'Ottomansche vlam
Uit Oosten, als een storm, met kracht opflakkren kwam,

Den arm van Oostenrijk verwekt om 't Kruis te planten,
En tegens 't erfgeweld het Christensch heir te kanten,
De Noordstar zage^al lang de Turksche Halve Maan
Braveeren aan het eind van haren Oceaan;
De Halve Maan, gestuit door Karels zwaard voor Weenen,
Had, al een eeuw geleên, ons Kruiszon doodgeschenen.
O edel Oostenrijk, godvruchtige pilaar,
Wat hebt ge voor Gods Naam, en Kerk, en hoog altaar
Niet uitgestaan, terwijl verslindende gedrochten,
Van achter en van vore,^u reis op reis bevochten,
En d'uitkomst leerde, dat de stam geenszins verdort,
Die van de hoogste hand met macht gehandhaafd wordt.

V. SAMENVATTING.

„Onschuld (verontschuldiging) over de beknoptheid van dit werk", schrijft Vondel naast de verzen, die nu volgen. Met groote stappen is hij door de Christelijke eeuwen getogen, om den Voortgang der Kerke te toonen in de voornaamste gebeurtenissen van af het Pinksterfeest tot aan het einde der Middeleeuwen. Wie Vondels liefde kent voor symmetrischen opbouw, gevoelt, dat we het einde naderen van het Derde Boek. Wilde de dichter den Voortgang der Kerke op denzelfden voet verder vervolgen, dan zou òf wel dit Derde Boek veel te groot worden in vergelijking met de twee vorige, òf wel een Vierde Boek er aan toegevoegd moeten worden; en in beide gevallen had hij een geheel ander plan moeten opzetten. We veronderstellen, dat Vondel, alvorens hij zijn werk begon, had vastgesteld, dat zijn beschrijving van den Voortgang der Kerk niet verder zou gaan dan het einde der Middeleeuwen. Ware hij verder gegaan, we zouden verwacht kunnen hebben: een loflied op den Voortgang der Kerk door de Missies, tengevolge van de ontdekking van Amerika; een gespierde beschrijving van den grooten strijd der Kerke tegen het Protestantisme, waarin — gezien Vondels bewondering voor de Jezuïeten — een verheerlijking van de werkzaamheden hunner orde zeker niet achterwege was gebleven. De oorlogen der zestiende en zeventiende eeuw, het Concilie van Trente, en de verdere strijd tegen de Turken hadden niet onvermeld mogen blijven. ¶ De vraag is gesteld: waarom heeft Vondel de Hervorming niet uitgebeeld in zijn „Heerlijkheid der Kerke"? ¶ *Jacob van Lennep* antwoordt: „Toen Vondel zijn vroegere hekeldichten schreef, was hij nog onafhankelijk winkelier, en daarbij, door een machtige partij gesteund; thans was hij bezoldigd ambtenaar, en had nog, ja, beschermers, maar wier bescherming hij licht verbeuren kon. Men mocht het oogluikend toelaten, dat hij de Roomsche Kerk verhief; de Overheid, hoe verdraagzaam ook, zou niet hebben kunnen gedogen, dat hij de heerschende Kerk aanrandde: — en vandaar laat zich dit eenigszins abrupte slot van dit werk verklaren." ¶ *Dr. H. Moller* komt hiertegen op: Vondels lyrisch meesterstuk is niet te vergelijken met een hekeldicht, in gal en bitterheid gedoopt. De dichter had moed genoeg; maar roekeloosheid, alleen om zijn moed te laten zien, mag men

van een zes-en-zeventig-jarig man toch niet verwachten. Daarenboven: „Vondel kon den strijd der Kerk met de Hervorming niet overzien, omdat hij er nog te dicht bij stond. Ook was die strijd nog niet ten einde gebracht, en dus de heerlijkheid der Kerk nog niet gebleken. Uit de samenstelling van het gedicht daarom is Vondels stilzwijgen hoofdzakelijk te verklaren.” ¶ *Prof. Dr. G. Brom* verklaart het met-rust-laten van de Hervorming weer anders. In de tweede helft der zeventiende eeuw werd de strijd verlegd: „niet meer van Kerk tegen gemeenten, maar van geloof tegen ongeloof”. Vondel gaf immers, na z'n „Roomsche” Altaargeheimenissen, „Christelijke” Bespiegelingen over God en Godsdienst, „omdat in 't groot beschouwd de overeenkomst zwaarder woog dan de verschillen.” ¶ *I. van Mierlo Jr. S.J.* (in: Het Vondeljaarboek voor 1908, bladz. 116—121) is 't met geen der vorigen eens, en, uitgaande van de bewering (waar wij 't op onze beurt niet heelemaal mee eens zijn!) dat „met het jaar 1000 of daaromtrent het gedicht plotseling afbreekt,” wijst hij er op, dat het boek, dat Vondel bij de samenstelling van zijn dichtwerk, benut heeft, ook eindigt met het jaar 1000. „En nu mogen we nog wel gissingen maken, waarom hij naar geen anderen gids heeft uitgezien: Vondel meende waarschijnlijk, dat hij zijn gedicht tot een natuurlijk einde had gebracht.... of zag hij wellicht nog op tegen den arbeid van een vierde boek, waarin hij zeer ingewikkelijke toestanden had te behandelen, dat ook misschien de symmetrie van het heilig drietal had gestoord?” ¶ Wij, voor ons, gevoelen het meest voor 't geen daar 't laatst gezegd is. In zijn „onschuld over de beknoptheid van dit werk” verontschuldigt Vondel zich niet zoozeer over het niet-behandelen van wat nu in de Kerkelijke Geschiedenis nog volgt, als over 't geen hij tot nu toe overgeslagen of terloops aangestipt heeft, om dan, gelijk wij straks zullen zien, over te gaan tot een korte samenvatting, die zich uitstrekt tot aan Vondels tijd toe. Dat de overvloed der stof hem verplicht heeft tot „krimpen,” veronderstelt hier ter plaatse, dat de dichter „de bouwing zijner Kerk” drieledig heeft opgevat, zelfs niet aan een vierde boek gedacht, en aan elk der drie boeken een ongeveer gelijke grootte heeft willen geven, uit liefde voor symmetrie. Door te eindigen dáár, waar, tengevolge van de ontdekking van nieuwe werelden voor de Katholieke Kerk een geheel nieuwe Voortgang begint, heeft hij het vorige tot een

zéér goed geheel afgerond, dat ook op volle apologetische waarde bogen kan. ¶ Men kan zeggen, dat Vondel het beeld, waarin hij bij den aanvang zijn zielsdrang uitte : ⌑

> Ik wensche Christus' Kerk met mijnen zang te *bouwen,*

tot het einde toe op meesterlijke wijze heeft uitgewerkt en gaarne herinneren wij hier aan het ideaal van de bouwkunst, door Vondel zelf, in zijn groot gedicht : *Inwijdinge van het Stadhuis t'Amsterdam* (v. 631—647) aldus omschreven : ⌑

> De bouwkunst, toen ze‿in 't werk beoogde haren wensch,
> Koos tot haar voorbeeld uit het lichaam van den mensch,
> Zoo meesterlijk volbouwd, van buiten en van binnen,
> Dat niets hieraan ontbreekt, en d'allersnelste zinnen,
> Die dit doorsnuffelen, van 't meeste‿aan 't minste lid,
> Bekennen moeten, dat hier allerminst miszit....
> ....
> De bouwers van 't Stadhuis den eisch der wet voldeden,
> En volgden zulks de kunst, dat geen van alle leden
> In zijnen stand bezwijkt.

„Dat geen van al de leden in zijnen stand bezwijkt", dàt is het wat ons ook in Vondels dichterlijk bouwwerk zoo behaagt. Wie zich het vroeger op bladz. 48 medegedeelde herinnert, of nog even naleest, en dan een blik werpt op het overzicht van geheel de Heerlijkheid der Kerke op bladz. 229, zal overtuigd zijn, dat Vondel, indien hij ook de latere eeuwen der Kerkgeschiedenis, zij het dan „hijgend" — „met wijde schreden" — „ter vlucht" en „eens om d'eeuw een voetstap" — had willen doorloopen, van den beginne af zijn werk geheel anders zou hebben opgezet, òf, ten minste in het Derde Boek alles nog heel wat meer had moeten inkrimpen. ¶ Wenden we ons nu naar de verontschuldiging van Vondel over de beknoptheid van zijn werk, een verontschuldiging, die tegelijk inleidt en motiveert de daarop volgende korte samenvatting van heel de Heerlijkheid der Kerke. Inderdaad, veel heeft Vondel moeten voorbijvliegen en overslaan : den investituurstrijd, de bekeeringsgeschiedenis van Oost- en Noord-Europa, de gevangenschap der Pausen te Avignon, de groote Westersche scheuring. Nóódig was de behandeling van dit alles niet, om een juist en waar beeld te scheppen van den Voortgang der Kerk, en aan dat overslaan

danken wij nu een prachtige samenvatting gelijk we aanstonds zullen zien. ⌑

Ik vrees de Majesteit der Kerke van haar glimpen
t'Ontluisteren, dewijl mij d'overvloed heet krimpen
Dees glorie, die een baan van zoovele‿eeuwen eischt,
Als Zij standvastig is met arbeid doorgereisd,
Waarlangs ik hijgend volg, en toon met wijde schreden,
Ter vlucht, en eens om d'eeuw, een voetstap van haar treden.
Wat vliegt mijn veder niet uit onmacht al voorbij!
Wat moet ze‿al overslaan, in zulk een lange rij
Van zaken, daar de lof verdient op Engletongen
Te rijzen aan de lucht en hemelhoog gezongen!
Dewijl een menschekeel, op zulk een stapel blaân,
Vol hemelsch maatgezang niet kan gespannen staan
Uit onvermogen. Dat de wil dan, bij de vromen
Ontschuldigd, voor de daad in dank werde‿opgenomen,
En geenszins averechts ontvangen 't geen in 't kort
Hun met de rechte hand uit gunst geschonken wordt.

DE HEERLIJKHEID DER KERKE BEKNOPT BIJEEN GEVAT. Deze beknopte bijeenvatting loopt over 174 regels en bestaat uit twee stukken, die elk een afzonderlijk geheel vormen en waarvan men den inhoud aldus zou kunnen weergeven: I. De Kerk, de Bruid, 1) in haar strijd en lijden ter verdediging der waarheid, 2) ter bewaring van rust en orde onder haar eigen kinderen, 3) bijzonder in 't geen zij te verduren heeft van „den helschen draak in 't kettersch Babel", 4) gelijkt op haar Bruidegom, Christus. ¶ II. De Kerk toont te bezitten: 1) eenheid, 2) algemeenheid, 3) heiligheid, 4) apostoliciteit. ¶ I. 1. *Wie klampt van buiten niet Sint Peters schip aan boord?* In de tijdtafel der Katholieke Kerk, door Pater Gaulterus, S.J. in 1616 uitgegeven, wordt het Concilie van Trente het achttiende algemeene Concilie genoemd. Vondel begint nu met te zeggen, dat de Kerk van Christus achttienmaal te rade ging, om, gesterkt door Gods genade, Kerkgeschillen te beslechten, terwijl nog tallooze bijzondere concilies gehouden werden om de waarheid van Christus' leer te handhaven tegen opdoemende ketterijen. Hadde de Kerk niet zoo krachtig gestreden voor de Godheid van Christus, en voor de Godheid van den Heiligen Geest, de wereld ware reeds lang wederom Heidensch, of Turksch

Plaat L

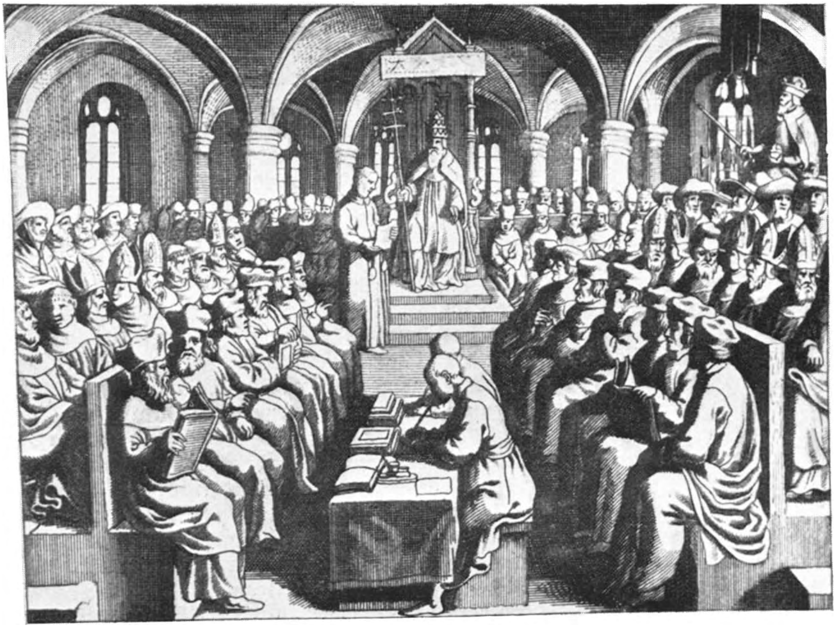

De Kerk ging achttienmaal zorgvuldiglijk te rade,
In haren breeden raad, gesterkt door Gods genade,....

of Hebreeuwsch geworden ; de Arabische Alkoran en de Joodsche Talmud waren in de plaats getreden der Heilige Schrift en hadde die Kerk de ridders niet opgewekt ten strijde tegen de Turken en Tartaren, het Kruis van Christus ware verdwenen in Europa. ¤

De Kerk ging achttienmaal zorgvuldiglijk te rade,
In haren breeden Raad, gesterkt door Gods genade,
Tot slechting van geschil, behalve 't endeloos
Vergaderen in 't kleen, zoo menigmaal het boos
Serpent haar in den hiel van achter zocht te bijten.
Wat most ze‿op hare borst al waterbaren slijten,
En breken daar ze stond, als een metalen rots,
Des afgronds razernije‿en nijdigheid ten trots !
Had zij de twisten niet eeuw in eeuw uit bevredigd,
De Godheid van den Zoon, en God den Geest verdedigd ;
Wij hadden Christus lang verzaakt door 't helsch geschreeuw
Veraard in Heidendom, of Turksdom of Hebreeuw.
d'Arabische‿Alkoran, de Talmud met zijn vloeken
Verduisterden al lang Gods Perkement en Boeken :
En zonder tegenweer der Ridderen, die 't zwaard
Uit ijver voor 't altaar aangorden onvervaard,
De woestheid ware‿al lang uit 's Tarters wildernissen
Gestort, om in Euroop het Kruismerk uit te wisschen.

2. *Wat leed de Kerk niet van hare‿eigen huisgenooten?* Hoevele Bisschoppen en wereldsche vorsten hebben niet in den loop der eeuwen door hun laatdunkendheid en eerzucht, de Kerk in moeilijkheden gebracht ! Hebben zelfs niet Pausen door hun wereldsgezindheid een slecht voorbeeld gegeven ? Hoe dikwijls werden de kandelaars verzet, dat wil zeggen, de gloriën der Kerk verduisterd door 't minwaardig gedrag der hoogere Geestelijkheid ! Hoe dikwijls werden groote lichten gebluscht, dat wil zeggen, moesten groote mannen als Chrysostomus en Gregorius in ballingschap sterven ! Wat heeft het Oostersch schisma, door den trots van Byzantium, dat is, van de patriarchen van Constantinopel, niet een aantal rampen over de Kerk gebracht, toen zij telkens poogden zich de opperheerschappij over de Kerk te bemachtigen ! ¤

Wie klampt van buiten niet Sint Peters schip aan boord !
Wat werd er al schandaal en lasterschut gehoord !

Wat leed de Kerk niet van haar eigen huisgenooten,
Veraarde Bisschoppen, en wereldlijke grooten ;
Zoo dikwijls 't wereldsdom met mijters werd bedekt,
De mijter door 't vergrijp der wereldschheid bevlekt,
En lasterlijk ontwijd ! Wat zag men ondertusschen
Al kandelaars verzet, en groote lichten blusschen !
Die scheur van 't Oosten, och, wat heeft ze‿ons uitgebroed !
Hoe holp ze Mahomed op een vaster voet
Terwijl Byzanze 't recht van Rome wou verdrukken,
En stout Sint Peters hand de Sleutelmacht ontrukken,
Gelijk een Lucifer, zich zetten aan Gods zij,
Door zijn vermetenheid en blinde hoovaardij !

3. *De helsche draak in 't Kettersch Babel*, de Hervorming, die zich van uit Génève over Europa verspreidde. Dat Vondel met 't kettersch Babel Génève bedoelt, en bij uitbreiding het Calvinisme, weten we onder anderen uit zijn *Altaargeheimenissen* (I, 931, 946, 1015). Hoe wordt nu de Kerk gelasterd, alsof zij een moloch is! Moloch was een Phenisische afgod bij de oude Hebreeuwen, wien ook menschenoffers werden gebracht. Hoe werd de menigte afgeschrikt van het Heilig Altaargeheim te ontvangen, dat als manna en morgendauw nederdaalde in het hoogheilig Misoffer ! Hoe werd het Kruisbeeld onteerd ! Hoe bracht de kettersche leer, dat de mensch toch niet in staat is Gods Wet te onderhouden en 't Geloof de zonden bedekt, er toe bij, het zedenbederf alom te verspreiden! De Sacramenten, Geheimnismerken, werden beschouwd als uitwendige teekenen zonder uitwerking in de ziel, zooals eertijds de offers onder de Mozaïsche wet ; de ziel werd geacht toch niet gezuiverd te kunnen worden van haar smet ; in allerlei sekten, die geen meester, geen gezag erkennen, loopt het volk op zijwegen van de waarheid weg. Gelukkig de ziel, die in zulk een doolhof nog een wegwijzer vindt ! Ja, de Kerk, het mystieke Lichaam van Christus, werd geradbraakt en gemarteld !

Hoe wordt Gods Lichaam niet geradbraakt en gemarteld,
Terwijl de helsche draak in 't kettersch Babel spartelt,
Vergift en groene gal ten snuite‿en balge‿uitblaast !
Met welk een moloch wordt het simpel brein verbaasd,
En afgeschrikt van manne‿en morgendauw te rapen !
Hoe wordt het Kruis ontwijd, dat altijd scheutvrij wapen

Waarvoor de helhond plag te sidderen uit schroom!
Hoe viert de wettelooze^ons dertel vleesch den toom,
Alsof geene^eeuwigheid de deugden zou beloonen,
En ijdel mondgeloof bereikte 's hemels kronen!
Hoe loochent men de kracht van elk Geheimnismerk,
Als zegels zonder geest en nadruk, zonder werk!
Gelijk, in Mozes' wet, 't uitwendig offerteeken
Geen misdaad zoent; geen mes d'inwendige gebreken
Besnoeien kon, maar liet de ziel in haren staat,
Genadeloos, besmet, ontbloot van troost en baat.
Wat bijpaên vlecht men niet in meesterlooze scholen,
Om achterwaarts te gaan, en dieper te verdolen!
Gelukkig is de ziel, die nog een wijzer vindt
Een draad, die haar geleidt uit zulk een Labyrint.

4. *Evenals haar Bruidegom, Gods Zoon.* Dat de Kerk, uit al die nevelen en stormen, telkens weer met grooter luister te voorschijn treedt, en alleen schijnt schuil te gaan „op een herhaal", dat is, om zich als 't ware te herstellen, op verhaal te komen, en hierin gelijkt op Christus, haar Goddelijken Bruidegom, en „de" Kerk blijft, evenals God God blijft, is wel een bewijs van haar echtheid en waarachtigheid. ⌑

Uit al die nevelen en stormen en schandalen
Verheft de Christenkerk haar majesteit en stralen
Te klaarder, evenals haar Bruidegom, Gods Zoon,
In zijn onnoozelheid, door zijne doornekroon,
Veel Goddelijker blonk, en uitscheen, onder 't wrokken.
Het spuwen, en gegrim, en vuisten, roên en stokken.
Hij blijft de Waarheid zelf, hoe zwart de logentaal
Hem afmaalt. Hij gaat schuil alleen op een herhaal,
Om heerlijker, hoewel de Godheid schijnt geweken,
Uit dezen lasterpoel het hoofd omhoog te steken;
Den hemel, aarde^en zee, en onderaardsch moeras
Te toonen, wie Hij is, en blijft, en eeuwig was,
En dat geen helsche macht in 't brullendst van haar toren,
Het voorrecht van de kroon, bij eede toegezworen,
In Gods orakelen, aan zijne Majesteit,
Hem hier, noch tijdelijk, noch na in eeuwigheid,
Berooven zal, noch kan: want God alleen geprezen,
Geloofd in eeuwigheid, laat nimmer God te wezen.

II. Het tweede gedeelte der beknopte samenvatting, ook weer in vier onderdeelen te splitsen, is een lofzang op de vier bekende kenteekenen der ware Kerk van Christus. 1. *De eenheid* der Kerk blijkt uit het feit, dat zij alle eigenschappen bezit, die een volmaakte maatschappij bezitten moet. Zoo blijft het menschelijk lichaam één, ook al kwijnen meerdere ledematen. De regels:

> Zoo staat de Kerk, het Rijk des Bruidegoms, gegrond,
> Zoo heerscht de Bruid met God, uit eenen zelven mond,
> En zit met Hem gepaard, en tot den dag van heden
> Heeft strijdende‿al het heir des afgronds afgestreden....

zijn een mooie parallelplaats van: *Altaargeheimenissen* I, 1627:

> Nu spreken Zoon en Bruid uit eenen mond.
> Zij voert het woord, en staat op Hem gegrond,
> Belovende zijn geest en kracht en klaarheid
> Aan zijne Kerk, den Hoofdpijlaar der Waarheid.

Zoowel met betrekking tot den inhoud, als voor het rhythmisch gevoel, kan men hier gevoegelijk twee stukken van twaalf en een van vier regels onderscheiden.

> Al wat vereischt wordt om het lichaam van een staat
> In kracht te houden; wat het wezen en gelaat
> Der heerschappije kan verandren, en bederven,
> Totdat ze‿in 't end bezwijkt, den geest heeft, en moet sterven,
> Tenzij het God, die al de machten valt te sterk,
> Verhoeden wil, dat werd van ouds in Christus' Kerk,
> Een Katholijke Kerk, en haar gebied gevonden.
> Hier worden al de leên aan 't eenig Hoofd verbonden
> Met zenuwen van liefde‿en eendracht, en door 't Bloed
> En Vleesch van Christus zelf bewaard, en aangevoed
> In geest, rechtvaardigheid, en heiligheid van leven,
> Genadeteekens, en artsnijen, haar gegeven.
>
> Schoon reis op reis een lijf- en zielpest overwaait,
> En d'akker van de Kerk met onkruid wordt bezaaid,
> Veel heilzaam zaad verstikt, de harten slaan aan 't kwijnen;
> Geen Kerkeeuw liet hierom in Heiligen te schijnen
> Met haren vollen glans door alle dampen heen.
> Al kwijnen hals en hoofd, en d'allereêlste leên.
> Bij wijlen, en al zucht ze,‿als van Gods troost verlaten
> Door etterbuilen, en verzworen ledematen;

Zij heeft de koningen bevredigd, en geleerd:
Op geenen wanklen staat van 's wereldts macht te bouwen.
. . . .
Hier worden al de leên aan 't eenig Hoofd verbonden
Met zenuwen van liefde en eendracht, en door 't Bloed
En Vleesch van Christus zelf bewaard, en aangevoed
In geest, rechtvaardigheid, en heiligheid van leven,
Genadeteekens, en artsnijen, haar gegeven.

De Kerk heeft eeuwig en alom getriomfeerd,
Besneên en onbesneên bij duizenden bekeerd;
Den wilden aard getemd; eilanders, rijken, steden,
Woestijnen, wildernis, gebergte, en rotsen zeden
En reden ingeplant, en wet en wijs hersteld.

Een macht, die hooger draaft, behoudt ze‿in eenen stand,
En rukt ten leste‿omver wat zich hier tegens kant.
Wat heerschappijen in het oog der wereld blonken,
Zij zijn op 't allerschoonst van haren dag gezonken.

Zoo staat de Kerk, het Rijk des Bruidegoms, gegrond.
Zoo heerscht de Bruid met God, uit eenen zelven mond,
En zit met Hem gepaard, en tot den dag van heden
Heeft strijdende‿al het heir des afgronds afgestreden.

2. *De Katholiciteit of algemeenheid der Kerke Christi* blijkt uit hare uitbreiding bij alle volken, uit haar strijd tegen alle heerschappijen, die zich tegen haar geestelijk Rijk dorsten verzetten, uit haar verhouding tot de heerschers dezer wereld. ⌑

De Kerk heeft eeuwig en alom getriomfeerd,
Besneên en onbesneên bij duizenden bekeerd;
Den wilden aard getemd; eilanders, rijken, steden,
Woestijnen, wildernis, gebergte,‿en rotsen zeden
En reden ingeplant, en wet en wijs hersteld.

De wijde wereld is het bloedig martelveld,
Daar zij de mogendheên der aardsche heerschappijen
En regementen velde,‿en overwon door lijen,
Drie eeuwen achtereen, eer zij gehandhaafd werd,
En troost en balsem vond in hare bittre smert.

De Keizers hebben haar uit stof in top geheven,
Behandvest, en vereerd; hun staf en zwaard gegeven
Ten dienst van Christus' Rijk, ootmoedig en verneêrd,
Zij heeft de Koningen bevredigd, en geleerd:

Op geenen wanklen staat van 's werelds macht te bouwen.
Den wederspannigen, die niet dan onheil brouwen,
En laster, bood ze 't hoofd, en rukte ze‿uit den troon,
Verhief ootmoedigen, beschonk ze met de kroon.

3. *De Heiligheid der Kerke* blijkt uit haar tempels, uit haar kloosters, uit het groot aantal mannen en vrouwen, die in heilige afzondering hun leven sleten, uit de vorsten en vorstinnen, andere hooggeplaatste personen, die hun „gesticht", dit is, hun kasteel,

verlieten, en hun titel prijsgaven, hetgeen telkens blijkt, wanneer de Kerk den feestdag van een harer Heiligen, waarvan zoovelen zelfs heilige orden hebben gesticht. De eerste regel, die nu volgt verbindt „de algemeenheid" met de „heiligheid" van de Kerk. ⌑

Waar heeft ze 't aardrijk niet bezaaid met rijke tempelen ?
Wie telt d'ontelbaarheid der Godgewijde drempelen,
Vermaard door armoe, tucht, en zuiverheid, en wat
Eene‿afgescheiden ziel den hemel waardig schat ?
Wie telt de Heiligen, de nonnen, en de maagden,
Die, dor en afgevast, het alziende‿oog behaagden,
Dat op dees schoonheid vlamt en elks gedachten ziet ?
Wat wildernis, woestijn, en bosschen vindt men niet
Beschenen, en betreên van strenge woestenijten,
Die naakt, en arm, en stil, en eenzaam, 't leven slijten
Met waken, en gebeên, en vasten, om met God
Te spreken, nacht en dag, en nimmer 't hoog gebod
t'Ontwijden, door een woord, of werken en gedachten.
Wat hoven, stammen, en doorluchtige geslachten
Ontberen hun gesticht, en titel, als de faam
Een feest bazuint en stijgt ten hemel met den naam
Der Heiligen, die Gode‿een heilige orden stichtten,
En door hun wonderen en werken elk verlichtten ?

4. *De Apostoliciteit der Kerke*, in breeden zin genomen, wordt door Vondel ingeleid met de vermelding, in vraagvorm, dat men nergens zooveel Godgeleerdheid, Kunst en Wetenschap vindt als bij de Katholieke Kerk. Dan gaat hij voort: nergens blijkt de wettige uitverkiezing tot het priesterschap, „de keten en 't bescheid der sleutelmacht", dat is, de onafgebroken opvolging van, en het wettig bewijs voor het Primaatschap, als bij de „boekhouderschap" der Kerke, dat is, bij de Pausen, de bewaarders der Heilige Boeken. En zijn het verdwijnen van alle opgekomen ketterijen, de éénstemmigheid van de Kerkleer, en de éénheid van haar bestuur ook niet zoovele bewijzen voor haar apostolischen oorsprong? Waar wordt de Heilige Schrift zorgvuldiger bewaard? Waar wordt het overschot van Petrus, den eersten Plaatsbekleeder van Christus, naast dat van Paulus, den eersten Apostel der Heidenen bewaard? Maar, zoo breekt de dichter dan af, om dat alles te bezingen, schiet mijn keel te kort : hemelsche koraalzang is hier noodig. ⌑

Plaat LIII

Waar vindt men zulk een schat van Godgeleerd papier
Bij stapelen, en kunst en wetenschap als hier,
Daar Zij, gelijk het licht, ten hemel op komt rijzen.
Alle‿oude‿orakels, en befaamde letterwijzen
Den mond stopt, en verdooft ? . . . .

Waar vindt men zulk een schat van Godgeleerd papier
Bij stapelen, en kunst en wetenschap als hier,
Daar zij, gelijk het licht, ten hemel op komt rijzen,
Alle⁀oude⁀orakels, en befaamde letterwijzen
Den mond stopt, en verdooft ? Waar blijkt de wettigheid,
De keur des priestèrdoms, de keten en 't bescheid
Der Sleutelmacht dan hier, door ongesteurde rijen
Van namen, titelen, kronijken, plaatsen, tijen,
En zaken, klaarder dan bij haar boekhouderschap,
Die nederdaalt, en klimt, gelijk een wenteltrap,
En einde⁀en oirsprong toont ; ook 't ondergaan en klimmen
Der valsche leeringen ; nog ijdeler dan schimmen
Op muren, of de schijn in spiegelglas, en stroom,
Die nauwlijks eens gezien, verdwijnen, als een droom ?

Waar wordt d'eenstemmigheid der leeringe gevonden,
Uit bei de werelden, door duizenden van monden
Eendrachtig getrompet, en waar met grooter kracht,
En nadruk, — om de ziel te wekken, in den nacht
Der dwalingen, zoo lang begroeid in merg en aderen, —
Dan aan den Tiberstroom ? Waar straalt het licht der Vaderen
Zoo schoon als in 't gewelf en koor van Vatikaan ?

Wat ledematen zijn hun hoofd dus onderdaan,
En volgen op zijn wenk, en staan noch treên niet verder
Dan Jesus' kudde,⁀één staf, en algemeenen herder
Gehoorzaamt eeuw op eeuw ? Waar wordt het Heilig Blad
Getrouw voortgereikt, en netter, zonder klad,
Ontvouwen, en bewaard, dan bij de rechte moeder
En oudste Moederkerk ? Waar rust haar eerste hoeder,
De hoofdapostel, en gekruiste martelaar,
Dan in haar zachten schoot, en onder 't Roomsch altaar ?
Gelijk Sint Pauwels lijk, aan zijne zij begraven,
En t'zamen eeuwen lang bezocht met offergaven,
Van keiz'ren aangebeên, van vijanden ontzien ;
Terwijl veel duizenden, als naar een vrijburg vliên,
Bij hem, in tijd van nood, daar God hen wou bewaren,
Door 't martelheiligdom van beide hoofdpilaren
Der Stede,⁀en van zijn Kerk, waaruit 's Verlossers wet
Door al den aardboôm wordt gedurig getompet.

Maar best dien zang gespaard voor hemelsche koralen :
Mijn keel kan dezen toon, op verre na niet halen.

Het vurig verlangen des dichters, om de Heerlijkheid der Kerke „in hemelsche koralen" nog hooger op te voeren, en uit beloften, voorafbeeldingen, voorspellingen en gebeurtenissen een schets te ontwerpen van 't geen de Kerk van Christus eenmaal wezen zal, wanneer ze ophoudt de strijdende en lijdende te zijn, om de zegepralende te worden en te blijven in eeuwigheid, — wendt zijn geest ten hemel, en daar aanschouwt hij DE HEERLIJKHEID DER TRIOMFEERENDE KERKE IN EEN GEZICHT GETOOND.

Op die gedachte scheen een vijfde naar mij toe
Te dalen uit de lucht, met zijne gouden roê,
Om alle omstandigheên van dit gezicht te wijzen.

VI. VISIOEN.

Dit VIe deel van het Derde Boek is maar kort, doch een juweeltje van echt Vondeliaansche beschrijvende poëzie. 't Is de geestverrukking van een ziener. ¶ In zeventiende-eeuwsche boeken vindt men vaak kunstrijke titelplaten, die de strijdende, en in den strijd zegepralende Kerk voorstellen. We vonden er geene, waardoor de dichter blijkbaar geïnspireerd werd, noch ook maar één, die door Vondels beschrijving blijkt geïnspireerd te wezen. Elk van die platen geeft iets, geen enkele een eenigszins trouwe wedergave. Toch bieden ze ons eenig denkbeeld van 't geen bijvoorbeeld een Rubens er van had kunnen ontwerpen, als hij Vondels visioen had gelezen. ¶ Voorafgaande verklaring is niet noodig. Wie weet, wat Vondel wist van het visioen van Jeremias, het visioen van Ezechiël, het visioen van Petrus, het visioen van Joannes, aan wien de Engel het hemelsch Jerusalem toonde, gevoelt dat al die visioenen invloed gehad hebben op zijn verbeelding, doch hem geenszins belemmerden bij de schepping en uitbeelding van iets geheel nieuws. ⌑

Terwijl ik hooger wensch te draven in mijn dicht,
De Heerlijkheid der Kerke‿omhoog, in 't hemelsch licht
En haren vollen glans, en majesteit t'aanschouwen,
Gelijk ze zich in 't slot der eeuwen zal ontvouwen,
Verrukt me d'ijver fluks naar 's hemels blauwen boog,
Gelijk in eenen droom, uit aller menschen oog.
Ik staroog vast, en zie vier Englen uit de wolken
Een hemelsch feesttapijt, voor allerhande volken,
Ontrollen. Ieder vat een eind met zijne hand.
Wat ziet men hier gemaald ? Wat sterfelijk verstand
Kan zonder onderwijs de Goddelijke schatten
Van 't Engelsche vernuft en al zijn wondren vatten ?

Op die gedachten scheen een vijfde naar mij toe
Te dalen uit de lucht, met zijne gouden roe,
Om alle‿omstandigheên van dit gezicht te wijzen.
Hij zet zich aan mijn zijde,‿ en al mijne‿aders rijzen
Van vreugd, om uit Gods tolk de waarheid te verstaan
Waar deze beelden en vertooningen op slaan.

„Aanschouw de Heerlijkheid der Kerke met uwe‿oogen.
Daar zit ze," zegt hij, „als een Bruid, in top getogen,

Te prijk. Zij heeft nu lang het kleed der sterflijkheid
Op dit gewijde feest voor d'oogen afgeleid.
Een sneeuwwit kleed, bezaaid vol zonnen, dekt haar leden,
De mijter eert het haar, dat afvloeit naar beneden,
En riekt als nardusgeur. Rondom de mijter draait
De rijke sluierkroon, die driemaal ommezwaait,
Het kruisjuweel beschut het hart, de bron van 't leven.
De rechte hand bewaart den kruisstaf, haar gegeven
Van boven ; maar zij vat en draagt met d'andre hand
De sleutels, en Gods Boek. Zij blaakt van diamant,
Gezaaid in haren riem, en ziet de maan beneden
Haar voeten ; eenen draak, vertreên en afgestreden,
Nu zielloos tuimelen ; den aardkloot omgekeerd :
En Christus, op een wolk gezeten, triomfeert
Op d'Engelsche bazuin, terwijl ontelbre scharen,
Door dezen klank gewekt, voor 't hoog gerecht vergaren,
Gods adem uit de lucht verwekt al wat vernield
En dood is, bekkeneel, en beenders, lang ontzield,
Die dadelijk geschift door Goddelijke geesten,
En heengestierd ter straffe, of eeuwigheid der feesten,
Ten zwarten afgrond of ten hemel varen in.
Daar blinkt de Serafijn : daar straalt de Cherubin :
Daar schijnen Engelen, aartsengelen en koren,
En al de hierarchij der hemelen herboren,
Herschapen, om Gods Bruid t'onthalen in de poort
Des hemels, daar geen strijd de rust der ziele stoort."

VII. TEGENSPRAAK WEDERLEGD.

In overeenstemming met het eerste en het tweede Boek krijgen we nu ook hier eenige opwerpingen wederlegd. Kwam in het eerste Boek de tegenspraak van den kant der Israëlieten, en in het tweede Boek van den kant der Heidenen, hier wordt even aan de Ketters het woord gegeven. Doch even slechts. Vondel gevoelt, dat het derde Boek niet te veel in lengte mag uitgroeien boven de twee andere : de symmetrie zou er onder lijden. Als kantteekening staan deze woorden: TEGENSPRAAK DER AFVALLIGE ARIANEN, ABISSINEN, GRIEKEN, EN ANDERE AFGESCHEURDEN, DIE WEDERLEGD WORDT. Met „Abissinen" bedoelt hij de aanhangers van de leer van Eutyches, met „Grieken" de volgelingen van Macedonius en Nestor, alle drie vroeger vermeld, vers 255—258. Hun tegenspraak klinkt hem in de ooren als het getier der Razernijen of Furiën, de drie vreeselijke halfgodinnen, die de boozen in de onderwereld tuchtigen. De inhoud van hun tegenspraak komt hierop neer : wat doet gij ? wat doen wij ? Gij, Christenen, doet juist als de Israëlieten en schreeuwt dat de ware Kerk bij u is. Men herinnere zich, wat Vondel den Joden in den mond legde (1e B. v. 943 en 944) :

Bij ons in d'oude Kerk, en Mozes' stoel en troon.
Wij lachen om uw kruis en Kerk en mijterkroon.

Maar evenals de Joden den waren Messias hebben uitgestooten en door hun geroep : hier is de Kerk, de „simpelen" bedrogen, zoo doet ook gij. Wij daarentegen hebben „uit Gods woord", dat is, met den Bijbel in de hand, uw Babylon, dat is, uw Roomsche verwarring, verstrooid, en de Kerk, vervallen van haar eerste zuiverheid, wederom hersteld. Zij, die evenals de eerste Christenen, vereenigd zijn met Christus, het Hoofd, worden nu bij ons gevonden: zij zijn de uitverkorenen, de gepredestineerden.

Dus verre was mijn zangk, hoewel met wijde schreden,
De Heerlijkheid der Kerke uit ijver nagetreden,
Haar Ingang. Opgang, en den Voortgang, op het spoor
Van 't heilzaam licht, gevolgd ; wanneer mijn grijs gehoor
Verdoofd werd door 't gebulk der wulpsche Razernijen,
Die met dit ongeluid den Katholijk bestrijen :

„Herboren Joodschap, roep en schreeuw vrij stijf en sterk :
„Hier is alleen de Kerk : hier is alleen de Kerk.
„Zoo riep ook Arons bende, op Arons ouden drempel :
„Hier is Gods Heiligdom : hier is des Heeren tempel ;
„Hoewel ze zelf den Heer des tempels met de vuist
„Ten tempel uitdreef, zelf Messias had gekruist.
„Zoo weet laatdunkendheid het volk in slaap te wiegen.
„Zoo kan arglistigheid de simpelen bedriegen.
„Wij hebben, uit Gods woord, uw Babylon verstrooid,
„En een vervallen Kerk herbouwd, en opgetooid.
„Zij ziet haar eersten glans in d'uitverkoren leden,
„Vereenigd met hun Hoofd, bij Englen aangebeden."

Vondel antwoordt insgelijks met een : wat doet gij, en wat doen wij ? Gij, ketters en scheurmakers, gelijkt op de Samaritanen, half van Joodsche afkomst en half van Heidenen afkomstig. Gelijk de Samaritanen niet vereenigd bleven met de Joodsche Kerk te Jerusalem, en tot afgodendienst, waarvan de middelpunten waren te Bethel en te Dan, vervielen, zoo hebt gij de ware Kerk verlaten, om uw eigen vindingen afgodisch te vereeren. Het Heilig Misoffer en het door Christus ingestelde Priesterschap hebt gij verworpen, en het blinde „schuim des volks" opgehitst tot plundering onzer Kerken. De Heidensche soldaten lieten het opperkleed van Christus, dat zonder naad was, ongedeeld, maar gij scheurt de ledematen van Christus' mystiek Lichaam af van hun Hoofd. Het ééne Kerkgenootschap, waartoe Gods liefde ons riep, verwerpt gij om wille van een schijnbaar recht, dat overgeleverd is aan ieders persoonlijk inzicht ; en dat noemt gij dan bouwen op „de grondvest van Gods Schriften", die nu al vijftien eeuwen lang werden gezift, geschift en gekloofd door zoo menig dwaalziek hoofd, dat „beholpen", verheugd was, een troepje volgelingen te bezitten, die als roof dienden voor de hebzucht hunner voorgangers. Van geslacht in geslacht hoort men van geen samenstemmend gezang meer, maar allerlei geluiden in het wild. Waar en onwaar worden dooreengemengeld, gelijk ook eertijds Mahomed, de „Kruisvloek", Christensch en Heidensch en Joodsch dooreenmengde en de verblinden paaide met woorden aan te halen uit de Heilige Schrift. ¶ Men gevoelt hier, hoe de oude, maar nog jong-hartstochtelijke Vondel méér dan de afvallige Arianen, Abissinen en Grieken, de „andere afgescheurden" voor oogen heeft !

Samaritanen, die Jerusalem verlaat,
Om Bethel en om Dan, uw kalvers gieten gaat,
In vormen van uw brein, en, tegens Gods geboden,
Uw eigen zinlijkheên en nieuwigheên, als Goden,
Bewierookt, offer en aartspriester zet ter zij,
Volvoert door 't schuim des volks uw tempelschenderij,
En Christus' heilig Rijk baldadig scheurt aan deelen,
Ter schande van zijn Naam, door bloedige krakeelen
Gelasterd, en ontwijd ; o ongebonden rot,
Hoe kruist ge, zonder end, den eens gekruisten God,
Door 't scheuren, niet van 't kleed, bij 't krijgsvolk heel gelaten,
Maar 't scheiden van het hoofd en waarde ledematen,
Gewasschen in het Bloed, dat uit zijn boezem liep !
Een kerkgenootschap, daar Gods liefde‿ons toe beriep,
Verworpt men op een waan, en elks bijzondere driften ;
En zulk een losheid heet de grondvest van Gods schriften ;
Nu vijftien eeuwen langk gezift, geschift, gekloofd,
Tot onrust van Gods erf, door menig dwaalziek hoofd,
Beholpen met een staart onnooz'len na te slepen,
Daar havikken een buit en vetten roof uit grepen.
Hoe dwaalt ge, zonder hoofd, en offer, en altaar,
En wettig priesterdom in wildernissen ! Waar
Zal eens de scheurzucht staan, en rusten van te springen ?
Al wildzang wat men hoort, van telge‿in telge, zingen.
Een ieder schept vermaak in zijnen eigen zangk.
Men luistert naar geen maat, noch regel. Basterdklank
En valschheid mengen zich in ongevalschte toonen.
Zoo laat de simple zich betoovren en troonen,
Wanneer hij slechts Gods boek hoort noemen, en zijn wet ;
Hetzelve lokaas van den kruisvloek, Mahomed.

Dat doet gij, „afgescheurden". En wat doen wij ? Onze Kerk heet met recht de Roomsch-Katholieke, want het is het Geloof van Rome, dat heel de wereld overschijnt. En die Roomsch-Katholieke Kerk, maar ook die alleen, vindt ge terug in de geschriften der Kerkvaders ; en zoo ge in de Boeken van Mozes en in de Profeten opslaat, wat wij vermeld hebben in het Eerste Boek, van de Beloften, Voorafbeeldingen en Voorspellingen der Kerke, dan vindt ge daar de dageraad van die zon alleen, die thans Roomsch-Katholieke Kerk heet. ¶ Bood Vondel ons op 't einde van het vorige stuk een frissche beeldspraak, ontleend aan „wildzang" in den ongunstigen

zin van maat- en rhythme-loos geschreeuw, hier vergast hij ons op een heerlijke vergelijking met het zonnelicht. ⌑

't Geloof van Rome heeft, gelijk de zon, geschenen
De wijde wereld door: het mag zijn naam dan leenen
Uit d'eerste stad, den stoel van Christus' eeuwig Rijk,
En dragen onbestraft den naam van Katholijk.
Wie twijfelt, vrage‿om raad den mond der oude vaderen,
Die paren 't Katholijk en Roomsch in hunne bladeren.
Indien ge Mozes' blaân en d'andre op een rij
Wilt opslaan, en belofte‿en beeld en profecij
Bespiegelen, gij zult, op aller ouden stappen,
De Katholijke Kerk aan al haar eigenschappen
En teekens kennen, als aan 't morgenrood het licht
Der zonne,‿eerze‿uit de kim haar glinsterend aangezicht
Alle‿oogen openbaart, en ieder ding zijn leven
En levendige verf en kleuren weet te geven.

Ge hoort hier een echo van wat hij zoo mooi zong in het Eerste Boek, vers 89—96: ⌑

En, als een morgenzon, ons toestrale‿uit de kimmen,
Wil d'opperwijsheid zelf, door schemeringe‿en schimmen
Van heilbelofte‿en eed en schets en beeldewerk,
En hand en vinger van voorspellingen, de Kerk
Ontworpen, en ons eerst in 't ruw het voorbeeld geven.
Zoo rijst de dageraad, eer 't licht zijn verf en leven
Aan alle dingen schenkt, en 's werelds tafereel,
Dat eerst een schaduw scheen, bezielt met zijn penseel.

Tot besluit stelt de dichter nu nog eens „de afgescheurden" tegenover de Katholieke Kerk. Men loochent het erfwettig gezag van 's Pausen Primaatschap en noemt dan de onbeschaamdheid, waarmede men de Heilige Schrift verdraait, opbouw van de vervallen Kerk. Maar eerder zullen hemel en aarde voorbijgaan dan dat Christus' woorden van beteekenis veranderen (Matth. 5, 18 en 24, 35). Hebben de afgescheurden zich nog aan een of meer Geloofspunten vastgehouden, dan steunen deze Geloofspunten toch alleen en uitsluitend op Katholieke grondslagen. Vondel besluit met een heenwijzing naar Christus' gelijkenis (Mt. 7, 26, 27): „En al wie deze mijne woorden hoort, maar ze niet in beoefening brengt, zal gelijk zijn aan een dwazen man, die zijn huis bouwde

op het zand. En de regen viel en de waterstroomen kwamen en de winden bliezen en stortten zich op dat huis, en het viel ineen en geweldig was zijn val."

Men loochent het gezag en d'errefwettigheid
Der oppersleutelmacht; en zulk een onbescheid
Van Gods onfaalbre blaân te krenken en misvouwen
Heet nog den Godsdienst en vervallen Kerk herbouwen;
Maar eer ontbeert de zon haar blinkende gestalt
Dan in een eenig punt de Christen Kerk vervalt.
Zoo een geloofspunt nog den dwaalgeest houdt verbonden,
Het steunt gewis alleen op Katholijke gronden,
Waarbuiten vastigheid noch trouw gevonden wordt,
Maar welzand, welks gebouw door dwarrelwinden stort.

VIII. GEBED VOOR D'AFGEDWAALDEN.

We vonden het zoo natuurlijk, dat Vondel, op het einde van het Eerste Boek, dat bijna geheel geput is uit den Bijbel van het Oude Testament, een gebed stort voor de bekeering van *Israël*, en op het einde van het Tweede Boek, dat den strijd der Kerke tegen het Heidendom beschrijft, een gebed voor de bekeering der *Heidenen*. Dan zal het ons ook niet verwonderen, dat het Derde Boek, waarin de Voortgang der Kerke te midden van ketterijen en scheuringen wordt geschilderd, eindigt met een smeekgebed voor de *Afgedwaalden*. 't Is met recht een smeekgebed: „Verlicht ze.... Herstel ze.... Bekeer ze.... Verzamel uw verstrooide...." Het is zoo plechtig en kalm, zoo zakelijk en tegelijk zoo ontroerend, dat we — waartoe de inhoud ook bijdraagt — meenen, Jesus zelf zijn hoogepriesterlijk gebed te hooren uitspreken: „Doch niet voor dezen alleen vraag Ik, maar ook voor wie door hun woord in Mij gelooven, opdat ze allen één zijn, gelijk Gij, Vader, in Mij en Ik in U, dat ook zij in Ons één zijn, ten einde de wereld geloove, dat Gij Mij gezonden hebt" (Jo. 17, 21). 't Is, of we hier bij Vondel reeds, Paus Leo XIII en nà hem Paus Pius XI hooren bidden: „Wees Gij Koning over hen, die ofwel door dwaling des geestes misleid, ofwel door scheuring van ons gescheiden zijn, en roep hen terug tot de haven der Waarheid en de eenheid des Geloofs, opdat er weldra één schaapsstal zij en één herder." ¶ De berg, waar de Heer gezeten is, om 't menschelijk geslacht in veiligheid te weiden, beteekent hier bij Vondel het Vaticaan (zie 1e B. v. 991), waar Christus' Plaatsbekleeder woont, tot wien gezegd is: „Ziet, Ik ben met u alle dagen tot het einde der wereld" (Mt. 28, 20). Zij, die eerst zich zelf en dan de kudde misleiden, en deze daarop wegrukken uit den schoot der moeder „tegens reên", dat is, tegen alle redelijkheid in, zijn de ketters, die door hun valsche leer zooveel zielen aan de eene, ware Moederkerk ontrukken. Lezen we eerst rustig en smeekend Vondel's woorden, om daarna des te inniger te kunnen meebidden met den toondichter Lodewijk de Vocht. ◻

Verlicht ze, o Heer, die 't licht der vaderen verlaten,
En d'eendracht van de Kerk en haar genootschap haten.

Herstel ze naar den stijl der Waarheid, die zoo wijd
Verdwalen van den berg, daar Gij gezeten zijt,
Om 't menschelijk geslacht in veiligheid te weiden.
Bekeer ze, die uw kudde,^en eerst zichzelfs misleiden,
En rukken ze^uit den schoot der Moeder tegens reên.
Verzamel uw verstrooide^uit Oost en West bijeen,
Opdat ze,^in eene kooi vergaderd, zich gewennen
Eén Herder, en zijn stem te hooren, en te kennen.

GEBED VOOR DE AFGEDWAALDEN *

Woorden van JOOST VAN DEN VONDEL. Getoondicht door LODEWIJK DE VOCHT.

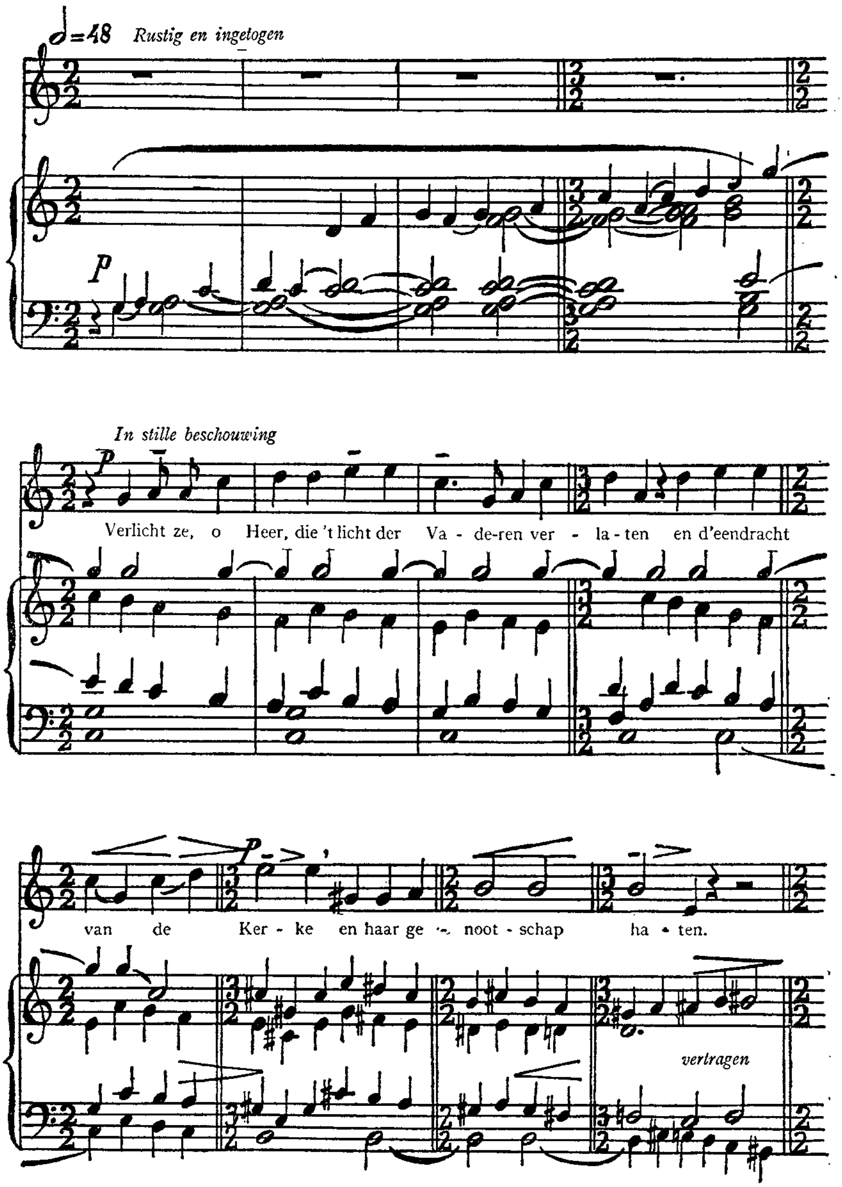

* Men lette bij het zingen van dit gebed voornamelijk op de natuurlijke beklemtoning der woorden, daar de toondichter hoofdzakelijk voor doel gehad heeft, al zingende het woord te belichten, en den bouw der zinnen, naar de veronderstelde bedoeling van Vondel, uit te beelden en ieder een bijzonderen glans bij te zetten.

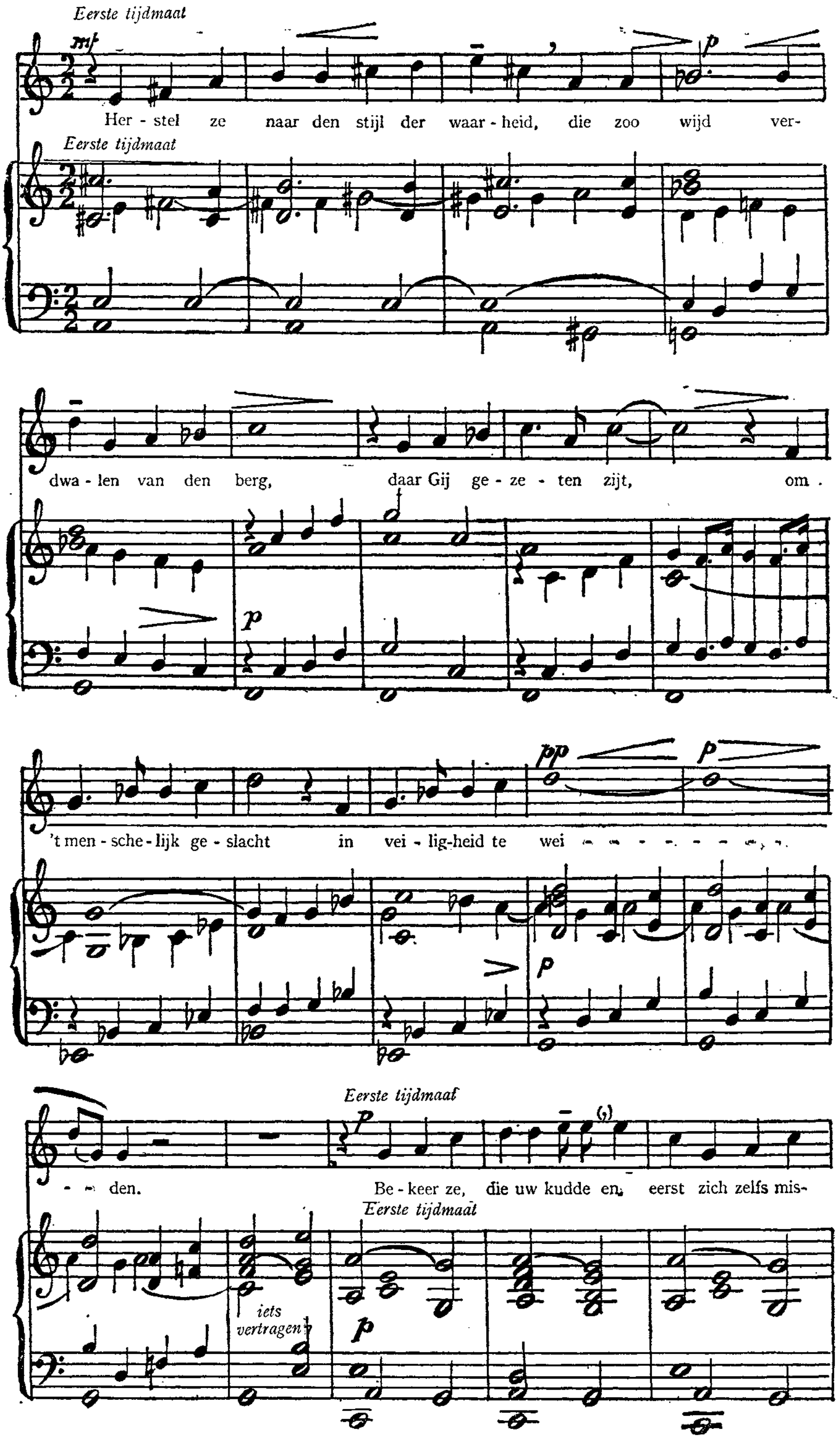
Eerste tijdmaat
mf
Her - stel ze naar den stijl der waar - heid, die zoo wijd ver-
Eerste tijdmaat
p
dwa - len van den berg, daar Gij ge - ze - ten zijt, om
p
't men - sche - lijk ge - slacht in vei - lig-heid te wei - - - - - - - - - - -
pp
p
p
- - den.
Eerste tijdmaat
p
Be - keer ze, die uw kudde en, eerst zich zelfs mis-
Eerste tijdmaat
iets vertragen
p

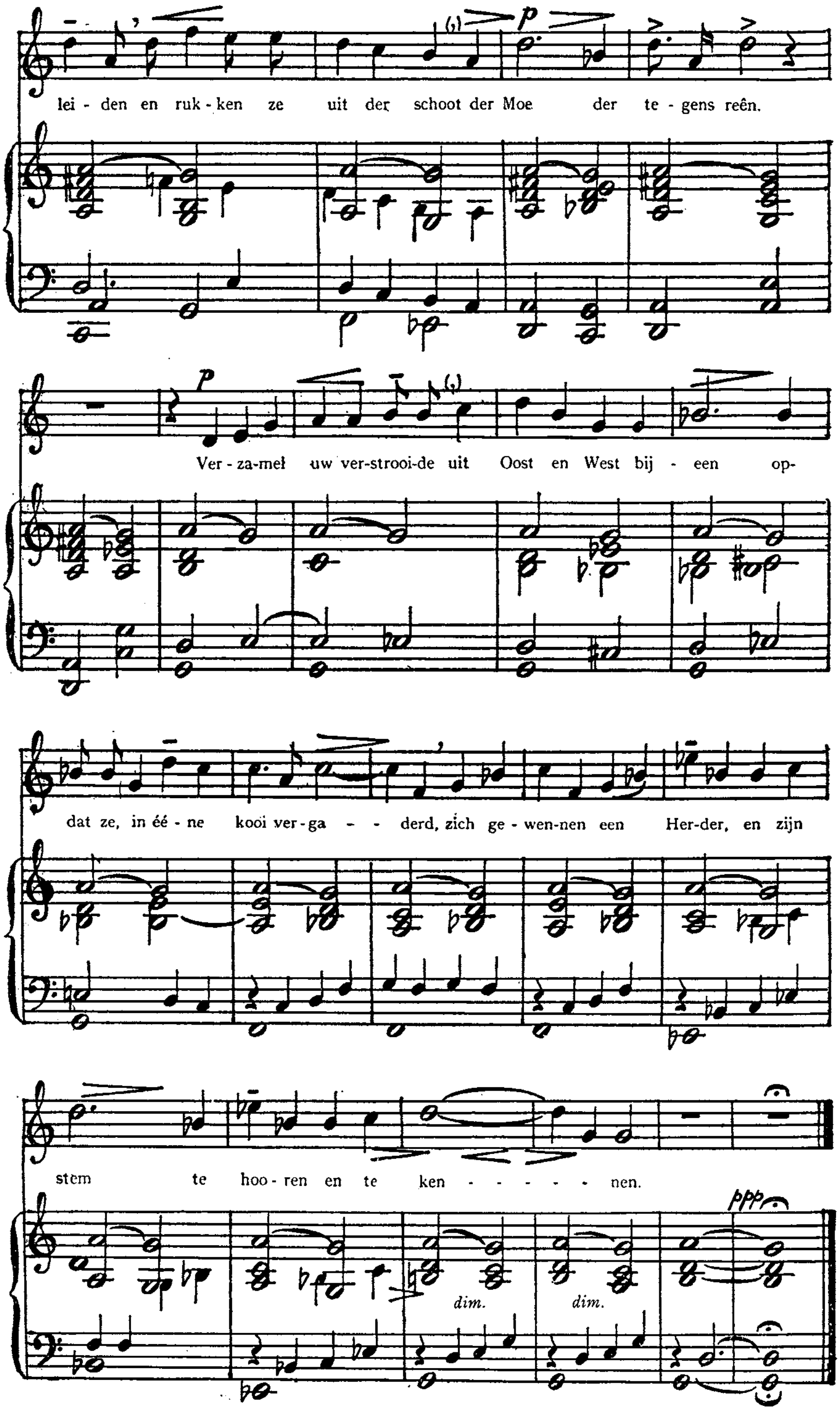
lei - den en ruk - ken ze uit der schoot der Moe der te - gens reên.
Ver - za-mel uw ver-strooi-de uit Oost en West bij - een op-
dat ze, in éé - ne kooi ver-ga - - - derd, zich ge - wen-nen een Her-der, en zijn
stem te hoo - ren en te ken - - - - - nen.
dim.
dim.

NALEZING.

Een jaar of vijf vóór „de Heerlijkheid der Kerke" verscheen, was de zeventigjarige Vondel naar Denemarken gereisd om gelden te innen, die men daar nog aan zijn zoon schuldig was. Te Kopenhagen maakte hij kennis met Graaf van Rebolledo, die gezant van Spanje was aan het hof van Denemarken. In die dagen waren in het land van de Belt geen andere Katholieken, dan de gezanten van Roomsche mogendheden met hun gevolg. 't Ligt dus voor de hand, dat Vondel zich tot den Katholieken Rebolledo getrokken gevoelde, te meer, daar deze ook dichter, en godsdienstig dichter was. Nu is het zeer merkwaardig, dat Vondel aan dien Graaf van Rebolledo een gedicht heeft toegewijd en opgedragen, waarin hij „de Bestendigheid der Kerke" bezingt en den dichterlijken gezant opwekt, om op zijn Spaansche Lier de eer der Kerke te ontvouwen. Dr. H. W. E. Moller zegt in zijn Academisch Proefschrift: „Dit kleine gedicht voor *de Heerlijkheid der Kerke* is als een voorloopige schets, en eerste krabbel, na een vluchtige maar heldere ziening, in een oogenblik op het papier geworpen." Wel verontschuldigt de bescheiden Vondel zich, dat hijzelf zich niet in staat gevoelde om te doen, wat hij Rebolledo aanbeval: ¤

Gij zult terwijl mijn keel verschoonen,

„maar toch," aldus Moller, „in zijn binnenste was er iets losgesprongen. Wat lang in hem had gesluimerd in onbewust verlangen, werd wakker en klaar, en in dat machtige kunstenaarshart werd hoe langer hoe sterker de begeerte en de drang om in een grootsch kunstwerk hulde te brengen aan zijne Moeder, die hij al den tijd van z'n Roomsche leven had bezongen en gevierd in haar heiligen, in haar priesters, in haar offer." ¶ Voor onze lezers, die genoten hebben van verschillende onderdeelen van Vondel's heerlijk bouwwerk, en meer dan eens van de verte een oogenblik vol bewondering staarden op het prachtig geheél, zal het versje, voor Graaf van Rebolledo bestemd, welkom wezen, als een kostbaar miniatuur van Vondel's laatste groot-Roomsche gedicht. ¶ Eerst herinnert hij aan de woorden van Christus, „den wijsten Bouwheer", die hèm wijs noemt, die zijn huis niet op zand, maar op rotsen bouwt, zooals wij lezen bij Matthaeus, 8e hoofdstuk, 24—27. Dan bedenkt hij,

hoe ook de wijze Salomon zijn prachtigen tempel bouwde op het rotsige Sion. En toch is die tempel verwoest, eerst door de Chaldeeuwen of Babyloniers, later na den heropbouw, door de Romeinen. Maar de Kerk van Christus, Davids Zoon, die gezegd had: „Gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal Ik mijne Kerk bouwen, en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen", is nimmer kunnen verwoest worden, noch door de besneên of Joden, noch door de afgodisten of Heidenen, noch door de ketterijen, noch door de Turken.

DE BESTENDIGHEID DER KERKE.

Aan Zijne Excellentie, den Heer D. Bernardino, Graaf van Rebolledo

(*Columna et firmamentum veritatis*)

(De zuil en grondvest der waarheid. I Tim. 3. 15).

De wijste Bouwheer, mijn betrouwen,
  Noemt Wijzen, die hun huis op rots,
En niet op lossen zandgrond, bouwen,
  Den bulderenden storm ten trots.
Zóó leidde‿ook Salomon Gods drempel,
  Het voorbeeld van een grooter Kerk,
Op Sion, en verhief dien tempel
  Tot aan den hemel door het zwerk;
En Davids Zoon belooft de muren
  Van zijne Kerke‿op rots en steen,
Om 's afgronds buldren te verduren
  Door d'eeuwigheid der eeuwen heen,
Te stichten. 't Godshuis der Hebreeuwen,
  Eene‿ijdle glorie der Hebreên,
Verzonk in puin, na weinige‿eeuwen,
  Verdelgd van Roomschen, en Chaldeên:
Maar Christus' Kerk, zoo lang bestreden
  Van alle kanten, ongeschokt
En ongeschend, verduurt nog heden
  Den afgrond, die gedurig wrokt.
Zij tart, gelijk een hemelsch wonder
  En wonderwerk, al 't helsch gerucht,
Den lastersmook en 't spook, van onder
  Omhoog gestegen in de lucht.

Laat alle vloeken t'zamenspannen:
  Laat ketterijen, hecht aaneen
Geketend, monsters, en tirannen,
  Laat afgodisten en besneên,
En Talmudist en Turken razen :
  De Kerk bezwijkt voor geen gedruisch :
Geen dreigement kan haar verbazen,
  Zoolang zij met Gods Heilig Kruis
Gewapend zit. Gij, Rebollede,
  Zijt machtig op uw Spaansche Lier
Hare eer t'ontvouwen op mijn bede
  Met eenen hooger klank en zwier.
Ik wil dien lof uw Luit bevelen.
  Ay trek uw snaren op dien toon,
Waarop veel duizend Englekelen
  U volgen uit den hoogsten troon.
Dat voegt een dienaar van veel Kronen.
  Gij zult terwijl mijn keel verschoonen.

. . . . . .

We hebben nu, na de lezing van dit boek, de overtuiging, hoe „machtig" Vondel zelf was, om op zijn Hollandschen Lier de Heerlijkheid der Kerke te ontvouwen. Zijn herhaalde verontschuldigingen :

Gij zult terwijl mijn keel verschoonen....

en, in de Opdracht aan Paus Alexander 1e Boek, vers 59 (bladz. 4)

Verschoon mijn schorre keel, die boven hare kracht
Niet kan gespannen staan....

en nog eens in het 3e Boek, vers 867 (bladz. 202)

Dewijl een menschekeel, op zulk een stapel blaân,
Vol hemelsch maatgezang niet kan gespannen,
Uit onvermogen....

aanvaarden wij alleen als een uiting van verlangen, om nòg mooier te kunnen uitbeelden, wat het zienersoog aanschouwde, niet als een verontschuldiging voor hetgeen ons geboden werd. Terugziende op het geheele werk, onderschrijven wij dan ook gaarne — op een enkele uitdrukking na — Jacob van Lennep's critisch

overzicht, waarmede wij onzen uitleg besluiten: „Onder de uitgebreide gedichten van Vondel, 't zij dan epische en leerdichten of vertalingen, is er geen, waarop, uit het oogpunt van den vorm, minder aanmerkingen te maken zijn, dan *de Heerlijkheid der Kerke*. Overal, schier zonder uitzondering, zijn stijl en uitdrukking in overeenstemming met de verhevenheid van het onderwerp: nergens bijna stuiten wij op eenige dier rijm- of stoplappen, op eenige dier flauwe of lamme regels, welke hier en daar andere zijner werken van langen adem ontsieren, en van spoed bij de vervaardiging of achteloosheid in 't nazien getuigen".... ¶ 't Wil ons voorkomen, dat van Lennep dit zóó niet zou geschreven hebben, indien hij méér gelet had op Vondels taaltechniek. Immers, in de meeste, zoo niet alle gevallen, waar zijn gedichten van later tijd hier of daar een regel of halven regel bieden, die voor 't verstaan der gedachte totaal overbodig schijnt, zijn de woorden toch steeds zoo gekozen, dat aan de welluidendheid, het muzikale, het schoonklinkende, het oorstreelende op verrassende wijze voldaan wordt. ¶ „Overal zijn hier," vervolgt van Lennep, „de verzen welluidend, krachtig, vloeiend: overal is de taal gekuischt, helder, gespierd, niet zelden vol majesteit, verheffing en gloed. Ofschoon hij zich had voorgesteld, uit de geschiedenis zelve der Kerk haar grootheid, luister en onwrikbaarheid te bewijzen, en zijn gedicht alzoo gedeeltelijk verhaal, gedeeltelijk betoog moest zijn, is hij daarbij nergens een oogenblik vastgeraakt op den klip der dorheid of op dien der duisterheid, waar hij zoo licht op had kunnen stranden. Hij verhaalt niet; maar hij schildert: hij betoogt niet; maar hij beslist: en, moge zijn dichtstuk, uit dit laatste oogpunt beschouwd al minder geschikt zijn om andersdenkenden te overtuigen, het is er als poëtisch voortbrengsel niet te minder om".... ¶ Dat Vondel in de Heerlijkheid der Kerk niet betoogt, maar beslist, en dat daarom zijn werk al minder geschikt is om andersdenkenden te overtuigen, kunnen wij van Lennep niet toegeven. Vondel heeft niets te beslissen gehad, en voor betoog was in zijn boek geen plaats. Hij heeft de Kerk uitgeteekend, opgebouwd, zooals hij haar vond in de Heilige Boeken, bij de oudste Kerkvaders en in de geschiedenis, en die historische heerlijkheid heeft hij, zonder aan de waarheid te kort te doen, door zijn symmetrische, hoogdichterlijke uitbeelding in een nieuwen luister gezet. Alleen natuurlijk voor die anders-

denkenden, die de waarheidlievendheid van Vondel mistrouwen en daarenboven gevoel voor 't dichterlijk schoone missen, en naar een betoog vragen, is Vondels werk minder geschikt. ¶ Nu geven we verder ongestoord het woord weer aan van Lennep : „De wijze, waarop het werk is afgedeeld, is de natuurlijke en daarom ook de beste, die zich denken liet. Om de Heerlijkheid der Kerk voor te stellen, moest hij den lezer bekend maken met de wijze, waarop zij ontstond: haar *ingang* — waarop zij zich openbaarde: haar *opgang* — en waarop zij aanwies en zich handhaafde: haar *voortgang*. Ziedaar de titels en de onderwerpen voor zijn drie Boeken of Zangen gevonden. In het Eerste Boek schetst hij alzoo, na een plechtigen aanhef en een opdracht vol waardigheid en zwier aan het Hoofd zijner Kerk, de gebeurtenissen, die den opgang der Kerk vooraf gingen en daarmede in verband stonden, de beloften, afbeeldingen en voorspellingen, die op haar doelden, en hangt ons een reeks tafereelen op uit de geschiedenis van Gods uitverkoren volk, van het Paradijs af tot aan Zacharias den Priester en den ouden Simeon toe. In het Tweede Boek verhaalt hij in korte woorden, hoe de Kerk in den Doop haar aanvang nam, en met de tweede nederdaling van den H. Geest bevestigd werd, en loopt de geschiedenis harer lotgevallen door onder de Apostelen en martelaren tot aan haar zege onder Constantijn. In het Derde schetst hij haren worstelstrijd, ten gevolge der scheuringen en ketterijen en de tegenspoeden, welke zij te lijden had door de aanvallen der Gothen, der Perzen, der Mahomedanen, enz., terwijl hij op treffende wijze doet uitkomen, hoe zij na al die stormen steeds vast en onwrikbaar staat. Ieder van deze Boeken wordt op gelijke wijze besloten met een tegenspraak — der Joden — der Heidenen — der Schismatieken — welke tegenspraak door een wederlegging gevolgd wordt en bekroond met een gebed om bekeering of terugkeer der andersdenkenden. Behalve deze *finales* — om ze dus te noemen — die, ofschoon, wat het *thema* betreft, gelijk, echter, wat de bewerking en variaties aanbelangt, zeer verschillend zijn — heeft de dichter met nog talrijke andere uitweidingen zijn werk versierd, waaronder ik, in het Eerste Boek, de voorstelling meen te kunnen brengen der onderscheiden typen van de Kerk : in het Tweede de heerlijke schildering van de vrijmoedigheid der apostelen in 't verkondigen der waarheid — vs. 483—550, en van den toestand der Heidensche

wereld — vs. 551—602 ; — in het Derde den verheven engelenzang bij het terugvoeren van het Kruis — vs. 637—660, en het gezicht van de Heerlijkheid der Kerk — vs. 1047—1092. ¶ Nogmaals, zoo ergens, heeft Vondel zich in dit dichtstuk, wat verdeeling, schikking en behandeling betreft, gehouden aan de zinspreuk: „het eenvoudige is het zegel van het ware" ; doch tevens heeft hij gezorgd, dat men na de lezing van zijn werk tot de erkentenis komen moest, dat hier bij hem het eenvoudige ook tevens het zegel van het schoone geweest was." ⌑

SOLI DEO GLORIA : „aan God alleen de heerlijkheid" schreef Vondel en liet hij drukken onder den laatsten regel van zijn dichtwerk. 't Beteekent hier lang niet uitsluitend, dat de dichter allen roem, dien hij door zijn gedicht zou inoogsten, terug wilde brengen op den Schepper en „Schenker alles goeds", maar ook, ja nog veel méér, dat de Heerlijkheid der Kerke de Heerlijkheid is van Godzelf, die de Kerke ontwierp, schiep, in stand houdt, en door strijd en lijden steeds hooger vervolmaakt tot zijn eigen verheerlijking en tot geluk zijner redelijke schepselen. Dit SOLI DEO GLORIA, „aan God alleen de heerlijkheid" heeft Vondel reeds vroeger omschreven en vastgelegd, met betrekking tot Christus' Kerk, „het Rijk Gods op aarde", toen hij, in een uitbreiding van het Onze Vader, de bede : „Laat toekomen uw Rijk" vertolkte in een tiental regels, waarmede wij nu gaarne deze bewerking van de Heerlijkheid der Kerke besluiten en God en den lezer aanbieden als een bede om liefde voor onze Moeder, de Heilige Kerk, als een bede om ijver in het Apostolaat des Gebeds : ⌑

  Uw Rijk, geen aardsch noch wereldsch Rijk,
Verknocht aan plaats, en grens en tijden,
  Maar Uw Majesteit gelijk,
In hen, die voor uwe eere strijden,
  Op hoop van eens met uwen Zoon
In eeuwigheid te triomfeeren,
  Daar duizenden, voor uwen troon,
Uw *heerlijkheid* en Godheid eeren ; —
  Dat Rijk moet groeien, en volsta
  In *heerlijkheid* als in gena.

OVERZICHT
VAN „DE HEERLIJKEID DER KERKE"

Ingang. Het Eerste Boek

Bladz.

I. INLEIDING TOT HET GEHEELE WERK, v. 1—38 ... 1
Opdracht aan Paus Alexander VII, v. 39—64 ... 3
II. INLEIDING TOT HET EERSTE BOEK, v. 65—112 ... 5
III. BELOFTEN, v. 112—216 ... 8
1. *aan Adam*, v. 113—122 ... 8
2. „ *Abraham*, v. 123—140 ... 8
3. *door Jacobs stervenden mond*, v. 141—146 ... 9
4. *beloften, gevloeid van David's Harp*, v. 147—170 ... 10
5. *beloften door Gabriëls mond aan Maria*, v. 171—184 .. 11
6. *beloften door Christus zelf gedaan*, v. 185—216 ... 12

IV. VOORAFBEELDINGEN, v. 217—480 ... 14
1. *het Paradijs*, v. 223—234 ... 15
2. *Eva*, v. 235—250 ... 15
3. *Noë's vloedgevaarte*, v. 251—270 ... 16
4. *Sara*, v. 271—296 ... 17
5. *Rebekka*, v. 297—304 ... 18
6. *Ephraïm*, v. 305—309 ... 19
7. *het heir der twaalf stammen*, v. 310—336 ... 19
8. *Kanaän*, v. 337—344 ... 20
9. *Jerusalem*, v. 345—360 ... 21
10. *de ark des Verbonds*, v. 361—376 ... 22
11. *Salomons tempel*, v. 377—468 ... 22
12. *de voorafbeeldingen van Christus*, v. 469—480 ... 27

V. VOORSPELLINGEN, v. 481—790 ... 28
1. door *David*, v. 486—500 ... 28
2. „ *Salomon*, v. 501—514 ... 28
3. „ *Isaias*, v. 515—650 ... 30
   1. de berg Sion, v. 515—548 ... 31
   2. de heileeuw van vrede, v. 549—596 ... 32
   3. de uitnoodiging tot de altaren van God, v. 597—606 ... 34
   4. de uitnoodiging tot het groote feest, v. 607—624 35
   5. de wonderteekenen in de heileeuw, v. 625—634 36
   6. de erkenning door de volken, v. 635—644 ... 37
   7. de Stad Gods, v. 645—650 ... 37

Bladz.
4. door *Jeremias*, v. 651—658 38
5. „ *Ezechiël*, v. 659—690 38
6. „ *Daniël*, v. 691—712 41
7. „ *Oseas*, v. 713—718 42
8. „ *Joël*, v. 719—728 43
9. „ *Aggaeus*, v. 729—764 43
10. „ *Zacharias*, v. 765—772 46
11. „ den vader van Sint Jan, v. 773—777 46
12. „ Simeon, v. 778—790 46
VI. SAMENVATTING, v. 791—912 48
De Kerk beloofd, v. 803—816 49
De Kerk voorafgebeeld, v. 816—860 49
De Kerk voorspeld, v. 861—910 51
Besluit, v. 911—912 52
VII. TEGENSPRAAK DER JODEN, DIE WEDERLEGD WORDT, v. 913—992 53
de tegenspraak, v. 915—944 53
de wederlegging, v. 945—992 55
VIII. GEBED VOOR DE JODEN, v. 993—1006 58

Opgang. Het Tweede Boek

I. INLEIDING, v. 1—20 65
II. DE HEERLIJKHEID DER KERKE IN HAAR BEGIN, v. 21—94 67
Het Jodendom verheerlijkt door de komst van den Messias, v. 21—54 67
De Kerk begint bij Christus' Doop, v. 55—82 69
en ontwikkelt zich tijdens Christus' openbaar leven, v. 83—94 70
(Fragmenten uit „Joannes" en uit „Bespiegelingen") 70
III. DE HEERLIJKHEID DER KERKE IN HARE BEKRACHTIGING, v. 95—196 81
De Kerk wordt op Pinksterdag bekrachtigd 81
IV. DE HEERLIJKHEID DER KERKE IN HARE UITBREIDING, v. 197—610 85
1. „De Kerk door Sint Peter en d'andere apostels uitgebreid", v. 197—222 85
2. „Sint Steven ontvangt d'eerste martelkroon", v. 223—258 87
3. „Sint Paulus' bekeeringe en ijver", v. 259—312 88
4. „De H. Peter wordt verlicht door het gezicht van allerhande dieren", v. 313—350 90

Bladz.
5. „Paulus en Barnabas reizen naar Antiochië", v. 351—360 93
6. „Het scheiden der Apostelen", v. 361—426 94
7. „Misverstand der ijveraren voor de wet, door het eerste Kerkbesluit beslecht", v. 427—478 97
8. „De vrijmoedigheid der Apostelen in het verkondigen der waarheid, gelijk David in het lijfgevecht tegen Goliath, en Josua in het bespringen van Jericho", v. 479-546 100
9. „De woestheid des Heidendoms", v. 547—610 104
V. DE HEERLIJKHEID DER KERKE ONDER HET KRUIS, v. 611— 108
1. „De kruisgezanten Peter en Pauwels verschijnen te Rome, om Simon toovenaar, te stuiten, die in zijne vlucht bezwijkt en ter aarde ploft", v. 611—666 108
2. „Gesteltenis van Rome, ten tijde der Apostelen," v. 667—686 111
3. „Nero sticht den brand te Rome en beticht de Christenen, waarop d'eerste vervolging begint", v. 687—728 112
4. „Sint Peter en Pauwels worden gevangen genomen en ten leste gemarteld", v. 729—758 113
5. „Rome is verheerlijkt door der Apostelen dood en graven", v. 759—784 115
6. „Oorzaak van het uitstellen der ellende te Jerusalem", v. 785—802 116
7. „Jerusalem belegerd en verwoest", v. 803—822 117
8. „Nog acht vervolgingen na d'eerste", v. 823—898 118
VI. DE HEERLIJKHEID DER KERKE IN HARE BEVRIJDING, v. 899—970 121
1. „Constantijn wordt verwekt, om het Christendom te verlossen", v. 899—934 131
2. „Nadruk van Constantijns zege, en zijne bekeeringe", v. 935—952 132
3. „'s Keizers Kerkenbouw te Rome", v. 935—962 133
4. „Helena bouwt Kerken in Palestijne en vindt het Kruis", v. 963—970 134
VII. DE TEGENSPRAAK DER HEIDENEN, v. 971—1066 .. 135
de tegenspraak, v. 977—1010 136
de beantwoording, v. 1011—1066 137
VIII. GEBED VOOR HET ONVERLICHTE HEIDENDOM, v. 1067—1086 140

Voortgang. Het Derde Boek

Bladz.

I. INLEIDING, v. 1—36 149

II. KETTERIJEN, v. 37—328 151

1. „de opkomst van ARIUS, de Kerk in brand zettende, die te Nicea gelescht werd en weder ontstak", v. 37—104 .. 151
„Ellende der scheuringe, bij Athanasius vooral bezuurd, en door Hilarius in Frankrijk wederstaan", v. 105—136 154
2. „Rampen der Kerke, onder JULIAAN geleden", v. 137—252 156
3. „Drie algemeene Conciliën na het eerste stuiten der ketterijen", v. 253—272 161
4. „Afrika aangevochten van DONATUS en PELAGIUS, v. 273—284 162
5. „De Kerk bestreden van ARIANEN en NOORDSCHE VOLKEN, v. 285—304 163
6. „Gelijkenisse van d'ellenden der Joden en de Christensche rampen, v. 305—328. 164

III. VERWARRINGEN, v. 329—432 166

1. „in wereldlijke en geestelijke staten", v. 329—354 166
2. „het verschoonen der Heidensche afgoderije", v. 355—374 167
3. „gelukkige heerschappij van Honoor", 375—394 168
4. „toen Alarik Rome overrompelde", v. 395—414 170
5. „Ariaansche Wandalen", v. 415—432 171

IV. DE HULP DES HEMELS, v. 433—856 172

1. Paus Leo I, v. 433—460 172
2. Koning Clovis, v. 461—512 173
3. Justiniaan's gelukkige tocht, v. 513—534 175
4. Paus Gregorius I, 555—592 177
5. Keizer Heraclius, v. 593—690 180
Kruisverheffing, v. 627—680 182
6. Karel Martel en de Spaansche Koningen, v. 681—730 184
7. Pepijn, v. 731—752 187
8. Karel de Groote, v. 753—788 188
9. Otto I de Groote, v. 789—812 190
10. De helden der Kruistochten, v. 813—856 192

V. SAMENVATTING, v. 857—1046 199

I. De Kerk : 1) in haar strijd en lijden ter verdediging der waarheid 202
2) ter bewaring van rust en orde onder haar eigen kinderen 203

Bladz.

3) bijzonder in 't geen zij t'verduren heeft van de ketterij ... 204
4) Gelijkt op Christus, v. 925—942 ... 205
II. De kenteekenen der Kerk ... 206
1) Eenheid, v. 943—970 ... 206
2) Katholiciteit, v. 971—988 ... 207
3) Heiligheid, v. 989—1006 ... 207
4) Apostoliciteit, v. 1007—1046 ... 208
VI. VISIOEN, v. 1047—1092 ... 211
VII. TEGENSPRAAK WEDERLEGD, v. 1093—1164 ... 213
VIII. GEBED, v. 1165—1174 ... 218

AANTEEKENINGEN BIJ DE PLATEN

Plaat I, tegenover titelblad. Joost van den Vondel, door Philip de Koning. Naar een plaat uit de collectie van Dr. J. F. M. Sterck. — Philip de Koning pinx. C. Hamburger del. P. P. Lange Sculps. Uitgave van de Vereeniging tot bevordering van beeldende kunsten 1847. Gedrukt door J. F. Brugman. — Vondel was 75 jaar, toen Philip de Koning hem uitbeeldde, dus kort vóór de verschijning van „de Heerlijkheid der Kerke". Uit dankbaarheid schreef Vondel dit hupsche, fijne versje :

Ik telde vijf-en-zeventig,
Toen *Koning* mij dus levendig
Te voorschijn bracht op zijn paneel.
Wie van de kunst met kennis spreekt,
Zegt, dat hier slechts de taal ontbreekt,
Men kroon' het *Koninklijk* penseel.

Plaat II, tegenover bladz. IX. Titelblad van de eerste uitgave van „de Heerlijkheid der Kerke." Voor verdere bijzonderheden zie bladz. IX.

Plaat III, tegenover bladz. 2. Samson draagt de poorten der stad Gaza naar den top van den nabijgelegen heuvel. Uit „Afbeeldingen der voornaamste Historiën, zoo van het Oude als Nieuwe Testament", uitgegeven door Nicolaus Visscher, te Amsterdam, (17e eeuw), naar kopergravure van Math. Merian.

Plaat IV, tegenover bladz. 2. Salomon, biddend in den tempel. Uit den Bijbel van N. Visscher (17e eeuw) naar kopergravure van Math. Merian.

Plaat V, tegenover bladz. 3. Paus Innocentius X en *Paus Alexander VII* naar oude kopergravuren.

Beteekenis der onderschriften : Innocentius X, Joannes Baptista Pamphilius, Romein, tot paus gekozen 15 September 1644. Regeerde 10 jaar, 3 maanden, 22 dagen. Stierf 7 Januari 1655. Drie maanden stond de Pauselijke Stoel ledig. — Alexander VII, Fabius Chisius, uit Siena, tot paus gekozen 7 April 1655. Regeerde 12 jaar, 1 maand, 15 dagen. Stierf 22 Mei 1667. 28 dagen stond de Pauselijke Stoel ledig.

Plaat VI, tegenover bladz. 9. De middelste der drie Engelen, in menschengedaante bij Abraham te gast, voorspelt hem de geboorte van Isaac. — Teekening van G. Hoet, gravure van J. de Later, uit : „Tafereelen der voornaamste geschiedenissen van Oud en Nieuw Testament", 's-Gravenhage 1728.

Plaat VII, tegenover bladz. 10. Jacob, op zijn sterfbed, zegent zijne zonen, en voorspelt, dat uit den stam van Juda, den „Leeuwstam", de Verlosser zal voortspruiten, doch niet vóórdat de schepter uit Juda zal zijn weggenomen. — Teekening van G. Hoet, gravure van C. Huiberts, uit : „Tafereelen der voornaamste geschiedenissen van Oud en Nieuw Testament". 's-Gravenhage 1728.

Plaat VIII, tegenover bladz. 16. Alle soorten van dieren worden in Noë's ark gevoerd. — Uit den Bijbel van Nicolaus Visscher (zie bij Plaat IV).

Plaat IX, tegenover bladz. 16. Een Engel wijst Hagar een bron, om haar van dorst stervend kind te redden. — Uit den Bijbel van Nicolaus Visscher (zie bij Plaat IV).

Plaat X, tegenover bladz. 20. Het heir der twaalf stammen trekt door de woestijn. — Uit den Bijbel van Calmet, anno 1707.

Plaat XI, tegenover bladz. 22. Overzicht van Salomons tempel te Jerusalem. — Uit den Bijbel van N. Visscher (zie bij plaat IV.)

Plaat XII, tegenover bladz. 22. Tabernakel met toebehooren. — Uit den Bijbel van N. Visscher (zie bij Plaat IV).

Plaat XIII, tegenover bladz. 24. Salomons tempel van binnen gezien. — Naar een kopergravure van Jos. en Jo. Klauber, 17e eeuw.

Plaat XIV, tegenover bladz. 24. Heropbouw van stad en tempel, onder Nehemias. — Naar een kopergravure van Jos. en Jo. Klauber, 17e eeuw.

Plaat XV, tegenover bladz. 41. Daniël verklaart Nabuchodonor's droom. — Uit den Bijbel van N. Visscher (zie bij Plaat IV).

Plaat XVI, tegenover bladz. 43. De profeet Joël voorspelt de nederdaling van den H. Geest. — Uit den Bijbel van N. Visscher (zie bij Plaat IV).

Plaat XVII, tegenover bladz. 46. Christus in de armen van Simeon. — Picart del. Buisen sculps. Uit „Tafereelen der voornaamste geschiedenissen van het Nieuwe Testament" 's-Gravenhage bij Pieter de Hondt, 1728.

Plaat XVIII, tegenover bladz. 48. Printverbeelding bij bladz. 412 van : „Joodse Oudheden ofte Voorbereidselen tot de Bijbelsche wijsheid" Amsterdam, bij Wilh. Goeree. M.D.C.XC. W. Goeree invent. T. Tideman pinxit, G. v. Gouwen sculps. (Zoo staat althans op de eerste der serie platen, die dit boek bevat). Men ziet op deze plaat samengevat

alle Schriftuurplaatsen uit het O. Testament, die in het Nieuwe worden aangehaald. Mozes wijst met den vinger naar Deut. XVIII, XV : „Eenen Profeet uit uw volk en uit uwe broeders, zooals ik ben, zal de Heer, uw God, u verwekken ; naar Hem zult gij hooren". Bij het omgevallen afgodsbeeld wordt verwezen naar Isaias 2, 20 ; „Te dien dage zal de mensch de afgoden van zijn zilver wegwerpen en de beelden van zijn goud, die hij zich gemaakt had om te aanbidden" ; en Isaias 46, 1 : „Verbrijzeld is Bel." Onderaan, bij de aanbidding der drie koningen staan verwijzingen naar Schriftuurplaatsen, die ook Vondel verwerkt heeft.

Plaat XIX, tegenover bladz. 53. Moses, uit : „De Helden Godes des ouwden Verbonds, met kunstige beeldenissen vertoont, en Poeetelijck verklaart.... door J. v. Vondelen, t'Amsterdam bij Dirck Pietersz. Pers, 1620. Gravure van J. Sadeler, naar teekening van Crispijn van den Broek.

Plaat XX, tegenover bladz. 54. De koningin van Saba bezoekt Salomon. Plaat van Jan Luiken.

Plaat XXI, tegenover bladz. 56. Moses en Aäron (Wet en Priesterdom des Ouden Verbonds) wijzen op Christus. — Titelblad van „Historie des Ouden en Nieuwen Testaments, verrijkt met meer dan 400 printverbeeldingen, in koper gesneden, t'Amsterdam, bij Pieter Mortier, Boekverkooper 1700.

Plaat XXII, tegenover bladz. 57. De Christus door zieken en kinderen omringd. Ets van Rembrandt 1649. „Zieken en kinderen rond den Christus d.w.z. de geheele menschheid rondom den Menschenzoon. Zieken naar lichaam en geest, die, naar evangelischen raad, weer moeten trachten kinderen te worden om het hemelrijk te erven, waarvan Jesus in het midden van de saamgeschoolde menigte, zoo ontroerend staat te verhalen.... 'n stadswal en een poort, waaruit.... een golf van menschelijke ellende kruipt als uit een cloaca. Wat schamele stoet komt uit de verborgenheden van menschelijk lijden uit de diepe duisternis van het wee op het troostende licht van de openbaring af. En zij die hun „plaats in de zon hebben ?" Even ziek als de anderen, rijken, laffen en twijfelmoedigen. Daartusschen-in : twee moeders en drie kinderen ; tot hen gaat al de liefde van de hoofdfiguur uit ; den zieke wordt in hope de weg naar den hemel gewezen door de opgeheven linkerhand ; de uitgestrekte rechterhand wil de kinderen, en degenen, die hem gelijk zijn, omarmen, niettegenstaande het afwerende gevaar van den apostel.... Tusschen links en rechts is een derde groep : de zittende rijke jongeling met het hoofd in de hand, vlak boven hen de weifelende Erasmus, de

heftige Petrus en de moeder met het kind op den arm." (Huib Luns: Rembrandtiana. Van Munster's Uitgeversmaatschappij. Amsterdam 1924.

Plaat XXIII, tegenover bladz. 65. Gravure boven het tweede Boek van „de Heerlijkheid der Kerke" in de uitgave van 1702, t'Amsterdam, bij J. Lamsvelt, Boekverkooper en Plaatsnijder in de Jan-Roonpoortstoorensteeg.

Plaat XXIV, tegenover bladz. 82. Pinksteren. — Petrus Paulus Rubens pinxit. Paulus Pontius sculpsit. Animis illabere nostris (stort neder in onze zielen). Cum privilegio Regis Christianissimi Serenissimi Infantis et Ordinum confederatorum. Anno 1627.

Plaat XXV, tegenover bladz. 86. Petrus in de gevangenis door een Engel verlost. — Picart inven. Mulder sculp. — Uit: „Tafereelen der voornaamste Geschiedenissen van het Nieuwe Testament", 's-Gravenhage bij Pieter de Hondt, 1728.

Plaat XXVI, tegenover bladz. 87. Sint Stephanus gesteenigd. — Picart delin. Broen sculp. — Uit 't zelfde boek als de vorige plaat.

Plaat XXVII, tegenover bladz. 88. De H. Apostel Philippus doopt den hofbeambte. — Uit den Bijbel van N. Visscher (zie bij Plaat IV).

Plaat XXVIII, tegenover bladz. 89. Saulus' bekeering. — A. Houbraken del. M. Pool sculp. — Uit 't zelfde boek als plaat XXIV.

Plaat XXIX, tegenover bladz. 92. Het wonderbaar visioen van den H. Petrus. — Uit: Geestelijke Natuurkunde, door J. J. Scheuchzer, vertaald door G. Tijssens, met printbladen door J. And. Pfeffel, tot Amsterdam, 1738, 14e deel, tab. 731.

Plaat XXX, tegenover bladz. 93. De hoofdman Cornelius, door Petrus gedoopt. — Uit den Bijbel van N. Visscher (zie bij Plaat IV). — Voor de bijzonderheden op deze plaat afgebeeld, zie bladz. 92.

Plaat XXXI, tegenover bladz. 110. Simon de toovenaar biedt den Apostelen geld aan. — In het 8ste hoofdstuk van de Handelingen der Apostelen, waar deze gebeurtenis vermeld wordt, staat ook: „Vele lammen en kreupelen werden genezen". Zie links op de plaat, waar iemand zijn krukken op de schouders draagt. Iets hooger zien we Philippus den hofbeambte, die uit zijn wagen gestegen is, doopen, 't geen in hetzelfde hoofdstuk verhaald wordt. — Uit „Biblia Sacra" t'Antwerpen voor Petrus Jouret 1714.

Plaat XXXII, tegenover bladz. 114. Sint Petrus gekruisigd. — Naar Jan Luiken, uit : „Kerkelijke Oudheden" door W. Cane, Utrecht 1698.

Plaat XXXIII, tegenover bladz. 117. Titelprent uit „Alle de werken van Flavius Josephus", t'Amsterdam bij Pieter Mortier, 1722. In de uitgaven van dat jaar, (t'Amsterdam bij Joannes Oisterwijk) staat tegenover deze titelprent, het volgend vers van Cl. Bruin :

Uitlegging der Titel-prent.

De vreeselijke straf, gevolgd op zware zonden
Wordt door den JOODSCHEN STAAT, hier als een *Maagd* verbeeld
In ketenen geboeid, te deerlijk ondervonden,
Een vuurbaak voor elks hart, dat zich door hoogmoed streelt.
De wreedheid dreigt haar met veel slagen te verpletten ;
Zij weent, en ziet haar Staat en Tempel in den brand,
Haar *Burger-Plechtige^en haar Zedelijke wetten*
Geschonden en vertreên. Dat heet Gods sterke hand
In 't wreken en zijn gunst in 't weldoen, steeds te hooren.
Wat wondren heeft Hij tot haar welstand niet verricht !
Hij *schiep deze^Aarde,*^opdat zij hier gerust zou wonen ;
Ja Hij bescheen haar met zijn vriendlijk aangezicht ;
Hij liet de waereld door een *Zondvloed* overstroomen,
Terwijl Hij Noach bergde^in de^*Ark*, waaruit het zaad
Van Vader Abraham eens moest te voorschijn komen,
Zijn uitverkoren volk. Dus heeft Hij steeds haar Staat
Geveiligd en beschermd. Maar ach, het misvertrouwen,
Verzeld met dertle lust, heeft haar van 't spoor verleid.
Hij liet in 't open veld zijn *Tabernakel* bouwen,
Waarin Hij eene schets van zijne heerlijkheid
Vertoonde,^om haren nek, waar 't mogelijk, te buigen :
Maar neen, die was verstijfd en harder dan een steen :
Hij nam zelf hemelen en aarde tot getuigen,
Hoe Hij door zegening, kastijding en gebeên,
Haar heeft getracht in top van glorie te verhoogen ;
Hij gaf haar *David*, die haar rijkskroon stelde^in kracht,
Toen hij den *Jebusiet* verwon door 't Alvermogen,
En Salem stichtte, 't oog van 't Oosten vol van pracht,
Hij heeft haar *Salomon*, dien Vredevorst geschonken,
Wiens wijsheid was berucht bij 't onbesnedendom ;
Door wiens bestier zij heeft zoo heerlijk uitgeblonken,
Dat ieder voor haar praal stond van verwondring stom.

Maar sterke beenen zijn 't, die weelde kunnen dragen,
  Waardoor de krachtigste wel tuimelt op den grond,
En 't allerscherpst vernuft, door haar bedekte lagen,
  Bezwijkt en duizelt, als het wijkt van Gods verbond :
Want toen zij met dien Prins tot blinde^afgoderije
  Verviel, verzonk haar zon van voorspoed in een nacht
Van Assur's wreede woede^en Babels slavernije :
  En schoon haar overschot, weer wierd tot stand gebracht
Door overmaat van gunst ; 't was niets : haar euveldaden
  Vermeerderden allengs en stegen tot de lucht,
Hardnekkigheid, die zich door reden nooit laat raden,
  Vermeesterde de deugd ; 't vermanen deed geen vrucht.
Toen gaf d'Almachtige zijn slachtbijl, scherp geslepen,
  Aan Titus, die haar boom en wortel deed vergaan
Door éénen slag : een straf vol doodelijke nepen.
  Zoo viel die schoone stad, om nooit meer op te staan.
Elk spiegle zich, en leer dan uit JOSEPHUS' Schriften,
  Hoe 's Hemels strenge wraak op wollen zoolen treedt,
Om 't onbekeerlijk hert, verslaafd aan snoode driften,
  Te domplen in een poel van onherstelbaar leed.
Wee hem, die door bedrog zijn ziel in slaap laat wiegen.
De Godheid laat zich nooit bespotten of bedriegen.

Plaat XXXIV, tegenover bladz. 118. De uiterste verdelging van de stad Jerusalem en den tempel, — naar Jan Luiken. Uit 't zelfde boek als de vorige plaat.

Plaat XXXV, tegenover bladz. 131. Het visioen van Constantijn, naar Jan Luiken, uit : „Waare afbeelding der Eerste Christenen", door Godfr. Arnold, vertaald door W. Sëwel, t'Amsterdam 1700.

Plaat XXXVI, tegenover bladz. 132. De overwinning van Constantijn. — Uit : „Joh. Lodew. Gottfrieds Historischen Kronijk", vertaald door Simon de Vries. Utrecht 1677. In het „Voorbericht" staat : „De seer beroemde Tekenaer en Plaetsnijder *Matthaeus Merian* heeft er de *Hoogduytsche* druck mee beglantscht. De vermaerde *Jacob van Meurs t'Amsterdam* heeftze konstigh nagestreden ; somtijds verbeeterd ; met verscheidene vermeerderd".

Plaat XXXVII, tegenover bladz. 133. Constantijn wordt gedoopt door Paus Silvester. — Stanze van Raffaël in 't Vaticaan.

Plaat XXXVIII, tegenover bladz. 134. Kruisvinding door Keizerin Helena. — Uit: „Joh. Loden, Gottfrieds Historische Kronijk", vertaald door Simon de Vries, Utrecht 1697 (zie bij Plaat XXXIV).

Plaat XXXIX, tegenover bladz. 148. Gravure boven het derde Boek van „de Heerlijkheid der Kerke" in de uitgave van 1702, t'Amsterdam, bij J. Lamsvelt, Boekverkooper en Plaatsnijder in de Roonpoorts-toorensteeg (vergelijk Plaat XXII).

Plaat XL, tegenover bladz. 154. De H. Athanasius, Bisschop van Alexandrië. — Uit: „Kerkelijke Oudheden", door William Cave, Utrecht 1698. Wij geven hier den volledigen titel waarin eenige woorden ons denken doen aan de indeeling van „de Heerlijkheid der Kerke": Kerkelijke Oudheden, of beschrijving van het leven, bedrijf, dood en Schriften der voornaamste Vaderen, die gebloeid hebben in de vierde eeuw. Waarin onder anderen opgehaald wordt de *Opkomst, Aanwas en Voortgang* van het Arianisdom, en alle andere Secten in die Eeuwen daaruit voortgesproten. Nevens een inleiding behelsende een historisch verhaal van den toestand des Heidendoms onder de eerste Christene Keysers. Door William Cave, Doctor in de Godgeleerdheyt, en Ordinaris kapellaan van syn Majesteit. Uyt het Engels vertaald door S. Bor, Te Utrecht, gedrukt bij François Halma, Willem van de Water, Boekverkoopers M.D.C. XCVIII. — Boven de plaat staat III deel, Pag. 118. Onderaan: J. Goeree del. P. Sluyter fec. — De onderste teekening, gemerkt S. L. (Jan Luiken) stelt voor, hoe Athanasius als knaap met zijn makkers „bisschop speelde", 't geen door Bisschop Alexander van uit het venster werd gadegeslagen. Boven deze teekening staat: „Oeffend nog jongeling zijnde, het ambt van Bisschop"; onder:

Dit 's ATHANASIUS, die Gods verborgenheid,
't Drieëenig Wezen, naar Godts hemelschrift uitleid:
De Hoofdleer, door 't Niceensch Kerkvaderdom beleden,
Schoon van den Ariaan gewraakt en fel bestreeden. F. H.

Plaat XLI, tegenover bladz. 155. De H. Hilarius, bisschop van Poitiers. — Uit 't zelfde boek als de vorige Plaat. Boven staat: III Deel, Pag. 293, onder: J. Goeree del. F. Sluyter fec. De onderste teekening, gemerkt J. L. (Jan Luiken) draagt tot opschrift: „Word na Phrygien in ballingschap versonden", en tot onderschrift:

Zie hier den Bisschop van Poitiers, een trouwen held,
Die zich, met mond en pen in 't vechtperk heeft gesteld,
Om 't Ariaansdom uit de Fransche Kerk te weren;
De Kerk mag eeuwig hier HILARIUS voor eeren. F. H.

Plaat XLII, tegenover bladz. 159. De H. Cyrillus, bisschop van Alexandrië. Uit hetzelfde boek als de beide vorige platen. Boven de onderste teekening staat: „Wonder teken t' zijnen tijde boven Jerusalem gezien": onder:

CYRILLUS die de Kerk van Gods Jerusalem
Bestierde als Bisschop met zijn staf en Hardersstem,
Zag 't booze Joodendom den tempel stout herstichten;
Maar zulk een hels bestaan moest voor den Hemel zwichten. F. H.

Plaat XLIII, tegenover bladz. 161. Dood van Juliaan den Afvallige. Uit 't zelfde boek als Plaat XXXIV. De plaat stelt voor, hoe Juliaan, door zijn volk opgenomen en in zijne tent gedragen, met twee wijsgeeren, Maximus en Priscus, ernstig gedisputeerd hebbend over de onsterfelijkheid der ziel, een dronk koud water nam waardoor hij zijn dood verhaastte.

Plaat XLIV, tegenover bladz. 175. De H. Remigius, bisschop van Rheims, doopt, zalft en kroont Koning Clovis. Uit 't zelfde boek als Plaat XXXIV.

Plaat XLV, tegenover bladz. 179. De H. Gregorius I de Groote, Paus (590—604). Uit: „Triomph der Pausen van Roomen.... door P. Cornelius Hazart, S.J. t'Antwerpen M.DC.LXXVIII.

Plaat XLVI, tegenover bladz. 180. De H. Bisschop Augustinus, door Paus Gregorius naar Engeland gezonden, doopt den Angelsaksischen Koning Ethelbert. — Uit hetzelfde boek als plaat XXXIV.

Plaat XLVII, tegenover bladz. 190. Paus Leo kroont Karel den Grooten tot Keizer. — Uit hetzelfde boek als plaat XXXIV.

Plaat XLVIII, tegenover bladz. 192. Paus Urbanus II wekt de vergadering te Clermont op tot den Kruistocht. — Uit: „Historie der Kruisvaders..... in 't Fransch beschreven door den Vader Louis Maimburg..... en..... in 't Nederlandsch gebracht door G. van Broekhuizen. t'Amsterdam bij Tim. van Hoorn 1683." Teekening van Lan Luiken.

Plaat XLIX, tegenover bladz. 193. Titelblad van: „Historie der Kruisvaarders, enz. zie bij vorige plaat. Teekening van Jan Luiken.

Plaat L, tegenover bladz. 203. Een concilie. — Uit 't zelfde boek als plaat XXXIV.

Plaat LI, tegenover bladz. 206. Titelplaat uit: „Sacramentum amoris Eucharistia, a Jacobo Hantino, S. J. Insulis, Ex officino Nicolai de Rache, sub Brachio aureo. Anno MDCL. — 't Boek is opgedragen aan den aartshertog Leopold Willem, kleinzoon, zoon en broeder van Keizeren, Bestuurder van België en Bourgondië. — Boven den monstrans staan de woorden: Ignem veni mittere in terram (vuur ben ik op aarde komen brengen). Van uit het Allerheiligste gaan de woorden: et ambulabunt gentes in lumine tuo Reges in splendore ortus tui, Isaias 60, 3:

En volken zullen wandelen naar uw licht, en koningen naar den glans, die over u opgaat) : dus dezelfde woorden die Vondel plaatste op het titelblad van „De Heerlijkheid der Kerke" (zie Plaat II).

Plaat LII, tegenover bladz. 207. Titelprent van een boek, dat Vondel ongetwijfeld gekend heeft. Op den pijlbundel van den Roodhuid staat : *P. P. Rubens inv... L. Vorstern sculp.* Voor hen, die op de plaat zelve de letters niet gemakkelijk kunnen lezen, volgt hier de volledige titel : Generale Kerckelijke Historie van de Geboorte onses H. Jesu Christi tot het jaer N.D.C.XXIV. Bewijsende den vasten standt der H. Roomsche Kercke ; de ongebroken successie der Pausen ; de Synoden der Vaderen ; victorie der Martelaren ; opganck en onderganck der ketterijen. Ghemaeckt door den doorluchtichsten Cardinael Caesar Baronius ende den Eerw. Heer Henricus Spondanus. Oversien, verrijckt, ende noch vermeerdert met eene besondere kerckelijcke Historie van Neder-landt Vervatende d'outheit des Gheloofs in de XVII Provinciën, stiften der Bisdommen, fondatiën van Cloosters, de synoden, Heiligen ende Ketters Ghetrocken uit Authenticke Registers en Chronycken. Alles door Heribertus Ros-weyders, Priester der Societeit Jesu. t'Antwerpen bij Jan. Cnobbaert, woonende by het Huys der Priesters van de Societeit Jesu in S. Peeter. Anno M.DC.XXIII. — Waar Vondel juist in het derde Boek den *opganck en onderganck der ketterijen* behandelt, en, volgens Dr. H. Moller, wel niet uit deze, maar uit een andere bewerking van Baronius' geschriften geput heeft, is aan deze mooie 17e eeuwsche plaat gaarne een plaatsje afgestaan !

Plaat LIII, tegenover bladz. 209. Titelplaat uit : Geestelijke Natuurkunde,.... door Jan Jacb. Scheuchzer. Printbladen door J. And. Pfeffel, keizerlijken Hofplaatsnijder tot Ausburg. In 't Nederduits vertaald. Versierd met bijschriften in poëzy door G. Tijsens. Tot Amserdam. Bij Petrus Schenk. MDCCXXXV. — Joh. Daniel Preisler, del. Norimb. — Hieronymus Sperling sculps. Aug. Vind.

Plaat LIV, tegenover bladz. 210. Gezicht van het nieuw Jerusalem. Naar Apocal. 21, 10—27. — Uit „Biblia Sacra" t'Antwerpen voor Petrus Jouret 1714.

WOORDENLIJST

In deze lijst zijn opgenomen: 1° de woorden, die heden niet meer gebruikt worden; 2° de woorden, die heden wel gebruikt worden, doch anders klinken; 3° de woorden, die bij Vondel in een andere beteekenis gebruikt worden, dan door iedereen gekend is.

Aan: tot aan I 385.
aandachtig: het Goddelijke beschouwend II 100.
aangeschreven: opgeschreven II 191.
aanhissen: aanhitsen I 798.
aanschennen: ophitsen II 632.
aanspraak: het Heilige der Heiligen II 770.
aanvoên: door voeden aansterken III 153.
aanwenst: aanwendsel I 550.
aardkloot: wereld II 363.
aartsherders: pausen III 754.
acht: achtgeeft I 651.
achten: achtgeven II 36.
ader: kanaal I 21, *bron en ader:* bronader II 60.
af te strijden: II 676.
afbindt dezen grijns: het masker afrukt I 752.
afgescheiden: van de wereld afgezonderd III 992.
afgevast: na gevast te hebben II 357.
afgerecht: toegerust, volledig onderricht II 10.
afkomst: nageslacht II 820.
Agrip: Herodes Agrippa I, II 407.
Alkoran: Koran III 704 en 885.
alszins: overal II 132.
Arabers: Arabieren II 289.
arrebeid: barensnood I 80.
Augustus: Heraclius III 675.
Aziaan: Aziaat II 289, III 518.
Azianers: Aziaten II 408.
Balge: buik III 907.
begaven: mededeelen II 372.
begrepen: omvat I 985.
begrijp: begrip, omvang I 11.
begrimd: met grimmigheid aangevallen III 647.
begroeid: vastgegroeid III 1025.
begroeien: vastgroeien III 29.
beguicheld: misleid II 638.
behandvest: bevoorrecht III 982.
beholpen: verheugd III 1129,
bejegent: te gemoet gaat II 922 III 447.
bekenden: erkenden II 50.
bekennen: erkennen I 52.
bekleed met: opgeluisterd door de tegenwoordigheid van II 97.
belast: beveelt, gelast II 71.
belgt zich: ergert zich II 457.
beloftenis: belofte I 135.
benepen: in 't nauw gebracht III 482.
berekent: leert kennen I 485.
bergt: in veiligheid brengt II 460
berijden: kwellen II 675.
berokkent: moeite en werk veroorzaakt II 501.
berst uit: barst uit II 709.
bescheid: wettigheid III 1012.

best : beter III 1045.
besteekt : versiert II 180.
bestemt : toestemt in I 183, instemt met II 158.
bestuwd : omstuwd III 450.
betemde : temde, bedwong III 798.
betrouwen (*zich*)*:* op zich nemen I 9.
betuigen : getuigenissen aanbrengen II 465.
bevelen : toewijzen II 364.
bevolen : toevertrouwd II 972.
bevredigd : beslecht III 882.
bewust : bekend I 73.
bezeten van : gekweld door II 484.
bezoldigd (*van*) met 't uitzicht op loon opgehitst door III 293.
bezuurd : onaangenaams ondervonden III 120.
Bijzante of *Bijzanssen :* Byzantium III 259, 523, 531, 901.
blaakt : schittert III 1076.
bliksem : wreker II 253.
boekhouderschap : de gezamelijke houders der Boeken, de Pausen III 1015.
boel : bijzit, slechte vrouw II 732.
boelagië : ontucht II 469.
boeten : lesschen III 642.
bondel : bundel I 802.
bouwen : verheffen I 1.
brocht : bracht II 1017.
bulderen : stem verheffen II 449.
Buljon : Bouillon III 823.
bullepees : roede III 694.

Cephas : Petrus I 589. II 310, 356, 462. III 575.
Cesars stad : Cesarea II 334.
Christent : Christen maakt II 946.
Ciliciër : Paulus II 755.

Daag' : oproepe I 155.
daar : wanneer I 141, waar I 695.
deksel : bedekking, sluier I 971.
dempen : uitroeien III 232. II 872. III 777.
deizen : teruggaan I 217.
dies : bij gevolg, derhalve II 158.
dierverknocht : innig verbonden II 378.
dolle : woeste II 739, 877.
doodshoofsberg : Calvarië III 677.
doof : dof II 841.
doorgaans : gedurende, achtereen II 15.
draaft : regelmatig voortbeweegt III 963.
draagt : gedraagt I 670. II 332.
draven : regelmatig voortbewegen I 106. II 759. III 1047.
dreigt : doet schrikken III 452.
drift : openbaring III 280.
Duitsch : Nederduitsch, Dietsch I 4.
durf : moet II 976.
dusverre : tot hier toe III 1093.
dwerrelwinden : dwarrelwinden I 266.

Eenerhande : eenerlei I 359.
erfgewoonte : overgeërfde gewoonte, gevolg der erfzonde II 427.
erg : schade, leed I 563.
evel : euvel III 61.

feniksvrouw : voortreffelijkste vrouw I 354.
Flamens : Romeinsche afgodspriester III 370.
flus : fluks II 297.
forssche : sterke II 863.
Fotijn : Photinus III 72.

Galileeschen : Apostelen II 271.
geargerd : geërgerd III 10.
gebloemd geluid : sierlijke zang of symbolische taal I 671.

gebootseerd: gevormd I 235.
geborsten: losgebarst II 855.
gedempt: onderdrukt III 761.
gedichten: tooverrijmen, verdichtsels I 398.
gedraafd: zich regelmatig voortbewogen III 775.
gegrim: het grimmen, toomen III 930.
gehandhaafd werd: recht ontving III 979.
Geheimnismerk: Sacrament II 69. III 587, 915.
Geheimnisteeken: Sacrament I 242.
gehengde: gedoogde III 697.
geklonken: beklonken, voltooid II 140, afgeschoten III 237.
gekrolde: gekrulde II 422.
gemeene: algemeene III 628.
gemeene stem: eenstemmig II 213.
gemoedigd: bemoedigd II 921, 759, aangemoedigd III 225.
gemoet: ontmoet II 553, 628. III 627.
gemoeten: ontmoeten I 937.
genoegt zich: stelt zich tevreden II 61.
geplonderd: geplunderd III 425.
gerukt: opgerukt II 479.
geschoren: verordend, beschikt I 77
geslagen: geslacht I 609.
geslist: beslist, gestuit II 438.
gespat: naar buiten getreden III 408.
gespit: gespietst II 274.
gesplitste: naar twee zijden getrokken III 700.
gespreid: verspreid II 342.
gesteven: gestijfd III 225, 534, 766.
gesticht: kasteel III 1003.
getogen: getrokken, verlost III 357.
getoomd: bedwongen I 581.
getroost: gesterkt tot, vast besloten I 789, 992. II 896.
getroost in: vertrouwend op I 843.
gevaagd: gezuiverd III 840.
geveiligd: beveiligd I 345.
geweer: verdedigingsmiddel II 859, 876.
geweer: wapenen II 926. III 390.
glimp: schijn III 693, 702.
glimpen: glansen III 857.
Godverzworen: die God heeft afgezworen III 248.
graft: gracht I 350.
grijns: bedrog II 635, het mom III 331.
grijnzen: zinsbedrog I 398.
grijs: oud II 789, verzwakt III 1096.
grimbekt: grimmig doen II 490.
guichelaar: bedrieger II 665, 739.
guichelspel: speelprooi II 712.
Guldenmond: Chrysostomus III 570.

Haast: weldra I 189.
handvest: voorrecht I 424, 601. II 182. III 574.
harssens: hersens I 264.
harten: herten I 629, 879.
heerentwist: twist van heerschers III 20.
heet: begeerig II 267.
heet: beveelt II 323. III 858.
Helene: H. Helena III 598.
Helene's zoon: Constantijn II 932.
hemelsch heir: sterrenhemel II 611.
herbaart: doopt II 420.
herhaal (op een): om zich te herstellen III 932.
hertog der Hebreeuwen: Mozes, leider der Hebreën I 310.
hiel: hield III 743.

hiet : beval I 214.
hoefden : moesten II 842.
holp : hielp II 264.
hove en raadhuis : hof en regeering II 519.
In 't gemoet: tegemoet I 282. II 1042
inbreuk : inval III 594.
ingevoerd : opgevoerd, voorafgebeeld I 121.

Kerkgespan : gemeente II 297.
kerkslot : kerkbesluit III 66, 754.
keurslot : keuze III 547.
kil : diepte I 330. II 77.
Klarenberg : Clermont III 818.
klonk : hieuw II 740, 755.
kneuzen : breken II 251.
kommerlijk : moeilijk II 798.
koorgebied : het kerkgezag, de geestelijkheid III 539.
kost : kon II 556.
krank : zwak I 434.
kreeftvier : Zuiderzon II 248.
kreuk : rimpel I 571.
kruisdom : leer des kruises II 579.
kruisgenoot : leerling van Christus II 278.
kruisgespan : verbond voor de eer van het Kruis III 836.
kruiskerk : Kerk v. Christus III 186
kruisvlak : zondesmet door Jesus te kruisigen II 164.
kwijten (zich) : spannen zich in III 837.

Laag.... hoog : Zuiden en Noorden II 408.
laat : laat na, houdt op III 942.
lage : nederige II 45.
landbederflijk : het land verwoestend III 560.
lasterschut : geschut van lasteringen III 892.
lastersmetten : kwaaddoeners III 797.
lasterstuk : gruweldaad I 1000.
leergedrochten : verspreiders eener valsche leer III 261.
leest : manier, inzicht III 256.
legt : ligt II 426. III 538.
lest : laatst I 733.
letterkloeken : taalgeleerden III 781.
letterlijke drift : gehechtheid aan de doode letter I 831.
letterwijze : taalgeleerde II 1049.
levendig : sprekend I 484.
lichtte : verlichtte, leerde II 355.
logenschut : geschut van leugentaal II 976.
los : lichtvaardig III 46.
lotting ; bij 't lot, krachtens besluit der vergadering, wettige toewijzing II 366.

Macedoner : Alexander van Macedonië I 44.
Mann(e) : manna II 171. III 909.
Martel : Karel Martel III 712.
marteltoon : (verheft den —) begint een vervolging II 885.
mass : massa, menigte I 73.
merken : uitbeelden I 230.
merken : munten II 509.
Micha : Micheas I 517.
minzaam : eensgezind II 374.
moedig : overmoedig III 42.
Moorenlandsche : van Mauretanië II 415.
most : moest II 796, 799, 1414 III 601.
munten : stempels I 334.

Na : naderhand I 623.
naamhaftig : beroemd III 353.
naardien : daar immers II 460.
nadruk : gewicht, belang III 27, 280

namaals: later II 377, 640.
natuurlijk: naar de natuur I 573.
Nazianzeen: H. Gregorius van Nazianze III 220.
Nebukadnezar: Nabuchodonosor I 691.
neffens: met, naast I 800. II 335, 353.
net: juist II 1045.
neven: nakomelingen III 725.
Nilus' stroom: de Nijl, Egypte II 418.
Noa(h): Noë I 252, 263, 537, 585.
nonnen: Vestaalsche maagden II 991.
Numa's hof: Romeinsche Hof II 833.

Oegst: oogst II 218, 814, 288.
offerschouweren: offerwichelaars II 1024.
offervinder: offerwichelaar III 371.
omzetten: bekeeren II 296.
onbepaalde rond: heelal I 67.
onbescheid: onbeschaamdheid II 1001. III 1156.
onbeweegd: onbewogen I 812.
onderdaan: onderdanig III 1028.
onderworpt: I 144, 712.
ongeluid: wangeluid III 1098.
ongesteurd: ononderbroken 1013.
ongevalschte: onvervalscht, zuiver III 1137.
ongewend: niet gebruikt II 310.
ongod: afgod II 995. III 169.
onnoozelheid: onschuld III 928.
onnut: onvoldoende, zonder baat II 661.
ontberen: zich zelf berooven van III 1003.
ontdekken: aantoonen II 507, *zich ontdekken* zich openbaren I 221.
ontfarmen: ontfermen II 39.
ontharrenassen: ontwapen III 681.
onthiel (zich): hield zich op II 57.
ontschuilen: ontduiken III 92.
ontsnoert: uit elkaar rukt II 297.
ontsteken: ontstoken I 567.
ontvouwt zich d'ingevouwen: ligt opgesloten I 113.
ontwerp: voorstelling I 147.
ontworpen: ontwerpen I 93, 324.
ontzegge: uittarte, aanvalle I 164.
ontziet: vreest III 429.
onversierd: niet verzonnen, niet opgesmukt I 659, 806.
openbaart: vertoont III 1153.
opgedaan: opengedaan, geopenbaard III 323.
opgesparde: opengesperde III 117.
opgetogen: opgevoed III 146.
opgerold: uitgerold, vertoond I 310.
opgezet: opengezet I 602.
ordentlijk: ordelijk II 365.
overdwaalsch: door overmoed op het dwaalspoor gebracht II 977.
overlaadt: te zwaar belaadt III 665.
overstrijdbre: buitengewoon strijdbaar III 123.

Pakken: overlast III 513.
pauweljoenen: paveljoenen, tenten I 449.
personagië: rol III 344.
Perziaan: Pers III 514, 593, 613.
Peter: Sint Petrus II 291, 313.
plag: placht II 389.
plantsoen: stek of poot I 680.
plonderen: plunderen III 319, 842.
poortaal: portaal II 1, 198.
prijk(te): in vollen luister III 803, 1067.
prijs: aanprijzing II 520.

printen: prenten, voorafbeeldingen I 219. III 323.
Raadsslot: besluit II 472.
ranken: nakomelingen III 790.
recht(al-): geheel naar recht I 994.
reisbre: geschikt om mede te reizen, veel op reis I 370.
reuzenafkomst: heldengeslacht II 525.
rijksscheur: afval der tien stammen III 105, 111.
Roomsch: Romeinsch II 262, 333, 505.
rust: houd op II 376.
Saracijn: Saraceen III 690.
schacht: pen III 283, 583.
schalke: sluwe II 631.
schandaal: ergernis II 207, voorwerp van schande II 1006.
schemeringe en schimmen: afschaduwingen, voorbeelden, typen I 90.
schendig: schandelijk I 1000, II 639 947. III 384, 815.
schenkagiën: geschenken II 48.
scheutvrij: onkwetsbaar II 976.
scherm: bescherming I 639.
schijn, toestand, uiterlijk III 675, 744.
schijnen: uitschijnen, blinken III 958.
schim: schaduw, afbeelding I 974. II 200.
schimp (ten): tot beschaming III 680, 688, ondanks II 776.
schonnen: schonden II 632. III 394.
serafinnen: Serafijnen III 661.
Sina: Sinai I 328, 544, 824.
slapen: zich niet inspannen II 303.
slecht: eenvoudig III 671.
slecht: slechts II 857.
sleet: slijtage II 52.
Sleutelvoogd: Sint Petrus II 328. III 589.
sleutel toebetrouwden: Sint Petrus en zijn opvolgers III 125.
slijt: slinkt II 991.
slijten: breken III 878.
slot: besluit III 66.
sloot: besloot III 420.
sloten: besloten II 1047.
sluiten: besluiten, vaststellen II 471.
smert: smart I 880.
smerten: pijnigen I 412. II 716.
smettig: besmet III 102.
smilt: smelt III 176.
smook: rook II 728, 1017.
snuite: snuit III 907.
Socraat: Socrates III 220.
spatten: vluchten III 502.
spier: vleesch I 615.
spoor: weg III 503.
sprengen: sprenkelen I 237.
stad: stut II 956.
staroog: staar III 1053.
steende: kreunde II 1025.
steent: kreunt III 456.
steil: verheven I 793.
steng: stang, staak III 168.
sterkheid: sterkte III 543.
stichten: onderwijzen I 148.
stoel des Rijks: hoofdstad I 348.
stofferijen: verzinsels II 632.
stond naar: verlangde naar III 739.
stoven: overwinnen III 498.
storf: stierf II 82.
straf: sterk, onbuigbaar I 871.
strafvloed: zondvloed I 253.
streek: streek op II 585.
strooit: uitstrooit II 272.
Teffens: tevens, tegelijk: I 260, 383. II 668, 1078.
temoet: tegemoet I 356.

tegens een: tegenover elkander I 947.
telge: telg III 1134.
ten geval: ten gevalle II 1006.
ten kost hangt: ten koste legt I 908.
ten prijs: ten voordeele II 1014.
ter nood: in den nood, in de armoede II 63.
ter schennis: om te schenden II 606.
terwijl: intusschen I 55.
timmeraadje: gebouw I 369.
toescheen: verscheen II 370.
tong: punt I 597.
toonkorst: toonbrooden I 405.
toren: toorn III 937.
torts: toorts II 484, 618, 691. II 713. III 630.
treffende: juist bepalende I 950.
trekken: lokken II 916.
troosten: sterken II 40.
trotsch: stout II 503.
trotsen: trotseeren III 758.
tuigen: getuigen II 153.

Uitgekipt: geboren, uitgebroeid I 66.
uitgeleid: uitgelegd, uitgebreid I 983.
uitgescheiden: uitverkoren II 352.
uitgeschreid: uitgekreten II 1062.
uitgestort: losgebroken I 259. III 397.
uitgestreken: getooid I 489.

Van langer hand: sedert lang II 250.
vast: aanhoudend, standvastig I 30, 997. II 214, 607, 685, 881. III 200, 240, 491, 1053.
vatten: begrijpen II 621. III 58.
veraard: ontaard III 884, 894.
veraardde: van aard veranderde III 747.
verdadig(d)(t): verdedigd III 79, 266, 766, 788.
verdooft: uitdooft II 842.
verduren: uithouden II 1069. III 182.
verduurt: voortduurt III 119.
verkeert: afkeert van het goede I 584.
verkundigt: verkondigt II 108.
verluchtte: in kleuren afbeeldde I 483.
verloofd: gehouden I 360.
verloopende: ontloopende II 940.
verloste: verlost werd I 82.
vermast: beladen II 670, 926. III 644.
vermaste: belade II 458.
vermeert: zich verbreidt II 118.
vermetenheid: vermetelheid I 13.
vernoegd: tevreden I 963.
vernoegt: verzadigt III 660.
vernuft: verstand, wijsheid II 675, 1040.
verrijkt: rijker wordt I 675.
verrijst: oprijst III 500.
verrukt: verbaasd II 322.
verschoven, weggeschoven, verstooten I 278, 977. II 679.
versieren: verhalen III 329.
versmaânde: versmadende III 672.
versteken: verstoken I 980. III 149.
vertroost: sterkt III 84, 200.
verworpt: verwerpt I 204. III 1125.
vet: vruchtbaar makende II 418.
vier: vuur II 104, 413, 422, 714, 813, 843, 990. III 188.
vierig: vurig II 106, 133, 171, 212.
viers: vuurs II 187.
vlogels: vleugels I 677.
vond: vondst, vinding II 567.
voorstand: bescherming, verdediging III 284, 480, 729.

vrijen : bevrijden, verlossen III 673
Waagt: gewaagt II 186.
waaraan : waartoe II 294.
wakkre : frissche II 759.
weidt : zich verlustigt I 508.
weite : brood I 444.
wekken : opwekken I 30.
Wenden : Wandalen III 521.
Wendels : Wandalen III 529.
werk : uitwerking III 916.
wierd : werd II 788.
wild : wilde dieren II 1083.
wit : doel II 5, 375.
woestijnijten : woestijnbewoners III 997.
worpt : werpt I 598.
Zag : kon II 1026.
t' zamendrift : kudde I 274.
zaten (over-) : overheerschten III 754.
zeeglen : bezegelen II 378.
zelven : zelfden II 306.
zetten in zijn eer : verheerlijken II 281.
zich bedanken : dankbaar zijn I 50.
zich ontdekken : zich openbaren I 221.
zielenlekkernij : H. Communie I 875.
zonnegoud : goud glanzend als de zon I 390.
zonnestad : Hieropolis II 1047.
zuiveren : genezen II 215.
zulks : zoo III 584.
zwarm : zwerm I 146.
zweemt : gelijkt op I 139. II 14.
zweeten : zich beijveren I 474.
zwier : gelaatstrekken I 575.
zwilt : zwelt I 391.

200983_016
vond001heer03
De heerlijkheid der kerke (ed. Jac. J. Zeij, S.J.)